

**ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО
ЦЕНТРАЛЬНОУКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ЖОВНИЧ ОЛЕСЯ ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 378.6:[373.3.015.31:316.6:005.336.2](4)(043.5)

ДИСЕРТАЦІЯ

**СИСТЕМА ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ДО
ВПРОВАДЖЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ДОСВІДУ ФОРМУВАННЯ
ЖИТТЄВИХ НАВИЧОК В УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ**

13.00.04 – теорія і методика професійної освіти

Подається на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук
Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ О. В. Жовнич

Науковий консультант: КОЛОМІЄЦЬ Алла Миколаївна,
доктор педагогічних наук, професор

Кропивницький – 2024

АНОТАЦІЯ

Жовнич О. В. Система підготовки майбутніх учителів до впровадження європейського досвіду формування життєвих навичок в учнів початкової школи. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти. – Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка. Кропивницький, 2024.

У дисертації науково обґрунтовано, розроблено й експериментально перевірено ефективність методичної системи підготовки майбутніх учителів до впровадження європейського досвіду формування життєвих навичок в учнів початкової школи.

Наукова новизна і теоретичне значення одержаних результатів полягають у тому, що *вперше*:

– *цілісно досліджено* проблему підготовки майбутніх учителів до впровадження європейського досвіду формування життєвих навичок в учнів початкової школи;

– *запропоновано ієрархічну класифікацію життєвих навичок*, в якій м'які навички як підсистему включено до системи життєвих, а доповненням є цифрові навички, навички виживання в надзвичайних ситуаціях і навички екологічної поведінки;

– *розроблено структурно-функціональну модель методичної системи підготовки майбутніх учителів до впровадження європейського досвіду формування життєвих навичок в учнів початкової школи*;

– *запропоновано авторське визначення поняття «готовність майбутніх учителів до впровадження європейського досвіду формування життєвих навичок в учнів початкової школи»*, визначено структуру готовності, компонентний склад, рівні прояву і механізми розвитку досліджуваного феномену;

– *визначено* компоненти методичної системи підготовки майбутніх учителів початкових класів до формування в учнів життєвих навичок на основі впровадження європейського досвіду (методолого-технологічний, теоретико-змістовий, особистісно-поведінковий, професійно-діяльнісний) і організаційно-педагогічні умови її реалізації.

– *структуровано та реалізовано* методичну систему підготовки майбутніх учителів до впровадження європейського досвіду формування життєвих навичок в учнів початкової школи як сукупність ієрархічно пов'язаних її структурних елементів (цілей підготовки, методологічних підходів, організаційно-педагогічних умов, змісту, технологій, методів, засобів, форм організації освітнього процесу);

удосконалено форми та методичні прийоми професійної підготовки майбутніх учителів з урахуванням європейського досвіду (закордонне стажування, участь у міжнародних проєктах, аналіз іноземної наукової літератури, виконання наукових досліджень);

дістали подальшого розвитку й конкретизації теоретичні положення щодо професійної підготовки майбутніх учителів; етапи їх підготовки до впровадження європейського досвіду формування життєвих навичок; змістове наповнення понять «життєві навички», «підготовка вчителя», «готовність до впровадження європейського досвіду формування життєвих навичок»; методологічні підходи та відповідні до них загальнодидактичні та специфічні принципи підготовки майбутніх учителів до впровадження європейського досвіду формування життєвих навичок в учнів початкової школи.

Встановлено, що в європейських країнах на державному рівні визнано, що учні і вчителі повинні розвивати набори життєвих навичок (емоційно-вольові, інтелектуальні, соціальні, цифрові), які допоможуть долати технологічні й соціальні складнощі XXI століття. Апробовані на практиці європейські програми формування та розвитку життєвих навичок підтвердили свою ефективність. Тому необхідним є вивчення європейського досвіду організації освіти з використанням програм розвитку життєвих навичок учнів і

підготовки вчителів початкових класів до формування в учнів життєвих навичок.

Найбільш поширеними в педагогічних дослідженнях європейських науковців на концептуальному рівні є: концепції життєвих навичок; концепції навичок XXI століття, концепції м'яких навичок XXI століття; концепції цифрових навичок XXI століття; концепції метанавичок. Демонструючи свою ефективність, значущість і цінність, життєві навички стали основною частиною багатьох освітніх програм у всьому світі. Здійснений аналіз шкільних програм початкової школи у різних європейських країнах показав, що в переважній більшості випадків акцент зроблено на формуванні в учнів життєвих навичок, які пов'язані зі здоровим способом життя; навичок саморегуляції; соціальних навичок, що стосуються позитивної соціальної поведінки; навичок розпізнавання зв'язку між думками, почуттями та поведінкою; навичок міжособистісного спілкування, таких як комунікабельність, самовпевненість, поведінка в групах. Щодо навичок критичного мислення, прийняття рішень і вирішення проблем, які ще називають навичками мислення вищого порядку, то в більшості програм недостатньо реалізовано завдання щодо їх формування та виявлені значно менші позитивні ефекти.

Основними чинниками, що сприяють розвитку життєвих навичок, науковці визначають такі: спеціальні навчальні групові завдання, емоційна підтримка вчителя, позакласна діяльність, взаємодія з учителями та однолітками, активне спілкування, а також залучення до виконання колективних проєктів високого рівня складності.

Аналіз теоретичних і практичних основ формування життєвих навичок дає підстави для висновку, що для підготовки своїх учнів до успішного життя в XXI столітті, вчителі початкової школи також потребують розвитку власних професійних і життєвих навичок і відповідного рівня сформованості готовності до формування життєвих навичок в учнів. Здійснений аналіз наукових досліджень і практики показав, що в багатьох європейських країнах

(Велика Британія, Болгарія, Італія, Іспанія, Латвія, Німеччина, Польща, Португалія, Швеція, Фінляндія) уже напрацьовано значний досвід підготовки вчителів початкових класів до розвитку власних життєвих навичок і до формування таких навичок в учнів. З урахуванням європейського досвіду та досліджень українських науковців щодо готовності вчителя до певного виду діяльності, пропонуємо таке визначення: готовність учителя початкових класів до формування в учнів життєвих навичок, необхідних для успішної життєдіяльності в ХХІ столітті, є складним, системним особистісно-професійним феноменом, що інтегрує ціннісно-мотиваційний, когнітивно-пізнавальний, професійно-діяльнісний, оцінювально-рефлексивний компоненти; зумовлює ефективність педагогічної діяльності й професійного розвитку та забезпечує позитивний результат і позитивну динаміку розвитку життєвих навичок у себе та в учнів.

Для визначення рівня сформованості такої готовності будемо використовувати однойменні компонентам критерії з відповідними показниками.

Для кількісного аналізу, порівняння результатів до і після експерименту та відстеження динаміки в готовності майбутніх учителів початкових класів до формування в учнів життєвих навичок на основі використання європейського досвіду, було запропоновано чотири рівні: інтуїтивний, репродуктивний, пошуковий, творчий.

Обґрунтовано й реалізовано на практиці такі організаційно-педагогічні умови: визначення викладачами і студентами основних концепцій, видів і програм формування життєвих навичок під час стажування в країнах ЄС, участі в міжнародних проєктах і виконання наукових досліджень; імплементація кращих зразків європейського досвіду формування в учнів і студентів життєвих навичок у зміст підготовки майбутніх учителів початкових класів; розвиток у майбутніх учителів початкових класів найбільш важливих життєвих навичок; апробація майбутніми вчителями європейських методик

формування життєвих навичок в учнів початкових класів під час педагогічної практики.

Реалізацію цих організаційно-педагогічних умов було здійснено у взаємозв'язку з компонентами методичної системи відповідно до розробленої структурно-функціональної моделі.

За результатами досліджень було розроблено методичну систему підготовки майбутніх учителів до впровадження європейського досвіду формування життєвих навичок в учнів початкової школи.

Структурно-функціональна модель методичної системи реалізації на практиці визначених організаційно-педагогічних умов щодо вивчення та імплементації європейського досвіду формування в учнів життєвих навичок у професійну підготовку майбутніх учителів початкових класів України містить п'ять блоків: соціально-детермінований, теоретико-методологічний, проєктувально-організаційний, діяльнісно-практичний, критеріально-результативний. Модель відображає етапність упровадження методичної системи підготовки майбутніх учителів до впровадження європейського досвіду формування життєвих навичок в учнів початкової школи: від мети до прогнозованого результату.

Визначені на основі аналізу європейського досвіду компоненти методичної системи підготовки майбутніх учителів початкових класів до формування в учнів життєвих навичок були реалізовані на практиці в кількох педагогічних ЗВО у вигляді спеціально створених організаційно-педагогічних умов. Реалізація кожної з вказаних організаційно-педагогічної умови в підготовці майбутніх учителів початкових класів забезпечувала підвищення їхньої готовності до формування в учнів життєвих навичок за відповідними критеріями.

Одержані числові значення показників готовності майбутніх учителів початкових класів до формування в учнів життєвих навичок дали можливість визначити рівень такої готовності кожного студента з контрольних і експериментальних груп і порівняти розподіл студентів за рівнями у

відсотковому відношенні. У КГ такий розподіл показав, що найбільша частка, а саме 43,0 % студентів, мають репродуктивний рівень. У ЕГ найбільша частка – 45,9 % – мають пошуковий рівень і ще 11,8 % досягли творчого рівня готовності до формування в учнів початкових класів життєвих навичок з використанням європейського досвіду.

Такі відмінності між результатами в КГ і ЕГ і їх опрацювання методами математичної статистики дають підстави вважати, що запропонована методична система підготовки майбутніх учителів початкової школи до формування в учнів життєвих навичок з використанням європейського досвіду є ефективною.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що в процесі роботи розроблено та впроваджено в освітній процес педагогічних ЗВО навчальні та навчально-методичні посібники, методичні рекомендації, навчальні програми та електронні навчально-методичні комплекси, що розкривають теоретичні та практичні основи методики підготовки майбутніх учителів до впровадження європейського досвіду формування життєвих навичок в учнів початкової школи (робоча програма вибіркової навчальної дисципліни «Підготовка майбутніх педагогів до впровадження європейського досвіду формування soft skills дітей дошкільного віку та учнів початкової школи засобами театральної діяльності», «Методичні рекомендації вчителям щодо розвитку life skills учнів початкових класів»; навчально-методичний посібник «Сучасна драматургія для дітей у контексті європейських традицій»; навчальна програма для здобувачів СВО бакалавра спеціальності 013 Початкова освіта «Методика формування компетентності в освітній галузі іншомовної освіти»; методичні матеріали: «Нові виклики для системи освіти в епоху цифрової трансформації суспільства», «Застосування інноваційних інтернет-технологій в процесі підготовки майбутніх учителів до іншомовного спілкування», коуч-зошит «Порадник організатора театралізованої діяльності дітей»; збірник театралізованих заходів «Гостини у Мельпомени»; практикум вибіркової дисципліни для студентів ступеня вищої освіти бакалавра «Розвиток soft skills

педагога»; навчальні курси: «Театралізована діяльність у соціально-виховній роботі на засадах інклюзивного підходу: досвід ЄС», «Організація різних видів театралізації дітей у закладах освіти: європейський контекст», «Основи режисури та художньо-музичного оформлення театралізованого дійства: європейський контекст», «Упровадження європейського досвіду залучення представників соціальних служб і громадських організацій до проведення театралізованої діяльності дітей»).

Ключові слова: підготовка вчителів початкових класів, європейський досвід, життєві навички, життєві компетентності, метанавички, молодші школярі, м'які навички, тверді навички, успішна життєдіяльність, цифрові навички.

ABSTRACT

Zhovnych O. V. The System of Pre-Service Teacher Training for Implementing the European Expertise of Developing Life Skills of Grade-schoolers. – Qualifying scientific work as a manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Education in speciality 13.00.04 – Theories and principles of professional training. – Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University. Kropyvnytskyi, 2024.

Methodological framework for training pre-service teachers for implementing European expertise of developing life skills of grade-schoolers is scientifically substantiated, worked out, and tested by measurement in the dissertation.

The scientific novelty and theoretical relevance of the study encompass the following:

- *novel* multi-method research into the problem of training pre-service teachers for implementing European expertise of developing life skills of grade-schoolers is carried out;

- *put forward is a hierarchical classification of life skills* which accounts soft skills as a subsystem within the system of life skills, followed by digital skills, survival skills in emergency cases, and pro-environmental behaviour skills;

- methodological framework for training pre-service teachers for implementing European expertise of developing life skills of grade-schoolers is *worked out*;

- the author's definition of the concept of "pre-service teachers' commitment to the implementation of the best European practices in the field of developing life skills of grade-schoolers" is *put forward*; outlined is the structure, along with the makeup, manifestation levels, and development mechanisms of the given phenomenon;

- *identified* are major components of the methodological arrangements of training pre-service teachers for developing life skills based on the implementation of the best European practices (methodological and technological, theoretical and content-based, personal-behavioural, and profession-related components); relevant organisational and pedagogical conditions for implementing the above arrangements are specified;

- methodological arrangements of training pre-service teachers for developing life skills based on the implementation of the best European practices are *presented in a structured fashion* and implemented as a combination of hierarchically related components (training objectives, methodological approaches, organisational and pedagogical conditions, curriculum content, teaching technologies, methods, tools, and organisation forms).

- forms and techniques of training pre-service teachers based on the implementation of the best European practices (study placement abroad, participation in international projects, reviewing foreign scientific publications, and carrying out scientific research work);

- *further elaboration and specification* found: the theoretical framework for training pre-service teachers; stages of their training for the implementation of the European expertise of developing life skills; details of the concepts of "life skills", "teachers' training", "commitment to the implementation of the best European practices in the field of developing life skills", methodological approaches and their respective common didactic and specific principles of training pre-service teachers

for developing life skills of grade-schoolers based on the implementation of the best European practices.

European countries recognise institutionally the necessity for developing both pupils' and teachers' life skill sets (emotional-volitional, intellectual, social, and digital) that can be instrumental in overcoming technological and social difficulties of the 21st century. Tried and tested European schemes for developing life skills proved to be efficient. Therefore, studying the European expertise in the organisation of education with regard to implementing programmes of developing pupils' life skills and training primary school teachers for developing life skills of pupils, is essential.

Conceptually, the most frequent pedagogical studies conducted by European researchers are those involving the concepts of: life skills, soft skills for the 21st century, digital skills for the 21st century, and meta-skills. Due to their efficiency and relevance, life skills have become an integral part of numerous curricula throughout the world. The analysis of primary school educational programmes in different European countries revealed the prevailing accent on developing pupils' life skills that have to do with healthy living; self-adjustment skills; social skills that have to do with acceptable social behaviour; skills in recognising synergies between thoughts, feelings, and actions; interpersonal communication skills, such as sociability, confidence, and in-group behaviour. At the same time, the above educational programmes lack sufficient focus on the development of critical thinking skills, decision-making skills, and skills of handling problems, all of which are frequently referred to as higher-order skills. Thus, they are developed less efficiently.

According to researchers, major factors that facilitate life skill development include the following: specially tailored group activities, the emotional support by teachers, extracurricular activities, cooperation with teachers and peers, ample socialising, as well as involvement in carrying out team projects of high complexity.

The analysis of theoretical and practical foundations of life skill development makes it possible to conclude that primary school teachers themselves need to

develop their occupational and life skills as well as the sufficient commitment to the development of life skills of their pupils, in order to prepare the latter for successful living in the 21st century. The analysis of scientific studies and current practices revealed that European countries (the UK, Bulgaria, Italy, Spain, Latvia, Germany, Poland, Portugal, Sweden, Finland) have got meaningful experience in training primary school teachers for developing their own life skills and those of their pupils.

Taking into account both the European expertise and research findings of Ukrainian scientists in the field of developing teachers' commitment to a certain type of activity made it possible to put forward the following definition: primary school teachers' commitment to the development of their pupils' life skills sufficient for successful living in the 21st century is a complex, systemic phenomenon having personal and professional implications that integrates diverse components, such as value-based and motivational, cognitive, vocational, and evaluative-reflexive ones; it determines teaching efficiency and professional growth as well as ensures acceptable outcomes and upward trends in the development of life skills of their own and those of their pupils.

Relevant criteria and indicators were used for determining the level of pre-service teachers' commitment to the development of pupils' life skills.

In quantitative terms, the commitment of pre-service primary school teachers to the development of grade-schoolers' life skills was measured at four levels: presentative, reproductive, exploration, and creative ones. The respective data were used with the view to quantification, comparing pre-experimental and post-experimental results, and tracking respective trends.

The following organisational and pedagogical conditions were substantiated and implemented in the course of the study: identifying key concepts, types and schemes for life skill formation by teachers and students during their study placement in the EU countries, participation in international projects, and carrying out scientific research work; implementing best European practices in developing students' and pupils' life skills in primary school pre-service teacher training content; development of key life skills of primary school pre-service teachers;

practical evaluation of European methods of life skill development by pre-service teachers during their teaching internship.

The above organisational and pedagogical conditions were executed in conjunction with constituent parts of the methodological framework with regard to the worked out structural-functional model.

The methodological framework for training pre-service teachers for developing life skills of grade-schoolers based on the implementation of the best European practices was worked out with regard to the research findings.

The structural-functional model of the methodological framework for the practical application of the determined organisational and pedagogical conditions of studying and implementing the European expertise of developing pupils' life skills in training primary school pre-service teachers in Ukraine consists of five blocks: socially determined, theoretical and methodological, project and organisational, activity-practical, and criteria-outcome ones. The model under consideration represents the stage-by-stage approach to the implementation of the methodological framework for training pre-service teachers for developing life skills of grade-schoolers – from the goal to the expected outcomes.

The components of the framework for training pre-service teachers for developing life skills of grade-schoolers were translated into practice at several higher education institutions by means of specially arranged organisational and pedagogical conditions. The implementation of each of the above organisational and pedagogical conditions in training pre-service primary school teachers contributed to their enhanced commitment to the development of pupil's life skills according to certain criteria.

The obtained numerical values of the commitment of pre-service primary school teachers to the development of pupil's life skills made it possible to measure each student's commitment in both experimental and control groups as well as to compare the distribution of students over the determined levels (in percentage terms). The research findings show that the majority of the control group students (43%) enjoy the reproductive level. As for the experimental group, the majority of

students (45.9%) are characterised in terms of the exploration level. At the same time, 11.8% of the experimental group students proved to have reached the creativity level in developing life skills of grade-schoolers by means of utilising the European expertise.

Such divergences between the statistics found in both groups of students as well as their validation by relevant mathematical statistics methods suggest that the methodological framework for training pre-service teachers for implementing European expertise of developing life skills of grade-schoolers is efficient.

Practical significance of the study consists in devising and implementing in teaching and learning activities of teacher training higher education institutions textbooks and teaching aids, instructional guidelines, curricula and electronic training packages, all of which reveal theoretical and practical foundations of the methodology of training pre-service school teachers to the implementation of the best European practices in the field of developing life skills of grade-schoolers (working programme of the elective academic course “Training of pre-service teachers for the implementation of the European expertise in developing soft skills of pre-schoolers by means of theatrical activities”; “Instructional guide to teachers as to the development of grade-schoolers’ life skills”; teaching aid “Contemporary drama for children in the context of European traditions”; syllabus of the academic course “Methods of competence development in the field of foreign-language education” for undergraduate students of the programme subject area 013 Primary education; resource materials: “New challenges faced by the educational system in the era of digital transformation of the society”, “Utilising novel Internet technology in the course of training pre-service teachers for foreign-language communication”, coach copy-book “Adviser of the organiser of theatrical activities of children”; album of theatrical events “At Melpomene’s”; practicum of the elective academic course “Development of teachers’ soft skills”; academic courses: “Theatrical activities in social and educational work on the principles of inclusive approach: the EU expertise”, “Organisation of various types of theatrical activities for children at educational institutions: the European context”, “Fundamentals of art direction, and

art and music settings of a theatrical show: the European context”, “Implementation of the European expertise in participation of representatives of secret services and non-governmental organisations in theatrical activities of children”.

Keywords: pre-service teacher training, the European expertise, life skills, life competencies, meta-skills, grade-schoolers, soft skills, hard skills, successful living, digital skills.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові публікації, які відображають основні наукові результати докторської дисертації

Статті у наукових періодичних виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України:

1. **Жовнич О. В.**, Шевченко Л. С. Організаційно-методичні умови формування професійної мобільності майбутніх учителів. *Рідна школа*. Київ, 2019. № 1. С. 28-33.
2. Казьмірчук Н., **Жовнич О.**, Стахова І. Театр природи як засіб формування soft skills в учнів початкової школи. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія : Педагогіка і психологія. 2020. Вип. 61. С. 23-30.
URL : <http://93.183.203.244/xmlui/handle/123456789/6693>
3. Громов Є. В., Коломієць А. М., Гордієнко Ю. А., **Жовнич О. В.** Досвід польських освітян щодо мотивації студентів до вивчення іноземних мов засобами дистанційного навчання в умовах пандемічних обмежень. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців : методологія, теорія, досвід, проблеми*. 2021. № 60. С. 375-387. DOI : <https://doi.org/10.31652/2412-1142-2021-60-375-387>
4. Коломієць А. М., Громов Є. В., **Жовнич О. В.**, Коломієць Д. І., Івашкевич Є. М. Актуалізація навичок педагога, що необхідні для організації освітнього процесу в умовах надзвичайних ситуацій. *Сучасні інформаційні*

технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми. 2022. № 65. С. 147-155.
DOI : <https://doi.org/10.31652/2412-1142-2022-65-147-154>

5. Демченко О. П., Казьмірчук Н. С, **Жовнич О. В.**, Стахова І. А. Підготовка студентів до використання театралізованої діяльності для розвитку у дітей soft skills : європейський контекст. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців : методологія, теорія, досвід, проблеми.* 2022. Вип. 64. С. 181-192. DOI : <https://doi.org/10.31652/2412-1142-2022-64-78-87>

6. Грошовенко О., **Жовнич О.**, Коваль Т. Використання технології проблемного навчання на уроках інтегрованого курсу «Я досліджую світ». *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців : методологія, теорія, досвід, проблеми.* 2022. Вип. 63. С. 87-95. URL : <https://vspu.net/sit/index.php/sit/article/view/5065>

7. **Жовнич О.**, Стахова І. Підготовка майбутніх учителів до використання театралізованої діяльності у процесі навчання англійської мови молодших школярів. *Актуальні питання гуманітарних наук : міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.* 2022. Вип. 55. Т. 1. С. 282-287. URL : http://www.aphn-journal.in.ua/archive/55_2022/part_1/46.pdf

8. **Жовнич О.**, Стахова І. Діагностика розвитку soft skills дітей молодшого шкільного віку. *Інноваційна педагогіка.* 2022. Вип. 51. Т. 1. С. 76-79. URL : http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2022/51/part_1/14.pdf

9. Коломієць А. М., Демченко О. П., **Жовнич О. В.**, Колеснік К. А. Значення групової діяльності під час дитячого експериментування. *Наука і техніка сьогодні.* 2022. № 11 (11). С. 138-149.
DOI : [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2022-11\(11\)-138-149](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2022-11(11)-138-149)

10. Коломієць А., **Жовнич О.**, Коломієць Т. Формування готовності педагогів до організації дистанційного навчання в умовах карантину. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла*

Коцюбинського. Серія : педагогіка і психологія. 2022. Вип. 69. С. 63-72.
URL : <https://vspu.net/nzped/index.php/nzped/issue/view/194/215>

11. Жовнич О. Пріоритети професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів: аналіз європейського досвіду. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців : методологія, теорія, досвід, проблеми. 2023. Вип. 68. С. 50-60. DOI : <https://doi.org/10.31652/2412-1142-2023-68-50-59>*

12. Жовнич О. Система актуальних професійних і життєвих навичок вчителя початкових класів. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців : методологія, теорія, досвід, проблеми. 2023. Вип. 70. С.106-114. DOI : <https://doi.org/10.31652/2412-1142-2023-70-106-114>*

13. Коломієць А., Литвин А., **Жовнич О.**, Тертична Т. Формування навичок емоційної стійкості учасників освітнього процесу в умовах надзвичайних ситуацій. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : педагогіка і психологія. 2023. Вип. 76. С. 79-85. URL : <https://doi.org/10.31652/2415-7872-2023-76-79-85>*

14. Жовнич О. Формування життєвих навичок в учнів початкової школи в контексті європейського досвіду. *Педагогічні науки : теорія, історія, інноваційні технології. 2023. № 10 (134). С. 397-404. DOI : <https://doi.org/10.24139/2312-5993/2023.10/397-404>.*

15. **Жовнич О. В.**, Дученко А. В. Модернізація початкової освіти шляхом запровадження програм академічної мобільності як фактор розвитку soft skills. *Педагогічна Академія: наукові записки. 2024. № 7. С. 1-13. DOI : <https://doi.org/10.5281/zenodo.12648939>*

16. **Жовнич О. В.**, Киливник В. В. Євроінтеграція початкової школи: нові горизонти сучасної освіти. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. 2024. № 1-2. С. 135-136. DOI : [10.24139/2312-5993/2024.01-02/459-466](https://doi.org/10.24139/2312-5993/2024.01-02/459-466).*

17. Жовнич О. В. Сучасні тенденції євроінтеграції початкової школи. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2024. № 3 (137). DOI : <https://doi.org/10.24139/2312-5993/2024.03/350-356>.

18. **Жовнич О. В.**, Мотрук В. Г. Соціально-педагогічні умови модернізації початкової освіти: виклики та перспективи. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2024. № 4 (138). С. 26-33. DOI : <https://doi.org/10.24139/2312-5993/2024.04/026-033>

19. **Жовнич О. В.**, Мотрук В. Г. Європейський досвід у формуванні стресостійкості учнів початкових класів. *Наукові інновації та передові технології*. 2024. № 8 (36). С. 1166-1173. DOI : [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-8\(36\)-1166-1172](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-8(36)-1166-1172)

20. Жовнич О. В. Інтеграція лідерських компетенцій у навчальний процес початкової школи. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2024. № 7 (25). С. 655-663. DOI : [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-7\(25\)-655-663](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-7(25)-655-663)

21. Жовнич О. В. Діагностичні вимірювання життєвих навичок учнів початкової школи: аналіз європейського досвіду. *Наукові інновації та передові технології*. 2024. № 7 (35). С. 810-816. DOI : [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7\(35\)-810-816](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7(35)-810-816)

Статті у виданнях, що індексуються в міжнародних базах даних

Web of Science Core Collection та/або Scopus:

22. Lazarenko N., Kolomiets A., Zahorodnii S., Bilous V., Gromov I., **Zhovnych O.**, Ivanichkina N. Institutional Repositories as a Global Dissemination Tool of Educational And Scientific Information. *Encounters in Theory and History of Education*. 2022. Vol. 23. P. 241-258. DOI : <https://doi.org/10.24908/encounters.v23i0.15230> (**Web of Science**)

23. **Zhovnych O.**, Ihnatova O., Drobakha L. The Effectiveness of Blended Learning in English Teacher Training. *Journal of Teaching English for Specific and Academic Purposes*. 2022. Issue № 3. P. 377-388. URL : <http://espeap.junis.ni.ac.rs/index.php/espeap/article/view/1259> (**Scopus**)

24. Zhovnych O., Bakhmat N., Kochubei O., Duchenko A., Ivashkevych Y. Digital competence of specialists in socio-economic, physics, and mathematics specialties, company managers in professional activities. *Amazonia Investiga*. 2024. Vol. 13(77). P. 108-122. DOI : <https://doi.org/10.34069/AI/2024.77.05.8> (**Web of Science**)

Монографії:

25. Коломієць А. М., Жовнич О. В. Можливості штучного інтелекту як інноваційної педагогічної технології. *Освіта для цифрової трансформації суспільства* : монографія. У 2 т. Т. 1 ; за наук. ред. В. Кременя, Н. Ничкало, Л. Лук'янової, Н. Лазаренко. Київ : ТОВ «Юрка Любченка», 2024. С. 260-271.

26. Жовнич О. В. Нові виклики для системи освіти в епоху цифрової трансформації суспільства. *Сучасні освітні технології в цифровій реальності* : монографія ; за ред. Р. С. Гуревича. Київ : Видавництво «Юрка Любченка», 2024. С. 393-422.

Наукові публікації, які додатково відображають наукові результати докторської дисертації

Тези в матеріалах науково-практичних конференцій:

27. Жовнич О. В. Визначальна роль навчальної гри як ефективного засобу вивчення іноземної мови молодшими школярами. *Актуальні проблеми філології та методики викладання іноземних мов у сучасному мультилінгвальному просторі* : матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (Вінниця, 20 листопада. 2019 р.). Вінниця : ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 2019. С. 28-30.

28. Гуревич Р. С., Лазаренко Н. І., Жовнич О. В. Цифровізація сучасної освіти : виклики, можливості, напрями, ризики. *Цифрова компетентність сучасного вчителя Нової української школи. (Подолання викликів у період карантину, спричиненого COVID-19)* : збірн. матер. Всеукр. наук.-практ. семінару (Київ, 2 березня 2021 р.). Київ, 2021. С. 43-47.

29. Жовнич О., Стахова І. Європейський досвід реалізації театралізованої діяльності у підготовці майбутніх учителів початкової школи.

Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти : збірн. матер. VI Міжнародної наук-практ. Інтернет-конф. (Вінниця, 6-7 липня 2022 р.). Вінниця : ТОВ «Меркьюрі-Поділля, 2022. Вип. 11. С. 477-480.

30. Коломієць А. М., **Жовнич О. В.**, Коломієць О. О. Світоглядно-гуманітарні виміри нової філософії педагогічної освіти. *Філософія культурно-мистецької освіти* : матер. Всеукр. наук. конф. (Київ, 24 березня 2022 р.). Київ, 2022. С. 84-88.

31. Коломієць А. М., **Жовнич О. В.** Закордонний досвід розвитку життєвих навичок в учнів початкових класів. *Модернізація змісту освіти у підготовці майбутніх професійно-педагогічних фахівців* : матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (Кривий Ріг, 21 квітня 2023 р.). Кривий Ріг : КДПУ, 2023. С. 278-282. <http://elibrary.kdpu.edu.ua/bitstream/123456789/7071>

32. **Жовнич О. В.** Соціальна відповідальність педагога за формування в учнів навичок XXI століття. *Соціальна відповідальність людства в контексті аксіологічних трансформацій* : матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (Одеса, 20 вересня 2023 р.). Одеса : КЗВО «Одеська академія неперервної освіти Одеської обласної ради». 2023. С. 32-35.

33. Лазаренко Н. І., Коломієць А. М., **Жовнич О. В.** Модернізація змісту педагогічної освіти в умовах надзвичайних ситуацій. *Виклики сучасної освіти, зумовлені екстремальними умовами функціонування* : збірн. матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Берегове, 30–31 березня 2023 р.). Берегове : Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, 2023. С. 419-422.

34. Ignatova O., **Zhovnych O.** Well-being in education: value orientations. *Розвиток професійної майстерності педагога в умовах нової соціокультурної реальності* : збірн. матер. VI Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Тернопіль, Україна, 5-6 жовтня 2023 р.). Тернопіль: ФОП Осадца Ю.В. 2023. Р. 101-102.

35. **Жовнич О. В.** Види та характеристики життєвих навичок для успішної життєдіяльності в XXI столітті. *Importance of Soft Skills for Life and*

Scientific Success : матер. III Міжнар. наук.-практ. інтерн.-конф. (7-8 березня 2024 р.). Дніпро. 2024. С. 45-48.

Інші видання:

36. Жовнич О. Застосування інноваційних інтернет-технологій в процесі підготовки майбутніх учителів до іншомовного спілкування. *Навчання професійно орієнтованого іншомовного спілкування майбутніх учителів* : кол. монографія. Вінниця. 2019. С. 187-202.

37. Підготовка майбутніх педагогів до впровадження європейського досвіду формування soft skills дітей дошкільного віку та учнів початкової школи засобами театральної діяльності : робоча програма спецкурсу. Укладач : О. В. Жовнич. Вінниця, 2019. 17 с.

38. Рогульська О., Тарасова О., Іконнікова М., **Жовнич О.** Організаційно-педагогічні умови підготовки майбутніх учителів іноземних мов в умовах інформаційно-освітнього середовища закладів вищої освіти. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців : методологія, теорія, досвід, проблеми* : збірник наукових праць. 2020. Вип. 55. С. 196-205. DOI : <https://doi.org/10.31652/2412-1142-2020-55-196-205>

39. Робоча програма «Підготовка майбутніх педагогів до впровадження європейського досвіду формування soft skills дітей дошкільного віку та учнів початкової школи засобами театральної діяльності» для здобувачів СВО бакалавра спеціальності 013 Початкова освіта. Укладачі : О. П. Демченко, **О. В., Жовнич**, Н. С. Казьмірчук, І. Г. Барановська, І. А. Стахова, В. Г. Подорожний. Вінниця, 2021. 20 с.

40. Ihnatova O., Lazarenko N., **Zhovnych O.**, Melnyk K., Napchuk Y. Positive aspects and difficulties of teaching foreign languages in the blended learning course during COVID-19 pandemic. *Laplace Em Revista*. 2021. Vol. 7. Is. 3a. P. 538-547. URL : <https://pesquisa.bvsalud.org/global-literature-on-novel-coronavirus-2019-ncov/resource/pt/covidwho-1431242>

41. Ігнатова О., **Жовнич О.** Використання практико-дослідницького проєкту у професійній підготовці майбутніх вчителів німецької мови засобом саморефлексії. *Молодь і ринок*. 2021. №5 (191). С. 114-119. DOI : <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2021.237039>

42. Demchenko O., Kazmirchuk N., **Zhovnych O.**, Stakhova I., Podorozhnyi V. Baranovska I. Preparing students for the use of theater activities for children's development soft skills : European context. *Society. Integration. Education*. 2022. Vol. I. P. 31-46. URL : <http://journals.rta.lv/index.php/SIE/article/view/6866>

43. Stakhova I., Groshovenko O., Pakhalchuk N., **Zhovnych O.**, Komarivska N., Bilyk T. Formation of ecological competence of future primary school teachers by means of environmental protection. Формування екологічної компетентності майбутніх учителів початкової школи засобами охорони довкілля. *Society. Integration. Education*. 2022. Vol. I. P. 272-283. URL : <http://journals.rta.lv/index.php/SIE/article/view/6831/5691>

44. Коломієць А. М., **Жовнич О. В.** Нові вимоги стейкхолдерів до підготовки педагогів у вимірах сучасності. *Інтеграція в європейський освітній простір : діалог зі стейкхолдерами* : колективна монографія. Вінниця : ТОВ «Друк», 2022. 300 с.

45. Порадник організатора театралізованої діяльності дітей : коуч-зошит. Укл.: **О. Жовнич**, О. Демченко, І. Барановська, Н. Казьмірчук, І. Стахова, В. Подорожний. Вінниця : ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 2022. 78 с.

46. Пугачова К., **Жовнич О.** Теоретичні засади підготовки майбутніх вчителів до застосування візуальних медіа у навчанні іноземних мов. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Вип. 58. Т. 2. С. 296-303.

47. Сучасна драматургія для дітей у контексті європейських традицій: навчально-методичний посібник / І. Барановська, О. Демченко, **О. Жовнич**,

Н. Казьмірчук, І. Стахова, В. Подорожний. Вид. 1. Вінниця : ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 2022. 260 с.

48. Гостини у Мельпомени : збірник театралізованих заходів / Укл. **О. Жовнич**, І. Барановська, Н. Казьмірчук, І. Стахова, В. Подорожний. Вінниця : ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 2023. 85 с.

49. Жовнич О. Методичні рекомендації вчителям щодо розвитку life skills учнів початкових класів. Вінниця : ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 2023. 78 с.

50. Жовнич О., Стахова І. Розвиток SOFT SKILLS педагога: практикум вибіркової дисципліни для студентів ступеня вищої освіти бакалавра. Вінниця : ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 2024. 79 с.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

- ВООЗ – Всесвітня організація охорони здоров'я;
- ЗВО – заклад вищої освіти;
- ЄВПО – Європейський простір вищої освіти;
- ЄРСК – Європейська рамкова структура кваліфікацій;
- ІКТ – інформаційно-комунікаційні технології;
- НУШ – Нова українська школа;
- ООЖН – Освіта на основі життєвих навичок;
- ОЕСР – Організація економічного співробітництва та розвитку;
- СЕЕН – Програма соціально-емоційного та етичного навчання (англ. Social Emotional and Ethical (SEE) Learning);
- ESCO - європейський класифікатор навичок, компетенцій, кваліфікацій і професій, які є затребуваними на ринку праці ЄС, формування та розвиток яких залежать від освіти та навчання (англ. «European Skills, Competences, Qualifications and Occupations»);
- HOTS – навички мислення вищого порядку (англ. High Order Thinking Skills);
- IPSY – програма розвитку життєвих навичок, спрямована на відстрочення початку та зменшення споживання алкоголю й тютюну в підлітковому віці (англ. Information + Psychosocial Competence = Protection), тобто (Інформація + Психосоціальна компетентність = Захист);
- GST – Загальна теорія систем (англ. General System Theory) – створена Людвігом фон Берталанфі дослідницька програма, спрямована на вивчення цілісних об'єктів;
- LSBE – програма «Навчання на основі життєвих навичок» (англ. Life Skills Based Education);
- LST – програма «Тренування життєвих навичок» (англ. Life Skills Training);
- PALS – програма «Позитивні життєві навички підлітків» (англ. Positive Adolescents Life Skills);
- PISA – Міжнародна програма з оцінювання освітніх досягнень учнів (англ. Programme for International Student Assessment, PISA);
- WEF – Всесвітній економічний форум (англ. World Economic Forum).

ЗМІСТ

ВСТУП.....	26
РОЗДІЛ 1. ФОРМУВАННЯ ЖИТТЄВИХ НАВИЧОК ЯК ОСНОВНА МЕТА ФУНКЦІОНУВАННЯ СУЧАСНОЇ СИСТЕМИ ОСВІТИ.....	43
1.1. Навички для успішної життєдіяльності у XXI ст.: дефініції, види, характеристика.....	43
1.2. Нові виклики для системи освіти в епоху цифрової трансформації суспільства.....	66
1.3. Система навичок, що потрібні вчителю початкових класів у його професійній підготовці.....	83
Висновки до першого розділу.....	100
РОЗДІЛ 2. СВІТОВІ ПРАКТИКИ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ В УЧНІВ ЖИТТЄВИХ НАВИЧОК.....	102
2.1. Міжнародні програми формування життєвих навичок в учнів різного віку.....	102
2.2. Система життєвих навичок, потрібних учням початкових класів.....	118
Висновки до другого розділу.....	149
РОЗДІЛ 3. ПРАКТИКА ВИКОРИСТАННЯ В УКРАЇНІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ДОСВІДУ ФОРМУВАННЯ В УЧНІВ ЖИТТЄВИХ НАВИЧОК.....	153
3.1. Імплементация в Україні європейських програм формування та розвитку в учнів соціально-емоційних навичок.....	153
3.2. Формування навичок, що необхідні учням для виживання та успішної життєдіяльності в сучасних українських реаліях.....	171
3.3. Структура і стан готовності українських учителів початкової школи до формування в учнів життєвих навичок.....	181
3.4. Методологічні підходи й організаційно-педагогічні умови імплементації європейського досвіду в систему професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів.....	199
Висновки до третього розділу.....	215

РОЗДІЛ 4. МЕТОДИЧНА СИСТЕМА ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ДО ФОРМУВАННЯ В УЧНІВ ЖИТТЄВИХ НАВИЧОК НА ОСНОВІ ВПРОВАДЖЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ДОСВІДУ.....	217
4.1. Вивчення викладачами і студентами основних концепцій, видів і програм формування життєвих навичок під час стажування в країнах ЄС, участі в міжнародних проєктах та виконанні наукових досліджень.....	217
4.2. Імплементация кращих зразків європейського досвіду формування в учнів і студентів життєвих навичок у зміст підготовки майбутніх учителів початкових класів.....	248
4.3. Розвиток у майбутніх учителів початкових класів найбільш важливих життєвих навичок.....	266
4.4. Апробація майбутніми вчителями європейських методик формування життєвих навичок в учнів початкових класів під час педагогічної практики.....	287
Висновки до четвертого розділу.....	302
РОЗДІЛ 5. РЕЗУЛЬТАТИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ДОСВІДУ ФОРМУВАННЯ В УЧНІВ ЖИТТЄВИХ НАВИЧОК У ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ В УКРАЇНІ.....	304
5.1. Організація педагогічного експерименту щодо підготовки майбутніх учителів початкових класів до впровадження європейського досвіду з формування в учнів життєвих навичок.....	304
5.2. Визначення ефективності методичної системи підготовки майбутніх учителів початкових класів до впровадження європейського досвіду з формування в учнів життєвих навичок.....	333
5.3. Рекомендації щодо підвищення готовності майбутніх учителів початкових класів до впровадження європейського досвіду формування в учнів життєвих навичок і перспективи подальших досліджень.....	355
Висновки до п'ятого розділу.....	371
ВИСНОВКИ.....	373
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	379
ДОДАТКИ.....	453

ВСТУП

Актуальність дослідження. На сучасному етапі суспільного розвитку, для якого характерними є динамічні інноваційні процеси в різних сферах життєдіяльності людини, змінилися вимоги до її професійних і особистісних якостей. На ринку праці більше цінують не тільки професійні знання та навички, а спроможності фахівця адаптуватися до змінних і непередбачуваних умов, долати труднощі, розв'язувати складні проблеми, ухвалювати нетрадиційні рішення, комунікувати з людьми різних професій і національностей. Тобто йдеться про навички, що забезпечують успішну життєдіяльність у сучасному складному світі, незалежно від професії. Тому такі навички ще називають «навичками XXI століття», «метанавичками», надпрофесійними, наскрізними, ключовими, життєвими. Сформованість у людини саме життєвих навичок забезпечує їй успішну життєдіяльність, тому життєві навички ще часто трактують як можливості чи метакомпетентності. Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) визначає життєві навички як здатності людини до адаптації, позитивної поведінки та подолання труднощів повсякденного життя.

У різних країнах концепція життєвих навичок наразі є важливим інноваційним компонентом змісту освіти на всіх її рівнях: від дошкільної до вищої (N. Aparna, G. Botvin, G. Carmena, T. Carroll, N. Chien, G. Chirwa, F. Giannotta, S. Goldhagen, V. Harbin, L. Lippman). В країнах Європейського Союзу (ЄС) за останні два десятиліття напрацьовано багатий досвід упровадження програм з формування та розвитку життєвих навичок в учнів для підготовки їх до успішної життєдіяльності в XXI столітті (F. Buchberger, M. Cinque, P. Erawan, L. Lombardi, K. Sjöblom). Розроблено ESCO (англ. «European Skills, Competences, Qualifications and Occupations») – європейський класифікатор навичок, компетенцій, кваліфікацій і професій, які є затребуваними на ринку праці ЄС, формування та розвиток яких залежать від освіти та навчання. Життєві навички в сучасних освітніх програмах

Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) визначені як індивідуальні здатності, риси і характеристики, які можна розвивати впродовж життя та які важливі для навчальних досягнень, соціальних відносин і згуртованості, конкурентоспроможності на ринку праці, активної громадянської позиції й добробуту людини загалом.

На формування та розвиток життєвих навичок учнів у різних країнах спрямовані спеціально розроблені програми: LSBE – «Навчання на основі життєвих навичок» (англ. Life Skills Based Education); LST – «Тренування життєвих навичок» (англ. Life Skills Training); PALS – «Позитивні життєві навички підлітків» (англ. Positive Adolescents Life Skills) та ін.

Європейський досвід підготовки майбутніх учителів до розвитку життєвих навичок в учнів поступово впроваджується і в Україні. Зокрема, у «Професійному стандарті учителя нового покоління», розробленого українськими науковцями (Н. Авшенюк, І. Андрощук, Л. Гриневич, С. Івашнюва, О. Лінник, Н. Софій) за підтримки Міжнародного фонду «Відродження», описано професійні функції, компетентності, знання, уміння та навички, якими має володіти сучасний учитель, а також загальні компетентності та навички, які він має сформувати в своїх учнів. Цей стандарт покликаний стати орієнтиром у професійній підготовці та підвищенні кваліфікації вчителя Нової української школи (НУШ).

Згідно з Концепцією НУШ (2016 р.) в Україні вже кілька років у початкових класах зреалізовується ідея дитиноцентрованої школи з українською ідентичністю, якою передбачено формування в учнів необхідних навичок і компетентностей. У Концепції НУШ наголошено на потребі поєднання знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, особистих якостей, що визначають здатність успішно провадити діяльність у нових непередбачуваних умовах. Відповідно до Концепції НУШ, учитель початкових класів зможе проєктувати і моделювати нові способи педагогічної діяльності, якщо він сам постійно вдосконалюватиме власні професійні знання, уміння й навички.

В Україні найбільшого поширення нині набула програма СЕЕН – Програма соціально-емоційного та етичного навчання (англ. Social Emotional and Ethical (SEE) Learning), що є невід’ємною частиною глобальної освіти і має наукове підґрунтя. Упровадження програми СЕЕН в Україні здійснює громадська організація «Ed Camp Україна» в межах загальнонаціонального шкільного експерименту за участі Інституту модернізації змісту освіти, Інституту проблем виховання Національної академії педагогічних наук України та за підтримки GIZ Civil Peace Service Ukraine (Громадська служба миру – GIZ Україна).

На практиці освітні програми на основі навчання життєвих навичок (ООЖН) реалізують компетентнісний підхід і передбачають: корекцію поведінки учнів; баланс знань, психологічних установок і вмінь; орієнтацію на інтерактивні методи навчання; врахування реальних потреб учнів; врахування гендерної чутливості в змісті та методах навчання. В Україні програми ООЖН знайшли відображення в удосконаленні змісту освіти у загальноосвітніх установах. На початку 2000-х років розроблено й успішно впроваджено навчально-методичне забезпечення предмета «Основи здоров’я» для початкової та основної школи, а також десятки факультативних курсів. Головною метою педагога визнано формування в учнів життєвих навичок, сприятливих для здоров’я, правової, екологічної, психологічної культури, громадянської активності та підприємливості (В. Вихрущ, Т. Воронцова, О. Лещенко, О. Пехота, Т. Рудюк). Проте більшість ефективних програм з формування та розвитку життєвих навичок в учнів ще не одержали належного застосування в українських закладах освіти. Загалом проблема формування життєвих навичок або метанавичок ХХІ століття є відносно новою для української педагогічної науки.

У дослідженнях українських науковців найбільше уваги приділено формуванню м’яких навичок (Soft skills), які найчастіше пов’язані із комунікацією та соціальними відносинами (Н. Бахмут, Н. Безлюдна, О. Гончарова, О. Демченко, Г. Пирожок, В. Пономаренко, І. Стахова). Але

система життєвих навичок, як свідчить аналіз європейських наукових видань, є значно ширшою, оскільки до неї входять ще навички критичного й творчого мислення, розв'язання складних проблем, цифрові навички та навички емоційної стійкості й виживання в складних умовах.

Значною мірою формування в учнів початкових класів життєвих навичок залежить від учителя, який сам має володіти такими навичками та відповідними компетентностями (В. Каплінський, Н. Лазаренко, Л. Лук'янова, Л. Любчак, Н. Ничкало, О. Пометун, І. Стахова, В. Фрицюк, Л. Хомич, В. Шахов та ін.). Отже, впровадження програм формування та розвитку життєвих навичок у зміст освіти висуває нові вимоги до професійної підготовки вчителя початкових класів, який має володіти такою системою навичок і бути готових до їх формування в учнів.

Концептуальні положення щодо професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів і спектр завдань щодо розвитку життєвих навичок знайшли відображення у концепції Нової української школи, у Державному стандарті початкової освіти, у законі України «Про освіту», у типових та альтернативних освітніх програмах початкової школи.

У працях українських науковців (О. Будник, К. Коваль, Т. Кристопчук, О. Кучай, С. Наход, О. Пометун, О. Савченко та ін.) сформовано перелік життєвих навичок, розвиток яких спонукатиме до становлення успішної особистості. У програмах і підручниках Нової української школи (І. Большакова, Т. Воронцова, Г. Остапенко, Р. Шиян) увагу зацентровано на розвитку життєвих навичок молодших школярів. Інноваційним напрямом в Україні за останніми роками стало виховання навичок стійкості до негараздів і робота з психологічними травмами, що актуально для країни в стані війни (О. Малхазов, Л. Михайленко, В. Педоренко, І. Чухрій, Г. Шиманська та ін.).

Проте, беручи до уваги відносно незначну кількість наукових досліджень з даної проблематики, в Україні ми дійшли висновку, що підготовка майбутніх учителів до впровадження європейського досвіду

формування життєвих навичок в учнів початкових класів залишається недостатньо розкритою і потребує детальнішого вивчення.

Отже, актуальність дослідження зумовлена низкою суперечностей між:

– вимогами сучасного ринку праці до розвиненості необхідних для успішної життєдіяльності в XXI столітті життєвих навичок і недостатньою точністю у визначенні основних компонентів системи цих навичок;

– швидкими темпами розповсюдження програм розвитку життєвих навичок у провідних країнах світу і недостатньою поширеністю їх на теренах України;

– масштабами ефективного європейського досвіду формування в учнів життєвих навичок і неготовністю українських учителів до імплементації цього досвіду в Україні.

На подолання цих суперечностей і було спрямоване наше дослідження, на тему **«Система підготовки майбутніх учителів до впровадження європейського досвіду формування життєвих навичок в учнів початкової школи»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконувалось відповідно до тематичного плану наукових досліджень кафедри педагогіки, професійної освіти та управління освітніми закладами «Педагогічний супровід особистісно-професійного розвитку майбутнього вчителя» (РК№0119U102999) і «Розвиток професійно важливих якостей майбутніх педагогів» (РК № 0123U101566), кафедри початкової та дошкільної освіти «Підвищення якості підготовки майбутніх учителів початкових класів у контексті євроінтеграції» (РК№0121U108285) і «Підготовка фахівців дошкільної та початкової освіти в умовах інтеграції України в європейській освітній простір» (0121U109684) Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Тема докторської дисертації затверджена вченою радою Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (протокол № 13 від 18.05.2022 р.).

Мета дослідження полягає в обґрунтуванні, розробленні й експериментальній перевірці ефективності методичної системи підготовки майбутніх учителів до впровадження європейського досвіду формування життєвих навичок в учнів початкової школи.

Для досягнення мети визначено такі **завдання** дослідження:

1. З'ясувати теоретичні засади реформування системи вищої педагогічної освіти в контексті євроінтеграції України з урахуванням сучасних вимог ринку праці і визначити понятійно-термінологічний апарат дослідження.

2. Здійснити системний огляд сучасних концепцій визначення важливих життєвих навичок і охарактеризувати ефективність європейського досвіду професійної діяльності педагогів щодо формування таких навичок в учнів початкових класів.

3. Розкрити сутність і структуру готовності майбутніх учителів до впровадження європейського досвіду формування життєвих навичок в учнів початкової школи; визначити компоненти, критерії, показники та рівні її сформованості.

4. Визначити організаційно-педагогічні умови підготовки майбутніх учителів до впровадження європейського досвіду формування життєвих навичок в учнів початкової школи.

5. Розробити структурно-функціональну модель методичної системи підготовки майбутніх учителів до впровадження європейського досвіду формування життєвих навичок в учнів початкової школи.

6. Експериментально перевірити ефективність методичної системи підготовки майбутніх учителів до впровадження європейського досвіду формування життєвих навичок в учнів початкової школи.

Об'єкт дослідження – підготовка майбутніх учителів початкових класів у педагогічних закладах вищої освіти.

Предмет дослідження – методична система підготовки майбутніх учителів початкових класів до впровадження європейського досвіду формування життєвих навичок в учнів початкової школи.

Концепція дослідження ґрунтується на основних наукових положеннях філософії педагогіки і психології, закономірностях і принципах вивчення та способів формування життєвих навичок ХХІ століття, що на теоретичному та методичному рівнях визначають концептуальні засади вдосконалення педагогічної системи підготовки майбутніх учителів початкових класів до впровадження європейського досвіду формування життєвих навичок в учнів. Підготовку майбутніх учителів до впровадження європейського досвіду формування життєвих навичок в учнів початкової школи визначаємо як складний феномен, що потребує розроблення спеціальної методичної системи, застосування якої суттєво підвищить рівень готовності учителів до такого виду діяльності.

Методологічний концепт базується на основних категоріях і положеннях філософії, соціології, психології та педагогіки; законів наукового пізнання; відображає взаємодію та взаємозв'язки загальнонаукових (системний, синергетичний) та конкретно-наукових (цивілізаційний, культурологічний, компетентнісний, особистісний, діяльнісний) методологічних підходів до розуміння сутності теоретичних і методичних основ підготовки майбутніх учителів до впровадження європейського досвіду формування життєвих навичок в учнів початкової школи.

Сукупність визначених підходів є, з одного боку, загальною методологічною основою організації дослідження, а з іншого, – основою для визначення теоретичних засад дослідження, побудови моделі, детермінації організаційно-педагогічних умов, а також розроблення методики та методичного забезпечення підготовки майбутніх учителів до впровадження європейського досвіду формування життєвих навичок в учнів початкової школи. Методологічний концепт передбачає також визначення освітнього процесу як складного багатоаспектного феномену, що зумовлює необхідність

інтегрованого обґрунтування методологічної основи дослідження (визначення основних концепцій і стратегій розвитку життєвих навичок), побудови структурно-функціональної моделі методичної системи підготовки майбутніх учителів до впровадження європейського досвіду формування життєвих навичок в учнів початкової школи.

Теоретичний концепт визначає змістову основу системи підготовки майбутніх учителів до впровадження європейського досвіду формування життєвих навичок в учнів початкової школи. Складовими цього концепту є понятійно-термінологічний апарат дослідження, сформульовані дефініції, виокремлені ключові напрями формування життєвих навичок в Україні та світі та основні проблеми підготовки майбутніх учителів до впровадження європейського досвіду формування життєвих навичок в учнів початкової школи. Теоретичні засади підготовки майбутніх учителів до впровадження європейського досвіду формування життєвих навичок в учнів початкової школи створюють базу цього системного й багатofункціонального процесу, який тісно пов'язаний фактично з усіма аспектами педагогічної теорії і практики та спрямований на формування готовності майбутніх учителів до впровадження європейського досвіду формування життєвих навичок в учнів початкової школи.

Зазначений процес зреалізовується в динаміці освітнього процесу впродовж кількох етапів. Для кожного з цих етапів характерними є конкретні цілі та завданнями, основні форми, методи і засоби навчання, а також методичні прийоми, що забезпечують використання теоретичних і практичних нововведень і сприяють підвищенню готовності майбутніх учителів до формування життєвих навичок в учнів початкових класів.

Методичний концепт передбачає науково-прогностичне обґрунтування й упровадження запропонованих інновацій, розроблення методів і технологій проектування, реалізації, експертного оцінювання, експериментальної перевірки, моніторингу та коригування нововведень в освітньому середовищі, здійснення яких потребує належного рівня підготовленості науково-

педагогічних працівників ЗВО; оновлення та структурування змісту підготовки майбутніх учителів відповідно до сучасних цивілізаційних вимог ринку праці та процесів євроінтеграції в системі освіти України; оновлення й оптимізацію програмно-методичного забезпечення науково-дослідної та навчально-методичної діяльності, розроблення критеріїв, показників і рівнів сформованості готовності майбутніх учителів до впровадження європейського досвіду формування життєвих навичок в учнів початкової школи.

Загальна гіпотеза дослідження ґрунтується на припущенні, що ефективність підготовки майбутніх учителів до впровадження європейського досвіду формування життєвих навичок в учнів початкової школи значно підвищиться, якщо вона буде здійснюватися відповідно до науково обґрунтованої та експериментально перевіреної методичної системи, що базується на сформульованих концептуальних положеннях, відповідних теоретичних і методичних засадах.

Відповідно до загальної гіпотези конкретизовані часткові гіпотези, що ґрунтуються на припущеннях про те, що ефективність упровадження європейського досвіду формування життєвих навичок в учнів початкової школи підвищиться, якщо:

– буде організовано вивчення викладачами і студентами основних концепцій, видів і програм формування життєвих навичок під час їхнього стажування в країнах ЄС, участі в міжнародних проєктах і виконання наукових досліджень;

– буде здійснено імплементацію кращих взірців європейського досвіду у зміст підготовки майбутніх учителів початкових класів;

– викладання навчальних дисциплін і позанавчальна діяльність студентів будуть спрямовані на розвиток у самих майбутніх учителів початкових класів найбільш важливих життєвих навичок;

– буде організовано апробацію майбутніми вчителями європейських методик формування життєвих навичок в учнів початкових класів під час педагогічної практики.

Для досягнення поставленої мети, виконання дослідницьких завдань і підтвердження висунутої гіпотези були застосовані такі методи дослідження:

теоретичні: теоретичний аналіз джерел наукової інформації щодо концепцій розвитку життєвих навичок і проблем їх формування в учнів і майбутніх учителів; класифікація видів життєвих навичок і узагальнення світового та європейського досвіду їх формування; дедукція та індукція для визначення структури готовності майбутніх учителів до формування в учнів життєвих навичок; моделювання для побудови структурно-функціональної моделі методичної системи підготовки майбутніх учителів до впровадження європейського досвіду формування життєвих навичок в учнів початкової школи;

емпіричні: аналіз практичного європейського досвіду використання в закладах освіти програм формування та розвитку життєвих навичок; анкетування, тестування та спостереження для визначення рівнів готовності майбутніх учителів початкових класів до формування в учнів життєвих навичок; експериментальна перевірка розробленої та апробованої на практиці методичної системи підготовки майбутніх учителів до впровадження європейського досвіду формування в учнів початкових класів життєвих навичок;

статистичні: порівняння номінальних даних для опрацювання результатів педагогічного експерименту та верифікації одержаних результатів; аналіз відмінностей між емпіричними розподілами стосовно показників готовності майбутніх учителів до впровадження європейського досвіду формування в учнів початкових класів життєвих навичок і підтвердження не випадковості таких розходжень за допомогою формул математичної статистики.

Наукова новизна і теоретичне значення одержаних результатів дослідження полягають у тому, що *вперше*:

– *цілісно досліджено* проблему підготовки майбутніх учителів до впровадження європейського досвіду формування життєвих навичок в учнів початкової школи;

– *запропоновано ієрархічну класифікацію життєвих навичок*, в якій м'які навички як підсистему включено до системи життєвих, а доповненням є цифрові навички, навички виживання в надзвичайних ситуаціях і навички екологічної поведінки;

– *розроблено* структурно-функціональну модель методичної системи підготовки майбутніх учителів до впровадження європейського досвіду формування життєвих навичок в учнів початкової школи;

– *запропоновано* авторське визначення поняття «готовність майбутніх учителів до впровадження європейського досвіду формування життєвих навичок в учнів початкової школи», визначено структуру готовності, компонентний склад, рівні прояву і механізми розвитку досліджуваного феномену;

– *визначено* компоненти методичної системи підготовки майбутніх учителів початкових класів до формування в учнів життєвих навичок на основі впровадження європейського досвіду (методолого-технологічний, теоретико-змістовий, особистісно-поведінковий, професійно-діяльнісний) і організаційно-педагогічні умови її реалізації.

– *структуровано та реалізовано* методичну систему підготовки майбутніх учителів до впровадження європейського досвіду формування життєвих навичок в учнів початкової школи як сукупність ієрархічно пов'язаних її структурних елементів (цілей підготовки, методологічних підходів, організаційно-педагогічних умов, змісту, технологій, методів, засобів, форм організації освітнього процесу);

удосконалено форми та методичні прийоми професійної підготовки майбутніх учителів з урахуванням європейського досвіду (закордонне стажування, участь у міжнародних проєктах, аналіз іноземної наукової літератури, виконання наукових досліджень);

дістали подальшого розвитку й конкретизації теоретичні положення щодо професійної підготовки майбутніх учителів; етапи їх підготовки до впровадження європейського досвіду формування життєвих навичок; змістове наповнення понять «життєві навички», «підготовка вчителя», «готовність до впровадження європейського досвіду формування життєвих навичок»; методологічні підходи та відповідні до них загальнодидактичні та специфічні принципи підготовки майбутніх учителів до впровадження європейського досвіду формування життєвих навичок в учнів початкової школи.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що в процесі роботи створені та впроваджені в освітній процес педагогічних ЗВО навчальні та навчально-методичні посібники, методичні рекомендації, навчальні програми та електронні навчально-методичні комплекси, що розкривають теоретичні та практичні основи методики підготовки майбутніх учителів до впровадження європейського досвіду формування життєвих навичок в учнів початкової школи (робоча програма вибіркової навчальної дисципліни «Підготовка майбутніх педагогів до впровадження європейського досвіду формування soft skills дітей дошкільного віку та учнів початкової школи засобами театральної діяльності»; навчально-методичний посібник «Сучасна драматургія для дітей у контексті європейських традицій»; навчальна програма для здобувачів СВО бакалавра спеціальності 013 Початкова освіта «Методика формування компетентності в освітній галузі іншомовної освіти»; методичні матеріали: «Нові виклики для системи освіти в епоху цифрової трансформації суспільства», «Застосування інноваційних інтернет-технологій в процесі підготовки майбутніх учителів до іншомовного спілкування», «Нові вимоги стейкхолдерів до підготовки педагогів у вимірах сучасності»; коуч-зошит «Порадник організатора театралізованої діяльності дітей»; збірник театралізованих заходів «Гостини у Мельпопони»; практикум вибіркової дисципліни для студентів ступеня вищої освіти бакалавра «Розвиток soft skills педагога»; навчальні курси: «Театралізована діяльність у соціально-виховній роботі на засадах інклюзивного підходу: досвід ЄС», «Організація різних

видів театралізації дітей у закладах освіти: європейський контекст», «Основи режисури та художньо-музичного оформлення театралізованого дійства: європейський контекст», «Упровадження європейського досвіду залучення представників соціальних служб і громадських організацій до проведення театралізованої діяльності дітей»).

Розроблена методична система професійної підготовки майбутніх учителів до формування життєвих навичок в учнів початкових класів з урахуванням європейського досвіду, проаналізованого, зокрема, й під час закордонного стажування автора в Університеті Яна Кохановського й Старопольській школі Вищій (Кельце, Республіка Польща, 2018); Університеті Менеджменту (Варна, Болгарія, 2019); Академії Економіки та Педагогіки (Прага, Чехія, 2021); Ягеллонському університеті (Краків, Польща, 2021), була поетапно реалізована у Вінницькому державному педагогічному університеті імені Михайла Коцюбинського і дала позитивні результати. Частина дослідження було реалізовано в межах міжнародного проєкту від Еразмус+, модуль Жан Моне «Підготовка майбутніх педагогів до впровадження європейського досвіду формування soft skills дітей дошкільного віку та учнів початкової школи засобами театральної діяльності» (“EU experience of soft skills development of preschool and primary school age children by theatre activities in teacher training”) під керівництвом автора.

Матеріали дослідження апробовано також під час виконання інших міжнародних проєктів за участі автора дисертації: «Екологічна освіта дітей дошкільного та молодшого шкільного віку: європейський підхід», «Соціальна інтеграція дітей з особливими потребами в середовищі різноманітності та інклюзії: європейські підходи», «Саморегуляція емпатійного спілкування учасників освітнього процесу ЗВО під час війни засобами філософського діалогу», «Психолого-педагогічні техніки підтримки студентів – майбутніх учителів початкових класів в умовах війни», «Переосмислення вищої освіти в цифровому контексті та актуалізація загальної інклюзивної та зеленої структури на основі найкращих практик і політичних рекомендацій ЄС».

Результати дисертаційної роботи *впроваджено* в освітній процес Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (довідка 06/27 від 04.09.2024 р.), Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (довідка 72/24 від 02.09.2024 р.), Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського (довідка 1763/04 від 04.09.2024 р.), Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (довідка 1379/01 від 09.09.2024 р.), Бердянського державного педагогічного університету (довідка 57-01/608 від 13.09.2024 р.), Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (довідка 25/25-3286 від 17.09.2024 р.), Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка (довідка 2347/01-54/02 від 25.09.2024 р.), Хмельницької педагогічної академії (довідка № 480 від 27.09.2024 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертація має самостійний характер, усі теоретичні положення й висновки одержані здобувачкою особисто. У публікаціях, підготовлених у співавторстві, авторці належить такий доробок: у публікації (Казьмірчук, Жовнич & Стахова, 2020) дисертанткою розкрито особливості розвитку soft skills особистості в різні вікові періоди; в статті (Громов, Коломієць, Гордієнко & Жовнич, 2021) авторкою обґрунтовано необхідність формування навичок самоорганізації майбутніх учителів в закладах вищої освіти; у праці (Коломієць, Громов, Жовнич, Коломієць & Івашкевич, 2022) дисертанткою охарактеризовано навички педагога, необхідні для організації освітнього процесу в умовах надзвичайних ситуацій; в статті (Демченко, Казьмірчук, Жовнич & Стахова, 2022) авторкою розкрито особливості підготовки студентів до використання театралізованої діяльності для розвитку в дітей soft skills у контексті європейського досвіду; в публікації (Грошовенко, Жовнич & Коваль, 2022) авторкою доведено доцільність використання технології проблемного навчання для розвитку дослідницьких навичок учнів; у публікації (Жовнич & Стахова, 2022) дисертанткою обґрунтовано особливості підготовки майбутніх учителів до використання

театралізованої діяльності для розвитку навичок іншомовного спілкування молодших школярів; у статті (Коломієць, Жовнич & Коломієць, 2022) дисертанткою розкрито специфіку формування в учителів навичок самоосвіти та організації дистанційного навчання; в публікації (Коломієць, Литвин, Жовнич & Тертична, 2023) авторкою охарактеризовано навички емоційної стійкості учасників освітнього процесу в умовах надзвичайних ситуацій; в праці (Жовнич, Дученко, 2024) дисертанткою здійснено аналіз модернізації початкової освіти шляхом запровадження програм академічної мобільності як фактору розвитку soft skills; в статті (Жовнич, Киливник, 2024) дисертанткою розкрито тенденції євроінтеграції початкової освіти в Україні; у працях (Жовнич, Мотрук, 2024) авторка обґрунтувала європейський досвід у формуванні стресостійкості та лідерської позиції учнів початкових класів; у статті (Lazarenko, Kolomiets, Zahorodnii, Vilous, Gromov, Zhovnych & Ivanichkina, 2022) дисертантка розкрила особливості використання цифрових інституційних репозиторіїв (DIR) в освітній і науковій діяльності студентів і викладачів; у праці (Zhovnych, Ihnatova & Drobakha, 2022) авторкою розкрито потенціал комунікаційних технологій до розвитку цифрових навичок учителів; у статті (Zhovnych, Ihnatova & Drobakha, 2024) дисертанткою розроблено методичні рекомендації щодо розвитку цифрових навичок фахівців соціономічних професій.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати дисертаційної роботи апробовано на конференціях, форумах і семінарах різних рівнів, зокрема:

міжнародних науково-практичних конференціях – «Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми» (Київ-Вінниця, 2022), «Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти» (Вінниця, 2022), «Виклики сучасної освіти, зумовлені екстремальними умовами функціонування» (Берегове, 2023), «Розвиток професійної майстерності педагога в умовах нової

соціокультурної реальності» (Тернопіль, 2023), «Importance of Soft Skills for Life and Scientific Success» (Дніпро, 2024);

європейських тренінгових семінарах: «COOL – Competence Oiented Open Learning» (Bordeaux, France, 2022), «Skills Development and Certification for Trainersof Synchronous Electronic Learning» (Bari, Italy, 2023);

всеукраїнських науково-практичних конференціях – «Актуальні проблеми філології та методики викладання іноземних мов у сучасному мультилінгвальному просторі» (Вінниця, 2019), «Філософія культурно-мистецької освіти» (Київ, 2022), «Модернізація змісту освіти у підготовці майбутніх професійно-педагогічних фахівців» (Кривий Ріг, 2023), «Соціальна відповідальність людства в контексті аксіологічних трансформацій» (Одеса, 2023);

X українсько-польському науковому форумі «Освіта для цифрової трансформації суспільства» (Вінниця, 2024);

всеукраїнському науково-практичному семінарі «Цифрова компетентність сучасного вчителя Нової української школи: (Подолання викликів у період карантину, спричиненого COVID-19)» (Київ, 2021).

Публікації. Результати дисертаційної роботи висвітлено в 26 наукових працях, які відображають основні результати дослідження (7 – одноосібних): з них 21 стаття у наукових виданнях, внесених до Переліку наукових фахових видань України, 3 статті в наукових виданнях, що входять до бази Web of Science Core Collection або Scopus, 2 розділи у колективних монографіях. У 24 працях додатково відображено наукові результати докторської дисертації: з них 9 тез у матеріалах науково-практичних конференцій та 15 праць в інших виданнях.

Кандидатська дисертація на тему «Методика навчання професійно орієнтованого англomовного писемного спілкування майбутніх журналістів засобами блог-технологій» (13.00.02 – теорія та методика навчання (германські мови) була захищена в 2018 році в Інституті філології Київського

національного університету імені Тараса Шевченка. Її матеріали в тексті докторської дисертації не використовувались.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів, висновків до них, загальних висновків, списку використаних джерел (677 найменувань, з них – 323 іноземними мовами). Загальний обсяг дисертації складає 526 сторінок, з них – 370 сторінок основного тексту. Робота містить 16 таблиць та 15 рисунків.

РОЗДІЛ 1.

ФОРМУВАННЯ ЖИТТЄВИХ НАВИЧОК ЯК ОСНОВНА МЕТА ФУНКЦІОНУВАННЯ СУЧАСНОЇ СИСТЕМИ ОСВІТИ

1.1. Навички для успішної життєдіяльності у XXI ст.: дефініції, види, характеристика

Успішний розвиток кожної держави залежить від того, наскільки успішними є її громадяни. Батьки мріють, щоб їхні діти були успішними в усіх сферах життя; учителі прагнуть, щоб їхні учні стали продуктивними членами суспільства; суспільство сподівається, що наступне покоління змінить на краще не лише своє життя, а й життя інших людей.

Тривалий час успішність людини в багатьох сферах забезпечувала якісна освіта. Проте нині дедалі більше науковців і практиків схиляються до думки, що модель навчання, яка забезпечувала грамотну робочу силу для індустріальної епохи й виробничих імперій, стає не актуальною для життя чи роботи в складному глобальному суспільстві [422, с. 68; 673, с. 426].

Сучасний світ змінюється настільки швидко, що людям усе важче досягати в ньому успіху без здатності до адаптації та постійного саморозвитку. Тому роботодавці надають перевагу тим працівникам, які готові до самонавчання, самовдосконалення, володіють набором не лише твердих професійних навичок (*hard skills*), а й мають розвинені гнучкі навички (*soft skills*) і не бояться кардинальних трансформацій та інновацій у різних сферах людської життєдіяльності [196].

Сьогодні ми стикаємося з безпрецедентними викликами – соціальними, економічними, технологічними та екологічними, зумовленими прискоренням глобалізації і швидкими темпами технологічного розвитку. Майбутнє також важко передбачити, але потрібно бути готовими до викликів сьогодення. Діти, які починають навчатися сьогодні, стануть фахівцями через 10–15 років. Тому перед освітою суспільство ставить проблемне запитання: «Чи зможуть школи

підготувати учнів до роботи за професіями, які ще не створені, для технологій, які ще не винайдені, для розв'язання проблем, які ще не виникли?»

Щоб подолати таку невизначеність, учням треба буде розвивати допитливість, уяву, стійкість і саморегуляцію; поважати й цінувати ідеї та погляди інших; долати труднощі і, попри невдачі, неприйняття, рухатися вперед. Усе це зумовлює потребу в розвиткові низки навичок, які уможливають успішну життєдіяльність людини [160, с. 86].

Відповідно до теорії успішного інтелекту Р. Стернберга [608, с. 519] успішна людина здатна ставити життєві цілі, досягати їх, спираючись на власні сильні сторони, компенсуючи слабкі й ураховуючи культурний контекст.

Сильні та слабкі сторони, за Р. Стернбергом, визначаються проявом чотирьох видів навичок: творчих, аналітичних, практичних та навичок мудрості. Людина має бути творчою, щоб генерувати нові та корисні ідеї; аналітичною, щоб переконатися, що ідеї, які вона чи хтось інший генерує, є вдалими; практичною, щоб застосувати ці ідеї та переконати інших у їхній цінності; і мудрою, щоб переконатися, що реалізація ідей допоможе забезпечити загальний добробут через посередництво позитивних етичних принципів.

Критикуючи застарілі менталістські припущення та механічні моделі людського пізнання як «обробки інформації», сучасні дослідники стверджують, що знання – це не «інформація», а радше набір дій; діяльність не можна «зберігати та відновлювати», а лише розвивати, виконувати та відтворювати. Такі роздуми про розум і когнітивні здібності учнів з погляду діяльності, яка невіддільна від особистості, а не з погляду стадій і рівнів обробки інформації, змінює весь дискурс про освітні цілі навчання та викладання, надаючи перевагу навичкам і компетентностям [675, с. 305].

У сучасному світі, що глобалізується, дедалі більше людей стверджують, що академічних знань недостатньо для успіху людини в житті. Щоб сучасні учні досягли успіху у світі, який дедалі частіше зазнає

неймовірних метаморфоз, вони мають уміти керувати життям (планувати, передбачати, контролювати, оцінювати). Міцне підґрунтям для цього забезпечать надпрофесійні, або життєві навички.

Польські науковці зосереджують увагу на тому, що на ринку праці відбувся масовий перехід від фізичної праці до розумової, від простої до складної, а тому з часом розумові зусилля стали домінантними, а згодом посилювався попит на творчість, зокрема й на самотворчі зусилля. Це, своєю чергою, призвело до зміни кваліфікаційних вимог, заснованих на досвіді, і заміни їх на системні. Основними стали інтелектуальні навички, підкріплені науковими знаннями й рисами особистості, що відповідають вимогам роботи [514, с. 223; 611, с. 123; 659, с. 45; 660, с. 45].

Ці типи змін, як зазначають польські дослідники, мають глибокий вплив на загальну та професійну освіту. У такій ситуації виникла потреба зовсім інакше формулювати цілі освіти. Українським важливим стало зосередження уваги на формуванні таких характеристик майбутнього фахівця, як: ініціативність, готовність до ризику, звичка вчитися впродовж усього життя, професійна мобільність та ін. Отже, сучасне суспільство вимагає і від учителя активної поведінки, професійного розвитку, навичок прийняття рішень, прогностичного мислення, навичок рефлексії, професійної мобільності [113, с. 29].

З іншого боку, Ф. Шльосек вказує на соціально-економічну модель людського розвитку і наголошує на тому, що освіта є одним з основних стовпів існування людини, оскільки безпосередньо визначає її рівень життя і соціальний статус [611, с. 134].

Тому здебільшого науковці найважливішою рисою фахівця вважають інтелектуальну активність, яка виражається у виконанні дій для неперервної самоосвіти, що дозволяє адаптуватися до змін в економіці та соціальному розвитку [611, с. 178; 659, с. 67; 660, с. 45].

З. Вятровський до надпрофесійних навичок уналежнює такі вміння та здібності:

- уміння шукати й обробляти інформацію;
- здатність працювати в команді (дедалі менш ієрархічної);
- уміння співпрацювати;
- здатність працювати в дедалі складніших організаціях;
- здатність формулювати проблеми та знаходити їх вирішення;
- відповідне реагування на несподівані ситуації;
- уміння організувати свою роботу;
- уміння діяти самостійно, установлюючи цілі та пріоритети;
- здатність організувати роботу інших, виявляючи вміння ставити цілі, приймати рішення, здійснювати аналіз і контроль отриманих результатів [659].

У сучасній науковій літературі навички такого типу називають життєвими. *Життєві навички* (англ. life skills) – це низка психологічних і соціальних компетентностей, які допомагають людині бути успішною в житті, незважаючи на обрану сферу життєдіяльності.

Життєві навички (також відомі як «життєві компетенції») – це навички, які потрібні для ефективного функціонування в суспільстві. Вони вміщують такі навички, як планування та керування часом, здатність до спілкування, креативність, адаптивність, здатність до розв’язування проблем, лідерство, робота в команді та ін. Життєві навички є важливими для успіху в будь-якій сфері, вони сприяють досягненню особистих і професійних цілей.

Всесвітня організація охорони здоров’я (ВООЗ) ще в 1994 році розробила рекомендації щодо сприяння розробці та впровадженню програм розвитку життєвих навичок для дітей і підлітків у школах [657]. У 2003 році ВООЗ акцентувала здебільшого на життєвих навичках для здоров’я [658].

Згідно з визначенням ВООЗ [237, с. 8] життєві навички – це здатність до адаптивної й позитивної поведінки, що дозволяє людині ефективно справлятися з вимогами і проблемами повсякденного життя. Зокрема, до життєвих навичок належить група психосоціальних умінь і навичок міжособистісного спілкування, що допомагають людям приймати правильні

рішення, розв'язувати проблеми, критично й творчо мислити, розвивати стосунки та відчувати симпатію до інших людей, долати негаразди у власному житті, розробляти алгоритми й знаходити продуктивні способи досягнення поставлених цілей у різних сферах життєдіяльності.

У контексті рекомендацій ВООЗ до життєвих навичок належать такі: «інтелектуальні: самооцінка, усвідомлення цінностей, аналіз проблеми і прийняття рішення, критичне та креативне мислення; емоційно-вольові: самоконтроль, керування стресами, мотивація успіху, гартування волі; соціальні: ефективне спілкування, асертивність, протистояння тиску однолітків, навички колективної роботи, лідерство, ведення переговорів, розв'язання конфліктів, емпатія і надання допомоги, протидія дискримінації» [237, с. 77].

Наприкінці ХХ ст. поняття «життєві навички» почали широко використовувати в документах міжнародних організацій для визначення концептуального підходу до забезпечення психосоціального розвитку дітей і профілактики соціально зумовлених захворювань, шкільного булінгу, дискримінації, профілактики конфліктів і розбудови миру [543; 553]. Метою навчання життєвим навичкам є надання людям відповідних знань про ризиковану поведінку та розвиток таких навичок, як спілкування, самовпевненість, самосвідомість, прийняття рішень, розв'язання проблем, критичне та творче мислення, щоб захистити їх від насильства та експлуатації [230].

Науковці з різних країн світу також звертають увагу на потребу розвитку м'яких навичок (англ. soft skills) у майбутніх фахівців, наявність яких забезпечує людині успішну життєдіяльність [400, с. 233; 443, с. 281]. Як засвідчують дослідження, soft skills є досить важливими і для діяльності педагога, і для учнів ще з молодшого шкільного віку [134, с. 25].

За твердженням керівника директорату освіти та навичок Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) А. Шляйхера, «м'які навички ХХ століття стали твердими навичками ХХІ століття», а тому школа

має навчити учнів бути щасливими, вибудовувати стосунки з іншими людьми (з інших країн, інших професій), досягати поставлених цілей, долати прояви стресу, формувати відчуття впевненості в майбутньому [346].

До м'яких навичок належать: лідерські якості та вміння працювати у команді, вміння навчати і вести перемовини, вміння ставити цілі та досягати їх, управління часом, цілеспрямованість, презентаційні навички, навички ефективної комунікації, стресостійкість, креативність, творчий підхід до вирішення завдань, аналітичні здібності тощо [435].

Деякі науковці виокремлюють такі важливі для навчання і розвитку навички, як: самоконтроль і саморегуляція, здатність до навчання, цілеспрямованість, наполегливість, міжособистісні навички та стосунки з однолітками, просоціальна поведінка, академічна самоефективність [403, с. 8].

Аналіз наукових досліджень засвідчив, що в країнах із низьким рівнем життя найбільш важливими життєвими навичками є навички, пов'язані зі здоров'ям [404, с. 67; 450, с. 174; 494, с. 205; 552; 593, с. 172]. У країнах із високорозвиненою економікою до важливих життєвих навичок належать ті, які сприяють успіху в особистому та професійному житті [560, с. 792].

В Індії, наприклад, життєві навички кваліфікують як «здібності до адаптивної та позитивної поведінки, яка дозволяє людині ефективно справлятися з вимогами та викликами повсякденного життя», – долати труднощі, що виникають в особистому, емоційному й соціальному розвитку. Навчання життєвим навичкам у школах Індії спрямоване на поглиблене розуміння життєвих навичок, особливо дітьми підліткового віку. Доведено, що спеціально організоване навчання життєвим навичкам має значний позитивний вплив на їхній соціальний розвиток [560, с. 789].

Визнаючи особливу важливість розвитку в учнів життєвих навичок, науковці Туреччини звертають увагу на те, що вчителі недостатньо готові до такого виду професійної діяльності [513, с. 46].

У дослідженні американських науковців [480, с. 225] виявлено, що роботодавці шукають три ключові типи навичок: когнітивні, некогнітивні та

технічні. Технічні та базові когнітивні навички традиційно важливі на робочому місці, а некогнітивні навички, зокрема спілкування, розв'язання проблем, пунктуальність і гнучкість, стають сьогодні дедалі важливішими [480, с. 222].

Останнім часом увагу науковців зосереджено на проблемі розвитку в майбутніх фахівців метанавичок (metaskills), які є підґрунтям формування й розвитку всіх інших навичок (усвідомленість, емпатія, неупередженість, гнучкість, креативність, інтегральне мислення, критичне мислення, толерантність, проактивність, емоційний інтелект) [196].

Загалом аналіз публікацій засвідчує факт неузгодженості поглядів науковців стосовно навичок/компетенцій XXI ст. та їхньої важливості, але більшість із них указує на те, що теоретичні висновки не завжди реалізовані на практиці. Проте в багатьох країнах вже обговорюються результати впровадження методик формування й розвитку в учнів життєвих навичок XXI ст. в політику національних навчальних програм і надаються рекомендації [394, с. 45].

Знайдені в науковій літературі набори життєвих навичок XXI ст. ми порівняли, зважаючи на їхні дефініції, наукове потрактування, цілі, рекомендовані стратегії для їхнього впровадження в освітню практику, критерії оцінювання.

У більшості країн світу визнано, що освіта може надати учням свободу вибору та відчуття впевненості у досягненні поставленої мети, а також компетентності, потрібні їм для формування власних життєвих цілей. Щоб визначити, як найкраще це зробити, Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) запустила проєкт «Майбутнє освіти та навичок 2030», мета якого – допомогти країнам знайти відповіді на два далекосяжні запитання:

- Які знання, навички, ставлення та цінності знадобляться сучасним учням, щоб формувати власний світ та процвітати в майбутньому?

- Як системи навчання можуть ефективно розвивати ці знання, навички, ставлення та цінності?

Рамкова програма навчання ОЕСД 2030 пропонує бачення та деякі базові принципи для майбутнього системи освіти. Програма спрямована на те, щоб допомогти кожному учневі розвиватися як цілісній особистості, реалізувати власний потенціал і допомогти сформувати майбутнє, побудоване на добробуті окремих людей, спільнот і планети [553].

Сучасне суспільство потребує висококваліфікованих працівників, які стикаються з дедалі складнішими й інтегрованими завданнями. Очікується, що такі працівники будуть вибирати знання з наявної інформації та ефективно застосовувати їх як у професійному, так і в особистому житті. Фахівцям у будь-якій сфері потрібні достатні навички, щоб адаптуватися до мінливих вимог роботи [357, с. 85]. Знання стали життєво важливими в ХХІ ст., а люди, щоб бути успішними, повинні отримати певні навички: співпрацю, спілкування, цифрову грамотність, громадянську позицію, розв'язання проблем, критичне мислення, креативність і продуктивність [650, с. 305]. Такі навички називають навичками ХХІ ст., щоб указати, що вони більше пов'язані з поточним економічним і соціальним розвитком, ніж з тими, що відбулися в минулому столітті, яке характеризується як індустріальний спосіб виробництва [642, с. 581].

Науковці багатьох країн одностайні в тому, що навички ХХІ ст. можуть допомогти фахівцям постійно вчитися й адаптуватися до змін. Ці навички є ключем до зміни економічного статусу людини. А хто з людей не набув їх, то змушений залишатися на роботах, які вимагають низьких навичок і мають низьку заробітну плату [551, с. 742]. Отже, володіння навичками ХХІ ст. стало основним чинником успішної життєдіяльності громадян сучасності. Учні також повинні володіти цими навичками, аби, досягнувши успіху, працювати в глобальній економіці.

Сучасним учням потрібно буде в майбутньому застосувати свої знання в невідомих обставинах, що постійно змінюються. Для цього їм знадобиться

широкий спектр навичок, серед яких когнітивні і метакогнітивні навички (критичне мислення, творче мислення, самонавчання і саморегулювання); соціальні й емоційні навички (емпатія, самоефективність, співпраця); практичні (наприклад, використання нових пристроїв інформаційно-комунікаційних технологій тощо). Цей ширший діапазон знань та навичок опосередковуватиметься ставленням і цінностями (наприклад, мотивація, довіра, повага до культурної різноманітності та ін.).

Проект «Освіта 2030» визначив ще три категорії «трансформаційних компетенцій», які допоможуть молоді бути інноваційною, відповідальною та обізнаною: *створення нової цінності, подолання напруги та дилем, узяття відповідальності на себе* [553].

Третя трансформаційна компетенція є передумовою двох інших. Робота з новизною, змінами, різноманітністю та неоднозначністю рішень передбачає, що люди можуть думати самостійно та працювати з іншими. Так само креативність і розв'язання проблем вимагають здатності розглядати майбутні наслідки своїх дій, оцінювати ризики і переваги, а також узяти відповідальність за результати своєї праці. Так формується почуття відповідальності, людина набуває ознак моральної та інтелектуальної зрілості, стає здатною розмірковувати й оцінювати дії крізь призму власного досвіду.

Центральне місце в цій компетенції посідає концепція саморегуляції, яка передбачає самоконтроль, самоефективність, відповідальність, розв'язання проблем і адаптивність.

Набуття таких компетенцій потребує розвитку особливих типів мислення: інноваційного, гнучкого, системного, адаптивного, креативного, критичного, дизайнерського, рефлексивного, дивергентного тощо. На думку багатьох науковців, володіння цими видами мислення також є життєвими навичками XXI ст. [394, с. 231]. На основі аналізу європейських досліджень ми зробили узагальнення характеристик указаних видів мислення та спробували обґрунтувати потребу їхнього розвитку в учнів початкових класів.

Інноваційне мислення. Щоб підготуватися до невизначеного майбутнього, люди повинні мати змогу творчо мислити, розробляти нові продукти та послуги, створювати нові робочі місця, нові сектори, нові підприємства, застосовувати нові процеси і методи, нові бізнес-моделі та нові соціальні моделі, обирати нові способи мислення й життя. Дедалі частіше інновації виникають не від окремих людей, які думають і працюють поодиноці, а через кооперацію та співпрацю з іншими, щоб спиратися на наявні знання для створення нових знань. В основі такої компетентності перебувають здатність до адаптації, креативність, допитливість і відкритість [553].

Гнучке мислення. У світі, який характеризується несправедливістю, потрібно узгоджувати різноманітні погляди й інтереси локального характеру з глобальними наслідками; навчитися справлятися з напругою та дилемами; знаходити компроміси, наприклад, баланс справедливості та свободи, автономії та спільності. Людям потрібно буде мислити більш комплексно, щоб уникнути передчасних висновків. У світі взаємозалежності та конфліктів люди досягнуть успіху лише шляхом розвитку спроможності розуміти потреби та бажання інших.

Гнучкість мислення є однією з найскладніших навичок, яка допомагає дитині розвиватися, адже вміщує когнітивну частину розвитку. Це уможлиблює командну роботу, розв'язання проблем і пошук нових способів зробити щось, передбачаючи набуття академічних і соціальних навичок.

Системне мислення. Щоб бути готовими до майбутнього, учні мають навчитися мислити та діяти більш комплексно, беручи до уваги взаємозв'язки та взаємовідношення між суперечливими або несумісними ідеями, логіками та позиціями різних сторін; передбачувати й оцінювати коротко- та довгострокові перспективи. Іншими словами, сучасний учень має навчитися бути системним мислителем.

Адаптивне мислення. Адаптивність – це здатність швидко знаходити вихід з нестандартної ситуації й бачити оптимальний варіант розв'язання проблеми. Ця навичка не формується в умовах навчання «за інструкцією».

Адаптивність – це здатність бачити складну ситуацію не як проблему, а як можливість розвитку. Тому вчителю потрібно допомогти учням сформувати позитивне ставлення до змін загалом.

Креативне мислення. Це здатність генерувати нові ідеї для вирішення конкретних проблем. Найкращий спосіб допомогти дитині в цьому – реалізувати ідею або задум на практиці за супроводу дорослого. Так тренується навичка пошуку нестандартного розв’язання проблем, прийняття рішень і відповідальності за результат. Тому учням потрібен творчий простір та умови для творчих експериментів і пізнання себе. Дитина має право на помилку, на свободу вибору і можливість зробити щось по-іншому, в інший спосіб і на свій розсуд [253, с. 146; 254, с. 197; 371, с. 285].

Критичне мислення. Це здатність робити неупереджені висновки на підставі аналізу подій і фактів. Для цього важливо вміти чути протилежну думку, вміти абстрагуватися від попереднього досвіду – ставити під сумнів вхідну інформацію й власні переконання. Критичне мислення – це метакогнітивний процес, який завдяки цілеспрямованому рефлексивному судженню збільшує шанси на логічний висновок чи розв’язання проблеми. Навчання критичному мисленню стає надзвичайно важливим, оскільки дає змогу людям більш комплексно інтерпретувати інформацію, з якою вони стикаються, сприяє розв’язанню проблем і прийняттю правильних рішень. Нині, на думку науковців, навички критичного мислення потрібні, як ніколи, щоб допомогти людям стати більш адаптивними та гнучкими і краще справлятися з інформацією, що швидко змінюється [442, с. 47].

Критичне мислення, як одну з основних навичок мислення, розглядають як навичку XXI ст., охоплену освітньою програмою. Однак головна проблема полягає в тому, як навчити мислити або критично мислити і як стимулювати студентів розмірковувати над власним способом мислення. Важливим моментом є те, що критичне мислення не можна перенести з підручника, його потрібно «запалити» з розуму. Критичне мислення полягає не лише в тому, щоб навчити студентів думати, а й у тому, щоб навчити їхній розум бути

достатньо еластичним і активним, щоб думати, досліджувати й аналізувати нову та стару інформацію чи факти, про які вони дізнаються [360, с. 5].

Міжнародні дослідження психологів і педагогів засвідчили, що лише близько 25% учнів (школярів і студентів) мають навички і ще менше – володіють прийомами критичного мислення [435; 449, с. 34].

У західній системі освіти з 80-х рр. ХХ ст. почався педагогічний рух за розвиток у школярів і студентів критичного мислення. Сутність його полягає в тому, щоб усі академічні дисципліни перебудувати на рефлексивну основу, учні повинні опанувати навички критичного ставлення до запропонованих аргументів і способів діяльності. Критичне мислення виявилось цілком технологічною методологією, яка застосовується до різних сфер інтелектуальної діяльності людини. Основою розвитку критичного мислення є евристичні запитання, а критика відповідей передбачає стратегію аналізу міркування.

Основи критичного мислення закладаються в дитинстві, коли учні в пошуках відповідей ставлять багато запитань. Тому тут завдання вчителя – підтримувати допитливість. Також варто вчити учнів чітко висловлювати власну думку, аргументувати та відстоювати її [273; 315, с.134; 320, с. 32; 321; 604, с. 377]. На думку О. Тягла, здатність людини критично мислити забезпечує систематичне вдосконалення процесу і результатів розумової діяльності на основі критичного аналізу, розуміння й оцінювання; це активність розуму, спрямованого на виявлення й виправлення своїх помилок, точність тверджень та обґрунтованість міркувань [321].

Дизайн-мислення. Це інструмент для розв'язування проблемних завдань, створення інноваційних продуктів, генерації нових рішень, необхідна умова для проєктування власного успішного життя [28, с. 90; 351, с. 447; 384, с. 46; 385, с. 86; 392, с. 37; 411, с. 96; 399; 519, с. 34]. Фактично дизайн-мислення формує здатність системно й креативно підходити до розв'язування проблем. Для вчителя володіння таким мисленням означає здатність вдало застосовувати інноваційні педагогічні технології, створювати власні методики

та гнучкіші методи навчання, робити успішним своє життя та життя учнів. Учитель початкових класів із дизайн-мисленням зможе сформувавши таке мислення і в школярів. Тому в Україні дизайн-мислення як технологію вже почали використовувати в підготовці майбутніх учителів початкових класів [37, с. 22; 100, с. 7].

Рефлексивне мислення – це здатність до самопізнання, переосмислення різних аспектів власного досвіду (світогляду, цінностей, поведінки, досягнень тощо). У контексті професійної підготовки вчителя важливості набуває теорія активізації глибинної рефлексії, спрямованої на осмислення цілісної психіки [88, с. 94].

Дивергентне мислення – мислення, що здійснюється для пошуку кількох варіантів відповідей на те саме запитання. Дивергентне мислення має певні особливості: воно спрямоване на пошук нез'ясованого, виходить за межі наявних стандартів, шукає незвичайні шляхи, знаходить декілька варіантів розв'язання певної проблеми, намагається з нових позицій розглянути відоме і з'ясоване. Дивергентне мислення характеризується широтою розумового пошуку, умінням застосовувати різноманітні підходи й стратегії під час розв'язування проблем, розглядати наявну інформацію різнобічно, використовувати віддалені аналогії та асоціації, знаходити нестандартні, оригінальні розв'язки, долаючи звичні шаблони й усталені думки. Воно є основним з компонентів творчого мислення людини, використовується для розв'язування наукових, технічних і практичних завдань. Окрім цього, дивергентність активізує здатність оцінювати, порівнювати, будувати гіпотези, аналізувати й класифікувати одержаний матеріал [167, с. 139]. Усе зазначене підтверджує потребу формування дивергентного мислення в майбутніх учителів.

Отже, наше суспільство вимагає від учителів навчати учнів важливим життєвим навичкам, які дозволять їм максимально реалізувати свій потенціал. Систематичний огляд літератури засвідчив, що психологи пов'язують розвиток життєвих навичок із задоволенням психологічних потреб [470,

с. 1146]. Тому педагог також повинен творчо реагувати на потреби своїх учнів, бути в змозі задовільнити ці потреби різними способами, щоб учні в майбутньому відповідали потребам суспільства.

Аналітики постійно здійснюють моніторинг запитів європейського ринку праці і прогнозування навичок фахівців, які будуть потрібними в найближчому майбутньому [397]. Зроблено висновок, що освітня система має взяти на себе чітку роль у забезпеченні адекватної освіти ХХІ ст., щоб підготувати молодь до невизначених і постійно мінливих вимог майбутньої роботи. Молодим людям знадобляться гнучкі навички та якості, щоб реагувати на це нове середовище. Реалії майбутньої роботи незмінно впливають на потреби молоді в навчанні, а відтак – на освітні системи, спрямовані на їхню підготовку [617, с. 167].

Більшої цінності набуває форма освіти, яка дає кожному змогу жити в гармонії «з людьми з різних культур і діяти заради колективного добробуту та сталого розвитку» [549]. У цьому напрямі відбувається трансформація освітньої політики в багатьох країнах світу. Діяльність організації ЮНЕСКО також підтримала цю трансформацію, додавши до попередніх чотирьох основних завдань освіти (навчання знати, учитися робити, учитися бути і вчитися жити разом) п'яте завдання «для вирішення особливої проблеми стійкості: навчитися трансформувати себе та суспільство» [631]. Ці п'ять основ навчання концептуалізувалися як «інтегроване бачення освіти» і наразі визнані ключовим орієнтиром для розвитку освіти в усьому світі [617, с. 178].

У педагогічній літературі знаходимо визначення життєвих (англ. *life skills*), жорстких/твердих (англ. *hard skills*) і м'яких/гнучких навичок (англ. *soft skills*).

Жорсткі навички – це специфічні здібності, якими володіє працівник певної сфери. *Hard skills* – це технічні можливості або набори навичок, які легко визначити кількісно і які можна наочно продемонструвати. Здебільшого їх можна розвинути, відвідуючи курси, семінари, читаючи книги й отримавши специфічний досвід у конкретній галузі. З погляду працевлаштування саме ці

навички найчастіше є основними, адже фахівець у певній сфері має володіти спеціальними вміннями. Проте науковці прогнозують, що невдовзі *hard skills* (тверді навички), які є суто професійними, відійдуть на задній план. Попит на них буде поступово зменшуватися.

Дослідники передбачають, що для роботодавців більш важливими будуть наявні в потенційного працівника життєві навички, які відіграватимуть основну роль, дещо відсуваючи на задній план жорсткі (технічні) навички. Тому під час співбесіди рекрутер витратить більше часу на оцінювання життєвих, зокрема м'яких, навичок претендента на посаду, ніж на оцінювання його жорстких навичок. Серед життєвих навичок основними є такі: відповідальність, дисциплінованість, лідерство, тайм-менеджмент, розв'язання проблем, критичне мислення, терплячість, командна співпраця.

У більшості країн визнано, що вища освіта не дає всіх знань і навичок, потрібних для досягнення успіху в сучасному суспільстві, і що особисті та міжособистісні навички – так звані «м'які навички» – також потрібні, щоб доповнити професійні навички та досвід і стати невід'ємною частиною особистості людини [497, с. 365].

Термін «м'які навички» (*soft skills*) використовується в педагогічній теорії та практиці також у контексті компетенцій. Вони є частиною ключових компетенцій для успіху людини на кожному етапі її розвитку. Серед м'яких навичок як важливі виокремлюють такі: спілкування, толерантність, стресостійкість, взаємодопомога, емпатію, робота в команді, лідерство, ведення перемовин, прийняття рішень, креативність тощо. М'які навички комплексно поєднують соціальні навички, комунікативні навички, характер, ставлення, емоційний інтелект тощо. Доповнюючи «тверді навички» – технічні, професійні, академічні [431, с. 911], вони можуть допомогти людям орієнтуватися в оточенні, ефективно працювати з іншими, досягати своїх цілей.

Отже, до м'яких навичок можна уналежнити соціальні навички, емоційний інтелект, силу волі, завзятість, креативність, вміння протидіяти

стресам і знаходити спільну мову з іншими, здатність адаптуватися до змін в умовах життя й праці, здатність до навчання та ін. Але основною складовою цих навичок є здатність до подальшого саморозвитку. Саме такі навички можуть слугувати підґрунтям для успішності людини, її комфортного та щасливого життя.

Вважаючи м'які навички сукупністю навичок управління людьми, важливими для багатьох професій, науковці [528, с. 72] зазначають, що концепції м'яких навичок бракує визначення, обсягу, інструментарію та систематичного дослідження. Автори статті порівнюють навички з такими пов'язаними поняттями, як: риси особистості, погляди, переконання та цінності; пропонують набір типологій м'яких навичок [528, с. 80].

М'які навички (також відомі як «міжособистісні навички») – це особистісні риси та навички, які дозволяють людині ефективно взаємодіяти з іншими людьми. Вони охоплюють такі навички: комунікацію, емоційний інтелект, співпереживання, слухання, емпатію, толерантність, повагу до інших, співпрацю та ін. М'які навички також є важливими для успіху в будь-якій роботі, особливо в тих сферах, що вимагають спілкування з іншими людьми.

Науковці кваліфікують м'які навички здебільшого як соціальні навички, або навички міжособистісних узаємин, якими є комунікація, співпраця, слухання інших, емпатія, вирішення конфліктів, лідерство, толерантність тощо. Ці навички є важливими для успіху в особистому та професійному житті, оскільки допомагають побудувати гарні взаємини з іншими людьми.

Низка дослідників відносить «соціальні навички» до класифікації «soft skills» – як групу спеціальних навичок, які забезпечують успіх у комунікації, командній роботі, веденні перемовин, розв'язанні конфліктів. До цієї групи належать комунікативні навички, міжособистісні навички, навички групової роботи, лідерство, соціальний інтелект, відповідальність, етика спілкування [104, с. 657]. М'які навички також пов'язані з особистісним розвитком.

Існують різні підходи до визначення життєвих і м'яких навичок, але науковці одностайні в тому, що обидва види навичок є важливими для успіху в особистому та професійному житті, тому їх потрібно розвивати. Якщо врахувати, що життєві навички передбачають креативність, критичне мислення, проблемне мислення, аналітичність, уміння приймати рішення, вміння працювати в команді, керування часом, організаційні навички та інше, тобто все те, що допомагає підвищити продуктивність, ефективність і творчість у різних сферах, то робимо висновок, що відмінність між життєвими та м'якими навичками не є кардинальною [101, с. 46]. М'які навички як система особистісних якостей слугують підсистемою життєвих навичок (рис. 1.1).

«Hard skills» і «soft skills» у поєднанні з цінностями, рисами характеру, світоглядом особистості формують систему розвитку майбутнього конкурентного професіонала.

Рис.1.1. Співвідношення між системами життєвих і м'яких навичок у структурі особистісних характеристик

У визначенні життєвих і м'яких навичок ми пропонуємо застосовувати поняття «система», оскільки всі види навичок у цих сукупностях узаємопов'язані, розвиток однієї навички впливає на розвиток інших і на розвиток особистості загалом. Крім того, не варто вважати, що м'які навички відірвані від твердих. Будучи підсистемою життєвих, м'які навички істотно впливають на процеси формування та розвитку твердих навичок, спонукаючи особистість до неперервної самоосвіти й саморозвитку (рис.1.2.).

Формування життєвих навичок в учнів є одним з важливих завдань освіти. Це допомагає підготувати молодь до життя після закінчення навчання, надаючи їй можливість успішно розвиватися в усіх сферах. І розвивати такі навички в учнів варто, починаючи з молодшого шкільного віку [394].

Рис. 1.2. Узаємовплив процесів розвитку різних типів навичок

У науковій літературі можна знайти перелік з 5, 6, 8, 10 і більше навичок, потрібних для успішної життєдіяльності в ХХІ ст. [383; 620; 624]. Список життєвих навичок постійно розширюється, але ми спробували на підставі аналізу найсучасніших наукових досліджень визначити ті, якими мають володіти учні, щоб досягти успіху в дорослому житті.

1. Самосвідомість. Це перший крок до особистісного зростання та успіху, до поліпшення будь-якої сфери свого життя. Людина має знати, що їй потрібно покращити, а потім бути достатньо мотивованою, щоб внести ці зміни.

2. Цілепокладання. Щоб досягти успіху в житті, потрібно мати чіткі реалістичні та вимірювані цілі. Крім того, вони повинні бути складними, але доступними. Постановка недосяжних цілей може не тільки зазнати невдачі, а й призвести до низької самооцінки та депресії. З цією навичкою тісно пов'язана здатність вибудовувати життєвий план, який охоплює цілі та мрії щодо майбутнього. Це важливий інструмент для будь-якого учня. Життєвий план допоможе йому зосередитися на тому, чого він хоче досягти і що йому потрібно для цього зробити. І саме цієї здатності бракує сучасним учням найбільше.

3. Навички управління часом (тайм-менеджмент). Ці навички дозволяють ефективно використовувати час, досягати більшого успіху й бути продуктивнішим. Здатність розставляти пріоритети й ефективно керувати своїм часом допомагає зробити більше за день, місяць, рік.

4. Навички розв'язування проблем. Це здатність виявляти виниклі проблеми, знаходити ефективні варіанти їхнього розв'язку в різноманітних ситуаціях. Використовують мозковий штурм рішень, збір відповідної інформації, обдумують особливості прийняття та впровадження рішення. Обов'язковою є наявність проблемного мислення, яке вважається найскладнішим з усіх інтелектуальних функцій. Учні варто переконати, що знання потрібні не лише задля отримання гарних оцінок, а й для застосування їх у розв'язанні конкретних завдань, ситуацій чи проблем.

5. Навички прийняття рішень. Це розвинене вміння прийняти зважене рішення в складних обставинах. Його можна використовувати в будь-яких життєвих аспектах, ураховуючи навчання й особисте життя. Уміння приймати зважене рішення може допомогти просунутися вперед у житті, скориставшись можливостями, які з'являються час від часу. А це, своєю чергою, вимагає, щоб

знання з різних галузей були об'єднані в цілісну систему й використані для пошуку рішення. Щоб учні в майбутньому могли досягти рівня якості, якого вимагає сучасність, вони повинні знати, як використовувати можливості та переваги наявних у них цифрових інструментів і технологій, а також правильно розставляти пріоритети, планувати та приймати рішення на основі інтегрованих знань.

6. Мотивація досягнення успіху. Це бажання робити все можливе в усьому, що робиш. Це бажання вдосконалюватися і ставати кращим. Це рішучість досягти успіху. Саме позитивне ставлення допомагає людині долати перешкоди та виклики. Без цього успіху не досягнеш.

7. Критичне мислення. Критичне мислення – це навичка, яка дає змогу оцінювати наявну інформацію та робити власні висновки. Це вміння, яке можна використовувати в усіх сферах життя, – від академічного до професійного. Цю навичку не набувають швидко, але за триваліший проміжок часу можна навчитися критично мислити й надалі практикувати в цій царині.

8. Навички самоконтролю та самоуправління. Ці навички дозволяють керувати емоціями, планувати свої дії, досягаючи цілей. Це вміння стримувати власні емоції і поводитися адекватно. Це одна з найважливіших життєвих навичок.

9. Навичка самооцінювання. Це те, наскільки людина вірить у себе. Це позитивне уявлення про себе, особиста думка про власну цінність. Самооцінка безпосередньо пов'язана з успіхом. Якщо людина має високу самооцінку, то вона з більшою готовністю пробуватиме щось нове, ризикуватиме та дасть волю своїм творчим силам.

10. Навички стійкості. Це здатність прийти в норму після невдачі, оговтатися після розчарувань і втрат, долати перешкоди та виклики. Цей тип стійкості розвивається в людини з часом і, зрештою, ґрунтується на відчутті контролю над своїм життям. Це не лише відновлення після поганих подій, а й здатність терпіти страждання, знаючи, що вони не триватимуть вічно.

11. Навички творчості. Творчість означає відкриття нових зв'язків, відносин і можливостей поєднання вже знайомих елементів, щоб створити щось нове. Якщо ми хочемо, щоб діти були успішними, ми повинні жити та плекати їхню творчість, поважати різні способи мислення і погляду на світ, спонукати до пошуку нових підходів у розв'язанні завдань і вирішенні проблем. Це означає, що люди повинні мати не лише добре розвинену уяву та навички критичного мислення, а й уміти оцінювати обставини, за яких виникла ідея, та бачити можливості її реалізації. Навички креативності дозволяють думати за межами звичайного та знаходити інноваційні рішення.

12. Навички роботи з інформацією. У цифрову епоху важливим є не кількість засвоєної інформації, а здатність нею користуватися. Це означає, що для того щоб стати успішними, учні повинні вміти аналізувати, отримувати доступ, керувати, інтегрувати, оцінювати й створювати нову інформацію в різних медіа. З розвитком ІКТ і процесів цифровізації в усіх сферах людської життєдіяльності до життєвих навичок почали відносити навички роботи з інформацією та з комп'ютером. У сучасну цифрову епоху потрібна інформаційна та медіаграмотність, критичне й проблемне мислення, командна робота та технологічна обізнаність. Щоб досягти успіху в інформаційному суспільстві, цифровій економіці, випускник освітнього закладу має володіти навичками цифрової епохи. Ось чому для школи та освітньої системи загалом украй важливо не лише надавати якісні знання, а й навчати учнів цим навичкам, формувати в них правильну систему цінностей.

13. Навички спілкування. Спілкування – це дуже важлива життєва навичка. Людина може використовувати спілкування, щоб висловити свої почуття, ідеї та думки іншим. Його також можна використовувати, щоб допомогти розв'язувати проблеми та налагодити нові відносини. Комунікація є основою будь-якої успішної співпраці, але вона має бути двобічною і з достатнім зворотним зв'язком. У сучасну епоху комунікації, яку не дарма так називають, форм, каналів і засобів комунікації стає дедалі більше. Тому потрібно, щоб можливості щодо вираження та створення змісту

комунікаційних процесів слідували за розвитком засобів. Успішна людина вміє використовувати мовні засоби і стиль відповідно до контексту; керувати спілкуванням; вести бесіду; брати участь у спілкуванні з належною впевненістю та чіткістю. І це залежить винятково від засвоєння знань і навичок, потрібних для висловлення, письма, діалогічного спілкування; створення та надсилання правильного повідомлення.

14. Навички лідерства. Навички лідерства можуть допомогти людині керувати командою, бути впливовим і ефективним у вирішенні завдань.

15. Навички співробітництва та командної роботи. На відміну від минулих епох, де індивідуальність відігравала головну роль у соціальному розвитку та успіху особистості, у сучасному суспільстві лідерські позиції належать командній роботі. Керівний принцип полягає в тому, що лише працюючи разом, обмінюючись ідеями та знаннями, об'єднуючи свої здібності, люди можуть досягти значних результатів. Людина має вміти брати особисту відповідальність за власний внесок у групове завдання, дослуховуватися до думок інших і конструктивно реагувати на їхню діяльність, керувати розподілом завдань у груповому проєкті, працювати в напрямі рішень, пов'язаних із завданням; працювати на результат. Ось чому вкрай важливо розвивати у дітей навички співпраці, налагодження спілкування, здорового обміну думками, правильного розв'язання конфліктів і пошуку компромісів.

16. Навички взаємодії з іншими культурами. Подвійні сили глобалізації та інтернаціоналізації підвищили попит на фахівців, здатних конкурувати на глобальному рівні. У світі, де глобалізація стає дедалі більшою, важливо мати навички взаємодії з іншими культурами та розуміти культурні відмінності. Глибше культурне розуміння може призвести до більш позитивних узаємодій, кращої ефективності співпраці. Варто враховувати, що на робочому місці майбутнього може бути велике розмаїття представників різних культур. Тому важливо сформувати в учнів навички взаємодії з іншими культурами, які є основою глобальної компетентності.

Програмою міжнародного оцінювання учнів передбачено, що глобальна компетентність може допомогти молоді в таких аспектах:

- розвивати культурну обізнаність і шанобливе спілкування в різноманітних суспільствах;
- визнавати та кидати виклик культурним упередженням і стереотипам, а також сприяти гармонійному життю в мультикультурних спільнотах;
- стати ефективними комунікаторами, відкритими для людей з різних культурних середовищ, створити довіру в різноманітних командах на основі поваги до представників інших культур;
- піклуватися про глобальні проблеми і брати участь у вирішенні соціальних, політичних, економічних та екологічних проблем.

17. Навички емпатії. Емпатія – це здатність розуміти й відчувати те, що відчувають інші. Це здатність ідентифікувати себе та розуміти почуття й думки іншої людини. Цю навичку варто використовувати в класі, удома та в особистому житті. Це може допомогти розвинути кращі стосунки та глибше розуміти людей. Без цього важко досягти справжнього й тривалого успіху в житті.

Саме останніх п'ять із зазначених вище життєвих навичок науковці уналежнюють до м'яких навичок. Проте, наприклад, якщо навичка розв'язування проблем стосується сфери міжкультурних чи міжособистісних стосунків, то її також можна віднести до soft skills.

Здійснений системний аналіз наукової та академічної літератури засвідчив, що в країнах Європи найбільше уваги приділяють розвитку м'яких навичок, зокрема навичок спілкування. Натомість у США пріоритетними є навички прийняття відповідальних рішень та ініціативності. Проте в усіх країнах визнано, що економічні, технологічні, політичні й соціальні процеси ХХІ ст. вимагають розвитку додаткових і специфічних навичок, які проаналізуємо в наступному підрозділі.

1.2. Нові виклики для системи освіти в епоху цифрової трансформації суспільства

Основною метою освіти завжди було навчити учнів розуміти навколишній світ. В епоху індустріалізації частиною мети також було навчання майбутньої робочої сили певним наборам навичок і знань, пов'язаних із конкретною професією. Учні та студенти стали продуктом, який міг створювати економічну вартість, виконуючи працю, а школи й університети – виробниками людського капіталу. Уплив глобалізації, зміни клімату, брак ресурсів, поширення бідності тощо спричинили низку непередбачуваних і складноструктурованих проблем. Ці типи проблем мають соціальну, політичну та культурну трансцендентність, їх масштаби постійно зростають [652, с. 337].

Інформаційна ера [395, с. 87] визначила перехід від традиційних галузей до більш розвиненого цифрового світу завдяки впливу та розвитку комп'ютеризації. Це призвело до створення суспільства, заснованого на економіці знань, у якому знання стають цінністю, а оцифрування полегшує процеси використання інформації більш ефективними способами, створюючи цінні дані, які можна комерціалізувати. В епоху інформації технології слугують інструментом для полегшення нашої роботи та життя.

Четверта промислова революція, рушійною силою якої є цифрові технології, розширила та реконструювала економіку й соціальну систему, призвівши до всебічних інновацій у системі освіти. Основним завданням сучасної освіти науковці провідних країн світу визначають формування в учнів і студентів навичок XXI ст.

У 2016 р. на Всесвітньому економічному форумі (ВЕФ) було проголошено, що впродовж наступних п'яти років зміниться понад третина навичок, які будуть потрібні для успішного просування на ринку праці. У звіті ВЕФ про глобальні проблеми зазначено, що до 2025 р. комплексне розв'язання проблем, критичне мислення, творчість, управління людьми й емоційний

інтелект стануть одними з найважливіших навичок, потрібних на робочому місці [85, с. 12]. Нині працедавці надають перевагу тим, хто не лише володіє навичками певної галузі, а й розуміє, як приймати складні рішення та демонструє лідерські здібності.

Загалом, навички XXI ст. охоплюють співпрацю, спілкування, цифрову грамотність, громадянську позицію, розв'язання проблем, критичне мислення, креативність і продуктивність [642, с. 578; 650, с. 315]. Таку назву вони отримали з огляду на те що більше пов'язані з поточним економічним і соціальним розвитком, ніж з тим, що відбулося в минулому столітті, яке характеризується як індустріальний спосіб виробництва.

У науковій літературі немає чіткого визначення поняття «навички XXI ст.», незважаючи на постійне обговорення цього поняття в публікаціях. Здійснений аналіз системи навичок XXI ст. указує на три її ключові елементи:

- цифрові компетенції – вибір і використання інформаційно-комунікаційних технологій;
- м'які навички – спілкування, лідерство;
- життєві навички – креативність, критичне мислення, співпраця та розв'язання проблем.

Структура Європейського Союзу DigComp 2.0 визначає п'ять ключових компонентів цифрової компетентності: інформаційна грамотність для пошуку й оцінювання цифрових даних, інформації та контенту; спілкування і співпраця за допомогою цифрових технологій; створення та редагування цифрового контенту; безпека для захисту пристроїв, контенту, персональних даних, конфіденційності в цифровому середовищі; розв'язання проблем у цифровому середовищі.

Цифрові інформаційні та комунікаційні навички учнів і студентів привернули значну увагу науковців за останні десятиліття і вважаються надважливими навичками у XXI ст. [595, с. 11]. Ці навички стосуються кількох аспектів, пов'язаних зі знаннями, переконаннями, ставленням і цінностями щодо інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), які

охоплюють різноманітні контексти та нові технології. Нові технології зробили пошук і доступ до інформації легкими та доступними для всіх. Але оскільки інтернет пропонує кожному можливість публікувати інформацію незалежно від її якості, важливо, щоб учні розвивали навички роботи з цифровою інформацією. Цифрові навички особливо важливі, оскільки вони виходять за межі простого пошуку інформації. Насправді оцінювання інформації та її використання для вирішення завдань, представлення результатів і співпраці з іншими вважаються ключовими навичками, яких мають набути учні. Крім того, ці навички мають вирішальне значення для дорослих, щоб задовільнити потреби роботи в XXI ст. [543].

Цифрова трансформація передбачає використання цифрових технологій для фундаментальної зміни того, як організації працюють, взаємодіють із зацікавленими сторонами та створюють цінності. Тому цифрова трансформація освіти стала основною темою сучасних освітніх досліджень, у яких стрижневим є поняття цифрових навичок.

Розвиток глобального суспільства знань і швидка інтеграція ІКТ в усі сфери життєдіяльності роблять обов'язковим отримання цифрових навичок, потрібних для працевлаштування та успіху в суспільстві. Крім того, разом зі змінами на ринках праці такі навички XXI ст., як пошук і оцінювання інформації, розв'язання проблем, обмін інформацією або розробка ідей у цифровому контексті, сприймаються як дуже важливі. Ці види діяльності вимагають приділяти підвищену увагу визначенню та набуттю компетентностей, потрібних для активної й ефективної життєдіяльності в суспільстві знань [364, с. 27].

Хоч навички XXI ст. та цифрові навички розглядають як вирішальні, їх поєднання ще недостатньо визначено. У зв'язку з цим вводять поняття «цифрові навички XXI століття». Такі навички є критично важливими як для людей, так і для організацій, щоб не відставати від розробок й інноваційних продуктів і процесів [676, с. 382]. Зростання впливу глобалізації та цифровізації суспільства знань змусило багатьох стверджувати, що навички

XXI ст. є важливими для досягнення успіху на робочому місці, а ІКТ – ключовими для їхнього розвитку. Важливо, що ці навички виходять за рамки простої технічної конотації. Те, як хтось думає, вирішує проблеми та навчається, має більший вплив на здатність людини функціонувати в технологічно багатому суспільстві, ніж просто знання конкретного програмного забезпечення [364, с. 18].

Науковці визначають *цифрові навички XXI століття* як: (1) майстерність застосування ІКТ для вирішення когнітивних завдань на роботі; (2) навички, які не є технологічними, оскільки не стосуються використання певної конкретної програми; (3) навички, які підтримують процеси мислення вищого порядку; (4) навички, пов'язані з когнітивними процесами, що сприяють неперервній освіті та самовдосконаленню.

Цифровізація суттєво вплинула на процеси в сучасній системі освіти, спричинивши нові виклики, можливості, напрями розвитку та ризики [74, с. 45; 329, с. 217]. Здійснивши системний огляд наукової та академічної літератури, ми спробували визначити зв'язок між навичками XXI ст. та цифровими навичками й створити структуру цифрових навичок XXI ст. з концептуальним визначенням і ключовими оперативними компонентами, спрямованими на учнів і педагогів.

Цифрові навички стосуються здатності знаходити, оцінювати, використовувати, ділитися та створювати контент за допомогою ІКТ та інформації з інтернету. У XXI ст. цифрові навички високо цінуються і стають життєво важливими. Цифрова ера поширюється на всі сфери нашого життя, а тому всі мають бути готовими до цих змін, щоб ефективно використовувати цифрові навички в професійній діяльності і для особистісного розвитку.

У швидкозмінній економіці знань цифрові навички підвищують конкурентоспроможність організацій та їхній інноваційний потенціал. Хоч науковці такі навички вважають вирішальними, цифровий аспект, інтегрований з навичками XXI ст., ще недостатньо визначений. Є лише

поодинокі дослідження, які торкаються зв'язку між навичками XXI ст. та цифровими навичками.

Ми здійснили системний огляд літератури, що стосується цифрових навичок. Результати багатьох досліджень засвідчують, що навички XXI ст. є ширшими, ніж цифрові навички, і не обов'язково підкріплюються ІКТ. Найтісніше з ІКТ на сучасному етапі розвитку суспільства пов'язані такі життєві навички: управління інформацією, спілкування, співпраця, креативність, критичне мислення та розв'язання проблем. Особливої важливості набувають навички етичної обізнаності, культурної обізнаності, гнучкості, самоспрямування та навчання впродовж життя [642, с. 581].

Розвиток глобального суспільства знань і швидка інтеграція ІКТ роблять обов'язковим отримання цифрових навичок, потрібних для працевлаштування й успішного життя в сучасному суспільстві. Крім того, разом зі змінами на ринках праці такі навички, як пошук і оцінювання інформації, розв'язання проблем, обмін інформацією або розробка ідей у цифровому контексті, сприймаються всіма працедавцями як надважливі [409, с. 1044].

Уплив процесів глобалізації та цифровізації змусив багатьох теоретиків і практиків стверджувати, що м'які та цифрові навички XXI ст. є надважливими для досягнення успіху на робочому місці та що ІКТ є основними для їхнього розвитку. До цифрових навичок належать такі: використання програмного забезпечення; навички застосування ІКТ для вирішення когнітивних завдань на роботі; навички, які підтримують процеси мислення вищого порядку; навички, пов'язані з когнітивними процесами, що сприяють постійному навчанню працівників [642, с. 583].

Розвиток ІКТ значно змінив глобальну економічну ситуацію та соціальне життя людей, прискорив ітерацію знань та технологій і водночас висунув нові вимоги до людських компетенцій. Це призвело до того, що міжнародні організації та багато країн розробили рамки навичок XXI ст., які називають компетенціями навчання впродовж життя, глобальними компетенціями або *навичками мислення вищого порядку* (HOTS), якими

повинні володіти люди, щоб відповідати стрімкому процесу розвитку суспільства [649, с. 407; 675, с. 118].

Сучасне суспільство потребує фахівців, готових до навчання впродовж усього життя, здатних співвідносити старі та нові знання, реорганізовувати й обробляти інформацію, творчо аналізувати проблеми, ефективно розв'язувати складні завдання, добре працювати в командах для досягнення взаємовигідних результатів і критично спостерігати за світом. Ці зміни вимагають прориву в мисленні учнів у процесі навчання, щоб адаптуватися до мінливих умов [675, с. 119].

Це вказує на те, що вищу освіту потрібно узгоджувати з потребами суспільства й зосереджуватися на розвитку навичок критичного мислення XXI ст., щоб створювати людські ресурси, які реагують на розвиток суспільства та мають здатність ефективно конкурувати [675, с. 109]. Науковці наполягають, що такими навичками мають володіти вчителі початкових класів, щоб підготувати учнів із цими навичками [382, с. 64].

Отже, реалізація освіти у XXI ст. має інше спрямування порівняно з попереднім століттям, яке в англомовній науковій літературі зафіксоване символом 4C ((1) Critical Thinking and Problem Solving; (2) Creativity and Innovation; (3) Communication; (4) Collaboration.), тобто в перекладі українською маємо: (1) критичне мислення та розв'язання проблем; (2) творчість та інновації; (3) спілкування; (4) співпраця. З огляду на висловлене припускаємо, що вчителі початкових класів зможуть створити навчання за допомогою результатів навичок мислення вищого порядку (англ. HOTS, High Order Thinking Skills) [369, с. 265].

Рамкова програма Partnership for 21st Century Skills визначила навички 4C як компетенції, найбільш потрібні для навчання та роботи в нинішню епоху [559]. Це також узгоджується з десятьма найістотнішими навичками, запропонованими Всесвітнім економічним форумом, які охоплюють складне розв'язання проблем, критичне мислення, креативність, управління людьми, здатність співпрацювати з іншими, емоційний інтелект, судження та

прийняття рішень, навички орієнтації на обслуговування, ведення перемовин і когнітивної гнучкості [201].

Крім того, виявлено, що креативне мислення, критичне мислення, розв'язання проблем, прийняття рішень і навички навчання посідають особливе місце в топ-10 основних навичок, які OECD вважають потрібними для життя в XXI ст. Визначення навичок XXI ст. неоднакове в різних країнах і організаціях, але основна вимога пов'язана з навичками мислення вищого рівня (HOTS), які є важливою компетентністю та психологічною рисою для вирішення складно сконструйованих проблем, а також для того щоб впоратися зі складними завданнями та несподіваними ситуаціями [355, с. 140].

Тому науковці віддають перевагу формуванню «навичок мислення вищого порядку (HOTS)», які є базовою вимогою до компетенції в нинішньому столітті та ключовим показником успіху. Наразі в багатьох країнах акцент роблять на розробці HOTS у навчальних програмах нового віку, а також на широкому консенсусі в міжнародному освітньому співтоваристві задля адаптації до мінливого часу та підвищення ефективності шкільної освіти [472, с. 331].

Щоб ефективно адаптуватися до епохи цифрових технологій і підтримати сталий розвиток систем освіти, у 2020 році Європейський Союз випустив свій План дій цифрової освіти (2021–2027), який визначає «сприяння високій продуктивності в екосистемі цифрової освіти» та «покращення цифрових навичок і компетенції, необхідних для цифрової трансформації» як критичні пріоритети [430].

У 2021 році Німецька служба академічних обмінів (DAAD) опублікувала «Цифрову трансформацію вищої освіти в XXI столітті – Звіт про глобальне навчання 2021», зосереджуючись на чотирьох діях, зокрема: справедливий доступ, інституційна цифрова трансформація, цифрова грамотність, віртуальна співпраця [462].

У березні 2023 року Велика Британія випустила Рамкову програму цифрової трансформації вищої освіти, яка визначає шість критичних сфер

майбутнього розвитку: виробництво знань, розвиток знань, використання знань, обмін знаннями, цифрова культура та цифрова інфраструктура, а також систематично пропонує план для майбутнього вищої освіти в цифровому середовищі, щоб підтримувати роботу й дослідження викладачів і студентів, оптимізувати досвід навчання та покращити відчуття причетності й добробуту.

Нині спостерігаємо злиття технологій штучного інтелекту, генної інженерії та робототехніки, що стирає межі між фізичним, цифровим і біологічним світами. Нові досягнення в розробленні штучного інтелекту викликають серйозні соціальні трансформації. Поява в кінці листопада 2022 року системи до ChatGPT (Generative Pre-trained Transformer, «генеративний попередньо навчений трансформатор») суттєво вплинула на форми й темпи діяльності в багатьох сферах, але цим ще більше посилюється потреба в унікальності людської думки. І хоч людина не зможе конкурувати з роботами в швидкості когнітивних процесів, але співпрацювати з ними вона буде змушена. Тобто потрібні нові концепції людського мислення та взаємодії зі штучним інтелектом. Це основний виклик сучасної епохи. З 18 лютого 2023 року чат-бот GPT став доступний для реєстрації в Україні і набуває величезної популярності надшвидкими темпами, створивши нові виклики для освітян [42, с. 37; 165, с. 47; 231; 401, с. 75267; 402, с. 543; 501, с. 2; 562, с. 86; 609, с. 9].

Нові форми штучного інтелекту, які розроблятимуться найближчим часом, на думку М. Альварес, допоможуть нам вирішити багато проблем віртуального світу. Однак вони також впливатимуть на те, як люди та робототехніка працюватимуть, навчатимуться та співпрацюватимуть. Це означає, що нам доведеться переосмислити й переглянути навички, які роблять нас людьми [362, с. 153].

Науковці припускають, що у світі, повному різних проблем, де нові форми штучного інтелекту можуть обробляти й аналізувати інформацію та знання швидше й ефективніше за людей, саме якості характеру є тими

метакомпетенціями, які можуть допомогти підійти до розв'язання завдань інноваційним шляхом у співпраці зі штучним інтелектом.

Раніше освіта традиційно зосереджувалася переважно на компетенціях у сфері логічного розв'язання проблем [364, с. 156], проте важливим запитанням є те, чи достатньо цих компетенцій, щоб орієнтуватися в новому середовищі, де нові форми штучного інтелекту будуть більш ефективними в обробці та адресації складної інформації. Справа в тому, що освітні заклади працюють здебільшого з кваліфікаційними рамками, розробленими наприкінці 90-х рр. минулого століття. Рамки навичок XXI ст. були розроблені для визначення рівня грамотності, компетенцій і навичок, які знадобляться робочій силі XXI ст., щоб мати справу зі складністю нової ери.

Поява нових технологій, упровадження штучного інтелекту на робочих місцях, надшвидкі темпи змін і складності навколо нас сприяють виникненню потреби в більш складному наборі навичок як стрижневих елементів XXI ст. та століть у майбутньому [649, с. 407]. Для розвитку нових навичок національні навчальні програми мають кардинально змінитися, щоб вони відповідали компетентностям, потрібним для XXI ст.

Різні сектори промисловості й уряди визначили неоднакові набори навичок, які були потрібні для інформаційної ери, високо оцифрованої, але забули взяти до уваги можливість високо роботизованого світу, де ці нові форми штучного інтелекту перевершуватимуть людей у процесі пізнання та опанування традиційними навичками. Більшість рамок поділяють навички та компетенції на три основні набори:

- 1) фундаментальна грамотність (пов'язана з експертними та академічно побудованими знаннями);
- 2) навички, пов'язані зі спілкуванням і творчістю (що стосується здатності застосовувати знання);
- 3) навички, пов'язані з поведінкою та ставленням, потрібним для розуміння навколишнього середовища та взаємодії з іншими.

Останні навички нерідко називають якостями характеру [664]. Науковці здебільшого визначають якості характеру як набір метакомпетенцій, які перевищують знання й традиційні навички, будучи актуальними для широкого діапазону умов роботи та сприяючи адаптації і гнучкості у спільній роботі над складними питаннями [628, с. 31; 466, с. 549].

У пропонованому дослідженні будемо послуговуватися структурою навичок XXI ст., яку використовує Всесвітній економічний форум (WEF) і яка наявна в понад 100 різних країнах світу [666]. У цій структурі передбачені такі якості характеру:

- ініціативність (здатність і бажання активно взятися за нове завдання чи мету);

- наполегливість (здатність підтримувати інтерес і зусилля, а також наполегливо виконувати завдання чи рухатись до мети);

- адаптивність (здатність змінювати плани, методи, думки чи цілі у контексті нової інформації);

- лідерство (здатність ефективно керувати, направляти та надихати інших на досягнення спільної мети);

- соціальна й культурна обізнаність (здатність узаємодіяти з іншими людьми у соціально, культурно й етично прийнятний спосіб).

Бачимо, що в цьому наборі метакомпетенцій значну частку займають м'які навички, які вміщують спілкування, співпрацю, творчість. У цифровому суспільстві вони тісно пов'язані з цифровими навичками. І цифрові навички, і навички спілкування потрібні для успішної роботи в XXI ст. у різних сферах.

Попри те що цей набір метакомпетенцій, як зазначено кількома вченими [422, с. 69; 596, с. 631; 650, с. 315], відіграє важливу роль у розв'язуванні завдань і проблем сучасного світу, спостерігаємо відсутність належної уваги до них у закладах освіти. Це, принаймні частково, пов'язано з відсутністю чітко визначеної політики оцінювання й ефективних способів тренувати ці навички [364, с. 22; 665]. Другий фактор полягає в тому, що більшість цих метакомпетенцій пов'язані з характером, і тут виникає складне запитання: чи

можемо ми справді тренувати якості характеру? Тоді як заклади освіти думають над цим питанням або просто ігнорують його, зосереджуючись передусім на фундаментальній грамотності, яку ми можемо виміряти, суспільство вимагає більше уваги до них і попереджає, що потрібно змінити фокус у навчанні. Розвиток якостей характеру може зіграти важливу роль у вирішенні складних проблем у цю нову еру.

Опитування Дорадчого комітету з питань бізнесу та промисловості ОЕСР [373], проведене серед керівників провідних міжнародних компаній, свідчить про те, що в сучасному складному світі працедавці дедалі більше визнають важливість якостей характеру. Близько 80% опитаних компаній вважають, що якості характеру працівників стануть більш важливими для їхніх організацій у майбутньому. Вони рекомендували освітнім системам приділяти більше уваги вихованню особистісних якостей. Однак, як зазначено у звіті Всесвітнього економічного форуму, освітні системи не завжди можуть виконувати таке завдання з огляду на низьку послідовність у їх визначенні та відсутність надійних і дієвих способів оцінювання. Більшість показників якості освіти зосереджені на базовій грамотності, а розробка ефективних методів розвитку якостей характеру все ще перебуває на ранній стадії [665].

Центр редизайну навчальних програм (англ. Center for Curriculum Redesign Report on Character Qualities (CCR)) стверджує, що з XIX ст. «навчальні програми в усьому світі часто змінювалися, звичайно, іноді значною мірою, але ніколи не були глибоко перероблені для всіх відповідних вимірів освіти: знань, навичок, характеру та метанавчання» [396, с. 27]. Ці останні стосуються того, як ми поведимося у світі, тоді як знання та навички стосуються здатності ефективно використовувати те, що ми знаємо. З цього погляду термін «якості характеру» вміщує здібності, ставлення, поведінку, мислення, особистісні характеристики й цінності.

Система освіти все ще пов'язана з вимогами індустріальної ери (іспити, класи, організаційна структура та зосередженість на базовій грамотності) [436, с. 37]. Освіта не змінюється настільки швидко, щоб адаптуватися до вимог

сучасного ділового світу. Деякі педагоги роблять усе можливе, щоб підготувати своїх учнів до життєвих реалій, до симбіозу майбутнього зі штучним інтелектом і складними глобальними проблемами. Однак вони все одно обмежені навчальними програмами.

Науковці наголошують, що працівникам майбутнього доведеться витратити більше часу на ті види діяльності, які для машин та штучного інтелекту є менш придатними, а тому такі здібності вимагатимуть більше соціальних і емоційних навичок та більш просунутих когнітивних здібностей, зокрема логічного мислення й креативності [535, с. 116].

У найближчому майбутньому робоче середовище визначатиметься співпрацею людей і машин. Ця ситуація вимагатиме від людського капіталу нового набору навичок. У цьому сенсі є небезпека не браку робочих місць, а браку навичок, які б відповідали вимогам цих нових робочих середовищ [490].

Рамки навичок ХХІ ст. узгоджуються в наборі якостей характеру, потрібних для розуміння складності сучасного світу. Якості характеру сприятимуть підготовці учнів до навчання впродовж усього життя, підтримки стійких стосунків у суспільстві та на робочому місці, а також розвитку особистих цінностей і чеснот для сталої участі в глобалізованому світі, спільному з іншими формами інтелекту.

Незважаючи на те що навколишній світ стверджує чітке зміщення фокусу навичок ХХІ ст. у бік метакомпетенцій, пов'язаних здебільшого з характером, освітні заклади не в змозі швидко відреагувати на такі запити суспільства. Якщо йти традиційним шляхом, розробляючи відповідні рамки метакомпетенцій і впроваджувати їх зверху в навчальні програми, то такі рамки на тлі експоненційного зростання робототехніки та складних форм ШІ встигнуть застаріти [649, с. 412].

Проте, незважаючи на брак часу для адаптації, освітні заклади повинні переосмислити чинність цих рамок, пріоритетність навичок і компетенцій, описаних у них, оскільки, як прогнозує Всесвітній економічний форум, ця нова епоха принесе нам зміни, які вплинуть на кожен аспект нашого життя.

Нова епоха вимагає від освіти початку проєктування та швидкої адаптації нових структур, які охоплюють процеси співпраці з ШІ. Ця співпраця й розробка дедалі ефективніших форм ШІ матиме глибокий вплив на реальні знання та навички.

Деякі автори попереджають, що ми не можемо залишатися наївними і що експоненціальне зростання штучного інтелекту створить роботизовані форми «потужного штучного інтелекту», які володітимуть або навіть перевищуватимуть повний спектр людських когнітивних здібностей [540, с. 29].

Ще одна проблема, яка заважає освітнім закладам зробити чіткий зсув у бік більшої уваги до якостей характеру, полягає у відсутності розуміння та згоди щодо того, що таке цей набір якостей. Суворі законодавчі рамки освіти (показники, цілі навчання, основні обов'язкові предмети тощо) стримують мету впровадження якостей характеру в навчальну програму. Вони визначають пріоритетні цілі навчання, але не пропонують викладачам засобів, за допомогою яких можна досягти цих сформульованих цілей [405, с. 18]. Також бракує консенсусу в семантиці та різноманітності означень. Деякі науковці, які займаються вихованням характеру, чітко пов'язують риси особистості, мораль, цінності й емоції [418, с. 285], а отже, і некогнітивні навички, залишаючи поза увагою можливість їхнього розвитку під час навчання.

Щоб уникнути плутанини між особистістю та характером, вони вирішили називати цей набір метакомпетенцій «якостями», а не «рисами». Коли ми говоримо про риси, ми зазвичай робимо прямий зв'язок з особистістю, і риси особистості зазвичай вважаються постійними та незмінними. Хоч риси особистості справді можуть бути фіксованими і їх важко змінити, якості характеру стосуються певного набору думок і ставлень. Як ставлення можуть бути некогнітивними навичками? Ставлення, засноване на складних переконаннях у собі та переконаннях щодо складності світу, передбачає використання свідомого інтелектуального судження та критичного мислення, а отже, свідоме інтелектуальне зусилля та міркування [510, с. 5].

Світ швидко змінюється, і нам потрібно буде ділитися простором з новими формами інтелекту, які можуть обробляти та відбирати інформацію набагато ефективнішими способами, ніж наш людський мозок. Нам потрібні будуть нові набори навичок творчого та критичного мислення та метакомпетенцій, які тісно пов'язані з цінностями, ставленням і характером.

Уперше термін «метанавички» з'явився завдяки американській психотерапевтці Емі Мінделл у книзі “Metaskills: The Spiritual Art of Therapy” 2001 року. Відтоді дослідники поступово доходили висновку, що метакомпетентність повинна бути не лише частиною навчальних програм [505, с. 6; 580, с. 457], а й відігравати ключову роль в освітніх умовах, де від учнів дедалі частіше вимагають працювати в командах, вирішуючи складні проблеми та завдання [381, с. 147; 455, с. 19; 461, с. 138; 590, с. 774].

Як пропонує Всесвітній економічний форум у звіті «Нове бачення освіти» [665], поєднання якостей характеру може бути ключем до процвітання в епоху штучного інтелекту та боротьби зі злом навколо нас:

- наполегливість і адаптивність забезпечують більшу стійкість та успіх у подоланні перешкод;
- допитливість й ініціатива служать відправними точками для відкриття нових концепцій та ідей;
- лідерство, соціальна й культурна обізнаність передбачають конструктивну взаємодію з іншими у соціально, етично та культурно прийнятний спосіб.

Заклади освіти повинні будуть створити творче середовище, щоб досліджувати та впроваджувати нові способи ефективного навчання. Учителям потрібно сприяти створенню нових можливостей для розвитку навичок учнів, які дадуть їм стратегічне розуміння складного світу та здатність адаптуватися до невизначеності. Усім педагогам потрібно прийняти неминуче: ШІ змінить ринок праці та нашу економіку. Це виклик, а також чудова можливість для нових форм навчання, які охоплюють нову еру, коли люди можуть зосередитися на розвитку свого характеру та дослідженні своєї

творчості. Характер дозволить нам прийняти різні погляди на світ і визнати нашу відповідальність у нових формах суспільства.

У сучасному світі інформація і знання замінюють капітал та енергію як основні активи, що створюють багатство. Технології, знання, а також інновації зараз є ключовими чинниками виробництва. Найціннішим активом XXI ст. є спеціалісти та їх продуктивність. Продуктивність працівників інтелектуальної сфери є найбільшою з управлінських проблем XXI ст. У розвинених країнах здатність до створення та впровадження інновацій визнано основною умовою виживання в конкурентному середовищі. Інноваційність будь-якої системи залежить від того, як система отримує, створює, поширює та використовує знання. А інноваційність працівника залежить від того, як система освіти сформувала в нього м'які та жорсткі навички. У дослідженні А. Хендермана запропоновано концептуальну модель, яка описує взаємозв'язок між м'якими, жорсткими навичками інтелектуальних працівників і їхньою інноваційністю в контексті економіки знань [469, с. 37].

З іншого боку, пандемія призвела до зміни парадигми, змусивши нас зробити крок назад і замислитися над тим, як ми розвиваємо суспільство. У результаті ми усвідомили важливість людських зв'язків. У цьому глобальному контексті потреби й очікування компаній змінилися. Наслідком цього є те, що працедавці дедалі більше шукають навички роботи з людьми (уміння комунікувати, співпереживати, керувати власними емоціями, працювати в команді, креативно й критично мислити, вести за собою і виважено йти за лідерами тощо), які називають м'якими.

Інструментом розвитку м'яких навичок стала міжнародна програма соціально-емоційного й етичного навчання (СЕЕН) (англ. Social Emotional and Ethical (SEE) Learning), успішно апробована в США, Чилі, Колумбії, Бразилії, Австрії, Німеччині, Швейцарії, Іспанії, Італії та Індії. Перевагами програми є те, що учні за допомогою певних вправ набувають навичок регулювання стресом, протидії булінгу, встановлення довірливих стосунків з учителями та однолітками. Програма СЕЕН базується на найновіших досягненнях

соціальної нейробіології і передбачає окремі набори уроків для 1-2, 3-4, 5-9 і 10-12 класів [376, с. 218; 398, с. 177]. Навчальний план програми складається з дев'яти компонентів:

1. Увага та самосвідомість.
2. Самоспівчуття.
3. Саморегуляція.
4. Міжособистісна обізнаність.
5. Співчуття до інших.
6. Навички налагодження стосунків.
7. Цінування взаємозалежності.
8. Визнання спільної гуманності.
9. Спільнота та глобальне залучення.

Дослідники, які визначали ефективність СЕЕН у школах, указують на численні переваги для учнів, зокрема на підвищення академічних досягнень і соціальних та емоційних навичок; поєднання соціальних, емоційних й етичних компетенцій [387, с. 228; 398, с. 116; 555, с. 198].

Спеціально проведені дослідження засвідчили, що використання програми в закладі освіти уможлиблює підвищення успішності навчання мінімум на 11% та знижує випадки цькування мінімум на 10%. Основою СЕЕН є виховання базових людських цінностей, формування системного й критичного мислення, навичок зосередження уваги, запобігання й стійкості до стресу, співпереживання до себе та інших. Саме тому програма отримала другу назву: «навчання розуму і серця». Нині це не лише курс для закладів освіти, а й онлайн-платформа для навчання педагогів [40, с. 43].

Отже, навички XXI ст. – це навички мислення, соціальні навички, навички ставлення й емоційні навички, потрібні для роботи та життя в сучасну епоху, зокрема й у цифровому середовищі [617, с. 117]. Міжнародна організація праці, підкреслює вкрай важливу потребу в розвиткові навичок XXI ст. – інновацій, критичного мислення та здібностей до ІКТ.

Основою в системі навичок ХХІ ст. є життєві навички, найважливішими серед яких є гнучкість і здатність до адаптації, ініціативність та самоспрямування, соціальні й міжкультурні навички, продуктивність і підзвітність, а також лідерство та відповідальність [551, с. 738]. Особливо важливими стають і метанавички – те, що допомагає людині працювати, розвиватися і швидше досягати результатів за будь-яких умов. На сьогодні ще немає єдиної класифікації метанавичок, як немає визнаної наукової теорії щодо того, як їх визначати. Проте почати розвивати metaskills ніколи не пізно, але робити це потрібно систематично й упродовж життя.

Між твердими, м'якими, цифровими та метанавичками завжди простежується зв'язок. Метанавички в цій системі є основним чинником, який забезпечує розвиток інших навичок. На прикладі вчителя початкових класів маємо таку систему його навичок:

Hard skills – фахова компетентність (володіння системою знань і вмінь із навчальних предметів і методик їхнього викладання).

Soft skills – педагогічна майстерність (педагогічна етика, комунікативні здібності, здатність до лідерства, уміння знайти індивідуальний підхід до кожного учня).

Life skills – навички, які забезпечують успіх у різних сферах життєдіяльності, зокрема й у професії: навички прийняття рішень, розв'язування проблем, творче й прагматичне мислення тощо.

Digital skills – здатності знаходити, оцінювати, використовувати, ділитися та створювати контент за допомогою ІКТ та інформації з мережі «Інтернет», а також використовувати цифрові технології для підвищення успішності життєдіяльності й розвитку інших навичок.

Metaskills – усвідомленість, емпатія, неупередженість, гнучкість, креативність, інтегральне мислення, критичне мислення, проактивність, емоційний інтелект, відповідні риси характеру (відповідальність, стресостійкість), готовність до неперервної освіти, прогностичне мислення (уміння оцінити перспективи розвитку суспільства, здатність визначити

найбільш важливі навички для своїх учнів); здатність до саморефлексії (уміння побачити себе збоку, усвідомлення впливу на учнів, розуміння наслідків своїх дій).

Детальніше нові виклики для системи освіти в епоху цифрової трансформації суспільства описані нами в розділі колективної монографії «Сучасні освітні технології в цифровій реальності» [105, с. 395].

Отже, нове покоління технологій цифрового інтелекту, представлене великими даними, інтернетом речей, блокчейном, штучним інтелектом тощо, унесло значні зміни в розвиток людського суспільства (економіку, науку, культуру, життя та спосіб мислення), а також істотно вплинуло на інноваційність і розвиток системи освіти. Цифрова трансформація освіти є важливим рушієм для її високоякісної реалізації, що генерує системні зміни в режимі викладання, системі управління та методах підготовки й професійного розвитку педагогів. Нижче проаналізуємо структуру та рівні готовності українських педагогів до формування життєвих навичок в учнів.

1.3. Система навичок, що потрібні вчителю початкових класів у його професійній підготовці

Важливими чинниками формування потрібних навичок з раннього віку є сім'я та заклади освіти як невід'ємна частина життя дитини. Учитель відіграє важливу роль у вихованні в учнів гарних звичок. Передусім це стосується вчителів початкових класів, адже діти в цьому віці рівняються на своїх учителів, які зобов'язані бути прикладом для наслідування.

Аналіз європейського досвіду підготовки вчителів початкових класів засвідчує, що особливість його професійної діяльності та широкий спектр професійних і особистісних якостей постійно перебувають у полі зору багатьох науковців [410, с. 167; 427, с. 47; 431, с. 911; 521, с. 364; 566, с. 725; 587, с. 4251; 661, с. 547].

В Україні дослідники аналізують кращі взірці європейського досвіду підготовки майбутніх учителів початкової школи та визначають доцільність і можливості його імплементації в практику українських шкіл і педагогічних ЗВО. Дослідженими наразі є питання соціокультурного компонента підготовки вчителів початкової школи у Великій Британії [48, с. 15], застосування інформаційних технологій у системі підготовки вчителів початкової школи у Великій Британії [62, с. 6], особливості професійної підготовки вчителів початкової школи в університетах Фінляндії [179, с. 15], підготовка вчителів початкових класів у вищих навчальних закладах Польщі [188, с. 24], окремі аспекти професійної підготовки вчителів початкової школи Англії в умовах євроінтеграції [271, с. 11], організація початкової освіти в Словацькій Республіці [326, с. 348], підготовка учителів початкових класів до використання мультимедійних технологій Польщі [334, с. 8].

На підставі аналізу цих досліджень можна зробити висновок, що в європейських країнах значну увагу приділено формуванню в майбутніх учителів початкових класів широко спектра професійних компетентностей і особистісних якостей. Одним із перших виокремив компоненти в компетентностях В. Хутмахер (W. Hutmacher) у доповіді «Ключові компетентності Європи». Науковець вирізняє чотири компоненти:

1) інформаційний – способи прийому, зберігання, оформлення та передачі інформації;

2) проєктувальний – способи визначення цілей, ресурсів їх досягнення, дії, терміни виконання;

3) оцінний – способи порівняння результатів із цілями, класифікація, абстрагування, прогнозування, систематизація, конкретизація;

4) комунікативний – способи передачі інформації та залучення ресурсів інших людей для досягнення власних цілей [474, с. 28].

Учителі початкових класів відіграють важливу роль у житті дітей, оскільки вони не лише спрямовують академічний розвиток учнів, а й розвивають у них потрібні життєві навички. Певні життєві навички є вкрай

важливими, оскільки вони дозволяють учителям допомагати учням не лише ефективно навчатися, а й досягати успіхів у подальшому дорослому житті. Розвиваючи ці навички, учителі можуть спілкуватися з учнями та покращувати їхній навчальний і життєвий досвід. Тому аналогічні навички вчителя початкових класів важливі для його професійної навчальної та виховної діяльності.

Ураховуючи щоденні професійні завдання вчителя початкових класів, ми спробували визначити основні (професійні, так звані тверді, та життєві), найбільш важливі навички, якими він має володіти, щоб виховати освічених, успішних і щасливих громадян суспільства.

До **професійних навичок** вчителя початкових класів належать такі: педагогічні, психологічні, предметно-методичні.

Педагогічні навички:

Навички пояснення навчального матеріалу. Вчителі початкових класів проводять уроки з різних навчальних предметів. Тому їм важливо використовувати адекватно дібрані методи подання інформації (усні пояснення, презентації, дискусії, бесіди, рефлексивні заходи та ігри), щоб зробити учнів сприйнятливими до навчання. Учителі з розвиненими педагогічними навичками завжди враховують, що учні мають неоднакові здібності до навчання, різні вподобання, розуміють поведінку учнів у різних ситуаціях. Учитель початкових класів із розвиненими педагогічними навичками також знає, як використовувати фрази, історії та метафори, що справляють незабутнє враження на учнів. Він пропонує різні розповіді, щоб зробити уроки привабливими й зацікавити учнів, надихнути їх на вдосконалення в навчанні. Він спонукає учнів до розвитку дослідницьких навичок, допомагаючи їм у пошуку ресурсів (книги, фільми, веб-сайти, програмне забезпечення тощо).

Навички активного слухання. Учитель початкових класів, який володіє цими навичками, уміє вислухати своїх учнів, може показати їм, що він дбає про них і розуміє їхні проблеми. Це допомагає учням відчувати, що педагог

щиро зацікавлений у тому, щоб мотивувати їх до навчання, допомогти їм поліпшити знання й сформувати потрібні навички, що, звісно, збільшує їхню довіру до вчителя. Якщо вчитель є активним слухачем, то він зможе краще зрозуміти здатність і бажання кожного учня вчитися, глибше пізнати особливості характеру кожного вихованця. Маючи такі навички, учитель початкових класів зможе адаптувати свої методи навчання до індивідуальних потреб кожного учня, що підвищить ефективність освітнього процесу.

Психологічні навички:

Навички побудови довірливих стосунків. Коли педагог вибудовує довірливі стосунки зі своїми учнями, вони можуть відчувати більше мотивації вчитися, краще поводитися, прислухатися до порад учителя. Показуючи учням, що він щиро зацікавлений у тому, щоб допомогти їм навчатися, учитель може зробити себе більш доступним і створити середовище, яке сприяє повазі, комфорту, більш успішному навчанню та розвитку кращих особистісних якостей в учнів.

Навички заохочення. Уміння вчителя щиро заохочувати своїх учнів є однією з найважливіших навичок. Якщо педагог може заохотити своїх учнів процесом навчання та іншою корисною діяльністю, то він зможе вплинути на рівень їхньої мотивації, допомогти набутти впевненості, потрібної для подолання різних перешкод і труднощів, спонукати учнів до неперервного самовдосконалення.

Навички конструктивної критики. Конструктивна критика в освітньому процесі є важливою, оскільки вона допомагає учням дізнатися, де вони можуть докласти додаткових зусиль, щоб досягти кращих успіхів у навчанні чи в особистому розвитку. Уміння тактовно надавати коригувальні відгуки є навичкою, яка допомагає вчителю початкових класів легше взаємодіяти з учнями та допомагати їм досягти успіху в різних видах діяльності.

Предметно-методичні навички:

Навички планування уроку. Планування уроку є однією з найважливіших навичок викладання. Учителі допомагають учням вчитися,

починаючи з базових понять і поступово переходять до більш складних тем; пропонують спочатку прості завдання, а потім ті, які потребують від учнів навичок мислення вищого порядку. Відповідне планування уроків з кожного шкільного предмета спрямоване на те, щоб учні отримали правильну й доступну інформацію в потрібний час, що дозволить їм навчатися ефективно. Володіння навичками планування також може допомогти вчителям проводити уроки для учнів, які мають неоднакові потреби та працюють у різному темпі.

Навички відбору навчального матеріалу. Сучасна наука розвивається стрімкими темпами, часто змінюючи не лише технології виробництва, а й уклад життя. Відбуваються значні зміни і в суспільному житті нашої країни. Такі новації мають бути імплементовані у зміст освіти, щоб відобразити сучасний рівень розвитку суспільства й підготувати учнів до успішної життєдіяльності в ньому. Тому навички відбору навчального матеріалу з різних наукових галузей і доступне його пояснення учням [327, с. 12] є для вчителя початкових класів вкрай важливими.

Навички застосування допоміжних дидактичних засобів. Стрімко розвиваються нині й освітні технології та засоби навчання. Місце навчальних плакатів і роздаткового дидактичного матеріалу вже давно посіли комп'ютерні презентації та системи штучного інтелекту. Тому вчитель початкових класів має бути готовим до пошуку, відбору та презентації найбільш релевантної навчальної інформації за допомогою новітніх засобів.

Цифрові навички. В епоху цифровізації наявність цифрових навичок є важливим чинником успішної життєдіяльності в будь-якій сфері. Учителю початкових класів вони допомагають презентувати навчальний матеріал у доступній і цікавій формі; налагоджувати спілкування з учнями, колегами та всією вчительською спільнотою; займатися професійним саморозвитком; організовувати дистанційне навчання тощо.

Окремо проаналізуємо систему **життєвих навичок** учителя початкових класів, яка забезпечує успішність його професійної діяльності та відчуття самореалізації. Здійснити чітку класифікацію життєвих навичок учителя

складно, оскільки вони у своєму прояві під час професійної діяльності тісно переплетені.

Наприклад, комунікативні та міжособистісні навички допомагають учителю створити в класі сприятливі соціальні стосунки, комфортне освітнє середовище. Ця категорія навичок уміщує поведінку, яка спрямована на інших, зокрема: навички міжособистісного спілкування, навички ведення перемовин і дискусій, навички самовпевненості, навички емпатії, навички співпраці та командної роботи, а також навички спонукати учнів поводитися певним чином.

Навички прийняття рішень і критичного мислення допомагають учителям початкових класів приймати обґрунтовані рішення під час освітнього процесу. Ця категорія охоплює навички збирання інформації; аналіз установок, соціальних норм, переконань і мотивів, які впливають на мислення та поведінку учнів; виявлення та аналіз ситуацій, які спонукають учнів до деструктивної поведінки; навички розв'язання проблем, зосереджені на виявленні та оцінюванні поведінкових рішень у різних ситуаціях; прийняття рішень щодо власної поведінки, наприклад, уникнення чи вирішення конфліктних ситуацій.

Навички самоконтролю та саморегуляції. Ця категорія зосереджена на внутрішньоособистісних мотиваційних, емоційних та оцінювальних процесах саморегуляції: підвищення особистої впевненості, самоефективності й самосвідомості; сприяння розвитку навичок самоконтролю учнів, ураховуючи внутрішньоособистісний елемент навичок опору негативним впливам однолітків; навички керування почуттями, негативними думками й стресом, охоплюючи також засоби релаксації чи інші поведінкові техніки; пошук допомоги; розуміння психологічних станів учнів; розуміння власних емоцій і емоцій учнів.

Навички креативності. У зарубіжній психології творче мислення частіше пов'язують з терміном «креативність». Поштовхом до виокремлення цього типу мислення послужили відомості про відсутність зв'язку між інтелектом і

успішністю розв'язування проблемних ситуацій. З'ясовано, що остання залежить від здатності по-різному використовувати подану в задачах інформацію в швидкому темпі. Такий тип мислення (Дж. Гілфорд, Н. Марш, Ф. Хеддон, Л. Кронбах, Е. Торенс) назвали креативністю і стали вивчати її незалежно від інтелекту – як мислення, пов'язане зі створенням або відкриттям чого-небудь нового.

Науковці одностайні в тому, що виховати креативного учня зможе лише креативний учитель. Існує істотний кореляційний зв'язок між показниками творчості вчителів та учнів початкових класів, що доведено в одній зі статей [585, с. 760]. Тому вся система підготовки майбутніх учителів початкових класів має бути спрямована на розвиток у них креативності. Психологи і педагоги, які працюють над дослідженням спеціального, цілеспрямованого розвитку креативності, виокремлюють такі основні умови, що впливають на формування творчого мислення: індивідуалізація освіти, дослідницьке навчання, проблематизація [519, с. 33].

Навички мислення вищого порядку. Для ХХІ ст. характерними є численні й непередбачувані проблеми, кризові та надзвичайні ситуації. Життя в таких умовах потребує щоденного прийняття рішень на основі мислення вищого порядку. На підставі опитування вчителів початкових класів щодо особливостей формування навичок різних видів мислення (абстрактного, алгоритмічного, прагматичного), а також навичок декомпозиції та узагальнення, автори статті [576, с. 187] роблять висновок, що на розвиток таких навичок суттєво впливають заняття з математики (сильніший вплив) та природничих наук (дещо менший вплив). Проте вчителі констатують факт власної неготовності до формування в учнів навичок мислення на високому рівні через брак часу і відповідних методичних розробок [576, с. 192].

З'ясовано також, що вчителі початкових класів потребують спеціальних курсів із розвитку власних навичок мислення вищого порядку і щодо методики розвитку таких навичок у своїх учнів [626, с. 129].

Навички соціальної взаємодії. Потреба в організації дистанційного навчання істотно вплинула на процеси соціальної взаємодії в шкільному середовищі. Результати досліджень засвідчують, що функція «вчителя соціальної взаємодії» певною мірою наявна в закладах освіти, але вчителі початкової школи вважають, що поточна ситуація є незадовільною і що потрібні зміни, щоб приділити більше уваги взаємодії, особливо за умов дистанційного чи змішаного навчання. Учасники дослідження заявили, що потрібно внести зміни у вищу освіту, щоб заохочувати співпрацю, мережевий зв'язок, зворотний зв'язок між колегами та обмін думками. Усі вчителі на всіх освітніх рівнях повинні прагнути до поєднання трьох компонентів – знань, навичок викладання та взаємодії в різних освітніх середовищах: очному, змішаному та дистанційному [410, с. 165; 677, с. 379].

Навички міжкультурної взаємодії. Ми живемо в глобалізованому світі, який потребує розуміння та взаємоповаги між представниками різних культур. Італійські дослідники пов'язують навички міжкультурної взаємодії з глобальною компетентністю та визначають їх як багатовимірне поняття, пов'язане з професією вчителя, зокрема з такими його компетентностями, як співпраця, інклюзія, соціальна участь, мультикультурний діалог. Визнаючи глобальну компетентність важливою рисою для сучасного суспільства, науковці вказують на те, що майбутні вчителі початкової школи повинні вміти ефективно викладати в мультикультурних класах, а також розвивати глобальну компетентність у своїх майбутніх учнів. Дослідники пропонують основні аспекти глобальної компетентності інтегрувати в програми підготовки вчителів [557, с. 126].

Робимо висновок, що в Україні педагогічні ЗВО мають бути більш відкритими, щоб дозволити студентам побачити не лише український контекст, а й те, якою є освіта зарубіжжя, щоб відчувати культурні відмінності. Це означає, що в педагогічних університетах має бути організована співпраця на міжнародному рівні через програми академічного обміну як для навчання студентів, так і для стажування викладачів за кордоном.

Дослідницькі навички. Кожен учитель прагне бути високопрофесійним. Для цього він має володіти високим рівнем методологічної культури і відповідними дослідницькими навичками. Учитель початкових класів має вміти визначати проблеми початкової освіти, шукати способи їх розв'язання, впроваджувати в практику і перевіряти їхню ефективність. Йому мають бути відомі діагностичні методики, інструменти вимірювання в педагогіці та методи математичної статистики. Розвивати дослідницькі навички варто як під час виконання студентами наукових робіт, так і під час аналізу проблем освіти на заняттях з різних дисциплін.

Емоційна стійкість – це комплекс навичок (гнучкість, усвідомленість, стресостійкість), які допомагають учителю ефективно діяти в незвичній ситуації. Над цими навичками можна і потрібно працювати. Емоційна стійкість допоможе прийняти зміни, не зламатися під їхнім тиском і жити повноцінним життям із мінімумом стресу. Особливо така навичка виявилася цінною під час пандемії, а для українських учителів – під час воєнного стану.

Соціальний інтелект учителя – це здатність правильно інтерпретувати поведінку учнів і колег, розуміти мотиви їхніх дій і реагувати відповідно. Така навичка допомагає вчителю стати лідером, авторитетним другом для своїх учнів, «командним гравцем» у вчительському колективі. Ще одна цінність соціального інтелекту – здатність орієнтуватися на майбутнє.

Навички саморефлексії й оцінювання учнів. Вважаємо, що майбутній учитель початкових класів має вміти оцінювати рівень розвитку власних навичок і рівень їх сформованості в учнів. Для цього в педагогічному університеті його мають навчити відповідної теорії, практичних вправ і діагностичних методик.

Отже, узагальнюючи результати досліджень багатьох науковців, можна зробити висновок, що учитель європейського рівня це:

– учитель-методолог, який знає теоретичні основи сучасних методологічних підходів до організації освіти та вміє їх застосовувати;

- учитель-дослідник, який на основі критичного мислення й рефлексії бере активну участь у процесі модернізації соціально-освітньої системи; здатний бачити проблеми в освіті та шукати способи їх розв'язання;
- учитель-інноватор, здатний генерувати ідеї, упроваджувати інноваційні педагогічні технології, розробляти нові методики навчання;
- учитель-партнер, який будує взаємини з учнями та їхніми батьками на засадах партнерства, взаємоповаги, співпраці;
- учитель-керівник проектною діяльністю учнів, який здійснює навчання учнів на основі особистісно-діяльнісного підходу;
- учитель-творець, який формує та розвиває в учнів компетентності, потрібні для життя в сучасному глобалізованому світі;
- учитель-тьютор (наставник), який супроводжує учня в процесі індивідуального навчання, бере участь у розробці індивідуальних освітніх програм для своїх учнів;
- учитель-коуч, який розкриває перед кожним учнем можливості для розвитку його здібностей і талантів.

Щодо розвинених життєвих навичок учителя початкових класів, то вони важливі насамперед для його професійної діяльності, оскільки полегшують учителям спілкування з учнями, сприяють взаєморозумінню, що може употужнити результативність навчання загалом, посилити упевненість учнів в аспектах ведення наукових дискусій, формулювання запитань, прийняття конструктивної критики, яка допоможе їм удосконалитися. Це може принести відчуття успішної професійної самореалізації вчителям, оскільки вони часто вимірюють свій успіх тим, наскільки успішними є їхні учні.

Здійснюючи дослідження, ми виходили з гіпотези, що наявність в учителів початкових класів відповідних твердих, м'яких, цифрових навичок і метакомпетенцій є основою, на якій базується їхня готовність до формування в учнів життєвих навичок. Крім цього, учитель має володіти методиками розвитку в учнів відповідних життєвих навичок, ураховуючи вимоги суспільства та реалії життя.

В Україні життєві навички кваліфікують як здатність до адаптації, позитивної поведінки та подолання труднощів повсякденного життя. Науковцями й практиками визнано, що життєві навички сприяють формуванню гармонійно розвиненої особистості, її кращій соціальній адаптації, інтелектуальному й емоційному добробуту, позитивній поведінці. Особливе місце серед них належить навичкам протидії соціальному тискові, що допомагають молоді навчитися діяти незалежно в сучасному світі. Тому їх ще називають життєвими навичками, сприятливими для здоров'я [51, с. 89].

В українській педагогіці на формування життєвих навичок в учнів спрямована дисципліна «Основи здоров'я» [49, с. 21; 50, с. 38; 51, с. 113; 267, с. 111]. У статті Л. Погорєлової та О. Мацокіної висвітлено можливості використання методу проєктів у позакласній роботі з предмета «Основи здоров'я» в основній школі та в контексті нового інтегрованого курсу «Здоров'я, безпека та добробут». Наголошено, що проєктування забезпечує інтеграцію метапредметних знань та вмінь із різними видами діяльності, створюючи унікальні передумови для формування ключових компетентностей, визначених Концепцією Нової української школи. Схарактеризовано процес організації роботи учнів над навчальним проєктом, подано структуру діяльності школярів під час виконання проєкту. Презентовано дослідницько-інформаційний проєкт «Краса та здоров'я» і наголошено на його практичній значущості для розвитку життєвих навичок здобувачів освіти [267, с. 116].

У статті українських дослідниць Л. Погорєлової та Н. Степанець висвітлено основну мету, завдання та вектори впровадження Всеукраїнського проєкту «Вчимося жити разом». Автори розкривають форми впровадження проєкту в розбудову шкільної освіти Миколаївщини на засадах ідей і положень Концепції «Нова українська школа». Технологічною базою проєкту є освіта на основі набуття життєвих навичок, розвиток яких актуальний у контексті реалізації ідей Нової української школи. Автори зазначають, що освіта на основі розвитку життєвих навичок є успішною педагогічною

технологією, яка залучає учнів до освітнього процесу як активних суб'єктів, і пропонують етапи впровадження проєкту в початковій школі. [268, с. 98].

Користуючись рекомендаціями ЮНІСЕФ, ВООЗ, ЮНЕСКО та інших міжнародних організацій, українські педагоги-практики основні зусилля спрямовують на формування в учнів навичок здорового способу життя [50, с. 76], або «навичок, сприятливих для здоров'я» [302, с. 233], чи «навичок заради здоров'я» [237, с. 10].

Проте такий підхід вважаємо не зовсім правильним, оскільки сформовані життєві навички забезпечують не лише фізичне чи психологічне здоров'я, а й успіх життєдіяльності людини у будь-якій сфері. Тому доцільніше визначати життєві навички, як компетентності, що сприяють успішній життєдіяльності. А це означає, що такі навички можна й варто формувати в учнів під час вивчення всіх шкільних предметів і в процесі позакласної діяльності.

Українські педагоги Т. Воронцова і В. Пономаренко [53, с. 3] пропонують таку класифікацію життєвих навичок: емоційно-вольові (самоконтроль, керування стресами, мотивація успіху, гартування волі), інтелектуальні (самоусвідомлення й самооцінювання, усвідомлення життєвих цінностей, визначення життєвої мети та планування майбутнього, аналіз проблем і прийняття рішень, критичне й творче мислення, самовдосконалення), соціальні (упевненість і гідна поведінка, ефективне спілкування, співпереживання, розв'язання конфліктів, протистояння негативному впливу оточення, запобігання і протидія дискримінації, колективна робота, лідерство) [53, с. 3].

Підтримуючи думку Т. Воронцової і В. Пономаренко про те, що набуття життєвих навичок є потрібним елементом високоякісної освіти, оскільки вони підвищують конкурентоспроможність випускників на ринку праці. Високо оцінюючи дібрані вправи з розвитку різних навичок в учнів початкових класів, звертаємо увагу на те, що їхня класифікація в сучасних реаліях потребує доповнення.

У статті Г. Пирожок [261, с. 30] обґрунтовано навички, які в умовах воєнного стану виявилися найбільш затребуваними здобувачами передвищої освіти і допомогли побудувати освітню траєкторію. Зроблено висновок, що сьогодні в конкурентній боротьбі перемагає той, хто вміє спілкуватися, працювати в команді, має стійку психіку, схильність до самовдосконалення. Дослідниця проаналізувала комплекс soft skills, який є потрібним і педагогічно доцільним у процесі навчання в педагогічному коледжі. Спираючись на досвід формування м'яких навичок під час епідемічної ситуації в країні, аналіз способів вирішення нетипових ситуацій, уміння вчасно реагувати на виклики, обґрунтовано ступінь прояву ефективності життєвих навичок в умовах воєнного стану.

Описано також окремі навички та специфіку їхньої реалізації в умовах воєнного стану, зокрема: комунікативні навички, тайм-менеджмент, емоційний інтелект, когнітивна гнучкість, медіаграмотність, робота в команді, саморозвиток; розкрито вплив наслідків військової агресії на успішність у навчанні, на комунікативні здібності здобувачів освіти, на ступінь прояву рівнів сформованості soft skills. У дослідженні доведено, що саме ці навички допомогли здобувачам вибудувати індивідуальну освітню траєкторію, оцінити ризики й приймати правильні рішення, зберегти психоемоційне й подекуди фізичне здоров'я [261, с. 29].

У статті з'ясовано, що майбутні вчителі початкових класів будуть мати високі показники сформованості м'яких навичок за умов умотивованості на освітню діяльність, усвідомлення гострої потреби як для власного розвитку і самовдосконалення, так і для наочного прикладу в майбутньому; за умови визначення пріоритетів освітньої діяльності, потреби в необхідності володіти soft skills як перепусткою до кар'єрного зростання. Нам імпонує висновок дослідниці, що тривалість формування м'яких навичок складно визначити і виміряти, вони вдосконалюються постійно, а тому система організації освітнього процесу має бути випереджувальною та інноваційною [261, с. 30].

У статті А. Джурило, О. Глушко і О. Шпарик [85, с. 12] *soft skills* визначаються як базові компетенції для майбутнього професійного успіху. Дослідниці проаналізували поняття «м'які навички» в освітній термінології європейських країн та України й обґрунтували важливість формування та розвитку *soft skills* для успішного професійного розвитку в майбутньому [85, с. 12]. На основі аналізу напрямів освітньої політики в країнах ЄС та України щодо формування та розвитку м'яких навичок учнів зроблено висновок про важливість навичок *soft skills* і нагальну потребу їх формування в учнів загальноосвітніх шкіл для їхньої майбутньої успішної професійної реалізації. Цінними для нашого дослідження є запропоновані авторами статті стратегічні напрями та інноваційні підходи для Нової української школи щодо формування та розвитку *soft skills* в загальноосвітніх навчальних закладах у контексті інтеграції вітчизняної освіти у європейський та світовий освітній простір [85, с. 15].

Проблема формування м'яких навичок є відносно новою в українській педагогіці. Проте в наявних дослідженнях доведено вплив м'яких навичок на працевлаштування та професійний розвиток. Проблема ж формування м'яких навичок в учнів початкової школи, хоч і визнана першочерговою потребою, але ще не досягла свого розв'язання на практичному рівні. Тобто ще не розроблені методики формування м'яких навичок у дітей молодшого шкільного віку, не визначені засоби й прийоми їх формування на уроках з різних навчальних предметів.

З огляду на основну мету – підготовку молодого покоління до майбутньої успішної професійної кар'єри – заклади освіти повинні формувати професійні навички («*hard skills*») і розвивати («*soft skills*»).

У статті О. Гончарової проаналізовано соціальні навички як комплекс життєвих навичок особистості. До комплексних соціальних навичок учнів початкової школи дослідниця відносить такі: самосвідомість, керування собою і здатність до рефлексії, соціальні уявлення, комунікаційні навички, відповідальність у прийнятті рішень. Наголошуючи на важливості

підготовленості дитини до життя в суспільстві, авторка статті пропонує приклад комплексної комунікаційної навички учнів початкової школи в сукупності її складників (навички комунікації з однолітками, навички комунікації під час освітнього процесу, навички комунікації з дорослими, соціальні уявлення) та описує критерії їх вияву [65, с. 105].

Українська дослідниця О. Колмикова серед соціальних навичок учнів виокремлює такі: ухвалювати рішення та робити вибір; брати відповідальність за свої вчинки; аналізувати ситуацію; критично оцінювати власні потреби; поважати себе і з повагою ставитися до інших; дотримуватися законів товаришування та загальних правил; відстоювати власну думку; орієнтуватися в життєвих цінностях, виявляючи власну позицію [153, с. 90].

Науковці, які досліджують емоційний та соціально-емоційний інтелект, указують на важливість соціального інтелекту в пізнанні людиною себе та інших людей, стосунків між людьми, у прогнозуванні взаємин з ними тощо. Зокрема, запропонована Д. Гоулманом модель соціально-емоційного інтелекту містить такі складники, як: 1) самопізнання; 2) саморегуляція; 3) мотивація; 4) емпатія; 5) соціальні навички. На його думку, соціальні навички є здатністю особистості вибудовувати продуктивні стосунки з іншими [75, с. 212]. Емоційний інтелект – це розуміння власних емоцій (самосвідомість), здатність керувати ними (саморегуляція) і використовувати для досягнення своїх цілей (самотивація).

Для відображення педагогічного змісту поняття «м'які навички» визначаємо їх як підсистему життєвих навичок, що охоплює такі здатності особистості:

– розпізнавати власні емоції та вибудовувати логічні зв'язки між своїми почуттями, думками й поведінкою;

– здійснювати рефлексію власної поведінки та взаємодію з іншими людьми;

– знаходити консенсус і розв'язувати конфлікти у спільній діяльності з іншими людьми, досягаючи поставлених цілей;

– ставити себе на місце іншої людини і проявляти (демонструвати) емпатію;

– успішно й ефективно взаємодіяти з конкретними людьми або в різних групах;

– діяти в умовах невизначеності, керувати змінами, спираючись на соціальні цінності та світову культуру.

На основі положень вітчизняних нормативних освітніх документів доходимо висновку, що формування м'яких навичок здобувачів освіти посідає особливе місце на всіх освітніх рівнях, починаючи з початкової школи. Українська дослідниця О. Гончарова наголошує на можливості й потребі навчання соціальних навичок учнів та їх практикуванні, що вміщує навчання певним поведінковим моделям та їх використанню; на важливості підготовленості дитини до життя в суспільстві, ефективної участі в різних видах діяльності вже на початковому рівні освіти, що зумовлює її подальший життєвий успіх [65, с. 103].

Таке визначення поняття «соціальні навички» дає відповідь на запитання щодо методики формування їх в учнів початкової школи та уможливорює виокремлення напрямів освітньої діяльності, які варто реалізовувати в освітньому процесі.

Отже, нові стратегії в розвитку системи освіти вимагають від педагогів також нових підходів і навичок. Але це не традиційні «hard skills» і «soft skills», які давали змогу здійснювати успішну освітню діяльність. Це щось нове – метанавички, які дозволяють освітянам ефективно реагувати на мінливість ситуації, вести за собою шкільні колективи й забезпечувати ефективну підготовку учнів до життя в мінливому світі.

Metaskills учителя – це його здатність до саморефлексії, вміння відчутти свій стан і зробити паузу, коли це потрібно, щоб не вигоріти на роботі; вміння відволіктися і перерватися, щоб довше залишатися в тонусі та бути ефективнішим; здатність оцінити виклики сучасного суспільства, визначити

механізми реагування на них і передбачити можливі наслідки прийняття рішень.

Більшість публікацій із тих, що ми проаналізували, стосуються метанавичок економістів, управлінців із різних сфер [574, с.117; 605, с. 56]. Статті, у яких зацентровано на метанавичках педагогів, лише починають з'являтися в педагогічному науковому дискурсі [292, с. 173].

Нашу увагу привернула стаття Т. Рудюк, у якій українська дослідниця пропонує «оцінювати та апробувати можливі інновації задля перспектив формування необхідних метанавичок» у майбутніх учителів-філологів [292, с. 172]. Проте наші спостереження за особливостями організації освітнього процесу в сучасних швидкозмінних і складних умовах засвідчили, що такі метанавички, як усвідомленість, емпатія, неупередженість, гнучкість, креативність, інтегральне мислення, критичне мислення, толерантність, проактивність, емоційний інтелект та інші, дуже важливі для всіх педагогів, зокрема й для вчителів початкових класів.

Пояснимо це на прикладі такої навички, як усвідомленість та інтегральне мислення. Усвідомленість – це здатність розуміти себе (свої слабкі та сильні сторони, власні думки й емоції, свої прагнення та цілі, власну відповідальність за прийняття рішень), інших (учинки учнів, позицію батьків, думки колег), соціум (соціальні, політичні, економічні, технологічні проблеми й інновації), явища навколишнього світу (узаємозв'язки в природі, вплив людської діяльності на неї) та багато іншого.

Інтегральне мислення – здатність розв'язувати комплексні проблеми, застосовуючи знання з різних галузей і спираючись на власні сильні сторони. Урахування зовнішніх обставин, передбачення можливих наслідків також є важливим.

Очевидно, що всі ці здатності тісно пов'язані з усіма іншими, указаними вище, метанавичками. Тому не виникає сумніву в тому, що лише вчитель, який володіє системою розвинених життєвих і метанавичок, буде успішним сам і зможе виховати успішних учнів.

Висновки до першого розділу

Сучасне суспільство ставить перед закладами освіти завдання підготовки випускників, які будуть здатними до таких видів діяльності:

- орієнтуватися в змінній життєвій ситуації, самостійно набуваючи потрібних знань, застосовуючи їх на практиці для вирішення різноманітних проблем, щоб бути успішними в житті;

- критично мислити, бачити проблеми і шукати шляхи раціонального їх розв'язання, використовуючи сучасні технології;

- чітко усвідомлювати, де і як набуті знання можуть бути застосовані;

- бути здатними генерувати нові ідеї, творчо мислити;

- грамотно працювати з інформацією (збирати потрібні для вирішення певної проблеми факти, аналізувати їх, узагальнювати, зіставляти з аналогічними або альтернативними варіантами рішень, робити аргументовані висновки, застосовувати отриманий досвід для виявлення і розв'язання нових проблем);

- бути комунікабельними, контактними в різних соціальних групах, уміти працювати спільно в різних галузях, запобігаючи конфліктним ситуаціям або уміло розв'язуючи їх;

- самостійно працювати над розвитком власної моральності, інтелекту, культурного рівня.

Такі здатності фактично є навичками, що забезпечують успішну життєдіяльність у різних сферах. У науковій літературі є низка найменувань навичок, найбільш важливих для успішної життєдіяльності, зокрема: «життєві навички», «навички XXI століття», «компетенції XXI століття», «соціально-емоційні навички» або «м'які навички», «метанавички». На підставі аналізу праць науковців із багатьох країн світу визначено різні концептуалізації, які описують навички, потрібні в XXI ст. Найбільш прийнятними концепціями для нашого систематичного огляду слугують такі: (1) концепції життєвих навичок; (2) концепції навичок XXI століття; (3) концепції м'яких навичок

XXI століття; (4) концепції цифрових навичок XXI століття; (5) концепції метанавичок (метакомпетенцій).

Навички XXI ст. у багатьох дослідженнях визначені як система, у структурі якої основними є життєві навички, жорсткі та м'які навички, цифрові навички та навички виживання. Життєві навички – це комплекс неспеціалізованих, але важливих для кар'єри й успіху в житті надпрофесійних навичок, які відповідають за високу продуктивність і є «наскрізними», тобто не пов'язані з конкретною предметною галуззю. Учні і вчителі повинні розвивати набори навичок, які дозволять їм упоратися з технологічними та соціальними складнощами XXI ст. Навички XXI ст. – це навички, пов'язані з новими економічними та соціальними проблемами, які потребують ефективного відбору знання з широкого кола інформації, ефективного застосування цих знань у професійному й особистому житті людини, щоб залишатися конкурентоспроможними на майбутніх ринках праці.

Отже, в Україні є потреба вивчити європейський досвід організації освіти з використанням програм розвитку життєвих навичок учнів і визначити, які навички є найбільш ефективними у певні моменти життєдіяльності. Потрібним є дослідження того, як учні здобувають знання й навички за допомогою програм розвитку життєвих навичок, і згодом, як результат освіти, у них формується позитивне ставлення до навчання, свого здоров'я, навколишнього світу, інших культур.

Проте в науковій літературі немає ґрунтовних досліджень теоретичних основ й ефективності програм і методик формування життєвих навичок в учнів початкової школи, специфіки підготовки вчителів початкових класів у цій царині. Тому актуальним є вивчення європейського досвіду організації освіти з використанням програм розвитку життєвих навичок учнів та підготовки вчителів початкових класів до формування в учнів життєвих навичок XXI ст., що буде представлено в наступному розділі.

Матеріали першого розділу представлені в працях автора [101; 106; 108; 110; 114; 116; 117; 154; 158; 160; 163].

РОЗДІЛ 2.

СВІТОВІ ПРАКТИКИ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ В УЧНІВ ЖИТТЄВИХ НАВИЧОК

2.1. Міжнародні програми формування життєвих навичок в учнів різного віку

Як засвідчено в першому розділі, сучасний ринок праці орієнтується переважно на навички міжособистісного спілкування (interpersonal skills), особистісний потенціал (personal qualities), навички побудови кар'єри (career attributes), що призвело до розвитку нових тенденцій в освіті, створення інноваційних освітніх технологій, створення альтернативних освітніх програм. У документах ЄС (Commissison staff working document, Accompanying the document Proposal for a council recommendation on Key Competences for Life Long Learning, The European Qualifications Framework, Rethinking Education, (ESCO)) ми виявили, що життєві навички уналежені до ключових для успішної життєдіяльності, а їх формування розпочинають ще з раннього віку.

У сучасних наукових дослідженнях життєві навички ще називають «навичками характеру», «навичками XXI століття», «соціально-емоційними навичками» або «м'якими навичками». Широкий спектр компетенцій, пов'язаних із тим, як люди будують і підтримують стосунки, розуміють і керують емоціями, досягають поставлених цілей і навчаються на досвіді, у сучасній психологічній і педагогічній науках відносять до блоку соціальних, емоційних і поведінкових навичок (англ. SEB, Social, Emotional, and Behavioral Skills).

Основні рамки для конструкцій, які концептуально суміжні з навичками SEB, охоплюють, наприклад, Компетенції XXI століття Національної дослідницької ради, Рамку соціального та емоційного навчання CASEL, Рамку соціальних та емоційних навичок ОЕСР.

Науковці вже давно прагнуть визначити індивідуальні характеристики, які можуть змінити шанси людини на позитивний розвиток і успішну життєдіяльність. Останнім часом цей пошук спонукав учених, які працюють у царині соціальних наук, досліджувати природу, структуру, оцінювання та взаємозв'язки широкого спектра особистих якостей, які іноді називають некогнітивними навичками, сильними сторонами характеру, соціально-емоційними навичками або соціальними, емоційними та поведінковими. Багато досліджень продемонстрували їх зв'язок із позитивним розвитком, і є деякі докази їхньої пластичності [437, с. 33; 440, с. 415; 467, с. 453; 614, с. 35]. Проте немає єдиної думки щодо характеристик розвитку цих якостей.

Одним із завдань нашого дослідження було здійснити огляд сучасних концепцій визначення важливих життєвих навичок, аналіз дискусій у сучасній літературі щодо ефективності програм їх формування в учнів, визначити критерії ефективності програм формування життєвих навичок, їхнього сприяння оптимальному функціонуванню людини.

Науковці всього світу однакові в тому, що успіх у школі та на ринку праці залежить не лише від високого інтелекту. Зв'язки між «некогнітивними» навичками (увага, саморегуляція та наполегливість) у дитинстві і пізнішими результатами в навчанні були широко досліджені. Є деякі докази того, що розвинені некогнітивні навички пов'язані з покращенням результатів навчання. Тому багато науковців дійшли висновку, що програми, спрямовані на розвиток некогнітивних навичок дітей, можуть потенційно покращити і результати навчання [599, с. 871], і стосунки в учнівських колективах [655, с. 1393].

Програми формування та розвитку життєвих навичок реалізують, акцентуючи на конкретних життєвих навичках залежно від середовища. Наприклад, у США, Канаді, Великій Британії, Німеччині та Греції є багато добре спланованих, індивідуальних освітніх програм розвитку життєвих навичок, які спрямовані на сприяння позитивній поведінці щодо паління, алкоголю, наркоманії, ВІЛ, СНІДу, контрацепції, ставлення до статевої

діяльності та встановлення особистих цілей. Спеціальні освітні програми з розвитку життєвих навичок розроблені для розвитку позитивних навичок опору негативним впливам та ефективного прийняття рішень щодо паління, алкоголю, зловживання наркотиками, ВІЛ, СНІДу, контрацепції, уявлення про сексуальні дії [378, с. 252; 391, с. 8; 530, с. 161]. Ці програми спрямовані на когнітивні, емоційні й поведінкові навички для розвитку самоефективності, для позитивної соціальної й особистої поведінки [538, с. 365].

У таких країнах, як Індія, Шрі-Ланка, Мальдіви, Бангладеш, Таїланд, Мінамар і Непал, концепції життєвих навичок уміщені в навчальні програми для різних класів [658]. Ці програми життєвих навичок розроблені та реалізуються послідовно за компонентами, з акцентом на повсякденних навичках, зокрема спілкуванні як навичці базового рівня. Застосування навичок, пов'язаних зі здоров'ям і соціальними проблемами, наприклад, гендерні ролі, вважають навичками середнього рівня. Країни Азіатсько-Тихоокеанського регіонів, наприклад, об'єднують життєві навички в комплексні програми сексуальної освіти (CSE), щоб зменшити ризиковану поведінку й поліпшити здоров'я та добробут молоді [636, с. 165].

У статті [612, с. 836] проаналізовано специфіку розвитку людського капіталу за допомогою семи елементів м'яких навичок – комунікативних навичок, навичок критичного мислення та розв'язання проблем, роботи в команді, навчання впродовж життя та навичок управління інформацією, навичок підприємництва, етики, а також професійних моральних та лідерських навичок. Міністерство вищої освіти Малайзії нещодавно оголосило, що зазначені м'які навички будуть представлені студентам закладів вищої освіти цієї країни. Також наявні пропозиції стосовно залучення згаданих елементів до програми бакалаврату.

Навчання життєвим навичкам запроваджено як частина тематичної навчальної програми в Уганді між 2007 та 2012 рр. Застосовано комплексний підхід до життєвих навичок, згідно з яким формування та розвиток життєвих навичок здійснювали під час вивчення наявних у програмі навчальних

предметів. У дослідженні [390, с. 4] проаналізовано, як життєві навички впроваджуються в початкових школах Уганди. Автор досліджував сприйняття, компетенції та ставлення до життєвих навичок працівників освіти і батьків [390, с. 297].

Програми навчання життєвим навичкам популярні в країнах, що розвиваються, таких, як Індія, Південна Африка, Камбоджа, Іран і Мексика. У цих програмах наголошують на розвитку комунікативних навичок, навичок самовпевненості, прийняття рішень, розвитку самооцінки, самоефективності, зменшення труднощів у навчанні, зменшення агресивної поведінки, контролю над гнівом і зміни ставлення до сексуальної поведінки. [479, с. 9; 560, с. 790]. Проте дослідження обмежуються звітуванням про короткострокові результати за допомогою експериментальних методів із невеликими розмірами вибірок без будь-яких подальших заходів для повної перевірки ефективності відповідних програм [527, с. 1044]. Ці висновки сигналізують про потребу подальших досліджень для аналізу ефективності програм.

У пропонованому дослідженні проаналізовано кілька десятків різних структур, що описують життєві навички XXI ст. На офіційних вебсайтах різних міжнародних організацій здійснено комплексний пошук інформації про компетенції та навички для XXI ст. Крім того, опрацьовано кілька сотень міжнародних документів і наукових досліджень, щоб визначити, як різні країни (держави-члени ЄС, країни ОЕСР) і школи цих країн розвивають в учнів життєві навички XXI ст.

Документ [412, с. 27] описує концептуальну модель компетенцій, яких мають набути учні, якщо вони хочуть ефективно брати участь у розбудові демократії та мирно жити разом з іншими людьми в культурному розмаїтті демократичних суспільств. Передбачено, що модель застосовуватимуть для прийняття рішень і планування в освіті, допомагаючи використовувати освітні системи для підготовки учнів до життя як компетентних демократичних громадян. Загалом можна зробити висновок, що основою розвитку навичок XXI ст. є наявність розвинених життєвих навичок.

У багатьох країнах світу життєві навички визначені як важливий ресурс для розвитку психосоціальних, емоційних, когнітивних, поведінкових навичок і навичок стійкості, щоб долати повсякденні проблеми та продуктивно брати участь у суспільному житті [429, с. 47]. Ці навички є ключовими чинниками ведення перемовин і посередництва, з якими стикаються юні особи, щоб стати продуктивними й успішними громадянами [569, с. 3; 588, с. 1256; 657, с. 23]

У світі зростає попит на те, щоб навчати учнів життєвим навичкам, щоб допомогти їм справлятися з повсякденними життєвими проблемами та переходити до дорослого життя з усвідомленим вибором. Демонструючи свою ефективність, значущість і цінність, життєві навички стали основною частиною багатьох освітніх програм у всьому світі, особливо тих, які спрямовані на запобігання зловживанню алкоголем, наркотиками та тютюнопалінням [378, с. 252; 472, с. 330; 655, с. 1393]. Крім того, програми розвитку життєвих навичок були впроваджені в контексті таких програмних установок, як спорт, ризикована поведінка та програми сексуального і репродуктивного здоров'я [483, с. 162].

Програми формування та розвитку життєвих навичок використовують сучасний підхід і різні способи задля навчання здоровому способу життя й соціальній поведінці [237, с. 56]. Наприклад, програма розвитку життєвих навичок «Життєві навички для Європи» (англ. Life Skills for Europe (LSE)), запропонована Всесвітньою організацією охорони здоров'я, є освітнім заходом, який спрямований на розвиток життєвих навичок із залученням навчання на основі потреб і результатів [640, с. 8]. Основною метою LSE є розвиток позитивної та адаптивної поведінки, психосоціальних навичок, які можуть зменшити ризик від деструктивної поведінки [534, с. 95].

Досить ефективною виявилась і програма IPSY (Information + Psychosocial Competence = Protection), що означає (Інформація + Психосоціальна компетентність = Захист). Ця універсальна шкільна програма розвитку життєвих навичок спрямована на відстрочення початку та зменшення споживання алкоголю, тютюну та наркотиків у підлітковому віці

[654, с. 87; 655, с. 1394] шляхом створення сприятливого, дружного середовища й надання інформації з профілактики наркотичної, алкогольної, тютюнової та інших залежностей. IPSY – це поєднання внутрішньо- та міжособистісних життєвих навичок, зокрема навичок опору негативним впливам [654, с. 84].

Результати застосування в багатьох країнах програми «Сприяння стратегіям альтернативного мислення» (англ. Promoting Alternative Thinking Strategies (PATHS)) довели її ефективність стосовно позитивного впливу на зменшення рівня агресії дітей, на їхню соціальну компетентність та академічні успіхи [227, с. 208; 561]. Подібна програма в Португалії «Позитивне ставлення» має на меті підвищити соціальну обізнаність учнів, самоконтроль і самооцінку, а також зменшити соціальну тривогу та ізоляцію [465, с. 541].

Програма «Навчання життєвим навичкам» (англ. The Life Skill Training Program, LST) спрямована на підлітків, які зловживають психоактивними речовинами. Основна мета програми – запропонувати альтернативи ризикованій поведінці, а не лише надати інформацію про алкоголь, наркотики та тютюнопаління. Програма розроблена для того щоб навчити підлітків навичкам, потрібним для протистояння впливу однолітків на паління, уживання алкоголю та наркотиків. Завдяки діяльності з формування навичок підлітки розвивають самооцінку й упевненість у собі, щоб ефективно справлятися зі стресом і тривогою [377, с. 407; 645, с. 396].

Програма «Підготовлений і сильний для життя» (англ. Fit and Strong for Life) передбачає формування навичок спілкування, подолання стресу та контроль емоцій, формування стабільної самооцінки, емпатії, набуття навичок опору негативним впливам, навичок прийняття оптимальних рішень і критичного мислення. Цю програму розвитку життєвих навичок розроблено в 2002 році і запроваджено в початкових та середніх школах Німеччини [407, с. 45]. Вона охоплює такі теми, як навички спілкування, подолання стресу та емоцій, самооцінка, емпатія, навички опору, прийняття рішень, навички критичного мислення та медична освіта [407, с. 46]. Проте, як зазначають

науковці, не було виявлено впливу на розвиток поведінки, пов'язаної зі здоров'ям, на соціальну компетентність, самоефективність чи загальне покращення поведінки [407, с. 50; 447, с. 886; 530, с.165].

Загалом програми формування та розвитку життєвих навичок передбачають те, що молодь вчиться на власному досвіді та в інших людей. Згідно з теорією соціального навчання навички засвоюються через узаємодію, обробку та структурування досвіду [367, с. 5; 569, с. 3]. Наприклад, програма «Навчання на основі життєвих навичок» (англ. *life skills-based education*. LSBE) спрямована на розв'язання проблем конкретного змісту для досягнення певної мети [637]. Зокрема, вивчення проблем з ВІЛ/СНІДу на основі програм формування життєвих навичок має на меті передавати знання про ВІЛ/СНІД за допомогою цілісного навчального досвіду, спрямованого на розвиток не лише знань і ставлення, а й навичок, потрібних людині для прийняття обґрунтованих рішень щодо позитивної зміни поведінки [639]. Програму LSBE часто використовують для вирішення низки медичних проблем, важливих для розвитку дітей, підлітків, молоді та дорослих [538, с. 364].

Основна відмінність між LSE і LSBE полягає в підході. У LSBE методи навчання та діяльність використовуються, щоб допомогти учням розвинути потрібні психосоціальні навички для отримання знань і розвитку правильного ставлення до позитивних змін у поведінці. Крім того, LSBE підвищує цінність і важливість традиційних предметів (грамотність, математика) у поєднанні із соціальними проблемами (ВІЛ/СНІД, гендер, навколишнє середовище, рівність і сталий розвиток). Програма LSBE зосереджується на розвитку критичного мислення, аналітичного мислення та навичок ведення перемовин в управлінні інформацією, знаннями та досвідом у різних сферах життя [634].

Одним із сучасних підходів до формування життєвих навичок є інфузія. Цей підхід інтегрує профілактичні цілі та заходи в навчальну діяльність так, що зміст навчання і навички, яких набувають учні, розподіляються між різними вчителями [598]. Основна мета інфузійного підходу полягає в тому,

щоб навчити учнів, як переносити інформацію та поняття, які вони вивчають у школі, у своє повсякденне життя. Отже, зміст життєвих навичок уведено в основні предмети шкільної програми за допомогою інноваційного методу подання інформації [598, с. 62].

На відміну від LSE, де контент надається у вигляді кількох сеансів, інфузійний підхід до впровадження життєвих навичок не обмежує зміст кількістю сеансів, а швидше гарантує, що всі компоненти розподіляються між суб'єктами через диверсифікацію методів доставки. Доведено, що такий підхід ефективний у зниженні звичок тютюнопаління та вживання марихуани [378, с. 253, 598, с. 55; 647, с. 402]. У результаті 145 країн інтегрували життєві навички в навчальні програми початкових і середніх класів [639]. Проте для того щоб інфузійний підхід був ефективним, він має бути добре розроблений і застосований відповідно до віку [507, с. 27]. Крім того, інфузійний підхід до формування життєвих навичок обмежений шкільним середовищем, оскільки результати ще не можна узагальнити для інших умов [390, с. 41; 507, с. 29].

Програми формування та розвитку життєвих навичок зазвичай реалізують у кількох основних сферах: спортивні умови, ризикова поведінка та сексуальне й репродуктивне здоров'я [483, с. 164]. Утім, усі програми формування та розвитку життєвих навичок мають спільну мету – допомогти учням подолати труднощі та вирости здоровими людьми. Наприклад, програма «Позитивні життєві навички підлітків» (PALS) базується на формуванні когнітивно-поведінкових навичок і має на меті змінити поведінку шляхом покращення соціальних навичок [391, с. 9]. Програма охоплює 25 сеансів розвитку когнітивних поведінкових навичок, які розділені на п'ять блоків, що складаються з основних комунікаційних, мережевих навичок, когнітивних навичок, навичок розв'язання проблем і самовпевненості [391, с. 7]. Програма PALS виявилася ефективною для підлітків у повсякденному житті [391, с. 8].

Програма CSE «Комплексна сексуальна освіта» (CSE) спрямована на зменшення ризикованої поведінки й поліпшення здоров'я та добробуту молоді

[636]. Змістом програми CSE охоплено репродуктивне здоров'я та статеве дозрівання з можливостями для розвитку позитивного ставлення, цінностей і формування таких життєвих навичок, як: міжособистісне спілкування, прийняття рішень і навички самовпевненості [636; 638].

Проаналізовані в дисертаційній праці статті свідчать про те, що програми формування та розвитку життєвих навичок були впроваджені в багатьох середовищах: спорт, ризикована поведінка та програми сексуального й репродуктивного здоров'я [483, с. 163]. Основним очікуваним результатом упровадження цих програм є надання учасникам відповідних знань і формування навичок, щоб захистити їх від жорстокого поводження, експлуатації та допомогти їм утриматися від ризикованої та деструктивної поведінки [640].

Очевидно, що життєві навички мають кілька загальних ключових компонентів, які, уміщуючи поведінкові, когнітивні, психосоціальні та міжособистісні компетенції, допомагають людям долати труднощі, розвиватися й досягати успіху в різних умовах. Однак кілька досліджень повідомляють про недоліки в програмах формування життєвих навичок, оскільки мало уваги приділялося набуттю навичок за допомогою різних підходів – моделювання, імітації, підкріплення на практиці [378, с. 252; 493, с.8 64; 527, с. 1044].

Згадані вище кілька програм були зосереджені переважно на низці проблем, пов'язаних із підлітками (алкоголь, тютюн, уживання наркотиків, ВІЛ/СНІД, сексуальні контакти, прийняття рішень, спілкування, самовпевненість, агресія, самопочуття, самоефективність, самооцінка, саморозуміння, досягнення мети та цілепокладання). Дослідження засвідчили, що життєві навички ефективні здебільшого у внесенні індивідуальних змін, пов'язаних із знаннями, навичками та ставленням у зонах ризику, а також психосоціальними навичками, які часто кваліфікують як м'які навички або метанавички [530, с. 162]. Попри те що ці дослідження багато обіцяли, вони

були обмежені за своїм масштабом певним дизайном дослідження, таким як експериментальні, квазіекспериментальні або рандомізовані контрольні групи.

Загалом програми з формування та розвитку життєвих навичок є популярним підходом до профілактики та зміцнення здоров'я в школах. Він спрямований на те, щоб надати учням змогу ефективно справлятися з вимогами повсякденного життя шляхом удосконалення саморегуляції, прийняття обґрунтованих рішень і побудови сприятливих соціальних відносин. Розглядаючи різноманітні теми, пов'язані зі здоров'ям, як-от дружба, сексуальність, насильство чи вживання психоактивних речовин, програми з формування та розвитку життєвих навичок мають потенціал не лише навчити учнів, як реагувати на своє здоров'я та добробут, а й створити всебічне розуміння біологічних, психологічних і соціальних чинників, що впливають на їхній індивідуальний розвиток.

Ми проаналізували шкільні програми розвитку життєвих навичок для різних вікових груп учнів у різних країнах. Результати засвідчили, що такі програми впроваджувалися здебільшого в підлітковому віці, а цільові життєві навички перемістилися з більш афективного поведінкового акценту в дитинстві на ширший набір життєвих навичок, спрямованих на підлітковий вік, де істотною є роль соціальних і соціокультурних чинників, які впливають на здоров'я [526, с. 671; 582, с. 988; 583, с. 847].

Здійснений аналіз 18 шкільних програм початкової школи у різних європейських країнах дав змогу констатувати, що у переважній більшості випадків акцент зроблено на формування в учнів життєвих навичок, пов'язаних зі здоровим способом життя. У двох програмах знайдено спрямованість на формування в учнів навичок саморегуляції, соціальних навичок, зокрема навичок, що стосуються позитивної соціальної поведінки [526, с. 671; 582, с. 988; 583, с. 847]. Особливо цінними, на думку науковців, є навички розпізнавання зв'язку між думками, почуттями та поведінкою [583, с. 847].

Проте, як зазначено в багатьох дослідженнях, досить важко визначити рівень сформованості в учнів життєвих навичок, оскільки відповідних діагностичних методик у нас майже немає. Тому деякі науковці пропонують оцінювати розвиток соціальних навичок за допомогою всебічних оцінок учителів, батьків та учнів [526, с. 683]. Проте вони не досліджували рівня сформованості в учнів внутрішньоособистісних навичок, на які також були спрямовані їхні навчальні програми.

Ефективною виявилася розроблена науковцями [582, с. 988] програма Aussie Optimism: Positive Thinking Skills Program (AOP-PTS), яка є програмою сприяння психічному здоров'ю. Вона вибудована на навчальному плані і підґрунтям має когнітивні і поведінкові стратегії. Програма спрямована на профілактику депресивно-тривожних симптомів і розладів у дітей 9-10 років. Учні із 22 шкіл випадково розподілили на контрольні та експериментальні групи й оцінювали до та після експерименту з упровадження цієї програми. Учні заповнювали анкети щодо депресії, тривоги та стилю атрибуції. Батьки надавали інформацію про проблеми екстерналізації та інтерналізації своїх дітей вдома. Діти з експериментальних груп повідомили про значне зменшення симптомів депресії. Про істотне зменшення емоційних труднощів повідомляли і їхні батьки.

Обидві групи продемонстрували значне покращення просоціальної поведінки, як повідомляють батьки. Є також докази поліпшення емоційної стійкості у дітей з експериментальної групи. У контрольній групі змін не спостерігалось [582, с. 988]. Результати апробації цієї програми в різних школах продемонстрували більшу її ефективність там, де вчителі пройшли відповідну підготовку, наприклад, курс коучингу [579, с. 116].

Загалом звертаємо увагу на те, що в європейських країнах дедалі більше педагогів починають досліджувати особливості сучасного розвитку суспільства, щоб зрозуміти, які навички вимагатиме найближче майбутнє. Філософія з Великої Британії Р. Кінг разом з колегами започаткувала проєкт «Уява: створення майбутнього освіти та роботи» (2010), заснований IBM та

Lounsbery Foundation, щоб запропонувати педагогам подумати про цей новий набір навичок і здібностей. Результати цікаві, адже набір таких якостей пов'язаний із характером. Науковці наразі ставлять запитання: «Чи можуть навички, пов'язані з характером, бути тими, що дадуть змогу нам процвітати в нову епоху уяви та сприяти більш прогресивному стану нашої цивілізації?» [502, с. 18].

Дослідниця Р. Кінг описує якості та навички, потрібні людям для процвітання в найближчому майбутньому: баланс між особистістю та групою для змістовної співпраці, критичне мислення, готовність до ризику, допитливість, дисциплінованість, стійкість, здатність адаптуватися та переосмислювати себе, здатність до імпровізації, здатність спілкуватися з іншими культурами, бачення майбутнього, здатність думати наперед. Більшість із цих якостей пов'язані з набором якостей характеру, описаним раніше [502, с. 26], і з навичками мислення вищого порядку (аналітичного, критичного, алгоритмічного, прогностичного), які описані в першому розділі.

Дослідниця Е. Busby [389, с. 16] пропонує авторський погляд на міжнародну оцінку учнів на основі їхніх життєвих навичок, описуючи нові тенденції викладання та навчання соціально-емоційним навичкам (SEL) для підготовки учнів до життя. Школярів оцінювали на основі їхньої самооцінки, емпатії та стійкості [389, с. 16], тобто об'єднували soft skills і SEL в один блок.

У педагогічній науці та практиці тривають пошуки відповідних технологій і способів, за допомогою яких м'які навички доповнюють так звані «тверді навички», які є технологічними вимогами до освітньої діяльності конкретного учня. Науковці визначають основні чинники, що сприяють розвитку життєвих навичок, зокрема: спеціальні навчальні завдання, підтримка вчителя, позакласна діяльність, узаємодія з учителями та однолітками й активне спілкування [672, с. 424].

М'які навички важливі в багатьох сферах життя, а їхня роль в академічних досягненнях описана в дослідженні [456, с. 554], де проаналізовано, як м'які навички пов'язані із саморегульованим навчанням,

мотивацією та когнітивними аспектами для підтримки успіху в школі. Доведено, що позакласна діяльність також пов'язана з цими змінними. Перевірено сформованість шести особистих м'яких навичок (здатність до адаптації, особиста ініціатива, наполегливість, допитливість, лідерство, соціальна обізнаність), когнітивні здібності (міркування, розв'язання проблем, мислення, оперативна пам'ять), мотивація до навчання та саморегульоване навчання як предиктори їхніх академічних досягнень. До аналізу також залучено показник позакласної діяльності. Результати засвідчили, що м'які навички передбачають саморегульоване навчання та мотивацію в школі, і через останню опосередковано сприяють академічним досягненням, а не когнітивним здібностям. Попри те що когнітивні здібності також передбачають академічні досягнення та мотивацію, вони не пов'язані з навичками спілкування. Позакласні заходи вплинули на soft skills. Загалом ці висновки сприяють розширенню теоретичної бази щодо розуміння важливості м'яких навичок та їхнього зв'язку з іншими змінними, пов'язаними з успіхом у школі [456, с. 560].

Поява нових технологій, упровадження штучного інтелекту в робочі місця та швидкі темпи змін і складності навколо нас сприяють виникненню потреби в більш складному наборі навичок як ключових елементів XXI ст. та в майбутньому. Дослідниця з Нідерландів М. Альварес захищає ідею про те, що в цифрову епоху нам буде потрібно більше, ніж просто опанування традиційної базової грамотності. Заклади освіти, на її думку, мають змістити акцент у бік виховання якостей характеру. Метакомпетенції, безпосередньо пов'язані з характером, нададуть учням здатність мати справу зі складним середовищем. Хоч важливість якостей характеру в освіті не нова, вона стане більш актуальною для підготовки майбутніх поколінь. Навчальні заклади, зазначає М. Альварес, мають переглянути власні методи й ролі, щоб підготувати учнів до спільного життя та співпраці з новими формами штучного інтелекту [362, с. 155].

У науковій літературі загалом не дуже багато доказів щодо ефективності програм розвитку життєвих навичок. Проте спільним висновком у переважній більшості досліджень є те, що навчання життєвим навичкам сприяє пов'язаній зі здоров'ям саморегуляції, особливо в підлітковому віці.

Найбільше результатів щодо ефективності розвитку життєвих навичок під час упровадження спеціальних програм у школах Німеччини та Італії представлено в дослідженнях [460, с. 610; 530, с. 162; 645, с. 396]. Ідеться про значні позитивні ефекти щодо розвитку навичок міжособистісного спілкування, як-от: комунікабельність, самовпевненість, поведінка в групах. Що стосується навичок критичного мислення, прийняття рішень і розв'язання проблем, то були виявлені значно менші позитивні ефекти [460, с. 611; 530, с. 164; 645, с. 399]. Деякі науковці пов'язують це з тим, що в більшості програм погано зреалізовано завдання формування навичок розв'язання проблем, і це може бути недоліком з погляду впливу програм формування життєвих навичок, оскільки навички розв'язання проблем є важливим компонентом для реалізації інших навичок [531, с. 618].

Водночас навичка розв'язання проблем потребує формування в учнів навичок мислення вищого порядку (аналітичного, критичного, алгоритмічного, прогностичного мислення) [661, с. 546], що є більш складною проблемою.

У дослідженні [471, с. 114] вивчався вплив технологічно збагаченого класу на розвиток в учнів навичок мислення вищого рівня та ставлення учнів до комп'ютерів. Науковці довели, що створення середовища класу, збагаченого технологіями, позитивно вплинуло на набуття учнями навичок мислення вищого рівня. Це дослідження виявило кілька наслідків, пов'язаних із дизайном класної кімнати для покращення розвитку навичок мислення вищого порядку [471, с. 115].

У літературі можна знайти дослідження щодо розвитку навичок окремих видів мислення. Науковці виявили, що критичне мислення допомагає учням мислити чіткіше, ставити запитання в класі, зростати кращими громадянами

демократичного суспільства. Учні з розвиненим критичним мисленням перед прийняттям рішень здійснюють оцінювання можливих варіантів. Отже, на думку науковців, критичне мислення відіграє важливу роль і в повсякденному житті [454, с. 71].

Теоретики висунули гіпотезу про те, що навички критичного мислення позитивно корелюють із постійною внутрішньою мотивацією до мислення і що конкретні навички критичного мислення узгоджуються зі специфічними схильностями до критичного мислення. Ці результати свідчать про те, що навчальна програма, орієнтована на розвиток навичок, призведе до того, що люди будуть готові та здатні думати в будь-яких ситуаціях [454, с. 73].

Зроблено висновок, що для того щоб розвинути здібності громадян до критичного мислення, школи повинні краще інтегрувати критичне мислення в навчальні плани. Хоч педагоги, психологи та філософи сходяться на думці про важливість критичності мислення, немає згоди щодо загального теоретичного визначення. У дослідженні [521, с. 325] визначено рамки для сприяння критичному мисленню в контексті розроблення навчальних програм.

Аналіз ефективності програм розвитку життєвих навичок в учнів засвідчив, що зосередження на самосвідомості та вирішенні проблем, використання більш активних підходів до навчання і ширших утручань передбачили сильніший вплив на формування життєвих навичок. Спроби покращити регуляцію емоцій, самовпевненість, когнітивне подолання та використання групових обговорень передбачені в програмах рідше. Крім того, компоненти, які зазвичай упроваджуються, не обов'язково пов'язані з сильнішими ефектами втручання, а компоненти, пов'язані з більш сильними ефектами, не обов'язково впроваджуються часто [531, с. 614]. Наші висновки вказують на потребу ретельного вибору компонентів для включення в освітній процес.

Незважаючи на те що програми розвитку життєвих навичок поширилися в усьому світі, мало відомо про ефективність цих програм щодо індивідуальної поведінки. Більшість досліджень [378, с. 256; 473, с. 58] щодо

розвитку життєвих навичок зосереджені на ефективності програми, а не на досвіді учнів як під час навчання, так і після нього. Отже, у результаті запровадження програм формування життєвих навичок істотним є визначення рівня набуття знань, навичок і констатація зміни ставлення, які потрібні для висновку про те, як ці програми забезпечують досягнення поставлених цілей. Щоправда, існує низка досліджень [460, с. 618; 534, с. 94; 538, с. 366; 653, с. 15; 654, с. 86; 655, с. 1395], які окреслюють ефективність програм життєвих навичок, та все ж таки подальші дослідження потрібні для розробки критеріїв визначення ефективності життєвих навичок. Тому існує необхідність у систематичному перегляді наукової літератури, щоб узагальнити наявні напрацювання в царині визначення ефективності програм формування й розвитку життєвих навичок, заповнити прогалини в дослідженнях й окреслити пріоритети для подальших наукових пошуків.

Існує чимало спеціально розроблених програм, спрямованих на розвиток навичок, які потрібні для повсякденного життя, адже допомагають людям ставати кращими, процвітати. Проте не всі програми ретельно оцінені, а тому не зовсім зрозуміло, як перевірити їхню ефективність [482, с. 18].

Аналіз європейської практики засвідчив, що багато універсальних шкільних заходів спрямовані на стимулювання внутрішньоособистісних (наприклад, самооцінка) та міжособистісних (наприклад, сприятливого шкільного клімату) сфер учнів. Щоб зрозуміти, чому деякі з цих заходів дають сильніший ефект, ніж інші, ми визначили компоненти втручання, пов'язані з сильнішими чи слабшими ефектами впливу.

У дослідженні [527, с. 1046] доведено ефективність програми розвитку життєвих навичок у підлітків. За допомогою опитувальника самооцінки Купера Сміта (версія з 58 пунктів) продемонстровано, що навчання життєвим навичкам призводить до значного підвищення самооцінки в досліджуваній групі на противагу суб'єктам контрольної групи. Автори роблять висновок, що програми психологічної освіти та психічного здоров'я, зокрема навчання життєвим навичкам, можуть сприяти підвищенню потрібних навичок в учнів і

зменшенню освітніх проблем [527, с. 1045]. Аналогічні результати представлені в дослідженні [493, с. 864], де автори вказують на позитивні зміни не лише в показниках самооцінки, а й у показниках розвитку комунікативних навичок [493, с. 865].

Розуміння того, як знання, навички та цінності, отримані під час навчання життєвим навичкам, сприяють здоровому переходу до дорослого життя, додасть переваг освітнім програмам життєвих навичок у різних контекстах. Вивчення підліткового досвіду в рамках закладеної культури особистості важливо для розуміння того, як люди з різним походженням перетворюють знання життєвих навичок у реальність. Тому потрібні додаткові дослідження, які включатимуть освіту життєвих навичок у певні соціальні та культурні умови. Дослідження можна оформити в рамках погляду на досвід, наприклад, розповіді з життя підлітків, аналіз багатьох різних поглядів та конкретних соціальних контекстів, які формують їхні життєві навички. Такі підходи можуть забезпечити деталізовану перспективу реальної ефективності програми [538, с. 370].

Подальші міждисциплінарні дослідження в європейських країнах були спрямовані на те, щоб визначити, які програми розвитку життєвих навичок є найбільш ефективними. Для нас досить цінними є дослідження стосовно того, як досягти стійких ефектів у розвитку життєвих навичок в молодшому шкільному віці. Тому спочатку з'ясуємо, які життєві навички потрібні саме учням початкових класів.

2.2. Система життєвих навичок, потрібних учням початкових класів

Для успішної життєдіяльності в XXI ст., як засвідчено в першому розділі, потрібна система розвинених життєвих навичок, значну частину з яких можна і варто розвивати, починаючи з молодшого шкільного віку.

З огляду на потребу розвивати життєві навички з раннього віку ЮНІСЕФ пропонує школам запровадити модуль із десяти важливих навичок,

які варто сформувати в дітей, зокрема: самосвідомість, прийняття рішень, розв'язання проблем, творче мислення, критичне мислення, емпатія, боротьба з емоціями та стресом, а також м'які (комунікативні й міжособистісні) навички [431, с. 910]. На жаль, як зазначають науковці з різних країн, спостережено тенденцію, що школи зосереджені насамперед на академічних знаннях [390; 394]. Це пов'язано з тим, що важливим чинником є досягнуті успіхи в різних видах оцінювання. Відсутність соціального виховного елемента призводить до низки проблем у підлітків – агресії, асоціації, відсутності комунікативних навичок тощо [431, с. 911].

Нижче проаналізуємо, які життєві навички потрібно сформувати в учнів початкової школи насамперед і яка роль учителя в цьому процесі.

Вступ до початкової школи є важливим кроком як для дитини, так і для батьків. Хоч батькам важливо, наскільки добре діти вивчають азбуку та цифри, але для вступу до початкової школи більш цінними є навички, які можуть підготувати учнів до кращого початку їхнього шкільного, а згодом – і до дорослого життєвого шляху.

Психологи стверджують, що є лише один дієвий спосіб підготувати дитину до успішного дорослого життя: навчити адаптуватися до будь-яких змін, які чекають її в майбутньому. Тому серед основних тенденцій реформування системи початкової освіти в країнах ЄС є адаптування до ринку праці та підготовка учнів до успішного дорослого життя [185, с. 128; 201, с. 235; 217, с. 35; 298, с. 187; 352, с. 195]. Сучасна європейська освіта орієнтована не лише на жорсткі (hard skills), а й передусім на м'які (soft skills) та життєві (life skills) навички, оскільки в майбутньому користуватися попитом будуть саме вони.

Автори багатьох досліджень вважають, що підготовка до успішної життєдіяльності в нинішньому столітті повинна починатися на рівні початкових класів, щоб можна було вчасно внести зміни в систему освіти [551, с. 738].

У більшості країн світу очікують, що вчителі краще озброять учнів навичками XXI ст., що робить важливим розуміння вчителями ролі технологій у викладанні, навчанні та формуванні навичок, потрібних їхнім учням для досягнення успіху. Однак результати багатьох досліджень свідчать про те, що, хоч вчителі й бачать цінність технологій для викладання та навчання, але їм ще потрібні додаткові вказівки щодо визначення актуальних навичок XXI ст. та ефективності їх формування [542, с. 194].

Нам імпонує думка автора статті [644, с. 540], що саме в процесі навчання в школі можна й варто розвивати більшість навичок, які згодом стають привабливими для працедавців. Потенційну привабливість у майбутній професійній діяльності виявляють навички спілкування [644, с. 551]. Помітно, що дослідники з різних країн саме навички спілкування вважають здебільшого найважливішою здатністю особистості [357, с. 77; 644, с. 553]. Тому дуже важливо, щоб навчальна програма для загальноосвітніх шкіл охоплювала методики, які розвивають ці життєво важливі навички в учнів, починаючи з молодших класів. Формування життєвих навичок має надати дітям можливість вести здорове, успішне життя та брати на себе соціальну відповідальність.

Швейцарські науковці Е. Кіркхоф, Р. Келер, А. Кунц та ін. у своїх дослідженнях виокремлюють три категорії життєвих навичок, які мають бути сформованими в учнів початкових класів:

- 1) навички спілкування та міжособистісних стосунків;
- 2) навички прийняття рішень і критичного мислення;
- 3) навички самостійності й здатності розв'язувати проблеми [503, с. 65].

Спробуємо розширити й деталізувати набір життєвих навичок, якими мають володіти учні початкових класів. Аналіз сучасних досліджень європейських науковців дав нам змогу запропонувати класифікацію основних навичок, якими мають оволодіти учні початкових класів. Це, зокрема, такі:

1. *Навички навчання (когнітивні навички)*. Навички навчання важливі в школі та житті. Якщо людина хоче досягти успіху, вона має вміти легко навчатися новому та вміти застосовувати те, чого навчилася. Без сформованих

навичок навчання важко досягти успіху. Ці навички допоможуть учням ефективно навчатися, займатися самоосвітою, брати участь у неформальній освіті, прагнути неперервної освіти впродовж життя.

2. Навички подолання невдач, розв'язування проблем і досягнення цілей.

Учні мають усвідомлювати, що невдача є частиною життя. Це може статися з кожним, навіть із найкращими учнями. Але можна навчитися справлятися з невдачами, визнаючи їх, аналізуючи та плануючи досягти успіху наступного разу.

3. Навички управління емоціями. Емоції також є частиною життя, людина не може жити без них. Але потрібно навчитися правильно керувати ними, щоб не створювати ні собі, ні іншим людям проблем. Людина може відчувати себе надто злою, сумною, розчарованою, пригніченою або схвильованою. Учні повинні навчитися контролювати власні емоції, щоб вони не впливали на їхню поведінку. Ці навички допоможуть учням розвинути впевненість у собі, здатність до рішучих дій, відповідальність. Вони також зможуть краще справлятися зі стресовими ситуаціями. Потрібно допомогти учням початкових класів навчитися розпізнавати свої емоції та емоції інших, розуміти власну мотивацію й мотивацію інших, створювати міцні соціальні зв'язки.

4. Навички комунікації. Спілкування – ще одна важлива життєва навичка. Якщо людина не може ефективно спілкуватися, вона ніколи не отримає те, чого хоче в житті. Її неправильно зрозуміють, не повірять. І якщо учень не може ефективно спілкуватися, він не зможе встановити та підтримувати здорові стосунки в колективі. Ці навички дозволять учням ефективно спілкуватися з іншими людьми. Вони також слухатимуть інших і розумітимуть, що інші люди можуть мати інші думки та переконання. Учнів варто навчити вирішувати конфлікти мирним шляхом за допомогою спілкування.

Учні, які мають сформовані навички спілкування, стають більш упевненими, водночас поважаючи погляди інших. Крім того, учителю

потрібно навчити учнів набувати ефективних технік слухання та відповідних навичок, таких, як терпимість і відкритість. Учні навчаться слухати та чути по-іншому завдяки навчальній програмі життєвих навичок, яка вчить співпереживанню. Крім того, це допоможе їм уникнути непорозумінь, перебільшень і неправильних тлумачень. Вони зможуть установити міцні стосунки зі своєю родиною та друзями. Надалі ці здібності допоможуть учням розвивати позитивні стосунки як у бізнесі, так і в суспільстві.

5. *Соціальні навички, зокрема навички емпатії.* Ці навички дозволять учням розвивати стосунки з іншими, ефективно спілкуватися зі своїми друзями та родиною. Вони повинні навчитися дружити і підтримувати дружні стосунки. Їх також треба навчити поводитися з важкими людьми. Досліджуючи проблему життєвих навичок, Т. Воронцова розглядає соціальні навички як групу міжперсональних життєвих навичок, що охоплює навички ефективного спілкування, співпереживання, регулювання конфліктів, поведінки в умовах тиску, погроз, дискримінації [52, с. 14].

6. *Навички самоорганізації і тайм-менеджменту.* Для учнів з молодшого шкільного віку важливо дотримуватися розпорядку робочого дня, виділяти час для відпочинку, ігор, зустрічей із друзями. За наявності кількох завдань (проблем), діти мають уміти визначати пріоритетність і час їх виконання. У молодшому шкільному віці досить важливо навчити дітей планувати час, оскільки це допоможе їм правильно розставляти пріоритети.

Варто, щоб діти навчилися хоча б простому плануванню часу, наприклад, виконанню завдання перед тим, як переходити до наступної діяльності. Правильний тайм-менеджмент допомагає їм упоратися з поставленим завданням, виконувати його вчасно та стежити за тим, що чекає попереду. За таких умов вивільняється час для читання чи малювання. Коли діти набувають навичок керування своїм часом, синхронно формується цінність самодисципліни, а відтак приходить і самоконтроль.

7. *Навички роботи в команді та навички відповідальності.* Досягнення нейронауки про розвиток доводять, що молодший шкільний вік можна

розглядати як час для розвитку почуття відповідальності [668, с. 146; 495, с. 285].

8. *Навички критичного мислення.* Ці навички дозволять учням мислити критично, аналізувати різні ситуації у своєму житті. Учні повинні навчитися визначати й оцінювати позитивний і негативний бік ситуації. Їх також варто навчити, як розвивати та підтримувати позитивний психологічний стан.

9. *Морально-етичні навички.* Ці навички дозволять учням розвинути сильне відчуття правильного і неправильного, справедливого та несправедливого, що допоможе їм приймати правильні рішення. Треба вчити учнів бути чесними, мати власні моральні переконання, поважати чужу думку.

10. *Цифрові навички.* В епоху штучного інтелекту цифрові навички з пошуку, опрацювання, використання й створення нової інформації стають у край важливими для організації успішної діяльності в будь-якій сфері. Практика засвідчує, що учні початкових класів здатні досить швидко розвивати такі навички. Від учителя в цьому плані потрібна лише допомога щодо визначення напрямів інформаційних пошуків і ефективного використання навчального контенту.

11. *Фізичні та психологічні навички.* Ці навички допоможуть учням підтримувати здоровий спосіб життя: регулярно займатися спортом, відпочивати, долати стресові ситуації, керувати власними емоціями.

12. *Естетичні навички.* Володіння цими навичками спонукає учня цінувати прекрасне, зокрема мистецтво та музику, розуміти красу природи. Учні також варто навчити виражати себе за допомогою мистецтва та музики. Милування природою дає змогу відпочити, зрозуміти залежність навколишнього світу від діяльності людини.

Це 12 груп життєвих навичок, яких кожен учитель початкових класів повинен навчити своїх учнів. Якщо вдасться навчити учня цих навичок, то він стане всебічно розвиненою та незалежною особистістю, здатною до неперервного саморозвитку.

Опитування вчителів початкових класів засвідчило, що найбільш значущими життєвими навичками для успішності учнів є навички самоконтролю та співпраці [515, с. 105]. Проте варто враховувати застереження психологів, що учні молодшого шкільного віку ще не мають достатньо сформованого абстрактного мислення [511, с. 164], у них ще слабо розвинена здатність до розуміння думок і почуттів інших людей [414, с. 99], а моральні рішення приймаються в термінах винагород і покарань, а не суспільних конвенцій [448, с. 238].

Ось чому вчителі початкових класів повинні застосовувати саме таку модель навчання: засвоєння знань у поєднанні з синхронним формуванням життєвих навичок. Варто навчити учнів, що важливою є не оцінка, а здатність і вміння застосувати знання на практиці; розуміння того, що нового й корисного вони можуть створити зі своїх знань; чи можуть допомогти зробити світ кращим. Тобто сучасна концепція освіти передбачає інтеграцію знань і навичок у цілісний підхід до інтелектуального й особистісного розвитку учнів.

Усі згадані життєві навички для учнів початкових класів дуже важливі, адже вони є частиною навчання, невід'ємною частиною освіти. Життєві навички дозволяють учням справлятися зі змінами та різними вимогами, які до них висуваються. Вони допомагають дітям зрозуміти, як використовувати свої таланти та сильні сторони для досягнення цілей і виконання завдань, що ставить перед ними життя. Учні, які оволоділи певними навичками, будуть застосовувати їх у різних життєвих ситуаціях.

Процес розвитку життєвих навичок триває все життя, але важливо розпочати його якомога раніше. Якщо з молодшого шкільного віку не навчити учнів певним життєвим навичкам, то їм доведеться зробити це в дорослому віці, що буде набагато складніше. Це вартуватиме їм часу, коштів, значних зусиль. Дорого це обійдеться й суспільству загалом.

Визначені науковцями найбільш важливі життєві навички знадобляться кожному учню в реальному світі, тому ми повинні навчати цих навичок наших учнів якомога раніше. Проблема ускладнюється ще й тим, що саме цим

навичкам більшість батьків уже давно не навчають своїх дітей. Це тому, що вони вірять, що їхні діти отримають ці навички зі школи чи інтернету. Однак це неправда. Життєвих навичок потрібно чітко навчати. Якщо ми хочемо, щоб наші учні досягли успіху, ми повинні навчити їх цим навичкам. Немає іншого способу виростити покоління щасливих і успішних людей.

Результати досліджень показують, що найефективніші методи сприяння розвитку життєвих навичок – це участь учнів у позакласних заходах, залучення до виконання завдань високого рівня складності, сприяння взаємному навчанню та надання структурованого керівництва з боку вчителя [472, с. 423]. У дослідженні [614, с. 35] представлено особистий наратив, у якому автор описує, як об'єднано драматургію з рештою навчальної програми для формування життєво важливих навичок в учнів початкової школи в англійському місті Дербішир [614, с. 35].

У статті [508, с. 69] представлено дискусію про те, що учні отримують значну користь від навчальної програми, яка наголошує на навичках ХХІ ст. з раннього віку. Програми мають бути зосереджені на формуванні в дітей життєвих (розв'язання проблем, лідерство, критичне мислення) та цифрових (написання електронної пошти) навичок [508, с. 69].

Цікавим є дослідження щодо навчання учнів початкової школи навичкам розв'язання проблем [541, с. 44]. Науковці пропонують на уроках математики частіше пропонувати теми, що демонструють роль зв'язків між величинами в кількісних задачах, а також використовувати різні діаграми та графіки, які демонструють залежність між величинами. Аналіз таких діаграм потребує математичних міркувань і сприяє розвитку здатності формулювати й розв'язувати проблеми [541, с. 45].

Особливу увагу в початковій школі, на думку англійських науковців, варто приділяти навичкам мислення [445, с. 18; 457, с. 12]. У статті «Як знати» Р. Фішер пропонує для навчання мислення молодших школярів використовувати книги «Використання навичок мислення в початкових

класах» П. Келлі; «Навички мислення та розв'язання проблем: інклюзивний підхід» авторів Б. Воллес, Д. Мейкер, Д. Кейв і С.Чандлера [457, с. 12].

Середовище, у якому росте та розвивається сучасне покоління, є динамічним. Дітей оточує величезна кількість інформації, яка надходить до них різними каналами і незалежно від їхніх бажань. Їхні життєві навички важливі, коли фільми, які вони дивляться, мають нереалістичні ідеї, а повідомлення та виклики соціальних мереж і однолітків привабливі та доступні. Тому, на думку К. Діміτροвої, діти повинні бути готові мати справу з «пастками» життя, мати критичне мислення, долати свої емоції та стосунки з іншими, уміти висловлювати свої ідеї й аргументовано захищати власну позицію [431, с. 910].

Найскладнішою навичкою багато науковців вважають навичку розв'язування проблем. Для вчителів початкових класів формування в учнів такої навички теж виявилось проблемою. Науковці пов'язують це з тим, що навичка розв'язування проблем є комплексною. Вона передбачає наявність аналітичного, критичного, алгоритмічного, прогностичного мислення. Тому в літературі такі навички ще називають *навичками мислення вищого рівня* [661, с. 546].

Багато дослідників, викладачів і політиків погоджуються, що учні повинні навчитися мислити критично, бути креативними та вміти розв'язувати складні проблеми [650, с. 319]. Такі *навички мислення вищого рівня* вважаються вирішальними навіть на рівні початкової школи, щоб мати справу зі складними проблемами, дилемами та питаннями, з якими молоді люди можуть зіткнутися пізніше в житті, і тому згадуються в багатьох моделях, що стосуються навичок ХХІ ст. [661, с. 564]. Очікується, що вчителі початкової школи стимулюватимуть дітей у розвитку навичок мислення вищого рівня. Це означає, що вчителі повинні пропонувати завдання, у яких учні використовують складні когнітивні навички (наприклад, аналіз, оцінювання, порівняння, створення нового тощо).

Дослідники стверджують, що стимулювати учнів молодших класів до мислення вищого рівня можна через ігри, у яких пропонують досліджувати, планувати та створювати нові речі або, використовуючи віртуальну реальність, дозволити учням практикувати навички в різних (віртуальних) контекстах. Проте дослідження доводять, що хоч деякі вчителі початкової школи, справді, стимулюють мислення вищого рівня в учнів за допомогою технологій або без них, але більшість учителів цієї ланки шкільної освіти використовують технології переважно для стимулювання нижчого рівня мислення, наприклад, щоб перевірити пам'ять учнів щодо фактичних знань із конкретної теми [649, с. 407]. Таке навчання має акцент на передаванні знань і відтворенні змісту, а не на використанні технологій для стимулювання аналізу різних варіантів рішень, альтернативних способів розв'язання проблем.

Аналіз наукової літератури засвідчив, що вчителі в різних країнах неоднаково ставляться до формування в учнів навичок мислення вищого рівня. Більшість учителів вважають, що мислення вищого рівня важливіше для учнів з високими досягненнями, аніж з низькими. Однак науковці здебільшого схиляються до висновку, що варто приділити увагу тому, щоб узгодити мету навчальної програми з методами навчання, результатами й оцінюванням. Учнівські зусилля, інтерес до науки та наполегливість учнів є ключовими чинниками, які впливають на процес і результати навчання. Педагоги повинні знати про взаємодію між цими критичними концепціями, щоб допомогти учням досягти бажаних результатів [443, с. 282].

Деякі науковці вважають, що розв'язування проблем – це діяльність, яка може сформувати в учнів навички мислення вищого рівня (HOTS). Ефективним інструментом формування в учнів навичок мислення вищого рівня науковці вважають розв'язування математичних задач. Однак справедливо стверджують, що лише деякі з учнів здатні розв'язувати задачі, а більшість відчуває труднощі [355, с. 38]. До того ж, не всі вчителі початкових класів володіють такими навичками [675, с. 127].

У статті [366, с. 5] представлено огляд ставлення учнів і вчителів до використання навчальних ігор в освітньому процесі. Дослідження констатує, що найбільше стимулюють мотивацію учнів асоціації слів, ігри на пам'ять, анаграми та вікторини, а найменш цікавими виявилися кросворди та ребуси. З іншого боку, вчителі вважають, що саморобні ігри кращі за готові, оскільки вони надихають на творчість у навчанні [366, с. 5].

У статті [629, с. 724] доведено, що на вміння учнів визначати й розв'язувати проблеми позитивно впливає інтегрована навчальна діяльність, організована на засадах між- та трансдисциплінарності. Побудова уроків математики на основі дослідницької інтегрованої діяльності, як доведено в статті, не лише сприяє підвищенню здатності оперувати натуральними числами, а й розвиває вміння вирішувати проблеми нематематичного характеру [629, с.726].

Угорські дослідники також звертають увагу на те, що розв'язування текстових задач має бути запроваджене ще з першого класу, оскільки воно сприяє виробленню алгоритмічного, а згодом – і стратегічного мислення [415, с. 167].

Ми спробували дослідити, як у навчальних програмах початкової школи відображено концепцію критичного мислення, визначено характеристики та основні підходи до розвитку критичного мислення в молодших школярів.

Здійснений аналіз навчальних планів і програм у системі європейських шкіл засвідчив, що хоч навчальні програми початкової школи не визначають поняття критичного мислення, вони передбачають його розвиток як ключової навички, яку варто розвивати та підтримувати в учнів у межах шкільних програм. Що стосується підходів до розвитку критичного мислення, наше дослідження виявило цілісний підхід, у якому система європейських шкіл підтримує критичне мислення як явну та неявну мету в рамках предметного змісту.

Визначаючи критичне мислення як важливий аспект компетентності, потрібної громадянам для участі в житті суспільства, автори статті [616,

с. 362] аналізують питання про те, які навчальні стратегії ефективні для покращення критичного мислення учнів. Характеристики навчання, які, як стверджують дослідники, сприяють розвитку критичного мислення, є такими: приділення уваги розвитку епістемологічних переконань учнів; сприяння активному навчанню; проблемний навчальний план; стимулювання взаємодії між учнями; навчання на основі життєвих ситуацій.

Навчання критично мислити в статті концептуалізовано як набуття компетентності критично брати участь у спільнотах і соціальних практиках, членом яких є учень. Освіта, на думку авторів, має сприяти розвитку критичної компетентності учнів, вона повинна надати їм можливість на рівні класної кімнати та школи спостерігати, наслідувати та практикувати критичну свободу дій, а також розмірковувати над різними проблемами. Навчальний контекст має бути обраний таким, який учні зможуть зрозуміти і в якому вони зможуть розвинути почуття відповідальності за якість відповідної практики [616, с. 370].

Освітні системи XXI ст. повинні створити середовище, у якому учні стикаються з критично важливими компонентами навчання – розв’язуванням проблем, командною роботою та комунікацією – і сприймають необхідність навчання впродовж усього життя. Огляд літератури переконує, що нові технології загалом і робототехніка зокрема найбільш придатні для цієї мети. У дослідженні науковців із Великобританії проаналізовано уявлення вчителів початкових класів англійських шкіл Ньюфаундленду та Лабрадору щодо переваг та недоліків використання робототехніки для формування в учнів окремих життєвих навичок. Результати цього дослідження засвідчили, що вчителі сприймають робототехніку як позитивний чинник формування окремих навичок в учнів [496, с. 324].

У сучасному суспільстві знань дедалі важливішими стають навички інформаційної грамотності та використання інформаційно-комунікаційних технологій. Проте багато досліджень попередніх років показали, що учням початкової школи тривалий час не вистачало важливої інформаційної

грамотності та навичок використання ІКТ, тобто була потреба в ефективному педагогічному підході, який розвиватиме ці навички [439, с. 22; 406, с. 136]. Ситуація кардинально змінилася з 2020 року, коли більшість шкіл змушені були перейти на дистанційне навчання у зв'язку з пандемією. Проте така форма проведення навчань створила проблеми для розвитку інших навичок (особистісного спілкування, узаємодії, командної роботи тощо).

Указуючи на популярність у всьому світі таких мобільних технологій, як смартфони й планшети, іспанські дослідники закликають до ширшого використання цих пристроїв у навчанні учнів початкових класів [433, с. 23]. Для цього потрібно, на їхню думку, у майбутніх учителів початкових класів сформувати правильне уявлення про вплив мобільних технологій на результати навчання та сформувати потребу у використанні відповідного набору застосунків у класі [433, с. 24].

У дослідженні [427, с. 47] указано на важливість формування навичок прийняття рішень на рівні початкової школи й на те, що в багатьох учнів вони недостатньо сформовані. Зроблено висновок, що на розвиток навичок прийняття рішень має бути спрямована увага на всіх уроках у початковій школі.

Зосередження уваги вчителів на розвитку в учнів цифрових навичок та спілкування знайшло відображення в технології норвезьких педагогів-дослідників TEDDICS (англ. Teachers' emphasis on developing students' digital information and communication skills), яка відрізняється від традиційних методик, оскільки поєднує використання ІКТ, практику викладання, вимоги навчальної програми та переконання щодо того, які навички ІКТ важливі. Фактично вивчення TEDDICS надає цінну інформацію про зв'язок між цифровими навичками й аудиторною практикою вчителів [595, с. 630]. Останнім часом значно посилилося використання ІКТ для підтримки активного навчального середовища, зокрема й для розвитку навичок м'якого спілкування [434, с. 24].

Науковці з усіх європейських країн наголошують на тому, що в житті дітей нині центральне місце посідають такі технології, як соціальні медіа та смартфони. А це означає, що основне завдання в розвитку учнів початкової школи – навчитися орієнтуватися в цифровому світі. Доступ до інтернету дає дітям потенціал для пошуку зв'язків у великому масштабі, але він може містити також такі потенційні загрози, як порушення конфіденційності й онлайн-агресія. Тому, крім поняття «цифрові навички», науковці вживають ще й поняття «цифрова стійкість» [517, с. 112].

Отже, життєві навички (управління часом, самоконтроль, зосередженість, гнучке мислення, соціальна взаємодія та наполегливість) стануть міцною основою для навчання й успіху учнів у шкільні роки та в майбутньому. А для конкуренції з роботами учням варто розвивати м'які навички, недоступні машинам: уміння працювати в команді, лідерство, критичне мислення, креативність, а найголовніше – емпатію та вміння комунікувати з людьми. Підґрунтя таких навичок закладають у дитинстві, ще з початкових класів, і розвивають у юному віці.

2.3. Європейський досвід підготовки вчителів до формування в учнів життєвих навичок

Науковці, які досліджували програми формування життєвих навичок в учнів різного віку, дійшли висновку, що за умови створення спеціальних зовнішніх обставин можливо впливати на розвиток соціальних і емоційних навичок у дітей, проте для цього потрібна спеціальна підготовка вчителя [388, с. 14; 440, с. 415]. Цінним для нашої дисертаційної праці є також твердження, що формальна освіта може сприяти розвитку життєвих навичок, якщо дослідження та рефлексія емоційного й соціального досвіду є вбудованою в освітнє середовище з постійними можливостями для практики [564, с. 22].

Незважаючи на певний консенсус щодо того, що таке навички XXI ст. та як їх можна набути, результати міжнародних досліджень засвідчують, що

стратегії формування навичок XXI ст. недостатньо впроваджуються в реальну освітню практику. Причини цього пов'язують з відсутністю інтеграції програм формування та розвитку навичок XXI ст. у навчальні програми та їх оцінювання, недостатню підготовку вчителів і відсутність будь-якої систематичної уваги до стратегій упровадження інноваційних практик формування та розвитку навичок [649, с.407]

Європейські науковці рекомендують педагогам життєві навички учнів розвивати за допомогою таких заходів:

1. Надання учням можливостей вивчати сутність і важливість життєвих навичок.
2. Формування в учнів життєвих навичок у структурованій, систематичній формі.
3. Уведення життєвих навичок до навчальної програми.
4. Оцінювання прогресу учнів у розвитку життєвих навичок.
5. Залучення учнів до діяльності, яка дозволить їм розвивати життєві навички.
6. Допомога учням у розумінні важливості особистісних якостей.
7. Створення такого середовища для учнів, щоб вони одночасно навчалися й практикували набуті життєві навички.
8. Надання учням можливості практикувати життєві навички в різних ситуаціях поза навчальним процесом.
9. Допомога учням навчитися поводитися у різних складних ситуаціях.
10. Надання учням можливості попрактикуватися в роботі команди.

Науковці звернули увагу на те, що багато європейських шкіл навчають учнів лише тому, чого вимагає шкільна програма. Вони не приділяють належної уваги допомозі учням розвинути інші важливі навички. Однак, зазначають дослідники, недостатньо навчити учнів життєвим навичкам. Молодші школярі повинні бути мотивовані їх розвивати. Учителі початкових класів мають учити своїх учнів, як бути успішними та щасливими [577, с. 205]

Європейські науковці наголошують, що, крім піклування про освітні потреби, учителі початкових класів повинні намагатися розвивати в учнів «мислення зростання», щоб зробити учнів готовими до майбутнього. Дітям починає подобатися навчання, коли школа робить акцент на особистісному зростанні учнів. Вони знають, що вдосконалення вимагає часу, тому наполегливо продовжують свої зусилля, поки не досягнуть успіху. Якщо навчити цій дуже важливій навичці учнів молодших класів, то це дасть їм змогу досягти успіху в будь-якій справі. Тому науковці з багатьох європейських країн наголошують на потребі викладання теорії мислення в педагогічній освіті [386, с. 21; 577, с. 207].

Дослідники з Іспанії пропонують ширше використовувати в початкових класах відеоігри навчального характеру, але для цього спочатку потрібно підготувати вчителів ще під час їхньої професійної підготовки [424, с. 9]. Тому в Іспанії в підготовці вчителів початкових класів значну увагу приділяють аналізу освітніх можливостей конкретних відеоігор та порівнянню ефективності різних освітніх пропозицій.

У Чеській Республіці початкова школа останнім часом зазнала серйозних перетворень, а тому в системі підготовки вчителів початкових класів широко обговорюють зміст навчальних програм, ступінь їхньої варіативності. Найбільше уваги приділяють особистісному розвитку та підвищенню рівня компетентності майбутнього вчителя початкових класів, а також використанню інноваційних технологій [459, с. 340; 643, с. 135; 662, с. 1112].

Науковці наголошують, що ЗВО, які здійснюють підготовку вчителів початкових класів, повинні підтримувати розвиток у студентів навичок XXI ст., щоб випускники потім сприяли розвитку цих навичок у своїх учнів [617, с. 23]. Самі вчителі початкової школи також потребують відповідної підготовки в плані розвитку власних професійних і життєвих навичок. Ураховуючи безпрецедентні зміни, що відбуваються в сучасному суспільстві, європейські науковці ставлять такі дослідницькі запитання:

- Як педагогічні навчальні заклади готують учителів початкової ланки до розвитку потрібних навичок в учнів?

- З якими ключовими проблемами зіштовхуються заклади, які готують учителів, у контексті розвитку навичок в учнів?

На думку деяких науковців, для досягнення цілей формування в учнів життєвих навичок важливою є самоефективність учителів початкової школи, зокрема стосовно критичного й творчого мислення, розв'язання проблем і прийняття рішень [370, с. 4250]. Фіксуючи те, що світ швидко змінюється, науковці вказують, що роль учителя, який повинен відповідати сучасним і завтрашнім очікуванням суспільства, також змінилася [370, с. 4251].

Першочерговими завданнями педагогічної професійної освіти нині визначено такі:

- формування в майбутніх учителів ставлення до педагогічної діяльності як ключової цінності життя, як засобу самореалізації та головної умови задоволення духовних і матеріальних потреб;
- виховання моральних, професійно значущих якостей шляхом засвоєння правових, естетичних, трудових норм і правил;
- розвиток професійних здібностей, що відображають інтелектуальний, емоційний, вольовий і фізичний потенціал майбутнього вчителя;
- розвиток соціального досвіду, зокрема способів мислення, стереотипів поведінки, ціннісних орієнтацій і соціальних установок;
- розвиток навичок спілкування у різних життєвих ситуаціях;
- створення нових систем цінностей, формування особистої прихильності до глобальних цінностей тощо;
- формування здатності до творчого розв'язання проблем, розв'язування двозначних, суперечливих, парадоксальних ситуацій;
- формування здібностей до самоосвіти, саморозвитку, співробітництва, ефективного самооцінювання;
- формування впродовж навчання самоефективності майбутнього педагога [204, с. 18; 266, с. 293; 318, с. 38; 379, с. 191].

Переважна більшість студентів має погано розвинені навички самоосвіти, а стратегії підтримки та заохочення самостійного навчання ще недостатньо розроблені в педагогічній науці. Тому кожний заклад вищої освіти розробляє власні механізми та моделі адаптації викладачів і студентів до умов нової освіти, спричиненої пандемією, та до нових форм освітнього процесу під час карантину [568, с. 47].

У процесі формування життєвих навичок учнів надважливою є роль учителя. Тому самоефективність учителя має вирішальне значення для досягнення професійних цілей. Відповідно до концепції самоефективності ми визначаємо самоефективність учителя початкових класів як спроможність на основі адекватної самооцінки організувати й успішно виконувати дії, потрібні для досягнення певного рівня продуктивності. У контексті нашого дослідження самоефективність учителя – це його переконання в тому, що він здатний досягти запланованого результату навчання, виховання та формування життєвих навичок навіть у найменш мотивованих і важких учнів.

Тому освітні програми підготовки вчителів початкових класів мають підсилити віру студентів у себе, прищепити відчуття самоефективності. Тут ми погоджуємося з висновком Б. Кайя [492, с. 16], що вимірювання переконань учителів у самоефективності до та після навчання у ЗВО дозволяє їм краще зрозуміти себе, свою поведінку, підготуватися до професійної діяльності.

У докторській дисертації «Оцінювання рівнів самоефективності вчителів соціальних наук у викладанні навичок мислення» Б. Кайя на основі співпраці з учителями початкових класів визначав їхні рівні самоефективності. Учителям початкових класів запропонували здійснити самооцінювання аналітичного, практичного, творчого та критичного мислення й оцінити власну готовність до формування навичок таких видів мислення в учнів. Цікавим виявився факт сильної кореляції між цими двома групами оцінок [492, с. 21]. У дослідженні [379, с.201] ми також знайшли підтвердження того, що здібності й цінності,

якими володіють учителі на додаток до власних життєвих навичок, допомагають ефективніше формувати такі характеристики у своїх учнів.

У контексті цих висновків науковці пропонують дотримуватися такої рекомендації: викладачі, які проводять практичні заняття, повинні заохочувати майбутніх учителів початкових класів використовувати заходи, що спонукають учнів до роздумів, дозволяють їм розкривати стилі мислення під час різних практичних занять у школі і поза нею [370, с. 4251].

Отже, університети відіграють важливу роль у підготовці студентів до їхнього життя, у набутті ними особистих компетенцій, потрібних для функціонування як громадянина та фахівця. Тому мета освітніх програм у педагогічних університетах має бути зосереджена не лише на перспективах розвитку якості знань, а й на підтримці розвитку відповідного ставлення до формування власних компетенцій і компетенцій учнів, які допомагають їм справлятися з суспільними викликами та потребами самореалізації [374, с. 24; 481, с. 717]. У дослідженнях з теорії педагогічної психології доведено, що значну роль у цьому процесі відіграють учителі, оскільки їхні особистісні характеристики (зокрема ставлення до розвитку здібностей учнів і основних завдань освіти) впливають на результати їхньої педагогічної практики [365, с. 12111; 441, с. 485].

Тому робимо висновок, що для розвитку життєвих навичок в учнів, майбутні вчителі початкових класів мають самі володіти такими навичками і розуміти їхню цінність для успіху в сучасному суспільстві. Те саме стосується й викладачів педагогічних університетів, які мають створити таке освітнє середовище, щоб кожен студент надавав перевагу не результатам оцінювання знань, а результатам свого професійного й особистісного розвитку. Для цього в педагогічних університетах має функціонувати спеціально організована система підвищення кваліфікації, спрямована на розвиток нової концепції навчання.

У європейських країнах особливу увагу приділяють розвитку в учителів початкових класів навичок 4С (від англ. critical thinking, creativity,

communication, cooperation), пов'язаних із критичним мисленням і розв'язанням проблем, креативністю й інноваціями, комунікацією та співпрацею, щоб забезпечити їхню придатність до педагогічної діяльності у XXI ст., готовність підвищити якість освіти та надати вчителям змогу стимулювати процес навчання молодших школярів. Саме тому стратегічно важливо розробити ефективні навчальні стратегії та програми для поліпшення підготовки вчителів початкових класів [675, с. 136].

Сьогодні дедалі більше уваги приділяють «м'яким» навичкам, але їхнє формування не має нівелювати цінності «твердих». Швидше, навпаки: учитель може бути комунікабельним, організованим і відповідальним, але, не володіючи спеціальними професійними навичками, він не зможе реалізуватися повною мірою.

У дослідженні [374, с.14] доведено, що концепції навчання пов'язані з показниками якості навчання студентів, які, своєю чергою, впливають на підходи до навчання учнів і результати їхнього навчання. Зауважено, що заходи для підвищення якості викладання у педагогічному ЗВО повинні враховувати концепції розвитку життєвих навичок, якщо вони хочуть бути ефективними, оскільки підходи до викладання значно залежать від основних переконань викладача [374, с. 16]. Тому важливо підвищити мотивацію майбутніх учителів початкових класів до розвитку власних життєвих навичок і підготувати їх до розвитку таких навичок в учнів, зокрема й за допомогою вивчення різних концепцій і впровадження різних програм.

У Великій Британії від учителя початкових класів очікують передусім умінь знаходити спільну мову з дорослими та дітьми, працювати в команді, наявності почуття гумору, здатності вирішувати життєві проблеми та педагогічні ситуації [386, с.18].

Науковцями підтверджено, що позитивні взаємодії в класі мають вирішальне значення для розвитку дітей. Тому дедалі більше програм професійного розвитку вчителів початкових класів спрямовані на підготовку до організації взаємодії учнів у класі та на розвиток їхніх основних життєвих

навичок. У цьому напрямі вважаємо цінним дослідження, у якому основним заходом підготовки вчителя до такого виду діяльності визначено роботу з коучем/тренером. Результати переконують, що коучингова підтримка пов'язана з рефлексивними навичками вчителів. Спільні розмірковування вчителя з тренером про свою практику сприяли більшому обдумуванню та бажанню змінюватися, розвиваючи власні навички спілкування і взаємодії та формуючи готовність до розвитку таких навичок у дітей [581, с. 683].

По-різному витлумачують роль учителя: одні бачать у ньому лише викладача конкретного навчального предмета, інші – педагога, вихователя та наставника молоді, людини, що сприяє становленню особистості учня. Результативність діяльності школи визначається особистістю педагога, який повинен мати широкі знання у сфері культури, у галузі психології, педагогіки та методики навчання того чи того навчального предмета. Але головне – вчитель сам повинен мати всі ті якості, які він хоче виховати в учнів. А тому важливими компонентами змісту педагогічної освіти є самоосвіта студентів і їхня практична діяльність. Зміст самоосвіти має відповідати професійному рівню педагога, його інтересам і нахилам. Головною умовою педагогічної самоосвіти є самоконтроль. Приступаючи до педагогічної самоосвіти, учитель має добре вивчити себе, оцінити власні можливості, організувати об'єктивний самоконтроль на кожному етапі діяльності.

Професіоналізм учителя початкових класів уміщує низку особистісних якостей, оскільки моральні й етичні аспекти спілкування з учнями мають значення не лише у виховній роботі, а й у вивченні навчальних предметів. Отже, учитель-професіонал має не лише знати основи етики, а й уміти керуватися етичними принципами повсякчас.

Науковці, які досліджують проблеми професійної підготовки вчителів початкових класів, здебільшого визнають, що вчитель відповідає за неперервність ефективної комунікації під час навчання, тому він має володіти добре сформованою комунікативною компетентністю, щоб забезпечити ефективність освітнього процесу на належному рівні. Для розвитку

комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи часто пропонують додаткові навчальні курси, спрямовані на формування в студентів усвідомлення важливості комунікації з учнями; застосування технологій навчання, що базуються на комунікації та співпраці між студентами; формування навичок подолання бар'єрів у спілкуванні з учнями; вивчення методик організації навчальної взаємодії учнів та співпраці учнів з учителем [587].

Під час навчання вчителі початкових класів дізнаються про важливість взаємодії в навчальному процесі, а досвід викладання в школах під час педагогічної практики знайомить їх з різними моделями такої взаємодії: між учителями та учнями; учнів між собою; із представниками інших культур.

Дослідники в галузі крос-культурної психології та міжкультурного навчання довели, що розвиток навичок, які дають змогу людині ефективно жити й працювати серед людей з інших культур, потребує значної, довгострокової, безпосередньої особистісної взаємодії з людьми та контекстами, відмінними від тих, у яких вона перебуває в рідній країні [417, с. 47]. Навчання за кордоном забезпечує потенціал для найбільшого впливу на міжкультурний і міжнародний розвиток майбутніх учителів початкової школи. Крім того, оскільки закордонне навчання студентів забезпечує значне крос-культурне заглиблення, їм пропонують вийти за межі зони комфорту – подалі від традиційних мереж підтримки родини, друзів і викладачів рідного університету. Це створює простір для розширення власних можливостей завдяки підвищенню самоефективності.

Задля того щоб учні шкіл дізнавалися про міжкультурну чутливість або глобальну компетентність, викладачі педагогічних ЗВО повинні сприяти діяльності, яка розвиває такі схильності у майбутніх педагогів, які згодом можуть увести цей контент у програми навчання учнів початкової школи.

Глобальну компетентність трактують у чотирьох ціннісних вимірах, зокрема як здатність:

- 1) досліджувати місцеві, глобальні та міжкультурні проблеми;

- 2) розуміти та цінувати перспективи й погляди на світ інших;
- 3) брати участь у відкритих ефективних взаємодіях із людьми з різних культур;
- 4) діяти заради колективного добробуту та сталого розвитку [545, с. 11].

Визначена в такий спосіб глобальна компетентність торкається не лише наявності знань і навичок, а й актуалізації їх, що є доцільним для різноманітних суспільств, у яких ми живемо, і для сталого майбутнього нашого світу. Італійські науковці використали це визначення глобальної компетентності і її чотири цільові виміри як концептуальну лінзу, через яку можна розглядати програми підготовки вчителів початкових класів у Європі і всьому світі [557, с. 124].

Італійські дослідники розпочали проєкт Erasmus+ KA2 Global Competence in Teacher Education Project (GCTE), фінансований Європою. Завдяки цьому проєкту вони працюють з учителями початкової школи на міжнародному рівні, щоб створити майбутні когорти вчителів, які самі є глобально компетентними, а також мають навички розвитку глобальної компетентності у своїх учнів [557, с. 126]. Першим заходом у цьому проєкті є пілотне дослідження, спрямоване на висвітлення ідей європейських педагогів щодо глобальної компетентності та дослідження того, які аспекти цієї компетентності варто інтегрувати в програми підготовки вчителів початкової школи.

У дослідженні італійських науковців [557, с. 128] доведено, що міжнародна мобільність може сприяти розвитку питань і змісту глобальної компетентності. Ця категорія є особливо важливою, оскільки більшість учасників у всіх залучених країнах неодноразово заявляли, що академічні обміни розширюють світогляд майбутніх учителів, збагачують досвідом, також і щодо формування глобальної компетентності в учнів початкової школи.

Багато навчальних закладів у європейських країнах розширюють свої програми міжнародної мобільності, але кількість залучених студентів

педагогічних ЗВО все ще низька. Тому окремі ЗВО пропонують такі альтернативи, як віртуальні обміни, або онлайн-стажування. Отже, освітні програми для підготовки вчителів початкових класів мають змогу бути дедалі більше спрямованими на формування глобально компетентних педагогів, які будуть готовими протистояти викликам у різноманітних контекстах і ситуаціях міжкультурного характеру.

Зусилля багатьох науковців Європи [484, с. 3] спрямовані на те, щоб за допомогою цифрових технологій трансформувати практику підготовки майбутніх учителів і розширити освітні можливості педагогічних ЗВО в професійному контексті на місцевому, національному та міжнародному рівнях. У країнах ЄС продовжують розвиватися як національні, так і глобальні проекти педагогічного розвитку, особливо пов'язані з компетентнісною вищою освітою, розробкою навчальних програм і створенням інноваційних практик навчання [557].

Міжнародні проекти, семінари, стажування та гостьова практика викладання представляють собою ідеальні ситуації для розвитку міжнародних і міжкультурних питань, педагогічної обізнаності та саморефлексії серед учителів початкової школи. Європейські науковці пропонують поєднувати такі неформальні заходи з формальною освітою, імплементуючи окремі методи і контексти у традиційні лекції, які варто доповнювати ще й неформальними заходами (воркшопи, тренінги, позанавчальна діяльність).

Освітні програми підготовки вчителів початкових класів європейські науковці пропонують розробити, урахувуючи як місцеві, так і глобальні проблеми. Президент Асоціації педагогічної освіти в Європі Д. Пармігіані пропонує ідею створення європейського простору для вчителів, як це передбачено Європейським освітнім простором [557, с.130].

У більшості країн ЄС визнано, що навички міжособистісного спілкування, які демонструють здатність працювати з іншими, є важливими для отримання роботи та просування по службі. Однак, як зазначено в дослідженні [570, с. 90], яке спирається на опитування роботодавців, молодь

виявляє значні недоліки у навичках спілкування (усного та писемного), командної роботи та критичного мислення, що може заважати їй у професійній кар'єрі. У статті [570, с. 90] детально описано навчальні стратегії та види діяльності, які можна використовувати в офлайн- і онлайн-класах навчання дорослих для розвитку навичок спілкування, командної роботи та критичного мислення. Ці навички можна формувати в контексті будь-якого уроку; їх не потрібно контекстуалізувати на уроках, пов'язаних з роботою. Інтегруючи ці навчальні практики в освітню програму підготовки майбутніх учителів початкових класів, викладачі можуть допомогти студентам набути навичок, потрібних для досягнення ефективності в професійній діяльності [570, с. 94].

У Фінляндії, де престиж професії вчителя дуже високий і він має повну свободу вибору методів і засобів навчання, від нього вимагають високого рівня знань і навичок. Основною навичкою є його відкритість до спілкування з колегами та дітьми, вміння знаходити підхід до кожного учня, здатність до постійного професійного зростання та саморозвитку і до культурного розвитку учнів [478, с. 19; 419, с. 168].

Освітня система Естонії є подібною до фінської, проте має певні важливі й особливі аспекти, котрі роблять її цікавою для нашого дослідження. Естонську систему шкільної освіти можна схарактеризувати трьома словами: новаторство, індивідуальний підхід і співпраця. Кожен учень в естонській школі є цінним і до нього застосовується індивідуальний підхід, щоб усі могли отримати рівні можливості для здобуття знань і формування потрібних навичок.

У Франції для вироблення необхідних професійних і життєвих навичок у майбутніх учителів використовують такі методи навчання, як метод проблемного навчання, моделювання, мікрОВикладання, мінікурси, рольові ігри, проєктне навчання [497, с. 363].

Цікавим для України є досвід Франції, де одним із способів набуття навичок спілкування запропоновано використовувати волонтерство як

співпрацю з асоціаціями та неурядовими організаціями. У статті [497, с. 365] йдеться про залучення французьких студентів до волонтерської діяльності. Результати засвідчують, що багато студентів розвивають навички, пов'язані з їхньою майбутньою професійною кар'єрою, що вони свідомо розмірковують над цим і почуваються збагаченими завдяки такому досвіду. Автор стверджує, що «непрофесійна» діяльність, як-от волонтерство, цілком може бути залучена до процесу навчання студентів, роблячи їхній загальний досвід більш активним, приємним і актуальним. Виявлено, що навчання через дію є найважливішим чинником у набутті навичок спілкування [497, с. 365].

Важливими також, на нашу думку, є дослідження, які описують специфіку навчання вчителів початкової школи аспектам оцінювання мислення учнів шляхом аналізу їхніх письмових робіт з математики. Науковці дійшли висновку, що глибоке розуміння математичного змісту є істотним чинником для витлумачення особливостей мислення студента/учня. Результати переконують, що залучення до реальної роботи викладання, наприклад, оцінювання мислення учнів за допомогою письмової роботи на ранніх етапах підготовки вчителя, може спонукати студентів вивчати математику глибше задля зміцнення їхніх навичок оцінювання [536, с. 142].

У країнах Європи визнано, що вчитель початкових класів має володіти ще й трансверсальними (наскрізними) навичками – основним інструментом адаптації й ефективного реагування на зміни. Фактично йдеться про здатність учителя початкових класів здійснювати «трансфер», тобто переносити набуті в одній сфері чи навчальній дисципліні навички в іншу та успішно їх застосовувати в нових умовах.

З огляду на вищевикладене вважаємо за доречне проаналізувати особливості цих навичок, на які вказує С. Вайтмор: вони є міждисциплінарними та кроскультурними; можуть розвиватися як під час професійної діяльності, так і в особистому житті; пов'язані із соціальними й інтерперсональними відносинами; ґрунтуються переважно на процесах комунікації; можуть бути застосовані в будь-якому контексті суспільних проблем (трансферабельність);

їхній розвиток можливий як у процесі формальної освіти, так і в практичній діяльності, що спричиняє дотримання принципу освіти впродовж усього життя [656, с. 26].

На потребу розвитку трансверсальних навичок у майбутніх учителів початкових класів звертає увагу науковець із Румунії [566, с. 726], указуючи на специфіку їхньої діяльності, для якої характерне значне розмаїття набутих навичок і потреба дотримання високих етичних норм. Трансверсальні навички в Румунії введено до спеціальної шкали опису кваліфікацій і до Національного реєстру кваліфікації у сфері вищої освіти (RNCIS) [566, с. 725]. Схоже спостерігаємо і в інших європейських країнах.

Проаналізувавши основні тенденції реформування педагогічної освіти в європейських країнах (Румунія, Болгарія, Ірландія, Фінляндія, Португалія), українські дослідниці О. Матвієнко та Л. Попова звернули увагу на те, що на сучасному етапі розвитку суспільства особливої актуальності для вчителя початкових класів набувають трансверсальні навички (трансверсальні компетентності). Авторки статті вказують на потребу вивчення та використання досвіду зарубіжних країн, ураховуючи специфіку вітчизняних реалій, і здійснення порівняльного аналізу теорії, методики й організації підготовки майбутніх учителів початкової школи в контексті модернізації системи освіти в Україні [529, с. 228].

Звертаємо увагу на те, що згідно з вимогами Європейського профспілкового комітету, обов'язковим у підготовці вчителів є здобуття навичок роботи з дітьми, що мають особливі потреби [419, с. 168]. Цей аспект слугував предметом дослідження наших колег [29, с. 18; 76, с. 66; 209, с. 119; 296, с. 128], які на підставі вивчення європейського досвіду дійшли висновку, що для соціалізації дітей з особливими освітніми потребами вчитель має докласти максимум зусиль щодо організації освітнього простору, вибору відповідних технологій навчання та розвитку в таких учнів потрібних життєвих навичок. Основними з них є креативне та інноваційне мислення, а

також система соціально-емоційних навичок, яка охоплює навички емпатії й емоційної стійкості [17].

Особливістю педагогічної освіти Німеччини, наприклад, є те, що крім дидактики й основ виховання, до змісту підготовки вчителя залучено інформацію про його поведінку в різних ситуаціях і ухвалення рішень у конфліктних ситуаціях; про процеси соціалізації учнів; про мотивацію учнів до навчання та формування в них основних компетентностей тощо [58, с. 135].

Отже, основні вимоги до майбутнього вчителя початкових класів у європейських країнах є такими: бути другом і наставником для учнів; виявляти емпатію, розуміючи можливості кожного, і планувати з огляду на це освітній процес; адаптувати навчальний матеріал до віку, зрілості й здібностей кожного учня та всіх учнів загалом; бути готовим до формування в учнів потрібних життєвих навичок.

До особливостей професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів у європейських країнах належать такі:

- поєднання теоретичної та практичної підготовки – значна частина програми припадає на практичне навчання в школах під керівництвом досвідчених учителів;
- акцент на розвиткові дослідницьких навичок – майбутніх учителів залучають до проведення педагогічних досліджень і впровадження інновацій;
- диференціація предметної та методичної підготовки – окремі курси з педагогіки, психології, методики викладання предметів;
- професійна спеціалізація – можливість спеціалізації на певних освітніх ступенях, предметах чи типах навчальних закладів;
- міжнародна мобільність – можливість проходження частини підготовки в інших європейських країнах;
- постійне підвищення кваліфікації – обов'язкове професійне навчання впродовж усієї кар'єри вчителя.

Загалом європейська модель підготовки вчителів початкових класів спрямована на формування висококваліфікованих фахівців, здатних

ефективно працювати в сучасних умовах. Європейські системи підготовки вчителів використовують широкий спектр сучасних педагогічних технологій для формування в майбутніх педагогів основних життєвих навичок, потрібних для успішної професійної діяльності та самореалізації. Найбільш поширеними є такі:

1. Технології активного навчання:
 - Проблемне навчання, case-study, ігрові методики.
 - Організація проектної, дослідницької, командної роботи.
2. Цифрові технології:
 - Використання освітніх платформ, онлайн-курсів, віртуальних симуляцій.
 - Застосування електронних ресурсів, мультимедійних презентацій.
 - Розвиток ІКТ-компетентностей майбутніх учителів.
3. Інтерактивні методи:
 - Модерація, фасилітація групової роботи.
 - Методи зворотного зв'язку, рефлексії, самоаналізу.
4. Технології дистанційного та змішаного навчання:
 - Використання онлайн-узаємодії, відеоконференцій.
 - Розробка гібридних моделей підготовки вчителів.
5. Практико-орієнтовані підходи:
 - Стажування, наставництво, педагогічна практика в реальних школах.
 - Навчання на основі вирішення реальних педагогічних ситуацій.
6. Технології портфоліо та індивідуалізації:
 - Ведення і презентація власного професійного портфоліо.
 - Індивідуальні освітні маршрути професійного розвитку.

Здійснений аналіз української освітньої практики дає змогу констатувати, що європейський досвід підготовки майбутніх учителів початкових класів поступово впроваджується в Україні. Зокрема, у межах проекту «Професійний стандарт вчителя нового покоління і кращі технології: у взаємодії між академічними спільнотами університетів і вчителями-практиками», який

реалізовано Всеукраїнським фондом «Крок за кроком» за фінансової підтримки Міжнародного фонду «Відродження», авторський колектив українських науковців розробив «Професійний стандарт учителя нового покоління» [281, с. 7]. У цьому стандарті описано професійні функції, компетентності, знання, уміння та навички, якими має володіти сучасний учитель, а також загальні компетентності, якими вчитель має оволодіти сам і сформувавати їх у своїх учнів. Якщо проаналізувати основні характеристики цих компетентностей, які описані як особистісно-професійні якості («відповідальний, свідомий, толерантний, цінує та поважає права й свободу інших людей; спілкується з учнями та батьками як з партнерами, знаходить спільну мову з усіма учасниками освітнього процесу, працює в команді; цінує українську й інші культури, поважає представників інших культур; відчуває і виявляє національну культурну ідентичність; творчо самовиражається, приймає ефективні рішення у професійній діяльності, відповідально ставиться до своїх обов'язків; мотивує колег та учнів до досягнення спільної мети; генерує нові ідеї; розуміє проблемні ситуації, ефективно розв'язує їх; виявляє ініціативність та підприємливість» [281, с. 8]), то бачимо, що йдеться про основні життєві навички, описані в попередніх розділах.

У 2020 році МОН України спільно з Українським інститутом розвитку освіти розробило новий професійний стандарт учителя початкових класів, учителя закладу загальної середньої освіти та вчителя з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста), у якому визначено чіткі орієнтири їхнього професійного розвитку. А в 2024 році колектив науковців здійснив дослідження щодо результатів дотримання цього профстандарту [124, с. 10]. Респонденти, серед яких були керівники шкіл, учителі та фахівці з центрів професійного розвитку педагогічних працівників, запропонували розширити перелік компетентностей і здатностей, урахувуючи сучасні реалії. Наприклад, було запропоновано внести до переліку потрібних навичок і здатностей учителя початкових класів такі: здатність до соціальної взаємодії в умовах надзвичайних станів; здатність до соціалізації учнів в умовах дистанційного

навчання; здатність виявляти гнучкість, уміння адаптуватись і визначати особисті цілі, розробляти й реалізовувати соціальні проекти; здатність до впровадження передового педагогічного досвіду; здатність до роботи в стресових і нестандартних ситуаціях; психологічна підтримка учасників освітнього процесу; здатність знаходити й ефективно використовувати ресурси самовідновлення; набуття мультимедійних навичок та навичок кібербезпеки тощо [124, с. 15].

Такі результати опитування вказують на те, що система здатностей і навичок учителя початкових класів є динамічною, вона розширюється та ускладнюється залежно від ситуацій, обставин і суспільних реалій. Тому особливо важливими стають ті життєві навички, які впливають на розвиток основних здатностей особистості, а основне – здатність до адаптації, позитивної поведінки і подолання труднощів повсякденного життя. Тобто, життєві навички охоплюють передусім соціальні та психологічні навички. Серед соціальних на першому плані – розв’язання конфліктів, засоби ефективного спілкування тощо. Психологічні навички допомагають керувати стресами, гартувати волю, здійснювати самоконтроль, мотивувати себе на певні досягнення. Тому їх часто називають емоційно вольовими. До другої групи психологічних навичок належать інтелектуальні (когнітивні) навички: визначення життєвої мети, креативне мислення, усвідомлення життєвих цінностей тощо.

Отже, процеси глобалізації, євроінтеграції, цифровізації, поширення пандемії та воєнний стан в Україні зумовлюють нові виклики й у підготовці майбутніх учителів. Кожному вчителю потрібно бути готовим до формування та розвитку в учнів найбільш важливих навичок для успішної й безпечної життєдіяльності в сучасному складному світі з його численними загрозами, проблемами й трансформаціями (Додаток А).

Для формування цих навичок учителі можуть використовувати різноманітні методи та технології: ігрові форми роботи, проекти, тренінги та

інші. Важливо, щоб учні були активно залучені до процесу формування своїх життєвих навичок та мали змогу їх застосовувати в реальних ситуаціях.

У наступних розділах проаналізуємо практику використання в Україні європейського досвіду формування в учнів життєвих навичок, зокрема результати імплементації європейських програм формування та розвитку в учнів соціально-емоційних навичок.

Висновки до другого розділу

Навчання життєвим навичкам, які нерідко називають навичками XXI ст., в усьому світі визнано важливим завданням вищої та середньої освіти. Аналіз наявних досліджень засвідчив, що працедавці найчастіше вказують на навички спілкування та розв'язання проблем як ключові для стабільної кар'єри. Крім того, важливими навичками також визнані критичне мислення, ініціатива та самоспрямування, а також соціальні й міжкультурні навички.

Тому концепцію життєвих навичок (життєвих компетентностей) уміщено до навчальних програм у багатьох країнах світу, на різних рівнях їхніх освітніх систем, і відповідні органи влади намагаються реалізувати їх у великих масштабах. Ми здійснили системний огляд літератури щодо ефективності програм життєвих навичок, метою якого було збагнути специфіку ефективності навчання життєвим навичкам. Результати виявили відмінності в програмах розвитку життєвих навичок у країнах, що розвиваються, і в розвинених країнах. Загалом розвинуті країни реалізують більш системні програми навчання життєвим навичкам, які заохочують позитивну поведінку, та здійснюють їх оцінювання. Натомість у більшості програм розвитку життєвих навичок у країнах, що розвиваються, бракує системного впровадження, оцінювання та моніторингу. Програми часто впроваджуються лише для отримання короткострокових результатів.

Здійснений нами аналіз процесів реформування систем педагогічної та початкової освіти в країнах ЄС уможливив виокремити такі загальні тенденції:

- у підготовці вчителя початкових класів: глобалізація, інтеграція, інтернаціоналізація, гуманізація; варіативність навчальних програм; формування готовності майбутніх учителів до педагогічних інновацій; неперервність освіти;

- у навчанні учнів початкових класів: дотримання компетентнісної парадигми в освітньому процесі; інтеграція змісту навчальних предметів; адаптування змісту і методів навчання до вимог ринку праці; підготовка учнів до успішного дорослого життя; фокус на комунікативних навичках і навичках мислення.

У європейських країнах ключовими аспектами системи підготовки вчителів початкових класів до формування життєвих навичок в учнів є такі:

- розвиток життєвих навичок і компетентностей самих учителів (акцент на формуванні в учителів критичного мислення, креативності, самоврядування, навичок комунікації, співпраці та роботи в командах; майбутніх учителів навчають технологіям активного навчання, проєктної діяльності, організації групової роботи);

- міждисциплінарний підхід (майбутніх учителів готують до інтеграції життєвих навичок у різні навчальні предмети, навчають розробляти міждисциплінарні уроки та сценарії виховних заходів);

- зв'язок з реальним життям (майбутніх учителів початкових класів навчають розробляти практико-орієнтовані завдання, що моделюють реальні життєві ситуації; студенти набувають досвіду організації навчальних ситуацій, пов'язаних із розв'язанням конкретних проблем);

- робота з різними групами учнів (майбутніх учителів початкових класів ознайомлюють зі специфікою диференціації навчання для учнів з різними потребами та можливостями; студенти набувають компетенцій для роботи з учнями з особливими освітніми потребами);

- рефлексія та постійний розвиток (майбутніх учителів початкових класів навчають методам самоаналізу та рефлексії щодо власної практики; у

студентів формують розуміння важливості постійного професійного розвитку для вдосконалення своїх професійних і життєвих навичок).

У провідних європейських країнах формування життєвих навичок визнано важливим компонентом професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи. Загалом підготовка вчителів початкових класів у Європі спрямована на формування їхньої компетентності у розвитку життєвих навичок в учнів з використанням інноваційних, практико-орієнтованих методів навчання. Європейські моделі підготовки вчителів початкових класів інтегрують широкий спектр сучасних технологій, спрямованих на формування в учителів ключових життєвих і професійних навичок. Так, в освітніх програмах і навчальних планах професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів у Європі обов'язковими є пункти, пов'язані з формуванням життєвих навичок. Це можуть бути такі форми підготовки: окремі навчальні курси та модулі (курси з розвитку соціально-емоційних навичок в учнів початкової школи; модулі з навчання критичного мислення, креативності, комунікації); формування наскрізних компетентностей – комунікабельності, вміння працювати в команді та розв'язувати складні проблеми під час вивчення різних навчальних дисциплін; педагогічні практики в початкових школах з акцентом на розвиткові життєвих навичок учнів; стажування в організаціях неформальної освіти; організація науково-дослідної діяльності у вигляді курсових і дипломних робіт з проблематики формування життєвих навичок учнів початкових класів, а також педагогічних досліджень щодо ефективності різноманітних методик розвитку життєвих навичок молодших школярів тощо.

Робимо висновок, що в Україні педагогічні ЗВО мають бути більш відкритими, щоб дозволити студентам побачити не лише український контекст, а й те, якою є освіта закордоння, щоб відчувати культурні відмінності. Це означає, що в педагогічних університетах має бути організована співпраця на міжнародному рівні через програми академічного обміну як для навчання

студентів, так і для стажування викладачів за кордоном задля вивчення кращих європейських практик.

Факультети підготовки вчителів початкових класів можуть запропонувати спеціальні дисципліни, які нададуть студентам можливість розвивати життєві навички на офіційній основі. Це можуть бути дисципліни, які пропонуються як курси за вибором, наприклад: «Ділова англійська мова», «Коучинг в освіті», «Інноваційні педагогічні технології» тощо. Таким чином, роль викладачів педагогічного ЗВО полягає в тому, щоб бути менторами, наставниками студентів, консультувати щодо потреби розвитку низки навичок.

Матеріали другого розділу представлені в працях автора [69; 106; 108; 111; 113; 118; 156; 163; 192; 475].

РОЗДІЛ 3.

ПРАКТИКА ВИКОРИСТАННЯ В УКРАЇНІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ДОСВІДУ ФОРМУВАННЯ В УЧНІВ ЖИТТЄВИХ НАВИЧОК

3.1. Імплементация в Україні європейських програм формування та розвитку в учнів соціально-емоційних навичок

Підготовка вчителів початкової школи у ЗВО України здійснюється з урахуванням Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року, схваленої розпорядженням КМУ від 14.12.2016 р. № 988. У цій Концепції наголошено на потребі формування в учителів компетентностей, які визначені як «поєднання знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, особистих якостей, що визначають здатність особи успішно провадити діяльність у нових непередбачуваних умовах» [173].

Базовими компетентностями вчителя визначено такі: професійно-педагогічна компетентність – сукупність знань з педагогіки, психології, дидактики та методик викладання і здатність до ефективної професійної діяльності; соціально-громадянська компетентність – усвідомлення та знання прав і обов'язків людини, уміння працювати в команді, випереджувати та розв'язувати конфлікти; загальнокультурна компетентність – здатність розуміти мистецькі твори, сформованість мистецьких смаків; мовно-комунікативна компетентність – уміння грамотно формулювати думки, відстоювати думку, передавати інформацію, культура професійного спілкування; психологічно-фасилітативна компетентність – здатність сприяти творчому та фізичному розвитку школярів; підприємницька компетентність – уміння генерувати ідеї та втілювати їх у життя; інформаційно-цифрова компетентність – орієнтування в інформаційному просторі, уміння швидко знаходити потрібну інформацію.

В основі цих компетентностей перебувають життєві навички, описані в попередніх розділах.

Вивчення нормативних документів України (Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття»), Закон України «Про освіту», Державний стандарт початкової освіти) дало змогу констатувати, що питанню розвитку життєвих навичок приділено належну увагу, особливо після переходу початкової школи на освітню діяльність за «Концепцією Нової української школи».

Відповідно до Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти (Постанова Кабінету Міністрів України від 23.11.2011 р. № 1392) з урахуванням Державного стандарту початкової загальної освіти (Постанова Кабінету Міністрів України від 20.04.2011 р. № 462) та відповідно до положень «Концепції Нової української школи» (2016 р.) метою базової загальної середньої освіти є розвиток і соціалізація особистості учнів, формування в них національної самосвідомості, культури, світоглядних орієнтирів, навичок практичного використання досвіду, екологічного мислення й поведінки, творчих здібностей, дослідницьких і життєзабезпечувальних навичок, здатності до саморозвитку й самонавчання в умовах глобальних змін і викликів.

У Законі України «Про освіту» від 2017 року наголошено на тому, що «метою сучасної освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей, виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству, збагачення на цій основі інтелектуального, економічного, творчого, культурного потенціалу українського народу, підвищення освітнього рівня громадян задля забезпечення сталого розвитку України та її європейського вибору» [122].

У 2018 році Україна вперше взяла участь у Програмі міжнародного оцінювання учнів (Programme for International Student Assessment (PISA)), яке проводять з 2000 року. Тестування PISA – це найбільше міжнародне дослідження, що вивчає якість освіти й охоплює понад 80 країн. Дослідження має на меті визначити рівень компетентностей, тобто оцінюють не обсяг теоретичних знань, а здатність учнів використовувати вміння, отримані в школі, у різних життєвих ситуаціях, за можливих життєвих труднощів і викликів. У 2018 р. Україна отримала гірші результати в усіх трьох галузях, якщо порівняти із середніми значеннями навчальних досягнень учнів у країнах ОЕСР [567, с. 3].

У грудні 2023 році були оприлюднені результати PISA-2022, де оцінювалися здатності 15-річного учнівства застосовувати знання й уміння з читання, математики та природничо-наукових дисциплін у реальних життєвих контекстах. Результати знову виявилися невтішними, і багато аналітиків пояснюють це впливом пандемії та війни. Звертаємо увагу на те, що вимірюються саме здатності до вирішення реальних проблем: застосовувати й інтерпретувати математику для розв'язання проблем у різноманітних контекстах реального світу, використовуючи процедури, факти й інструменти для опису, пояснення, прогнозування явищ і прийняття правильних рішень; застосовувати навички наукового пояснення явищ, оцінювання та планування наукового дослідження та наукової інтерпретації даних і доказів; використовувати, оцінювати й осмислювати письмовий текст задля досягнення певних цілей; розширювати знання й читацький потенціал, а також готовність брати активну участь у житті суспільства; установлювати причинно-наслідкові зв'язки на основі одного чи кількох письмових джерел; уміння виокремлювати головне, розрізняти інформацію з різних типів текстів (художні, медіатексти, інструкції, графіки тощо) [289].

Як бачимо, більшість із цих здатностей/компетентностей тісно переплетені з життєвими навичками, що потрібні для успішної життєдіяльності у XXI ст. Але ці навички потрібно розвивати ще з початкових

класів. Тому є сподівання, що перехід до компетентнісного навчання, який лежить в основі Нової української школи і на чому будуються зміни, що вже розпочалися в початковій школі, допоможе поліпшити ситуацію з життєвими навичками українських учнів середніх класів.

В Україні на державному рівні визнано, що для того щоб підготуватися до майбутніх викликів суспільства, сьогоднішнім учням доведеться розвиватися одночасно у кількох академічних напрямках і постійно поновлювати свої знання. Тому «Концепція Нової української школи» [173, с. 11] визначає 10 ключових компетентностей учнів:

- спілкування державною мовою;
- спілкування іноземними мовами;
- математична компетентність;
- основні компетентності у природничих науках і технологіях;
- інформаційно-цифрова компетентність;
- уміння вчитися впродовж життя;
- ініціативність і підприємливість;
- соціальна та громадянська компетентності;
- обізнаність та самовираження у сфері культури;
- екологічна грамотність і здоровий спосіб життя.

Ключові компетентності створюють тло, яке є основою для успішної самореалізації учня, – як особистості, громадянина і фахівця. Формуванню життєвих компетентностей учнів початкових класів присвячені праці українських дослідників Т. Воронцової, Д. Губаревої, Н. Іванець, В. Коваленко, О. Колмикової, Г. Подановської, О. Юрченко та ін. Здебільшого дослідники пов'язують ключові компетентності учнів початкових класів з формуванням життєвих навичок [52, с. 15].

Згідно з Державним стандартом початкової освіти обов'язковими результатами освіти є формування в учнів наскрізних умінь, як-от: читати з розумінням, висловлювати власну думку усно й письмово, застосовувати критичне та системне мислення, творчість, ініціативність, здатність логічно

обґрунтовувати позицію, конструктивно керувати емоціями, оцінювати ризики, приймати рішення, розв'язувати проблеми, співпрацювати з іншими особами [84, с. 93]. Очевидно, що наскрізними вміннями тут виступають сформовані життєві навички.

За останні кілька років у нашій країні актуалізовано думку, що формування та розвиток життєвих навичок є потрібним елементом високоякісної освіти, адже вони підвищують конкурентоспроможність випускників на ринку праці.

Дослідниця М. Швардак слушно зауважує про те, що «стають пріоритетними навички реального практичного застосування теорії, життєві та соціальні навички, цифрова компетентність, адаптивність до мінливих умов сьогодення» [340, с. 136] і вказує на сучасні освітні тренди: «інтеграція України в європейський і світовий освітній простір, формування у здобувачів освіти soft skills, персоналізація, диджиталізація освіти, технології віртуальної та доповненої реальності, асинхронне навчання, здоров'язберігальні технології, інтегроване навчання, сторітелінг, гейміфікація, STEAM-освіта, вивчення іноземних мов» [340, с. 137].

Головними пріоритетами в умовах змін і стрімкого суспільного розвитку стають адаптивність, здатність постійно вчитися новому й актуальному; зорієнтованість системи освіти на цифровізацію, критичне мислення, діалогічність, креативність, уміння взаємодіяти в реальному та віртуальному просторах суспільства [340, с. 138].

Для успішної взаємодії в глобалізованому суспільстві особливо цінними є навички міжкультурної комунікації, що визнано в усіх європейських країнах. А тому українці намагаються перейняти їхній досвід вивчення іноземних мов [69, с. 377; 102, с. 28; 120, с. 283; 116, с. 52].

До особливо важливих життєвих навичок українські науковці зараховують такі: навички критичного й творчого мислення, адекватного сприймання себе й оточення, уміння приймати виважені рішення та будувати конструктивні міжособистісні стосунки, навички роботи в команді, здатність

бути лідером, зацікавлювати і створювати мотивацію діяльності для інших, розв'язувати проблеми і керувати стресами, пристосовуватися до змінних умов [117, с. 108].

У статті О. Гончарової [65, с. 103] виявлено сутнісний зв'язок між поняттями «навички», «життєві навички» та «соціальні навички», визначено та схарактеризовано комплексні соціальні навички учнів початкової школи (самосвідомість, керування собою і здатність до рефлексії, соціальні уявлення, комунікаційні навички, відповідальність у прийнятті рішень). Дослідниця подає приклад комплексної комунікаційної навички учнів початкової школи, структурованої із низки складників (навички комунікації з однолітками, навички комунікації під час освітнього процесу, навички комунікації з дорослими, соціальні уявлення) та описує критерії їх вияву, окреслює проблему формування в учнів початкової школи комплексних соціальних навичок [65, с. 104].

До життєвих навичок українські науковці часто відносять соціальні навички, емоційний інтелект, силу волі, завзятість, креативність, уміння протистояти стресам і знаходити спільну мову з людьми, які оточують, здатність адаптуватися до змін в умовах життя й праці, здатність до навчання [329, с. 202]. Але основним складником таких навичок є здатність до подальшого саморозвитку [38, с. 449].

Усі проаналізовані в попередніх розділах види життєвих, м'яких/гнучких або навичок ХХІ ст. об'єднані в сучасних освітніх програмах Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) у блок соціально-емоційних навичок, які визначені як індивідуальні здатності, риси і характеристики, які можна розвивати впродовж життя та які важливі для навчальних досягнень, соціальних відносин і згуртованості, конкурентоспроможності на ринку праці, активної громадянської позиції й добробуту людини загалом [346].

На думку директора з питань освіти в Організації економічного співробітництва та розвитку А. Шляйхера, який досліджує вплив природних

катаклізмів і воєн на освіту, соціально-емоційні навички – це ядро, сутність навчальної програми, а навчальні предмети – це способи, якими можна ці навички розвивати [94].

Про цінність соціально-емоційних навичок свідчить закордонна практика, і це вже усвідомлює українське вчительство. Адже в моменти змін, невизначеності, травми, соціально-емоційні навички особливо важливі, можливо, навіть важливіші за традиційні навички. Знайти орієнтири, бути ефективним, мати силу волі й мобілізувати свої когнітивні, соціально-емоційні ресурси в момент кризи дуже важливо [94].

Для учнів початкових класів школа є одним із найбільш надійних місць, а навчання в ній – стабільністю, адже щодня їх чекають однолітки і вчитель. У часи пандемії ця певність була зруйнована, особливо в молодшій школі. А для України ця нова реальність триває довше й посилена надзвичайними обставинами повномасштабної війни [94].

Учитель, на думку А. Шляйхера, має не захищати учнів від різних небезпек, а навчити їх уникати й протидіяти можливим негативним впливам. Для українських учителів особливо цінною є порада А. Шляйхера використовувати кожен шкільний навчальний предмет для розвитку життєвих навичок школяра. Учитель має стати коучем для кожного учня [94]. Наприклад, під час уроків фізкультури діти можуть набути певних навичок: долати труднощі, ризикувати, довіряти іншим, вибудовувати соціальні взаємини. На уроках малювання є можливість розвивати навички самопізнання, прояву власних емоцій. Математика вчить мислити, природничі науки – досліджувати, експериментувати. Урок із будь-якого шкільного предмета можна спрямувати на розвиток у дітей «навички мислення зростання» для розуміння перспектив та виховання відповідальності за свій життєвий шлях. Україна перебуває серед кращих за показниками академічної успішності, але водночас українські діти не мають мислення зростання, їм бракує відкритості до майбутнього та сміливості [94].

На розвиток саме соціально-емоційних навичок в Україні спрямована програма «Дослідження соціально-емоційних навичок» (ДоСЕН). Ініціатива приєднання України до дослідження ДоСЕН належить ГО «ЕдКемп Україна», і за рішенням ОЕСР вона визначена організатором і Національним центром ДоСЕН в Україні. Співорганізаторами цього дослідження є Державна служба якості освіти України, а серед партнерів – Комітет Верховної Ради України з питань освіти, науки та інновацій, Консультативна рада з питань сприяння розвитку системи загальної середньої освіти при Президентові України, Інститут проблем виховання Національної академії педагогічних наук України, команда PISA Українського центру оцінювання якості освіти, Інститут освітньої аналітики. Дослідження соціально-емоційних навичок в Україні здійснюється за підтримки Міжнародного фонду «Відродження»[94].

Дослідження ДоСЕН дуже відрізняється від PISA і предметом вимірювання, й інструментами, які для цього використовуватимуть. ДоСЕН досліджує 17 м'яких навичок, які поєднано в такі групи: широта світогляду учнів, сумлінність, емоційна стабільність, здатність до співробітництва чи мотивація досягати цілей. Також дослідження аналізує середовище та контекст, у якому перебувають учні. Для цього в опитуванні беруть участь як учні/учениці, так і батьківство, учительство й адміністрації закладів освіти.

Зазвичай тестування в школах стосуються засвоєння матеріалу з того чи того навчального предмета. Але вони не відкривають задекларовані державним стандартом компетентнісні підходи в навчанні загалом, бо не вимірюють їх. Тому ДоСЕН продемонструє повноту картини про те, що відбувається в системі освіти України. ДоСЕН має визначений інструментарій, який умовно можна розділити на дві категорії.

Перший інструмент – твердження, які будуються навколо соціально-емоційних навичок із моделі «Великої п'ятірки». Наприклад, на твердження «Я почуваюся спокійно й розслаблено» учні та учениці мають відповісти, наскільки вони це відчують. Другий інструмент – контекстуальні опитувальники, за допомогою яких досліджується середовище, у якому

перебувають діти. Ідеться про школу, учительство, адміністрації, громаду, родину й країну загалом.

Учні вважаються щасливими, якщо вони самі оцінюють задоволеність життям на 7–10 балів за 10-бальною шкалою, зазначає А. Шляйхер. В Україні цей показник доволі високий, попри економічні негаразди. З іншого боку, українське учнівство переважно не розуміє і не бачать сенсу та цілей свого життя. Експерт вважає, що саме школа повинна давати їм бачення майбутнього та їхнього життєвого шляху, вчити віднаходити свій шлях [94].

Наступний показник – відчуття причетності. Учні мають відповісти на такі запитання:

- Чи почуваються вони в школі щасливо й захищено?
- Чи є в них тут друзі?
- Чи відчують вони себе причетними до спільних активностей і подій?
- Чи є підтримка та зворотний зв'язок від учителя?
- Як складаються взаємини з цим учителем та однокласниками?
- Чи всі дотримуються правил і дисципліни?
- Чи немає в класі та школі цькування?
- Чи є співпраця та здорова конкуренція?

Усі питальники проходять психологічну експертизу, а психологиня Світлана Ройз працює з усіма людьми, які долучені до проведення дослідження. Основна мета полягає в тому, щоб усі твердження та запитання були травмоцутливими, а процес сприймався не як черговий шкільний тест [94].

На розвиток м'яких навичок в Україні спрямована також Програма соціально-емоційного та етичного навчання (СЕЕН, англ. Social Emotional and Ethical SEE (Learning)). У нашій країні апробація СЕЕН відбувається в межах загальнонаціонального шкільного експерименту МОН України у 26-ти школах за участі Інституту модернізації змісту освіти та Інституту проблем виховання Національної академії педагогічних наук України (наказ МОН від 18.11.2019 р. №1431) і за підтримки Громадської служби миру – GIZ Україна.

Адаптацію програми СЕЕН до українських реалій здійснюють О. Дегтярьова, Т. Дрожжина, О. Елькін, Г. Калужна, О. Марущенко, О. Масалітіна, Я. Фюрста та інші науковці [348, с. 34; 40, с. 25; 299, с. 114].

До послуг українських учителів і батьків розроблений посібник «Я (практикую) СЕЕН», а також інші методичні матеріали, що розміщені на порталі «Нова українська школа» [348, с. 42; 592; 27; 39; 41; 40; 239; 299, с. 12].

В основі програми – усвідомленість відчуттів, емоцій і ціннісних орієнтирів у себе й інших, прояв емпатії та співпереживання, готовність допомагати. Тобто ключовими навичками, які розвиває програма, є такі: усвідомленість, співпереживання та залученість (готовність допомогти собі (особистісний рівень), родині, друзям, колективу (соціальний рівень); країні, планеті (системний рівень)). Схему уроку за цією програмою подано на рис. 3.1.

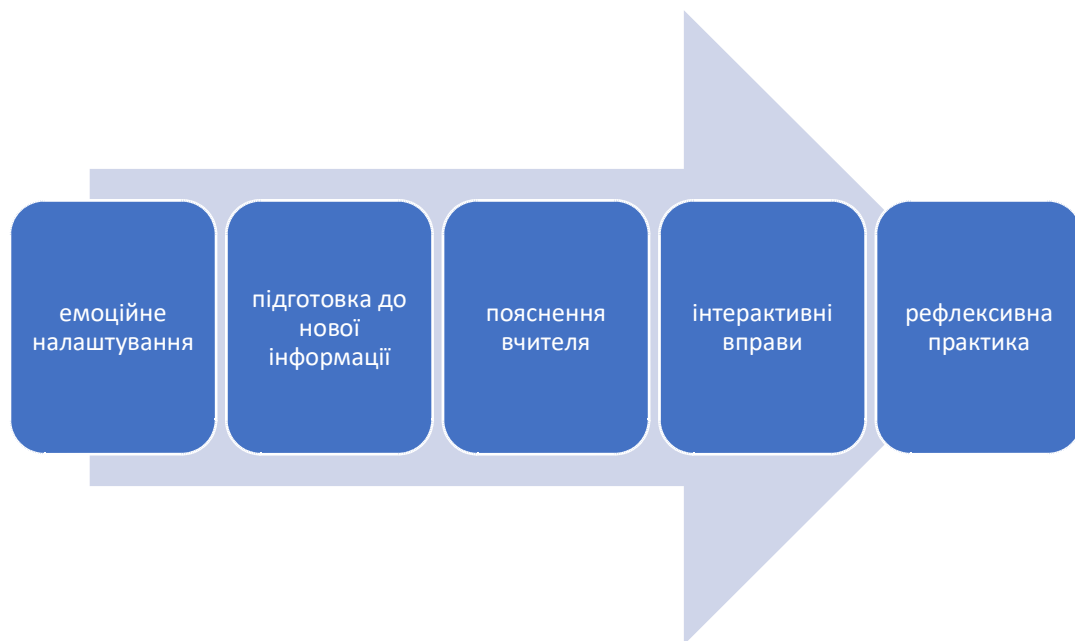

Рис. 3.1. Схема уроку за програмою СЕЕН з розвитку гнучких навичок

На завершальному етапі (рефлексивна практика) діти підбивають підсумок заняття, дають відповідь собі на такі запитання: «Що нового я дізнався? Де мені ці знання знадобляться? Які емоції викликав у мене цей матеріал?»

Розробники програми зважали на те, що розуміння власних і чужих емоцій допомагає у спілкуванні, сприяє уникненню конфліктних ситуацій, тобто формуються навички комунікації і трансформації конфліктів, а також інші гнучкі навички, потрібні в XXI ст.

Стосовно складових емоційного та соціального інтелекту, до яких належать співчуття, уважність, уміння взаємодіяти, висловлюватися, то вони розвиваються під час рефлексії. Це надає дитині змогу розуміти емоції та ділитися думками, створювати соціальні зв'язки [203, с. 26].

Проблемам формування та розвитку емоційного та соціального інтелекту в Україні присвячені праці О. Ковальнової, О. Милославської, О. Старинської, М. Шпак та ін. Зокрема, українська дослідниця М. Шпак визначає емоційний інтелект як «інтегральну властивість особистості, що забезпечує здатність розуміти емоції та управляти ними через когнітивну обробку емоційної інформації» [343, с. 236] і доводить, що молодший шкільний вік є сензитивним періодом для розвитку емоційного інтелекту.

На потребі розвитку емоційного інтелекту учнів молодшого шкільного віку наголошує Ю. Савченко, яка вказує на те, що емоційно значущі для дитини ситуації спонукають її до самовираження; мотивують до подальшого пізнання нових явищ і фактів; сприяють розвитку ціннісного ставлення до знань, світу, інших людей [294, с. 12].

Особливу увагу розвитку життєвих навичок в українських школах приділено на уроках з предмета «Основи здоров'я», де передбачено розвиток і апробація вже під час навчання навичок ефективного спілкування, співчуття, попередження і розв'язання конфліктів; протидії тиску, погрожуванням, дискримінації; спільної діяльності та співробітництва; самоусвідомлення, самооцінювання, самоконтролю; аналізу проблем і прийняття рішень; визначення життєвих цілей і програм, мотивації успіху та тренування волі тощо.

Задля розвитку й апробування життєвих навичок навчальні програми для учнів 6-9 класів з предмета «Основи здоров'я» передбачають такі

технології та форми організації освітнього процесу: «особистісно орієнтоване навчання; збагачення змісту інтегрованого предмета емоційним, особистісно значущим матеріалом; використання інтерактивних методів навчання; стимулювання позитивних інтелектуальних почуттів учнів; послідовну диференціацію та індивідуалізацію вивчення цього предмета; роботу учнів з різними джерелами інформації, різними видами і типами ресурсних матеріалів; відпрацювання практичних дій при вивченні кожної теми; створення умов для активного діалогу між учасниками-партнерами освітнього процесу (учнями, учителями, членами сім'ї, громади) та вільного вибору учнями навчальних завдань і способів поведінки; залучення учнів до самооцінювання різних видів своєї діяльності, у тому числі й розвитку життєвих навичок; багатоваріантність форм різних видів діяльності учнів; залучення до активної співпраці сім'ї та громади» [238].

Об'єктом оцінювання навчальних досягнень учнів з основ здоров'я є знання, уміння, емоційно-ціннісне ставлення до навколишньої дійсності, правила поведінки учнів у різних життєвих ситуаціях. Основними результатами вивчення предмета «Основи здоров'я» визначено опанування навичками здорового способу життя; підвищення рівня знань про здоров'я і безпеку життєдіяльності, здоровий спосіб життя, уміння використовувати здобуті знання для зміцнення здоров'я; набуття навичок, що сприяють розвитку та взаємозв'язку всіх складових здоров'я (фізичній, соціальній, психічній і духовній); позитивне ставлення до здорового способу життя.

У численних методичних рекомендаціях учителям рекомендовано ознайомитися з методиками, які допомагають учнівській молоді організувати роботу в інформаційному потоці так, щоб отримати лише корисну для себе інформацію; сформувати навички комунікації; навчатися працювати в команді, критично мислити, логічно обґрунтовувати свою позицію, розвивати лідерські якості; формувати навички прийняття самостійних рішень тощо [52, с. 15; 295].

На потребу формування та розвитку життєвих навичок, пов'язаних зі здоров'ям у школярів молодшого шкільного віку, також звернено належну увагу. Методологія здоров'яформування та здоров'язбережувальної діяльності майбутнього вчителя початкової школи описана в дослідженнях В. Білик, Б. Долинського [25, с. 15; 91, с. 42].

До послуг українських учителів на сайті «Портал превентивної освіти» представлені різні методики розвитку життєвих навичок в учнів. Наприклад, методика розвитку життєвих навичок «Вчимося жити разом» є синтезом педагогічного досвіду і досягнень психологічної науки. Вона гармонійно поєднує функції виховання (формування ідентичності, цінностей та переконань) і розвиток соціально-психологічних компетентностей (життєвих навичок) учнів [56].

Методика формування життєвих навичок школярів «Вчимося жити разом», запропонована Т. Воронцовою та В. Пономаренко, базується на вихованні поваги до загальнолюдських цінностей і захисті прав людини. Вона налаштовує на усвідомлення прав та обов'язків людини, розуміння прав інших людей і повагу до них, виховує гідність, миролюбність, справедливість, колективізм, почуття відповідальності, упевненість у власних силах, толерантність тощо. Її відмінність від традиційних методів виховання полягає в тому, що формування особистої системи цінностей відбувається не шляхом пояснень, а завдяки добровільному схваленню через усвідомлення їх реальної вигоди [49, с. 17].

На відміну від багатьох традиційних педагогічних методів і підходів, розвиток життєвих навичок має на меті позитивні зміни у поведінці учнів. Тому він передбачає зміни не лише у знаннях, а й у ставленнях і навичках, які стимулюватимуть ці поведінкові зміни.

Навчання життєвих навичок відтворює природні процеси, спираючись на які діти вчаться жити в соціумі. Цей процес відбувається на основі використання спостереження, моделювання та соціальної взаємодії. В Україні враховано висновки європейських науковців про те, що навички найкраще

засвоюються в процесі спостереження і негайного відтворення. А закріплення навичок відбувається тоді, коли люди на практиці (в ігровій або в реальній ситуації) відпрацьовують поведінкові моделі і стикаються з позитивними або негативними результатами своїх дій.

Розвиток життєвих навичок реалізовує концепцію особистісно зорієнтованого навчання і виховання. Тому методика «Вчимося жити разом» «враховує вікові й індивідуальні особливості учнів, етнічні, релігійні та соціально-економічні аспекти їхнього життя, передбачає делікатне ставлення до гендерних питань» [49, с. 22].

Автори програми пропонують здійснювати формування та розвиток життєвих навичок за допомогою інтерактивних технологій на конкретних життєвих ситуаціях, ураховуючи не лише актуальні на сьогодні потреби й проблеми, а й ті, що можуть виникнути в найближчому майбутньому [51, с. 156].

Указуючи на відсутність чіткої класифікації життєвих навичок, українські дослідники [52, с. 16] зазначають, що в англійській мові skills означає не лише навички, а й здатність до чогось чи компетентність. Тому вони пропонують уживати цей термін, коли йдеться про «низку психологічних і соціальних компетентностей, які допомагають людині ладнати зі своїм внутрішнім світом і будувати продуктивні взаємини із довколишнім» [53, с. 4].

В Україні популярними є програми розвитку особистості, які сприяють турботі про психічне здоров'я в контексті підвищення соціальної активності та життєвої компетентності особистості. Наприклад, програма розвитку здібностей «Три кроки» засвідчила гарні результати у формуванні стійкої самооцінки, ефективних стратегій подолання труднощів, вибору траєкторії досягнення життєвого успіху, конструктивної взаємодії в команді, реалізації власних цінностей у суспільному житті [235, с. 16; 236, с. 11].

У ракурсі нашого дослідження цікавими є висновки українських авторів О. Пехоти і В. Вихрущ щодо розвитку життєвих навичок дорослої людини [260]. Аналізуючи 8 ключових компетентностей (спілкування рідною мовою;

спілкування іноземними мовами; математична компетентність і базові компетентності у галузі науки та техніки; цифрова обчислювальна компетентність; уміння вчитися; соціальна і громадянська компетентності; ініціативність та підприємливість; культурна освіченість та виразність), визначених у довідковій Європейській рамковій структурі кваліфікацій (ЄРСК), дослідниці ототожнюють їх з уміннями-навичками та зазначають: «ці компетентності є необхідними усім індивідам для самореалізації та розвитку, активної життєвої позиції, соціальної інтеграції й працевлаштування»[260].

В Україні найбільшу кількість досліджень з проблем формування та розвитку життєвих навичок присвячено саме *soft skills*, які часто визначають як необхідний крок до розвитку обдарованості дитини (О. Демченко [81, с. 262]); як ознаку успішності сучасного громадянина (К. Коваль [150, с. 164]); як умову успішної життєдіяльності (С. Драбинюк [96, с. 461]); як невід'ємний аспект формування конкурентоспроможності студентів у ХХІ ст. [97, с. 32] тощо.

Сьогодні в Україні значну увагу звернено на формування *soft skills* дітей молодшого шкільного віку як засобу їхнього продуктивного зростання, успішного становлення та прогресивного входження у соціальне життя. Динамічні процеси, які відбуваються в суспільстві, свідчать, що ґрунтовних знань для успішної життєреалізації недостатньо, особистість має на повну розкрити свій внутрішній потенціал, творчо підходити до вирішення будь-яких завдань; завзято та наполегливо працювати з іншими для досягнення поставленої цілі; сміливо крокувати вперед, беручи на себе відповідальність за все, що відбувається навколо; упевнено долати труднощі, досягаючи максимальних результатів своєї діяльності [112, с. 76].

Основою успішного утвердження особистості багатьма українськими науковцями визнано сформованість у неї *soft skills* (м'яких навичок), процес формування яких розпочинається із закладу дошкільного віку, а потім продовжується в початковій школі, оскільки це сенситивний період розвитку всіх задатків і здібностей.

Актуальність питань розвитку soft skills молодших школярів висвітлено в Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті, Законі України «Про освіту», Державному стандарті початкової освіти, Концепції Нової української школи, де зацентровано на потребі становлення учнів, їхнього входження в соціум, формуванні здатності взаємодіяти між членами суспільства, отримуючи продуктивний результат; формуванні здатності до зростання, самовираження та самопрезентації; здатності посідати гідне місце в суспільному житті. У програмах і підручниках Нової української школи (І. Большакова, О. Вашуленко, М. Захарійчук, Г. Іваниця, Г. Остапенко, О. Савченко, Р. Шиян) також зосереджено увагу на розвитку soft skills молодших школярів.

Питання розвитку soft skills активно висвітлювалося у працях О. Демченко (soft skills як крок до розвитку обдарованості дитини); Л. Степанової (вплив м'яких навичок на становлення особистості), О. Жовнич, Н. Казьмірчук, І. Стахової (організація театру природи як засіб розвитку гнучких навичок молодших школярів), К. Коваль (розвинені soft skills як ознака успішності сучасного громадянина), Т. Кожушкіної (формування м'яких навичок через особистісну взаємодію), С. Наход (порівняльний аналіз soft skills та hard skills), П. Мосс, С. Тіллі (розвиток soft skills через урахування всіх індивідуальних ознак особистості).

Звертаємо увагу на те, що в більшості праць українських науковців soft skills тісно пов'язані з розвитком комунікативної компетентності (І. Барановська, Н. Бахмат, Т. Васютіна, Н. Гишко, К. Коваленко, Т. Кожушкіна, О. Комарівська, О. Кондратюк, О. Кононко, Л. Міщик, Г. Подановська, І. Полякова, О. Савченко, О. Сосницька, Н. Сорокіна, І. Стахова, О. Чуланова, В. Шипілова, С. Яланська та ін.). Зокрема в дисертації Н. Іванець комунікативність визначено як одну зі складових soft skills учнів початкових класів [127, с. 16].

Загалом концепція «soft skills» лише за останні кілька років стала важливою складовою діяльності українських університетів, про що свідчать

публікації науковців із різних ЗВО України [35, с. 13; 87, с. 240; 97, с. 32; 148, с. 41; 150, с. 163] й тематика деяких збірників наукових праць і конференцій [Soft skills]. Механізми реалізації програм і технологій з розвитку soft skills у цих працях стосуються переважно вищої школи, проте деякі науковці звертають увагу на потребу формування таких навичок з дитячих років [171, с. 174; 264, с. 73; 340, с. 137].

Дедалі більше в науковій літературі з'являється підтвержень того, що найбільш сприятливим періодом для розвитку м'яких навичок, зокрема й комунікативної компетентності, є молодший шкільний вік, оскільки це сенситивний період розвитку особистості, і саме від нього залежить, чи стане дитина в майбутньому успішною особистістю [170, с. 174].

Зокрема, в статті [264, с. 74] обґрунтовано значущість формування гнучких умінь в освітньому процесі початкової школи. Дослідниця аналізує окремі аспекти підготовки майбутніх учителів початкової школи до розвитку soft skills молодших школярів у процесі фахової підготовки. Авторка трактує поняття «soft skills» як «комплекс умінь або здатностей, які можна означити як метапредметні або загальні для різних видів діяльностей, що включають у себе деякі основні риси когнітивної та загалом інтелектуальної діяльності, емоційного інтелекту, управління власною діяльністю і продуктивною комунікацією з іншими людьми» [264, с. 74].

Тому українські науковці за останні кілька років почали приділяти значну увагу формуванню не лише комунікативної [71, с. 34; 269, с. 8], а й соціальної компетентності молодших школярів і пропонують задля цього використовувати інноваційні педагогічні технології [72, с. 76; 149, с. 138; 198, с. 223; 347, с. 221].

Формування «м'яких навичок» у здобувачів початкової освіти є одним із ключових завдань сучасного педагога НУШ. Для його реалізації основним методом з величезним потенціалом є гра, ефективність якої простежується за умови організації ігрової діяльності на засадах радості, гармонії та інтерактивної взаємодії між учасниками освітнього процесу [203, с. 26].

Українські дослідниці О. Лук'янченко, Т. Васютіна, О. Кондратюк спробували з'ясувати сутність тих навичок, які формуються саме в процесі навчання в початковій школі. На їхню думку, «критичне мислення – це здатність до розв'язання проблем за допомогою системи суджень. Наявність критичного мислення характеризується такими властивостями, як усвідомленість, самостійність, рефлексивність, цілеспрямованість, обґрунтованість, контрольованість, самоорганізованість» [203, с. 26]. Однією з важливих умов для розвитку критичного мислення, як зазначають авторки, є створення проблемних ситуацій і підтримка допитливості в молодших школярів.

Ще однією навичкою, яку варто формувати в молодших школярів, є креативне мислення як здатність генерувати нові ідеї для розв'язання конкретних завдань [203, с. 27]. Формування та розвиток такої навички забезпечують, на думку дослідниць, вільне спілкування й творчий простір.

Нам імponує висновок вітчизняних науковців, що для розбудови Нової української школи потрібно враховувати досвід упровадження інноваційних підходів до формування та розвитку «м'яких навичок» у школах ЄС, не лише зважаючи на прагнення України інтегруватися в європейський освітній простір, а й задля формування всебічно розвинених особистостей, які будуть спроможні вчитися впродовж життя й успішно реалізувати себе в професії [85, с. 12]

У сучасних українських реаліях не менш важливими є також емоційно-вольові навички: самоконтролю, керування стресами, мотивації успіху, гартування волі; когнітивні навички: самоусвідомлення і самооцінювання, усвідомлення цінностей і пріоритетів, визначення життєвої мети і планування майбутнього, аналізу проблем і прийняття виважених рішень, критичного і творчого мислення; навички виживання в умовах надзвичайних ситуацій, що й проаналізуємо в наступному підрозділі.

3.2. Формування навичок, що необхідні учням для виживання та успішної життєдіяльності в сучасних українських реаліях

В Україні реалії функціонування суспільства за останні кілька років стрімко змінюються, а умови життя ускладнюються: пандемію доповнив воєнний стан; відбуваються кліматичні зміни; набуває стрімких темпів застосування ІКТ, зокрема й ШІ. До цих змін і вчителям, і учням потрібно швидко адаптуватися. Тому надважливими стають:

- навички адаптації до змінних умов (трансверсальні навички);
- навички збереження ментального здоров'я;
- навички критичного мислення під час споживання контенту з різних ЗМІ, зокрема навички розпізнавання ІПСО;
- навички спілкування на чутливі теми;
- навички емпатії та співпраці;
- навички креативності та прийняття життєвих рішень у кризових ситуаціях;
- навички використання ШІ.

На формування таких навичок спрямований онлайн-курс «Soft Skills for New Reality» (М'які навички для жорстокої реальності) [248]. Організатори пропонують за допомогою відповідних тренінгів сприяти розвитку навичок емпатії, емоційного інтелекту; вихованню сміливості та проактивності, як нового типу лідерства; формуванню навичок медіагігієни та протидії пропаганді. Новими в тезаурусі учасників освітнього процесу стали поняття «навички життєстійкості», «навички стресостійкості», «навички життєвого балансу», «навички післякризового зростання/відновлення», «навички подолання життєвих викликів», «навички планування життя та прогнозування майбутнього» [248].

Цінним для майбутніх учителів початкових класів є також онлайн-курс «Освіта на основі життєвих навичок», розроблений творчим колективом, до складу якого увійшли представники громадської організації «Здоров'я через

освіту», Державної наукової установи МОН України «Інститут модернізації змісту освіти», Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова, закладів післядипломної педагогічної освіти з усіх регіонів України [252]. У змісті курсу передбачено аналіз викликів сучасності, глобальні цілі освіти, ключові психосоціальні навички для освіти ХХІ ст.

Освіта на основі життєвих навичок (ООЖН) у цьому курсі визначена як важливий інструмент посилення особистого потенціалу і консолідації суспільства. Розробники наголошують на важливості розвитку життєвих навичок і психосоціальної підтримки, зосереджуючи особливу увагу на розвиток навичок подолання кризи та навичок психосоціальної адаптації й розбудови миру.

Курс пропонує аналіз особливостей освітніх програм, що базуються на розвитку життєвих навичок, критичні чинники впровадження ООЖН програм, критерії відповідності умов навчання принципам ООЖН, ключові знання і вміння педагога-тренера, вимоги до навчально-методичних матеріалів, умови ефективної організації навчально-виховного процесу [Освіта на основі життєвих навичок]. В основу курсу як приклад покладено програми шкільного предмета «Основи здоров'я» та навчальних курсів «Вчимося бути разом», «Безпечна і дружня до дитини школа», у яких акценти зроблено на розвиток навичок зі сфери здоров'я, безпеки, соціальної інтеграції та розбудови миру. У сучасних українських реаліях воєнного стану особливо цінними стали матеріали щодо розвитку в учнів навичок безпечної поведінки.

В Україні за останні роки розвиток в учнів життєвих навичок став фактично методологічним підходом, який зосереджений на учнях і на тому, щоб зробити процес викладання динамічнішим і привабливішим, а знання – практично спрямованими [50, с. 4].

У листі МОН № 1/9-362 від 16.07.21 року «Деякі питання організації виховного процесу у 2021/2022 н. р. щодо формування в дітей та учнівської молоді ціннісних життєвих навичок» закладам освіти рекомендовано «особливу увагу приділити:

- поширенню в закладах загальної середньої освіти практики функціонування служб порозуміння (шкільної медіації);

- проведенню інформаційно-просвітницьких заходів (тренінги, презентації та інші заходи, зокрема за участю представників органів державної влади та органів місцевого самоврядування, громадськості), спрямованих на формування в учасників освітнього процесу культури недискримінаційної, ненасильницької, безконфліктної комунікації, здорового та безпечного способу життя, навичок збереження власного життя та здоров'я, а також запобігання небезпечній поведінці;

- навчанню учнів щодо безпеки під час використання інформаційно-комунікаційних технологій та інших медійних засобів, навичок безпечної поведінки в інтернеті;

- розробленню та поширенню серед учасників освітнього процесу інформаційних матеріалів щодо здорового та безпечного способу життя, розміщення їх електронних версій на вебсайтах закладів загальної середньої освіти (засновників закладів освіти) тощо» [197].

У листі від 14.08.2020 р. №1/9-430 Міністерство освіти і науки України рекомендувало керівникам закладів освіти сприяти практичному впровадженню концепції «Безпечна і дружня до дитини школа». Проєкт «Безпечна і дружня до дитини школа» заплановано для реалізації в межах Меморандуму про взаєморозуміння між Державною службою якості освіти України та Представництвом Дитячого Фонду (ЮНІСЕФ) в Україні (19.05.2020–19.05.2023). У таблиці 3.1. представлено статистику реєстрації педагогів з різних областей України за онлайн курсом «Безпечна і дружня до дитини школа» [19].

У 2023 році, урахуваючи воєнний стан і непереборне прагнення українців до свободи й незалежності, відбувся форум «EdCamp ВОЛЯ-2023», де було враховано концепцію НУШ і українські цінності. Нині в спільноті EdCamp Ukraine уже понад 40 000 освітян. На форумі визнано, що в складних реаліях сьогодення найбільш важливими стають навички уникнення та

розв'язання конфліктів, протидії негативним впливам, виживання в складних умовах.

Таблиця 3.1

**Статистика за онлайн-курсом «Безпечна і дружня до дитини школа»
(станом на 06.01.2023)**

Код	Регіон	Зареєстровано користувачів	Отримали сертифікат
1	АР Крим	2	0
2	Вінницька область	109	71
3	Волинська область	64	36
4	Дніпропетровська область	456	302
5	Донецька область	1510	1220
6	Житомирська область	95	51
7	Закарпатська область	16	9
8	Запорізька область	378	294
9	Івано-Франківська область	61	46
10	Київська область	321	230
11	Кіровоградська область	355	263
12	Луганська область	927	752
13	Львівська область	120	65
14	Миколаївська область	107	59
15	Одеська область	83	43
16	Полтавська область	203	138
17	Рівненська область	70	37
18	Сумська область	821	495
19	Тернопільська область	81	60
20	Харківська область	3306	2625
21	Херсонська область	198	130
22	Хмельницька область	589	460
23	Черкаська область	132	79
24	Чернівецька область	66	31

Код	Регіон	Зареєстровано користувачів	Отримали сертифікат
25	Чернігівська область	67	48
26	м. Київ	93	53
	Разом:	10237	7600

Джерело: Безпечна і дружна до дитини школа. URL : <http://scfs.multycourse.com.ua/ua/regionstat>

Упродовж останніх років навчання основ здоров'я за допомогою розвитку життєвих навичок забезпечують програми: «Рівний рівному», «Молодь на роздоріжжі», «Діалог», «Крок за кроком». Відповідно до програми з основ здоров'я (5 клас) передбачено проведення практичних робіт, спрямованих на вироблення життєвих навичок, які є особливо важливими в сучасних українських реаліях: відпрацювання повідомлення про небезпечні ситуації (пожежа, витік газу, напад); моделювання ситуації поведінки в натовпі; моделювання ситуації виклику служб захисту населення. Під час воєнного стану важливими в роботі з учнями стали вправи щодо вироблення навичок реагування на сигнал «Повітряна тривога» в школі та вдома.

Нової актуальності у глосарії педагога набув термін «адаптивність» – навичка, що дозволяє швидко знаходити вихід із нестандартної ситуації. У статті І. Полякової та К. Корсікової здійснено аналіз навичок, якими повинні володіти випускники сучасної школи. До soft skills автори уналежнюють адаптивність у мінливих життєвих ситуаціях; самостійність і критичність мислення; вміння бачити, формулювати проблему і знаходити шляхи раціонального її розв'язання; усвідомлення того, де і як здобуті знання можуть бути використані в навколишньому середовищі; здатність генерувати нові ідеї; вміння працювати з інформацією, творчо мислити, працювати в команді, бути комунікабельним, самостійно працювати над розвитком власного інтелекту й культурного рівня [272, с. 120].

Зазначимо, що рівень адаптивності змінюється під впливом виховання, навчання та створених умов [203, с. 25]. Для учасників освітнього процесу

навички адаптивності стали особливо важливими з часу поширення пандемії, а в Україні, де триває воєнний стан, їх наявність є гострою потребою.

Цінними для всіх учасників освітнього процесу стали також навички емоційної стійкості [159, с. 14; 166, с. 81]. У процесі наукових пошуків ми врахували, що в більшості досліджень про організацію навчання в умовах надзвичайних ситуацій освіта визнана як потрібний чинник психологічної та соціальної допомоги дітям. Організація освітнього процесу навіть в умовах надзвичайних ситуацій підтримує колективну надію на соціальні зміни та поліпшення життя, а також згладжує страхи людей перед невідомим і допомагає педагогам та учням використовувати освіту як інструмент розбудови мирного та справедливого світу в майбутті [444].

Зокрема, фахівці з питань освіти в надзвичайних ситуаціях Альянсу «Врятуйте дітей», що базується у Великій Британії, С. Ніколаї та К. Тріплекорн, визначаючи освіту як інструмент захисту, досліджували, як воєнний конфлікт впливає на освіту дитини і який вплив це має на її соціальний або когнітивний розвиток; як освіта може посилити фізичний і психосоціальний захист дітей; які ризики для дітей містить організація освіти в умовах надзвичайних ситуацій [539, с. 18]. У дослідженнях [356, с. 237; 359, с. 333; 363, с. 657] з'ясовано, що в дітей спостережено посттравматичний синдром навіть через рік після виїзду із зони воєнного конфлікту.

Тому навички емоційної стійкості стали надважливими особливо для учнів молодших класів. Оскільки діти навчаються під час повітряних тривог, інших стресових ситуацій, то їхній психологічний стан може бути нестабільним. Зараз освітянам, як ніколи, важливо розуміти, як і в який спосіб формуються соціально-емоційні навички. Очевидно, що це відбувається не лише в школі. Потрібно дібрати методи та інструменти, щоб їх виміряти, і пов'язати сформованість цих навичок із результатами навчання.

Проте організатори програм розвитку в учнів соціально-емоційних навичок усвідомлюють, що навіть найкращі ідеї важко впроваджувати й масштабувати на рівні складних систем, якою є національна освіта. Тому вони

пропонують почати з підготовки вчителів, які можуть відігравати роль тренера з емоційної стійкості [280]. Наприклад, з початку 2023 року в Луцькій громаді започатковано проєкт «Емоційна стійкість», який, з-поміж іншого, передбачав проведення тренінгу «Емоційна компетентність». Під час тренінгу учасники визначали маркери, які допомагають розвинути емоційну компетентність; робили різні практичні вправи для відчуття та вираження почуттів; виокремлювали базові емоції та базові психологічні потреби; аналізували психологічні завдання тренера з емоційної компетентності; вивчали ситуації впливу на учасників під час емоційних експресивних реакцій [280].

Основними навичками емоційної стійкості визначено такі: здатність адаптуватися до змін, не зосереджуючись невідступно на невдачах; здатність володіти власними емоціями і розумно їх виявляти, поважати себе та інших; вміння концентрувати свої здібності на те, що можна змінити на краще; здатність уникати провокацій і конфліктів. Усі ці навички дуже важливі в умовах НС, але, як засвідчує практика організації освіти в умовах воєнного стану, їх недостатньо. Більш цінними є навички подолання тривожності, страху, депресії, паніки, апатії, прояви яких серед українських учнів стають дедалі частішими.

За результатами вивчення досвіду організації освітнього процесу в початковій школі під час війни українська дослідниця О. Онопрієнко робить висновок, що вчителі потребували відповідного методичного супроводу для реалізації навчання в такий складний період [250, с. 51].

Проте ні в Україні, ні у світі ще не розроблені програми розвитку навичок емоційної стійкості учасників освітнього процесу в умовах НС воєнного характеру. Винятком може бути програма EXCEL, створена під егідою ЮНІСЕФ, що спрямована на підлітків віком 10-17 років, які постраждали від збройних конфліктів. Програма EXCEL 2023 року має на меті поліпшити їхні навички грамотності, а також охопити широкий спектр тем, ураховуючи особисту безпеку, зловживання наркотиками, репродуктивне

здоров'я та психосоціальні навички для формування впевненості, стійкості, подолання депресії [444].

Загалом ЮНІСЕФ та інші міжнародні інституції миру й безпеки – Рада Безпеки Організації Об'єднаних Націй, регіональні організації – намагаються надати пріоритет безпеці та добробуту дітей, які опинились у зонах збройних конфліктів. Проте заклики цих організацій до лідерів країн щодо створення програм, спрямованих саме на психологічну допомогу дітям, часто залишались лише закликами. Тому особливо цінною для нашої держави стала спільна ініціатива Міністерства освіти і науки України та Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні за підтримки Першої леді «Спільно до навчання» щодо підтримки освітнього процесу в умовах обмежень і викликів, спричинених війною [305].

Ініціатива «Спільно до навчання» спрямована на захист прав кожної дитини, створення можливостей для неперервного навчання навіть під час війни. У межах ініціативи передбачено підтримку освітнього процесу в школах, де це буде безпечно, а також у закладах, які працюватимуть онлайн; акцентовано на потребі «зміцнення емоційної стійкості дітей та їхніх сімей, що допомагає їм упоратися з труднощами та покращує їхній стан» [230]. На сайті, який є безкоштовним і постійно оновлюється, у розділі «Психологічна підтримка для дітей» зібрано матеріали, що можуть допомогти подолати наслідки складного психоемоційного стану. Педагоги та батьки можуть знайти інструкції з безпеки та психологічної підтримки. Передбачено підготовку волонтерів, які будуть здійснювати соціально-емоційне навчання, допомагаючи дітям здобувати й підтримувати життєві навички [305].

Особливо цінними в плані розвитку навичок емоційної стійкості вважаємо вправи на подолання стресу та напруги, які, за твердженням психологині С. Ройз, допомагають упоратися зі стресом, зрозуміти власні емоції та знайти підтримку близьких, зберегти стійкість у стресових умовах. Надзвичайно цікавим, зрозумілим і корисним вважаємо практикум для дітей і підлітків «Твоя сила», у якому авторка С. Ройз пропонує конкретні вправи для

учнів різного віку [317]. Такі вправи, на наше глибоке переконання, мають посилити змістове наповнення професійної підготовки майбутніх педагогів.

Організація освітнього процесу в Україні в умовах пандемії та воєнного стану зумовила потребу формування в учнів особливо важливих життєвих навичок – *навичок виживання*. Загрози від надзвичайних ситуацій, що почастишали в сучасному світі, потребують вироблення відповідних методик із формування в учнів навичок виживання. Проте в педагогічній науці відповідні методики ще не розроблені, хоч деякі науковці звертають увагу на цю проблему, зокрема Т. Вагнер у книзі «З глобального розриву досягнень: чому навіть у наших найкращих школах не навчають нових навичок виживання, які потрібні нашим дітям – і що ми можемо з цим зробити» [651, с. 42]. Аналізуючи успішність учнів, автор акцентує на навичках, потрібних не так для фізичного виживання, як для отримання достойної роботи, щоб стати продуктивним громадянином і успішною людиною.

Ураховуючи українські реалії, до базових навичок виживання, яких варто навчитися учням початкових класів, уналежнюємо: визначення власного місцезнаходження за допомогою різних засобів (навігатора GPS, компаса, рослинності на деревах), виклик служби порятунку за допомогою телефона, розведення багаття, розкладання намету, фільтрація питної води, зав'язування вузлів, приготування їжі, надання першої домедичної допомоги, використання лікарських рослин.

З огляду на численні загрози під час воєнного стану не зайвими будуть і навички виживання в умовах відсутності електропостачання, телефонного зв'язку, опалення. Учні навіть початкових класів мають навчитися гріти воду на багатті, утеплювати будівлю за допомогою допоміжних засобів, правильно одягатися відповідно до погодних умов, готувати для себе просту їжу.

Такі навички допоможуть вижити у кризових, екстремальних і надзвичайних ситуаціях різного характеру й тривалості, а тому педагоги мають навчити своїх учнів відповідних дій для виживання, наприклад, під час екскурсій на природу. На жаль, світовий досвід засвідчує, що не в усіх країнах

цьому питанню приділяють належну увагу. У зарубіжній літературі ми натрапили лише на поодинокі інструкції стосовно підготовки вчителів до формування в учнів навичок виживання [458, с. 69; 610, с. 35]. Тому робимо висновок, що українцям доведеться самостійно розробляти відповідні технології та методики підготовки вчителів до формування в учнів навичок виживання в складних умовах.

Для вчителів та учнів України особливо цінним виявився «Підручник виживання в екстремальних ситуаціях. Досвід спеціальних підрозділів світу», у якому автор П. Дарман стверджує, що в основі виживання перебувають найпростіші речі: правильне використання одягу, інструментів, підсобних предметів та, головне, наша психологічна готовність. Автор розповідає про те, як вижити у надзвичайних ситуаціях: знайти їжу, розкласти багаття, створити укриття, надати медичну допомогу собі та своїм друзям тощо [78].

Звертаємо увагу, що деякі з навичок виживання перетинаються з системою цифрових навичок (наприклад, користування навігатором GPS чи вміння викликати службу порятунку), інші – з комунікативними (уміння пояснити проблему по телефону, подати сигнал біди тощо) або навичками, від яких залежить стан здоров'я (очищення води, приготування їжі тощо). Тому в сучасному складному світі навички виживання входять до системи актуальних життєвих навичок людини.

Сформовані навички виживання допомагають учням розвивати самодостатність, упевненість у власних силах, рішучість і здатність діяти в стресових ситуаціях, сприяють мобільності та незалежності від інших людей.

Отже, життєві навички, які потрібні сучасним учням початкових класів для успішної життєдіяльності в XXI ст., утворюють складну систему особистісних якостей і здібностей, до формування та розвитку яких мають бути готові вчителі в усіх країнах світу.

Війна змусила українців щодня опановувати нові навички виживання під час обстрілів чи техногенних загроз. На допомогу вчителям та учням у межах Програми цивільного захисту, яку виконує Фонд Східна Європа у партнерстві

з Hala Systems Inc. коштом Європейського Союзу, підготовлено методичні матеріали «Досвід, якого краще не мати: важливі навички виживання під час війни» й оприлюднено на сайті інформаційного агентства УНІАН [93].

На сайті ДСНС розміщено інформацію «Абетка безпеки», яка вміщує витримки з різних правил безпеки, щоб громадяни могли знайти в одному місці основні поради щодо дій у надзвичайних ситуаціях. Важливо те, що «Абетку безпеки» доповнюють відповідно до реалій війни: як перебувати у відносній безпеці за відсутності енерго- та водопостачання; як зробити запаси харчів та знезаразити воду; як уникнути депресії в умовах тотального стресу тощо. Таку інформацію вчителі мають постійно доносити до своїх учнів [93]. Проте ні відповідних науково-педагогічних досліджень, ні методичних рекомендацій для вчителів початкових класів з цього питання в українській науковій літературі ще немає.

Отже, зважаючи на потребу формування та розвитку життєвих навичок із молодшого шкільного віку, що важливо для виживання й успішної життєдіяльності в складних умовах сучасного світу, варто готувати майбутніх учителів початкової школи до вивчення європейського та вироблення власного досвіду формування й розвитку життєвих навичок в учнів. Структуру і стан готовності до такого виду професійної діяльності представлено в наступному підрозділі.

3.3. Структура і стан готовності українських учителів початкової школи до формування в учнів життєвих навичок

Підготовка вчителів початкової школи у ЗВО України здійснюється з урахуванням Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року, схваленої розпорядженням КМУ від 14.12.2016 № 988. У цій Концепції наголошено на потребі формування в учителів компетентностей, які визначені як «поєднання знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей,

особистих якостей, що визначають здатність особи успішно провадити діяльність у нових непередбачуваних умовах» [173].

Базовими компетентностями вчителя визначено такі: професійно-педагогічна, соціально-громадянська, загальнокультурна, мовно-комунікативна, психологічно-фасилітативна, підприємницька, інформаційно-цифрова [173]. Очевидно, що в основі цих компетентностей перебуває складна система життєвих навичок, які описані в попередніх розділах. Крім того, один із викликів XXI ст. для вчителів початкових класів – це формування в учнів потрібних навичок виживання в умовах надзвичайних ситуацій. І для виконання цього завдання потрібна спеціальна підготовка.

У багатьох європейських країнах уже напрацьовано відповідний досвід підготовки вчителів початкових класів до розвитку власних життєвих навичок і до формування таких навичок в учнів. Результати аналізу такого досвіду представлено в дисертаціях українських науковців [48, с. 16; 62, с. 11; 175, с. 12; 188, с. 14; 334, с. 14].

Україна чітко визначила орієнтир на входження до освітнього та наукового простору Європи, здійснює модернізацію освітньої діяльності в контексті європейських вимог. Цей процес є досить складним і багаторівневим; він передбачає розв'язання низки питань як на державному рівні, так і в кожному закладі освіти.

Для активної участі професорсько-викладацького складу педагогічних університетів України в модернізації вищої педагогічної освіти в умовах євроінтеграційних процесів потрібно мати досить повне уявлення про систему вищої освіти європейських країн загалом і підготовку педагогічних кадрів зокрема.

Проблема підготовки педагогічних кадрів у сучасних умовах є глобальною, пов'язаною з економічними, політичними, соціальними та національними особливостями, характерними для кожної держави. Тому й у різних країнах її вирішують неоднаково. Наприклад, у Фінляндії та Норвегії найбільшого поширення отримали кроскультурні уроки та навчання,

засноване на дослідницькому методі. На думку науковців [478, с. 21], такі уроки не лише сприяють інтеграції знань з різних наук, а й підвищують мотивацію до навчання, формують такі навички, як критичне мислення, глобальну компетентність. Тому в згаданих країнах найбільшого визнання одержала концепція науково-дослідницької педагогічної освіти, зокрема й у підготовці вчителів початкових класів [478, с. 24].

З початком XXI ст. в Іспанії дослідницькі навички вчителя також стали обов'язковою частиною програми його професійної підготовки [393, с. 7]. Після тривалих суперечок про те, яка з частин підготовки вчителя має переважати (наукова чи методична), іспанські науковці дійшли згоди, що наразі найголовнішою є готовність учителя до розвитку учнів, щоб вони були успішними в житті [463, с. 43].

На сьогодні в Україні є дослідження щодо розвитку в майбутніх учителів початкових класів таких важливих особистісних характеристик, як: діалогічні вміння (Н. Антонюк [8, с. 9]) та діалогічна культура (С. Довбенко [90, с. 8]), культура міжнаціонального спілкування (Т. Атрощенко [10, с. 10]), організаційна культура (В. Борщенко [31, с. 11]), дослідницька компетентність (Т. Ваколя [35, с. 7]), самоосвітня компетентність (Н. Воропай [55, с. 7]) і самостійність (С. Кампов [137, с. 6]), узагальнені прийоми розумової діяльності (Н. Глузман [64, с. 9]) та культура мислення (О. Митник [226, с. 112]), комунікативна компетентність (Н. Кипиченко [143, с. 10], О. Кравченко-Дзондза [180, с. 10]), толерантність (Ю. Котелянець [176, с. 15]), креативність (Н. Міщенко [228]), емпатійна культура (О. Шурин [344, с. 11]) та ін. Проте ці особистісні якості та професійні вміння українські дослідники досі не пов'язували з життєвими навичками, що сприяють успішній професійній самореалізації вчителя.

Професійні функції вчителя початкових класів зазвичай визначають на підставі врахування цілей, завдань, змісту й специфіки їхньої педагогічної діяльності, а також, ураховуючи умови життєдіяльності суспільства. Українська дослідниця А. Бекірова виокремлює деякі з професійних функцій як

основні: ціннісно-мотиваційна, гносеологічна, поведінково-діяльнісна, прогностично-проектувальна, регулятивна, рефлексивна. На її переконання, перелік і зміст окреслених функцій «демонструє багатоаспектність і різноспрямованість змісту педагогічної суб'єктності вчителів початкових класів» [20, с. 208].

З огляду на стрімку ескалацію глобальних змін у навколишньому середовищі, постійні виклики соціальної справедливості та рівності, а також загрози у сфері безпеки роль учителів як ключових фігур в освітніх і соціальних перетвореннях посилилася. Зіткнувшись із цими мінливими вимогами, вчителі переосмислюють свою роль як потенційних агентів змін, досліджують нові педагогічні сфери та співпрацю, пов'язують викладання та навчання із сучасними суспільними викликами.

Звертаємо увагу на те, що в Україні науковці здебільшого визначають поняття «soft skills» як прояв емоційного інтелекту людини, перелік особистих характеристик і якостей, що пов'язані ефективністю взаємодії з іншими людьми (Е. Гайдученко, А. Марушев, К. Коваль). Проте деякі науковці розширюють поняття «soft skills» здатністю до успішної та ефективної праці (О. Абашкіна, Н. Длугунович); готовністю особистості діяти у будь-яких мінливих ситуаціях, спираючись на власний досвід та інтуїцію (С. Наход); здатністю до подальшого розвитку в професійній діяльності (В. Давидова).

Така розмаїтість і неточність визначень у науковій літературі, на нашу думку, не сприяє чіткому усвідомленню вчителями потреби формувати в учнів систему життєвих навичок, які здатні забезпечити успіх у різних сферах життєдіяльності, а інколи – і виживання в складних умовах.

Починаючи з 2020 року, науковці Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського обґрунтовують важливість упровадження європейського досвіду в підготовку майбутніх педагогів в українських закладах вищої освіти. Зокрема, О. Демченко довела необхідність вироблення у майбутніх учителів початкових класів потреби й здатності розвивати soft skills різних категорій дітей засобами алізації.

Дослідниця з'ясувала сутність м'яких навичок, необхідних кожній особистості для досягнення життєвого й професійного успіху [81, с. 261].

На основі практичного досвіду нами було розроблено коуч-зошит як порадник для організатора театралізованої діяльності дітей [274] і збірник театралізованих заходів «Гостини у Мельпомени» [66].

Погоджуємося з українськими дослідниками О. Демченко та М. Вацьо, що сучасні учні потребують креативного й інноваційного педагога, який може створити для них індивідуальну траєкторію особистісного зростання. Для підготовки такого педагога варто зосередити увагу на розвитку в студентів педагогічного університету дивергентного мислення, педагогічної інтуїції, здатності нестандартно й швидко вирішувати педагогічні ситуації, схильності до педагогічної імпровізації [82, с. 65].

Автори зазначають, що «креативна компетентність майбутніх учителів початкових класів набувається на всіх етапах освітнього процесу у вищій школі, під час вивчення обов'язкових і вибіркових дисциплін, упровадження інноваційних форм і методів навчання, використання різних видів творчих завдань, організації творчо орієнтованої самостійної роботи здобувачів вищої освіти» [82, с. 67].

В Україні розвиток м'яких навичок майбутнього вчителя виокремлено як домінуючий складник напряму адаптації до сучасного глобалізованого професійного середовища. Дослідження в цьому напрямі здійснюються в контексті вступу України до Європейського простору вищої освіти (ЄПВО) [79, с. 182; 506, с. 415].

Зміни, що відбуваються у світі, формування міжнародного освітнього простору, розширення міжнародних наукових і культурних зв'язків, потреба адаптації підготовки фахівців до викликів глобального ринку праці не могли не вплинути на українську систему педагогічної освіти. В Україні з початку XXI ст. визначено пріоритетним створення такої системи педагогічної освіти, яка на основі національних надбань світового значення й усталених європейських традицій забезпечить підготовку вчителів, здатних здійснювати

професійну діяльність на демократичних і гуманістичних засадах, реалізовувати освітню політику як пріоритетну функцію держави, що спрямовується на розвиток та самореалізацію особистості, задоволення її освітніх і духовно-культурних потреб, а також потребу бути конкурентоспроможними на ринку праці [278].

Згідно з Концепцією НУШ (2016 р.) в Україні вже кілька років у початкових класах зреалізовується ідея дитиноцентричної школи з українською ідентичністю, якою передбачено формування в учнів потрібних навичок і компетенцій. Компетентності – це комплексна система знань, умінь, поглядів та цінностей. Їхнє формування в дитини залежить від таких базових складових:

- когнітивної (грамотність, лічба, цифрова грамотність, інформаційна грамотність тощо), яка охоплює не лише обсяг знань, накопичений в українських школярів, а і їхню здатність оперувати знаннями, мислити науково, бачити можливості для дослідження;

- складової здоров'я (фізичного та ментального);
- соціально-емоційної.

Тому відповідно до Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року, схваленої розпорядженням КМУ від 14.12.2016 № 988, підготовка вчителя початкових класів має бути спрямована на надання знань і формування навичок, які безпосередньо забезпечать виконання вчителем початкових класів своїх функцій.

Основними функціями вчителя початкових класів НУШ є такі:

- 1) планування і здійснення освітнього процесу;
- 2) забезпечення і підтримка навчання, виховання, розвитку учнів в освітньому середовищі та родині;
- 3) створення освітнього середовища;
- 4) рефлексія та професійний саморозвиток;
- 5) проведення педагогічних досліджень;

6) надання методичної допомоги колегам з питань навчання, розвитку, виховання й соціалізації учнів початкових класів закладу загальної середньої освіти;

7) узагальнення власного педагогічного досвіду та його презентація педагогічній спільноті;

8) оцінювання результатів роботи вчителів початкових класів закладу загальної середньої освіти.

Серед інших передбачено соціально-громадянські компетентності вчителя, якими він має володіти для здійснення професійної діяльності в умовах НУШ, зокрема: розуміння сутності громадянського суспільства; володіння знаннями про права і свободи людини; усвідомлення глобальних (зокрема й екологічних) проблем людства і можливостей власної участі у їхньому розв'язанні; усвідомлення громадянського обов'язку та почуття власної гідності; уміння визначати проблемні питання в соціокультурній, професійній сферах життєдіяльності людини та віднаходити шляхи їхнього розв'язання; навички ефективної та конструктивної участі в цивілізаційному суспільному розвитку; здатність до ефективної командної роботи; уміння запобігати конфліктам, а в разі виникнення – розв'язувати їх, досягаючи компромісів.

З 2015 року в Україні зареєстрована ГО «EdCamp Ukraine», метою якої є професійний розвиток педагогів, підвищення статусу вчительської професії, загалом реформи освіти на основі впровадження кращих світових освітянських практик [276]. Партнером діяльності ГО «EdCamp Ukraine» є Фонд ООН у галузі народонаселення в Україні – UNFPA та його проєкт «Трамплін для рівності», що реалізується за фінансової підтримки Швеції.

Основними завданнями своєї діяльності «EdCamp Ukraine» визначає такі:

- сприяння розвитку громадянського суспільства та розв'язанню освітніх, громадських, просвітницьких, антидискримінаційних, соціально-

економічних проблем, що стоять перед суспільством, поширення освітніх ініціатив;

- участь у державних реформах, формування суспільної думки в цінностях поваги й гідності, партнерства, паритетності, гендерної рівності, інклюзії та недискримінації;

- проведення регіональних і національних заходів для педагогів та місцевих громад, сприяння проведенню, організація й реалізація програм підвищення кваліфікації, стажувань, конференцій, майстеркласів, тренінгових програм, виставок, конкурсів тощо у сфері освіти;

- співпраця з міжнародними організаціями ООН, ЮНЕСКО, ЄС, з неурядовими організаціями іноземних держав щодо проєктів в освітній галузі, створення умов для їх реалізації, розвитку громадянського суспільства, культури та просвіти;

- сприяння виданню книг, навчальних посібників, методичних рекомендацій, інформаційних матеріалів тощо [68; 276].

Для перевірки готовності майбутніх учителів початкових класів до формування в учнів життєвих навичок, що потрібні людині для успішної життєдіяльності в XXI ст., у пропонованій дисертації розроблено **критерії та показники такої готовності**.

Термін «готовність» у словниках має таке значення: 1) схильний до чого-небудь, підготовлений; виявляє бажання щось зробити; 2) активно-дійовий стан особистості, установка на певну поведінку, мобілізованість сил на виконання завдання [283]; стан мобілізації психологічних систем перед майбутньою діяльністю [36, с. 47]. У педагогічній літературі готовність – це «цілісна інтегрована якість особистості, що характеризує її емоційно-когнітивну та вольову вибіркочу прогнозуючу мобілізаційність у момент включення у діяльність певної спрямованості» [257, с. 227].

Загалом готовність до професійної діяльності – це складна особистісно-професійна характеристика, основою якої є володіння професійно орієнтованими компетенціями та якостями, що сукупно відображають

сформованість усвідомленої особистісно-професійної позиції на ринку праці, зумовлюють достатній рівень спроможності використовувати інноваційні технології й особистісні якості для досягнення поставлених завдань і провадження успішної життєдіяльності [160, с. 85; 331, с. 95].

Серед низки визначень готовності вчителя до професійної діяльності нам найбільш імпонує дефініція, запропонована в дисертації О. Івлієвої. Дослідниця визначає готовність як систему, даючи таке трактування: «полікомпонентна система, що включає психологічну, педагогічну, предметну підготовку, а також сформованість певних особистісних якостей педагога»[128, с. 12].

У дослідженнях деяких науковців структура готовності зазвичай складається з чотирьох основних блоків (компонентів), що пов'язані з мотивацією (мотиваційний, мотиваційно-ціннісний), знаннями (когнітивний, когнітивно-інтелектуальний), уміннями та навичками (операційний, діяльнісний, процесуальний, креативно-діяльнісний) і здатністю до оцінювання результатів діяльності (оцінювально-прогностичний, оцінювально-регулятивний) чи самооцінювання особистісних якостей (рефлексивний) [128, с. 13; 181, с. 157].

Отже, оскільки готовність до будь-якої професійної діяльності визначають за умовною формулою **ГОТОВНІСТЬ = ХОЧУ+ЗНАЮ+ВМІЮ+ОЦІНЮЮ РЕЗУЛЬТАТ**, то науковці основними компонентами готовності визначають здебільшого ті, які пов'язані з мотивацією (мотиваційний компонент), знаннями (знаннєвий компонент), уміннями та діями (діяльнісний компонент), здатністю оцінити одержані результати, щоб коригувати відповідні дії та їхнє спрямування (оцінювальний компонент). Зауважимо, що назви компонентів готовності інколи відрізняються, залежно від сфери діяльності, проте найбільш поширеною є саме така формула структури готовності до професійної діяльності.

Оскільки в структурі готовності до формування в учнів життєвих навичок мотивація пов'язана з усвідомленням цінності, актуальності та

важливості конкретного виду діяльності; знання – з конкретними ситуаціями та індивідуальними потребами учнів; діяльність – із застосуванням відповідних технологій і методик; оцінювання – із самооцінюванням власних життєвих навичок, то пропонуємо основними компонентами готовності вчителя початкових класів до формування в учнів життєвих навичок уважати такі: ціннісно-мотиваційний, знаннєво-ситуаційний, професійно-технологічний, оцінювально-рефлексивний.

З урахуванням вищезазначеного пропонуємо таке визначення: *готовність учителя початкових класів до формування в учнів життєвих навичок, потрібних для успішної життєдіяльності в XXI ст., є складним, системним особистісно-професійним феноменом, що інтегрує ціннісно-мотиваційний, когнітивно-пізнавальний, професійно-діяльнісний, оцінювально-рефлексивний компоненти; зумовлює ефективність педагогічної діяльності й професійного розвитку та забезпечує позитивний результат і позитивну динаміку розвитку життєвих навичок у себе та в учнів.*

Для визначення рівня сформованості такої готовності будемо використовувати однойменні компонентам критерії з відповідними показниками, які описуємо нижче. Принагідно зазначаємо, що критерієм у наукових (філософських, психологічних, педагогічних) дослідженнях називають ознаку, мірило, основу, правило, за якими здійснюється оцінювання будь-чого відповідно до висунутих вимог. Найбільш точним вважаємо твердження Н. Мирончук стосовно того, що «мірою прояву критерію, його якісною та кількісною характеристикою, за якою визначають різні стани об'єкта, є показник, значення якого в словникових джерелах надається як свідчення, доказ, ознака чого-небудь» [225, с. 174]. У такому трактуванні, за визначенням Н. Мирончук, показник критерію – це деяка величина, міра прояву критерію; кількісна або якісна характеристика, за якою визначають різні стани об'єкта.

Отже, визначення рівня сформованості готовності ґрунтується на критеріальній системі, яка охоплює різні характеристики об'єкта

діагностування: 1) еталон системи, яку досліджують; 2) критерії, за якими аналізують компоненти системного об'єкта; 3) показники – числові характеристики, за якими визначають ефективність сформованості кожного компонента системи.

Нижче, на основі характеристик критеріїв готовності вчителя до формування в учнів життєвих навичок, визначимо показники кожного з них.

Ціннісно-мотиваційний критерій є визначальним у структурі готовності фахівця до будь-якої діяльності. Усвідомлення важливості своєї роботи та бажання виконати її на найвищому якісному рівні спонукає фахівця розширювати власну систему знань, набувати нових навичок, розвиватись особистісно і професійно, щоб бути успішним. Тобто ціннісно-мотиваційний критерій є рушійною силою для вияву інших критеріїв.

До показників ціннісно-мотиваційного критерію належать: виражена позитивна мотивація та спрямованість до набуття власних життєвих навичок, що потрібні для успішної життєдіяльності в ХХІ ст.; переконаність у важливості формування та розвитку життєвих навичок в учнів; бажання докладати максимум зусиль для розвитку в учнів системи необхідних для успішної життєдіяльності в ХХІ ст. життєвих навичок, ураховуючи кращі зразки європейського досвіду.

Для втілення такого бажання на практиці майбутньому вчителю початкових класів потрібні відповідні знання: про види навичок і їхні характеристики; про європейський досвід формування в учнів життєвих навичок; про вплив життєвих навичок на успішність в окремих видах діяльності; про взаємозалежність різних видів навичок і рис характеру; про необхідність інтенсифікації розвитку тих чи тих навичок у конкретних життєвих ситуаціях. Такі знання належать до показників *когнітивно-пізнавального критерію* готовності вчителя початкових класів до формування в учнів життєвих навичок. У такій назві критерію ми увиразнюємо потребу розуміння вчителем залежності сформованості й ефективності окремих життєвих навичок від ситуації їх прояву. Педагог має розуміти, наприклад, що

цифрові навички в сучасному суспільстві є важливими життєвими навичками для кожного фахівця. Водночас для програміста – це жорсткі професійні навички. За аналогією, комунікативні навички є м'якими для учнів, але стають жорсткими для вчителів, оскільки успішно комунікувати – це основне професійне вміння кожного педагога.

Для успішного здійснення професійної діяльності майбутні вчителі мають знати вимоги обраної професії; розуміти необхідність розвитку в себе відповідних професійних і життєвих навичок; володіти методиками й технологіями розвитку життєвих навичок в учнів. Тому в структурі готовності до формування в учнів життєвих навичок виокремлюємо *професійно-діяльнісний критерій* із такими показниками: наявність лідерських здібностей; власне володіння життєвими навичками (навички емпатії, критичного мислення, емоційної стійкості); володіння технологіями і методиками формування в учнів життєвих навичок.

Наявність лідерських якостей визначали, використовуючи тест «Чи можете Ви впливати на людей», а сформованість навичок емпатії – за допомогою тесту «Визначення емпатичних здібностей особистості (за методикою В. Бойка)» (Додаток Б).

У системі показників професійно-діялісного критерію найбільш важливими вважаємо навички емоційної стійкості, оскільки людина зі стійкою психікою вміє зберігати позитивний настрій навіть у складній ситуації, бо концентрує розум на вирішенні завдань, а не на пошуку проблем; вона відкрита до всього нового, має нестандартне мислення; не боїться змін у житті, готова до експериментів; використовує будь-яку можливість для зростання та розвитку; спокійно сприймає невдачі, оцінюючи помилки як досвід, що допомагає самовдосконалюватися, шукати виходи зі скрутних ситуацій, підвищувати мотивацію і продуктивність [9, с. 89; 145, с. 31; 246, с. 89].

Сформованість навичок емоційної стійкості – основного показника операційно-технологічного критерію – оцінювали за методикою

самооцінювання емоційного стану Уессмана-Рікса в розрізі чотирьох складових: «спокійність – тривожність», «енергійність – утомленість», «піднесення – пригніченість», «упевненість у собі – безпорадність» (Додаток Б).

Для того щоб бути готовим до формування в учнів життєвих навичок, учитель має вміти оцінювати їх наявність/відсутність у кожної дитини і в себе. Правильне визначення рівня сформованості навичок кожного учня може допомогти вчителю здійснити більш конкретне планування освітнього процесу, установити цілі розвитку для кожного школяра на основі його прогресу та використати власні знання про здібності й потреби конкретного учня, щоб створити індивідуальні плани занять, які допоможуть йому досягти успіху в різних сферах життєдіяльності.

Тому в структурі готовності вчителя початкових класів до формування в учнів життєвих навичок виокремлюємо як обов'язковий *оцінювально-рефлексивний* критерій із такими показниками: самоефективність, адекватність самооцінка, уміння визначати й оцінювати навички, потрібні учням у сучасних реаліях.

Самоефективність учителя початкових класів – це його впевненість у професійній майстерності та у своїй здатності виховувати учнів як успішних громадян. Вибираючи цей показник, ми керувалися висновками досліджень О. Жигайло та К. Петровської, які довели, що результати діяльності вчителя початкових класів залежать не лише від його професійних навичок, а й від особистісних конструктів, які є частиною особистості вчителя. Саме вчитель із високою самоефективністю, як довели українські дослідниці, не боїться труднощів, може оцінювати свої результати роботи і якісно аналізувати роботу інших, гнучкий під час розв'язання завдань, критичний і справедливий до своєї діяльності та діяльності інших. Під час спілкування з учнями, батьками та колегами самоефективний учитель проявляє більшу толерантність і орієнтованість, може аргументовано пояснити власну позицію [99, с. 262].

Для визначення самоефективності, яку витлумачуємо не лише як потенційну здатність організувати та здійснити ефективну діяльність для досягнення певної мети, а і як продуктивний процес поєднання когнітивних, соціальних і поведінкових навичок задля здійснення оптимальної стратегії в різноманітних ситуаціях, застосовували методика «Шкала самоефективності Р. Шварцера та М. Єрусалема» (Додаток Б).

Ще одним показником оцінювально-рефлексивного критерію є адекватність самооцінки, яка дає вчителю усвідомлення своїх можливостей, спонукає до здійснення конкретних кроків і прийняття рішень на шляху до досягнення поставленої мети, тобто істотно впливає не лише на рівень успішності професійної діяльності [251, с. 397], а й на саморозвиток. Адекватність самооцінки визначали за допомогою тесту «Самооцінка особистості».

Отже, аналіз структури готовності вчителя початкових класів до формування в учнів життєвих навичок дав змогу визначити її компоненти, критерії, показники та обрати відповідні діагностувальні методики, що представлено в таблиці 3.2.

Таблиця 3.2.

**Критерії та показники готовності вчителя до формування в учнів
життєвих навичок**

Критерії	Показники критерію та відповідні діагностувальні методики
<i>ціннісно-мотиваційний</i>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Усвідомлення цінності розвитку життєвих навичок у себе та в учнів. (Авторський опитувальник). 2. Мотивація до саморозвитку (Методика вимірювання мотивації успіху Т. Елерса). 3. Мотивація до вивчення європейського досвіду формування в учнів життєвих навичок (Авторський опитувальник). 4. Бажання формувати в учнів життєві навички з урахуванням кращих зразків європейського досвіду (Авторський опитувальник). 5. Мотивація до успіху в професійній діяльності

<i>когнітивно-пізнавальний</i>	<p>6. Розуміння тенденцій у вимогах ринку праці до сформованості життєвих навичок (Авторський опитувальник).</p> <p>7. Знання основних видів життєвих навичок. (Авторський опитувальник).</p> <p>8. Знання про систему навичок, потрібних учителю початкових класів (Авторський опитувальник).</p> <p>9. Знання про систему навичок, потрібних учню початкових класів (Авторський опитувальник).</p> <p>10. Знання європейських методик формування в учнів життєвих навичок (Авторський опитувальник).</p>
<i>професійно-діяльнісний</i>	<p>11. Наявність лідерських якостей (Тест «Чи можете Ви впливати на інших» [3, с. 162]);</p> <p>12. Здатність до емпатії. Тест «Визначення емпатійних здібностей особистості (за методикою В. Бойка)» [3, с. 185].</p> <p>13. Володіння навичками емоційної стійкості (Методика самооцінювання емоційного стану Уессмана-Рікса) [214].</p> <p>14. Уміння визначати найбільш важливі навички для різних життєвих ситуацій (Авторський опитувальник).</p> <p>15. Володіння методиками формування життєвих навичок учнів (спостереження під час педагогічної практики).</p>
<i>оцінювально - рефлексивний</i>	<p>16. Самоефективність (Тест «Шкала самоефективності Р. Шварцера та М. Єрусалема»).</p> <p>17. Адекватність самооцінки (Тест «Самооцінка особистості»)</p> <p>18. Уміння визначати рівень сформованості життєвих навичок у себе (Авторський опитувальник).</p> <p>19. Уміння визначати рівень сформованості життєвих навичок в учнів (Авторський опитувальник)</p> <p>20. Здатність визначати свої сильні та слабкі сторони. (SWOT-аналіз, Wingfinder).</p>

Числове значення кожного з показників визначали за допомогою відповідних діагностичних методик, здійснивши перекодування у рівні так, щоб одержати чотири рівні готовності, які оцінювали за шкалою від 2 до 5. Для переведення результатів оцінювання за відповідною методикою у 5-ти бальну шкалу здійснено кваліметричний розподіл (див. Розділ 5).

Для отримання повнішого уявлення про стан готовності українських учителів початкової до формування в учнів життєвих навичок ми здійснювали опитування вчителів-практиків із понад 10-річним стажем роботи і студентів-старшокурсників педагогічних університетів із факультетів, де готують учителів початкових класів.

Для забезпечення достовірності результатів опитування спочатку визначали обсяг вибірки. Оскільки всіх учителів початкових класів в Україні (генеральна сукупність) близько 40000, то для з'ясування кількості респондентів, яких потрібно було опитати, щоб із ймовірністю 0,95 можна було б стверджувати, що готовність до формування в учнів життєвих навичок учителів у вибірці відрізняється від такої готовності вчителів у генеральній сукупності не більше, ніж на 0,05, використовували формулу

$$n = \frac{Nt^2 pq}{N\Delta^2 + t^2 pq}$$

[Воловик, с.120], де N – кількість педагогів у генеральній сукупності, p і q – частки вчителів, які готові або не готові до формування в учнів життєвих навичок, $\Delta=0,05$, $t=1,96$ – визначено з таблиць для $F(t)=0,95$ [Воловик, с.205]. Оскільки частки p і q нам невідомі, то потрібно брати їхні значення такими, щоб їх добуток був максимальним, тобто $pq=0,25$. Підставивши відповідні значення у формулу, одержимо $n \approx 396$.

Тому до опитування й оцінювання 2021-2022 навчального року залучено 432 вчителів початкових класів з усіх областей України, які проходили підвищення кваліфікації на базі освітньо-наукового ХАБу «NotBox» у Вінницькому державному педагогічному університеті імені Михайла Коцюбинського. Результати опитування й оцінювання за описаними вище методиками представлені в таблиці 3.3.

**Результати опитування вчителів стосовно їхньої готовності до
формування в учнів життєвих навичок**

№	Показники, що передбачали оцінювання за 5-бальною шкалою	Середній бал	
		учителі	студенти
1.	Мотивація до саморозвитку.	3,1	3,1
2.	Мотивація до вивчення європейського досвіду формування в учнів життєвих навичок.	2,2	2,4
3.	Бажання формувати в учнів життєві навички.	2,7	2,5
	<i>Середній бал за ціннісно-мотиваційним критерієм</i>	2,7	2,7
4.	Знання про систему навичок, потрібних учителю початкових класів.	2,8	2,6
5.	Знання про систему навичок, потрібних учневі початкових класів.	2,6	2,4
6.	Знання європейського досвіду формування в учнів життєвих навичок.	3,2	3,1
	<i>Середній бал за когнітивно-пізнавальним критерієм</i>	2,9	2,7
7.	Наявність лідерських якостей.	2,8	2,6
8.	Здатність до емпатії.	4,1	3,7
9.	Володіння навичками емоційної стійкості.	3,8	3,8
	<i>Середній бал за операційно-діяльним критерієм</i>	3,6	3,4
10.	Самоефективність.	3,9	3,5
11.	Адекватність самооцінки.	4,1	3,6
12.	Уміння визначати рівень сформованості та застосовувати методики розвитку життєвих навичок у себе та в учнів.	3,1	2,8
	<i>Середній бал за оцінювально-рефлексивним критерієм</i>	3,7	3,3

З таблиці 3.3 видно, що за більшістю показників у студентів – майбутніх учителів початкових класів – результати значно нижчі. Пояснюємо це тим, що вчителі набули певних знань і навичок у процесі практичної діяльності. Проте рівень їхньої готовності до формування в учнів життєвих навичок на основі застосування європейського досвіду є недостатнім.

Учитель початкових класів має вміти гартувати волю вихованців, формувати їхній характер і навички самоконтролю, закладати основи

моральної культури. Майбутній учитель початкових класів має навчитися саморефлексії, постійно працювати над моделюванням адекватної самооцінки.

У своїй практиці ми використовували практико-дослідницькі проекти, які виявились ефективним засобом самоаналізу і рефлексії. Такі проекти сприяли інтеграції трьох складових професійної підготовки майбутніх педагогів: наукової, дослідницької і практичної діяльності, а також рефлексії власної педагогічної діяльності [129, с. 116].

Для того, щоб підготувати майбутніх учителів початкових класів до формування в учнів життєвих навичок, потрібно ще під час їхнього навчання в університеті забезпечити реалізацію відповідних організаційно-педагогічних умов, спрямованих на формування ціннісно-мотиваційного, знаннєво-ситуаційного, операційно-технологічного й оцінювально-рефлексивного компонентів такої готовності.

Звертаємо увагу на циклічність структури готовності вчителя початкових класів до формування в учнів життєвих навичок: на основі числових значень оцінювально-рефлексивного критерію студенти роблять висновок про недостатній рівень такої готовності і недостатню сформованість власних життєвих навичок. Це спрацьовує сильним мотиваційним чинником для роботи над собою у професійному й особистісному аспектах.

Тому, організовуючи експериментальне дослідження, ми виходили з припущення, що подальша професійна підготовка з урахуванням структури готовності до формування в учнів життєвих навичок дозволить підготувати вчителя початкових класів, який сам володітиме потрібними життєвими навичками і буде здатний сформуванати й розвинути такі навички в учнів.

Щоб забезпечити таку професійну підготовку, потрібно визначити методологічні підходи та організаційно-педагогічні умови вивчення європейського досвіду формування в учнів життєвих навичок та реалізувати їх у педагогічних ЗВО України у вигляді спеціально структурованої методичної системи, яку ми представляємо в четвертому розділі.

3.4. Методологічні підходи й організаційно-педагогічні умови імплементації європейського досвіду в систему професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів

Система освіти – складна соціальна система, яка має ієрархічну й багатокомпонентну структуру, здатну до управління та самоорганізації. Тому для її вивчення та управління доцільним є використання основних положень загальної теорії систем (англ. General System Theory), яка була створена Л. Берталанфі як дослідницька програма (GST), що спрямована на вивчення цілісних об'єктів, щоб подолати або доповнити механістичні та редуцціоністські підходи [372, с. 145].

Система – це сукупність компонентів, поєднаних взаємозв'язками в єдине ціле. Кожна система має причинно-наслідкові межі, на неї впливає її контекст, який визначається її структурою, функцією та роллю та проявляється через її зв'язки з іншими системами.

У таких складних відкритих нелінійних соціальних системах, як система освіти, постійно виникають нові суперечності; проявляються внутрішні тенденції саморозвитку; відбуваються реакції на зовнішні впливи й потреби суспільства, що все разом зумовлює неперервні процеси розвитку системи загалом. Проте для оптимізації процесів реформування та модернізації сфери освіти відповідно до запитів суспільства потрібно узгоджувати внутрішні тенденції саморозвитку з вимогами та діями ззовні.

Для такої узгодженості науковці й розробляють відповідні нормативні документи, концепції, методологічні підходи, технології й методики. Здебільшого дослідники проблем освіти працюють над методологією організації освітнього процесу, над питаннями управління закладами освіти, розвитку особистості відповідно до запитів суспільства [256, с. 73].

Традиційно система вищої освіти була більше орієнтована на академічні результати, ніж на розвиток особистості. Проте в Законі України «Про освіту», прийнятому в 2017 році внесені доповнення та зміни, які передбачають, що:

«освіта є основою інтелектуального, духовного, фізичного і культурного розвитку особистості, її успішної соціалізації, економічного добробуту, запорукою розвитку суспільства, об'єднаного спільними цінностями і культурою, та держави», а метою освіти є: «всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей, виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству, збагачення на цій основі інтелектуального, економічного, творчого, культурного потенціалу Українського народу, підвищення освітнього рівня громадян задля забезпечення сталого розвитку України та її європейського вибору» [122].

Тому, аналізуючи європейський досвід, ми дійшли висновку, що потрібна стратегія професійної підготовки вчителя початкових класів, яка буде орієнтована на студента, на розвиток його життєвих навичок, особистісних і професійних якостей і підвищить його готовність до формування життєвих навичок в учнів.

Процеси, що нині відбуваються в системі педагогічної освіти, відповідають законам синергетики, про що свідчить, наприклад, наявність колективного впливу кількох взаємопосилювальних чинників; відкритість; нелінійність, нерівноважність, прояви хаосу та самоорганізації [182, с. 4; 184, с. 7; 189, с. 237].

У дослідженнях проблем сучасного етапу розвитку освіти в контексті синергетичного підходу на основі використання моделей розвитку соціокультурних і освітніх процесів доведено, що для виховання цілісної креативної особистості освіта повинна більшою мірою враховувати досягнення сучасних концепцій самоорганізації та саморозвитку [183, с. 5].

Це означає, що для вирішення сучасних цивілізаційних викликів потрібна якісно інша освіта, тобто реформування та модернізації потребує вся освітня система, зокрема й система педагогічної освіти. Тому науковці

наголошують на потребі переходу від усталеної адаптаційної освітньої моделі до моделі інноваційної, спрямованої на розвиток здібностей людини, її інноваційного мислення, здатності до сприймання мінливих умов сучасного світу [183, с. 8].

Складність і нелінійність розвитку системи освіти виявляється у її здатності реагувати на малі резонансні зміни більшою мірою, ніж на прямі вказівки «зверху». Відповідно до концепції самоорганізації, під впливом зовнішніх чинників і внутрішніх змін, подальші посилення яких призводять до узгодженої дії безлічі підсистем, їхня взаємодія переводить систему в якісно новий стан і виникає структура вищої організації [44, с. 291; 98, с. 11; 167, с. 139].

Методологія синергетики, на думку С. Коломієць, має принципово змінити погляд на процес освіти. Освіта, як зазначає дослідниця, «це нелінійна ситуація відкритого діалогу, прямого та зворотного зв'язку; це процес, що сприяє пробудженню власних сил того, хто навчається, співробітництву з собою та іншими учасниками освітнього процесу» [167, с. 139].

У педагогічній науці концепцію самоорганізації використовують для осмислення педагогічних явищ, проєктування та побудови моделей різних педагогічних систем [98, с. 11], для побудови моделі розвитку університетської освіти [223, с. 224] тощо. В Україні є приклади використання її в теорії виховання та предметного навчання [202, с. 81; 207, с. 33]. Уважаємо, що цю концепцію можна використати як нове методологічне підґрунтя для глобального моделювання та побудови сценаріїв розвитку педагогічних систем і процесів, зокрема й методичної системи підготовки майбутніх учителів до впровадження європейського досвіду формування життєвих навичок в учнів початкової школи.

Синергетичний підхід до методичної підготовки вчителя початкових класів, заснований на ефекті посилення впливів у навчанні в результаті використання навчальної інформації через різні канали сприйняття (книги, комп'ютерні презентації, on-line і of-line лекції тощо), вимагають звернення до

відбору методичних засобів, урахуваючи специфіку предметних знань. Синергія як ефект підвищення результативності професійної підготовки за рахунок взаємозв'язку та взаємопідсилення різних впливів у предметному навчанні може реалізуватися через використання в освітньому процесі образного й логічного, абстрактного та наочного, якісного й кількісного у їх узаємопереходах. Це все потребує розвитку нелінійного (дивергентного) мислення, яке охоплює процеси аналізу, порівняння, синтезу, узагальнення, оцінювання тощо.

Синергетичний підхід до сукупності методичних знань і навичок дозволяє проєктувати та конструювати систему методичної підготовки як самоорганізовану, здатну до саморозвитку підсистему системи професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів. З позицій концепції синергетики, майбутні педагоги повинні опанувати різні методи, методики й технології розвитку в учнів життєвих навичок, щоб у майбутньому реальному освітньому процесі у них була можливість вибору з альтернатив. Тільки чітка структурованість, різноманітність, відкритість для сприйняття нової інформації арсеналу методичних знань є умовами формування методичної готовності майбутнього вчителя початкових класів до формування в учнів життєвих навичок.

Оскільки система – це сукупність елементів (підсистем), які утворюють певну цілісність, узаємодіють між собою і з зовнішнім середовищем (надсистемою), то методичну систему підготовки майбутніх учителів визначаємо як підсистему системи професійної освіти і пропонуємо таке авторське визначення: *методична система підготовки майбутніх учителів до впровадження європейського досвіду формування життєвих навичок в учнів початкової школи – це сукупність ієрархічно пов'язаних компонентів: цілей підготовки, методологічних підходів, організаційно-педагогічних умов, змісту, технологій, методів, засобів, форм організації освітнього процесу, що утворюють єдину цілісну функціональну структуру, орієнтовану на запит*

сучасного суспільства – виховання щасливих, успішних, креативних, відповідальних громадян, починаючи з молодшого шкільного віку.

Побудова лабільної, адаптивної до змін, функціональної та результативної методичної системи підготовки вчителів початкових класів до використання європейського досвіду формування життєвих навичок в учнів потребує врахування основних закономірностей її розвитку як складної, нелінійної та відкритої системи. Ураховуючи багатокomпонентний, багаторівневий і міждисциплінарний характер такої підготовки, визначимо й схарактеризуємо основні її компоненти.

Мета – підготувати майбутніх учителів початкових класів до використання європейського досвіду формування в учнів життєвих навичок, які сприятимуть їхній успішній життєдіяльності в складних умовах ХХІ ст.

Методологічні підходи, які враховують соціальне замовлення суспільства стосовно діяльності вчителя та особистісних характеристик учнів (системний, синергетичний, цивілізаційний, культурологічний, компетентнісний, особистісний, діяльнісний).

Системний підхід передбачає аналіз проблем освіти як цілісного складного об'єкта, у структурі якого – низка складових, що взаємодіють між собою (внутрішні зв'язки) і залежать від зовнішніх впливів (зовнішні зв'язки). Однією з таких складових системи освіти є методична підготовка майбутніх учителів до впровадження європейського досвіду формування життєвих навичок в учнів початкової школи, яка теж має ознаки системи.

Оскільки процесам підвищення рівня професіоналізму вчителя властиві закономірності всебічно-синергійного розвитку людини (самореалізація творчого потенціалу в процесі діяльності; вплив об'єктивних і суб'єктивних чинників, що сприяють чи перешкоджають професійному й особистісному розвитку; значна роль самоосвіти, самоорганізації та самоконтролю; потреба в самовдосконаленні, самокорекції та самореорганізації діяльності під впливом нових вимог суспільства; необхідність усвідомлення своїх здібностей і можливостей, чеснот і недоліків власної діяльності) [43, с. 134; 45, с.6 03], то

доцільним у побудові методичної системи підготовки майбутніх учителів до впровадження європейського досвіду формування життєвих навичок в учнів початкової школи вважаємо синергетичний підхід.

Синергетичний підхід ураховує те, що методична система підготовки майбутніх учителів початкових класів до впровадження європейського досвіду формування в учнів життєвих навичок є відкритою і здатною до самоорганізації, тобто в ній проявляються такі основні положення синергетики: взаємодія руйнівних і створювальних сил; залежність людини від соціуму; можливість впливу окремих особистостей на макросоціальні процеси; залежність розвитку системи не лише від досягнень минулого, а й від потреб майбутнього тощо. І тут наші думки цілком узгоджуються з висновками М. Швардак про те, що «вплив на тенденції в освіті має не тільки динамічний розвиток суспільства, а й соціальний регрес, спричинений масштабними в умовах сьогодення форс-мажорними обставинами (всесвітня пандемія, спричинена COVID-19, війна в Україні)» і що «сучасне покоління живе в епоху глобальних перетворень, які змінюють ціннісні орієнтири, спосіб життя, мислення, комунікування й бачення прийдешнього» [340, с. 138].

Цивілізаційний підхід передбачає врахування в підготовці майбутніх учителів початкової освіти таких особливостей розвитку сучасної цивілізації, як: глобалізація, цифровізація, посилення стану невизначеності в більшості суспільних процесів і зростання людського чинника в них, що здатний сприяти діалогу культур або спричинити «зіткнення цивілізацій» [336, с. 171] тощо [63, с. 4; 161, с. 49; 350, с. 127]. Стан невизначеності характерний і для системи життєвих навичок, оскільки в сучасному складному світі, який розвивається за нелінійними законами і в якому частішають прояви хаосу, важко передбачити, які навички будуть найбільш затребуваними в найближчому майбутньому.

Основою цивілізації є культурні надбання суспільства, які визначають запити до системи освіти й професійної підготовки вчителя. Тому доцільним є *культурологічний підхід* до побудови методичної системи підготовки

майбутніх учителів до впровадження європейського досвіду формування життєвих навичок в учнів початкової школи. Культурологічний підхід передбачає врахування загальноєвропейських культурних традицій і національних відмінностей у формуванні в учнів життєвих навичок.

Як засвідчено в першому розділі, поняття навичок тісно переплітається з поняттям компетентностей, а життєві навички часто ототожнюють з відповідними компетентностями. Тому застосування *компетентнісного* підходу дозволило визначити систему професійних і життєвих навичок учителя початкових класів, які є основою його професійної компетентності (див. Розділ 2).

Життєві навички тісно пов'язані з рисами характеру, які сприяють успішній життєдіяльності людини в сучасному суспільстві і допоможуть їй швидше адаптуватися до потреб майбутнього. Тому *особистісний підхід* уможливив визначення тих життєвих навичок, які потрібні вчителю початкових класів і його учням, щоб бути успішними в мінливих і непередбачених умовах функціонування сучасного суспільства.

Ураховуючи висновки європейських науковців, що навички найшвидше формуються та розвиваються в процесі діяльності (освітньої, дослідницької, творчої, соціальної), ми застосували *діяльнісний підхід*. Студентів, крім навчальної та наукової діяльності, залучали до художньо-творчої та волонтерської діяльності, а також до участі в різноманітних соціальних проєктах.

Оскільки вчителі дедалі більше позиціонуються як агенти змін в освітніх і соціальних трансформаціях, їм потрібен постійний професійний розвиток, щоб підтримати їхній перехід до цієї нової ролі [59, с. 49; 106, с. 32; 138, с. 70; 147, с. 57; 139, с. 347]. Погоджуємося з Г. Кіт, яка зазначає, що, «употужнюючи свій професійний розвиток, учитель тим самим підвищує рівень особистісного розвитку учнів», а отже, і суспільства загалом [147, с. 55].

Те саме можемо стверджувати й стосовно викладача педагогічного університету: підготувати вчителя, здатного до неперервного особистісного та професійного вдосконалення зможе лише той ЗВО, викладачі якого постійно здійснюють підвищення власної кваліфікації та орієнтовані на саморозвиток.

Навчання впродовж життя і неперервний професійний розвиток педагогів задекларовані в Законі України «Про освіту» (2017) та регламентовані Постановою Кабінету Міністрів «Деякі питання підвищення кваліфікації педагогічних і науково-педагогічних працівників» від 21 серпня 2019 р. №800, Наказом Міністерства освіти і науки України №1341 від 30 жовтня 2020 року «Про затвердження Методичних рекомендацій для професійного розвитку науково-педагогічних працівників», Стандартами і рекомендаціями щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти (ESG).

У попередніх розділах дисертації окреслено важливу роль учителя початкових класів у формуванні життєвих навичок учнів. Йому доводиться виховувати в учнів самостійність, відповідальність, толерантність, емпатію; учити долати життєві невдачі, досягати поставленої мети; формувати здатність до лідерства та командної роботи тощо. Методика інтеграції лідерських компетенцій в освітній процес початкової школи детально описана нами в статті [104, с. 657].

Очевидно, що й сам учитель має володіти такими життєвими навичками, які не завжди бувають сформованими в нього під час навчання в школі. Тому в процесі професійної підготовки викладачі педагогічного університету мають надавати цьому питанню значної уваги, використовуючи власний приклад і спеціально організовані заходи навчальної та позанавчальної діяльності.

Фактично маємо складну ступінчасту систему впливу на формування життєвих навичок від викладача педагогічного ЗВО до учня початкової школи (рис. 3.2.).

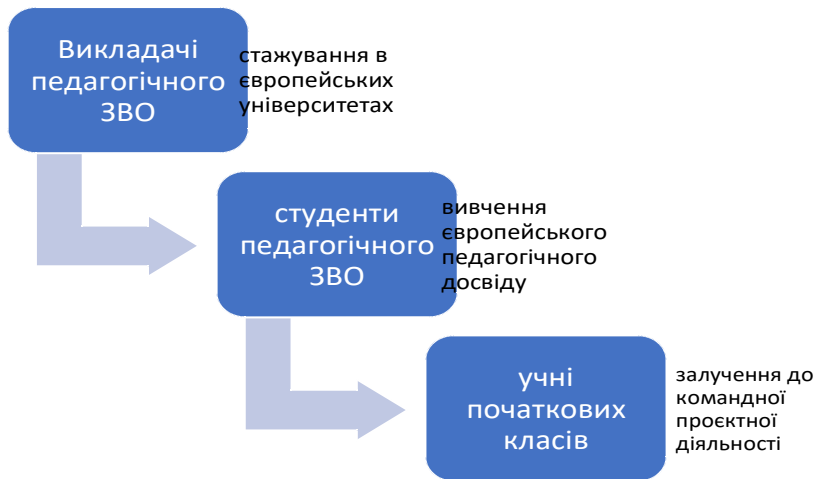

Рис. 3.2. Ступінчаста система впливу на формування життєвих навичок від викладача педагогічного ЗВО до учня початкової школи

Це означає, що починати розв’язувати проблему формування життєвих навичок в учнів початкової школи потрібно з відповідної поетапної підготовки викладача педагогічного університету. Тому до важливих завдань викладачів педагогічного університету, які беруть участь у підготовці майбутніх учителів початкових класів, ми уналежнюємо такі:

- 1) вивчення теоретичних основ формування життєвих навичок;
- 2) аналіз теорії і практики формування життєвих навичок в країнах ЄС та інших країнах світу;
- 3) аналіз раніше розроблених теорій формування життєвих навичок в учнів і студентів;
- 4) розроблення авторських методик формування життєвих навичок в майбутніх учителів початкових класів;
- 5) формування готовності майбутніх учителів початкових класів до формування життєвих навичок в учнів, ураховуючи європейський досвід.

На виконання цих завдань і спрямовано системну роботу у Вінницькому державному педагогічному університеті (ВДПУ) імені Михайла Коцюбинського на основі дотримання відповідних організаційно-педагогічних умов (рис. 3.3.).

Організаційно-педагогічні умови, як і в нашій статті [291, с. 197], визначаємо як сукупність чинників, що сприяють врегулюванню та взаємодії об'єктів і явищ освітнього процесу, спрямованих на досягнення поставленої мети й реалізацію педагогічних завдань. Визначаючи відповідні організаційно-педагогічні умови для досягнення мети цього дослідження, ми усвідомлювали, що від їх реалізації та вибору спеціальних технологій, методик, засобів, методів і форм навчання, залежить результат професійної підготовки майбутнього вчителя початкових класів до впровадження європейського досвіду формування в учнів життєвих навичок.

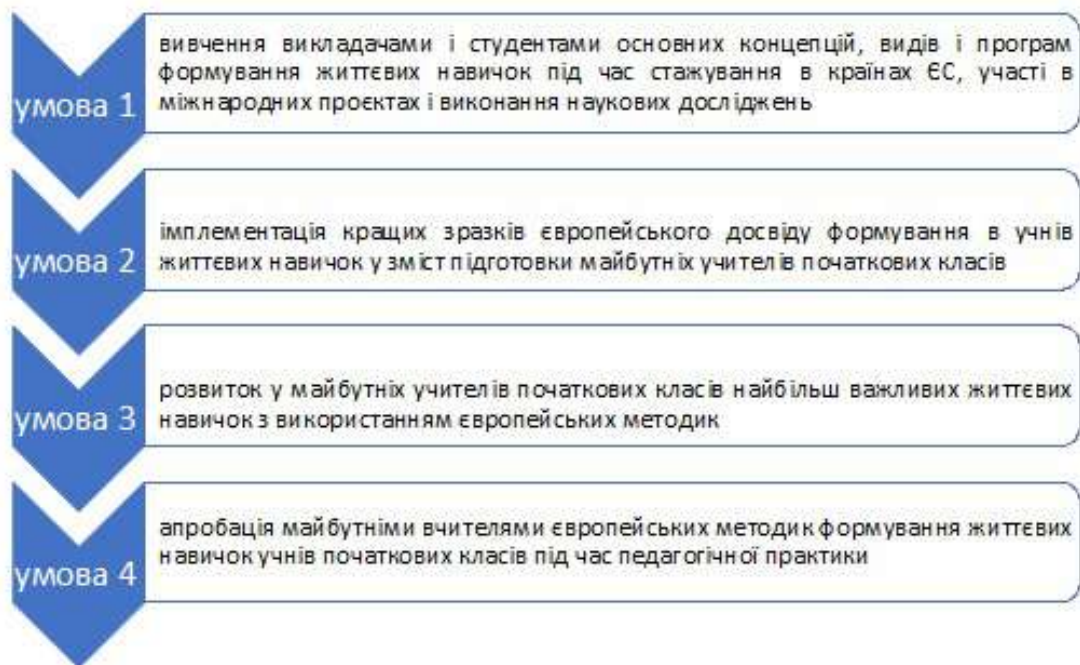

Рис. 3.3. Організаційно-педагогічні умови вивчення й імплементації європейського досвіду формування в учнів життєвих навичок у професійну підготовку майбутніх учителів початкових класів України

Першу організаційно-педагогічну умову – вивчення викладачами і студентами основних концепцій, видів і програм формування життєвих навичок під час стажування в країнах ЄС, участі в міжнародних проєктах і виконання наукових досліджень – ми реалізовували задля вивчення європейського досвіду формування в учнів життєвих навичок і визначення специфіки підготовки майбутніх учителів до такої діяльності.

Найдієвішим способом вивчення та поширення на теренах України європейського досвіду організації освіти, зокрема й формування в учнів життєвих навичок, є залучення педагогічних ЗВО до європейського інформаційного освітньо-наукового простору.

У результаті проведеного моніторингу відповідно до завдань дослідження з'ясовано, що розвиток міжнародних зв'язків ЗВО реалізується в таких формах: спільна наукова діяльність на підставі укладених договорів про співпрацю; забезпечення представництва ЗВО на світовому ринку освіти та науки; участь у міжнародних програмах і фондах; отримання фінансової підтримки досліджень у вигляді грантів; організація міжнародних конференцій на базі ЗВО та участь викладачів українських університетів у наукових форумах за кордоном; регулярні контакти з традиційними закордонними партнерами, обмін інформацією, підготовка спільних наукових публікацій; наукові закордонні стажування та відрядження (науковий туризм) з метою обміну досвідом науково-педагогічної діяльності; створення спільно із закордонними партнерами культурно-освітніх і навчально-методичних центрів, нових навчальних закладів.

У наукових працях викладачів ВДПУ доведено, що науковий туризм є однією з найефективніших форм вивчення європейського досвіду [190, с. 102; 428, с. 31]. Нову інформацію, знання та вміння, здобуті під час наукових подорожей, викладачі ВДПУ не лише активно використовують у практичній професійній діяльності, а й діляться досвідом з колегами.

Виконання викладачами й студентами педагогічного університету наукових досліджень з проблем формування в учнів життєвих навичок було організовано задля визначення найбільш ефективних методик імплементації в Україні кращих зразків європейського досвіду.

Осмыслити й проаналізувати роль і значення життєвих навичок допомагає систематичний огляд літератури з цієї тематики та визначення напрямку для подальших досліджень, ураховуюючи українські реалії. Здійснено ретельний пошук публікацій у міжнародних наукометричних базах з метою виявлення

публікацій щодо методик формування та розвитку в учнів життєвих навичок, а також щодо підготовки вчителів початкових класів до такого виду діяльності.

Виявлено, що відсутність належних знань про види і важливість життєвих навичок для успішної життєдіяльності серед науково-педагогічних працівників і студентів педагогічного університету стало серйозною проблемою для імплементації кращих взірців європейського досвіду в українську педагогічну освіту. Тому *другою організаційно-педагогічною умовою* визначаємо імплементацію кращих зразків європейського досвіду формування в учнів і студентів життєвих навичок у зміст підготовки майбутніх учителів початкових класів.

З огляду на те що сформувати в учнів потрібні життєві навички зможе лише вчитель, який ними володіє, *третьою організаційно-педагогічною умовою* є розвиток у майбутніх учителів початкових класів найбільш важливих життєвих навичок з використанням європейських методик.

Четвертою організаційно-педагогічною умовою підготовки майбутніх учителів до формування життєвих навичок учнів початкових класів з використанням європейського досвіду визначаємо апробацію студентами європейських методик під час педагогічної практики. Необхідність дотримання такої умови пояснюємо тим, що лише в реальних умовах освітнього процесу можна визначити дієвість та ефективність тих чи інших методик.

Нижче пропонуємо структурно-функціональну модель методичної системи реалізації на практиці визначених у дисертації організаційно-педагогічних умов вивчення й імплементації європейського досвіду формування в учнів життєвих навичок у професійну підготовку майбутніх учителів початкових класів України. Модель містить п'ять блоків із коротким описом кожного: соціально-детермінований, теоретико-методологічний, проєктувально-організаційний, діяльнісно-практичний, критеріально-результативний (рис. 3.4). Модель фактично відображає етапність упровадження методичної системи імплементації європейського досвіду

формування в учнів життєвих навичок у професійну підготовку майбутніх учителів початкових класів, запропоновану автором і детально описану в наступному розділі.

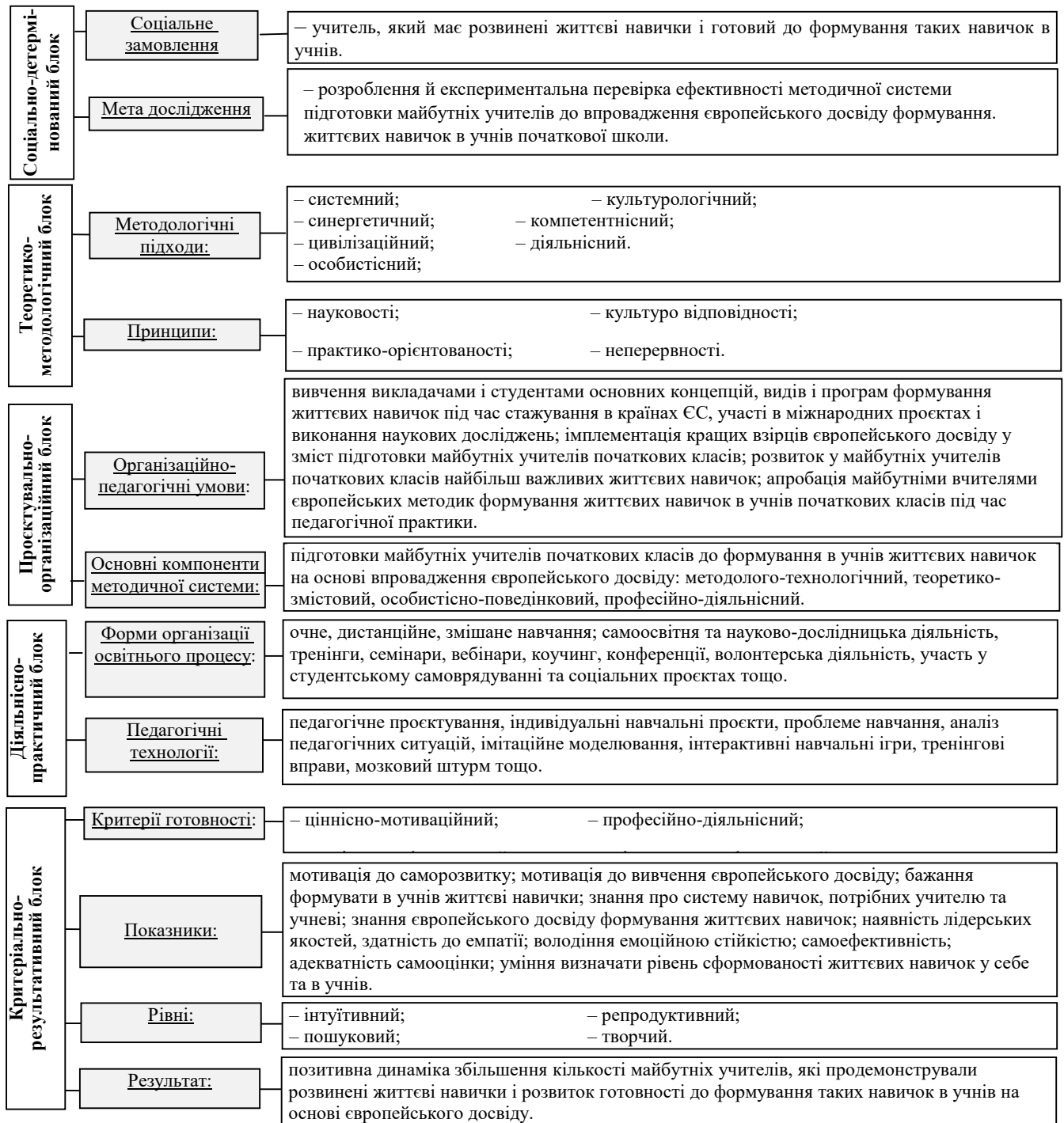

Рис. 3.4. Структурно-функціональна модель методичної системи імплементації європейського досвіду формування в учнів життєвих навичок у професійну підготовку майбутніх учителів початкових класів України

Підґрунтям для формування готовності майбутніх учителів початкових класів до формування життєвих навичок в учнів стало розширення *змісту освіти* інформацією про види життєвих навичок, європейський досвід їх формування в учнів молодшого шкільного віку та практика імплементації цього досвіду в Україні, що описано в попередніх розділах.

Розширенню змісту методичної підготовки майбутніх учителів до впровадження європейського досвіду формування життєвих навичок в учнів початкової школи сприяв і матеріал посібника «Сучасна драматургія для дітей у контексті європейських традицій», написаного автором у співавторстві з колегами [316], а також наукові та методичні праці автора і викладачів кафедри початкової освіти [13; 66; 81; 310].

Основними *засобами* методичної підготовки стали засоби дистанційного навчання (платформи Meet і Zoom, вебсайти педагогічних університетів, онлайн-додатки, мультимедійні презентації, репозитарій університету тощо), а також наукові статті, монографії та дисертації, що торкаються проблем формування в учнів життєвих навичок.

З огляду на складні умови, у яких здійснювався педагогічний експеримент, основними *формами організації освітнього процесу* були такі: очне навчання, дистанційне навчання, змішане навчання; самостійна робота студентів, науково-дослідницька діяльність, тренінги, семінари та вебінари; коучинг; відеоконференції, чати, блоги; волонтерська діяльність; участь у роботі студентського самоврядування, залученість у соціальних проєктах тощо.

Фокусуючи діяльність педагогів на розвитку потрібних життєвих навичок, ми усвідомлювали необхідність змінити формати й технології взаємодії викладача і студентів. Основними компонентами методичної системи підготовки майбутніх учителів початкових класів до формування в учнів життєвих навичок на основі впровадження європейського досвіду були такі:

1) *методолого-технологічний* – вивчення методології та методики впровадження програм і технологій формування в учнів життєвих навичок на основі аналізу європейського досвіду;

2) *теоретико-змістовий* – доповнення змісту навчальних дисциплін освітньої програми підготовки майбутніх учителів початкових класів відомостями про види життєвих навичок, потрібних для успішної життєдіяльності, та європейські програми формування життєвих навичок в учнів;

3) *особистісно-поведінковий* – розвиток життєвих навичок, потрібних для успішної професійної діяльності майбутніх учителів початкових класів;

4) *професійно-діяльнісний* – упровадження майбутніми вчителями методик формування життєвих навичок в учнів початкових класів під час педагогічної практики.

Для реалізації відповідного змісту професійної підготовки було застосовано такі *педагогічні технології*:

- ресурсно-орієнтована (пошук і аналіз наукових публікацій щодо європейського досвіду формування життєвих навичок в учнів початкової школи);

- пошуково-дослідницька (спостереження, експериментування, написання наукових статей);

- проєктна (розроблення вправ і методичних прийомів із формування та розвитку життєвих навичок);

- «мозковий штурм»;

- технології проблемного навчання: коучинг, case study (розв'язування квазіпрофесійних проблем для вироблення навичок мислення вищого порядку).

У нашій практиці поетапна підготовка майбутніх учителів початкових класів до формування в учнів життєвих навичок здійснювалася за допомогою відповідних *педагогічних технологій*, зокрема:

Ресурсно-орієнтована технологія:

1. Аналіз публікацій у міжнародних виданнях із наукометричних баз Scopus, Web of Science, EBSCO, Science Direct, Research Gate, Research4Life та ін., до яких ВДПУ надано безкоштовний доступ, для визначення сутності й основних характеристик життєвих навичок і технологій їх формування.

2. Ознайомлення з навчальними планами та освітніми програмами закладів освіти, які готують учителів початкових класів, задля з'ясування специфіки підготовки до формування в учнів життєвих навичок.

3. Визначення вимог роботодавців до життєвих навичок потенційних працівників за допомогою аналізу сайтів провідних компаній світу.

Пошуково-дослідницька технологія:

4. Пошук діагностичних методик вимірювання сформованості життєвих навичок в учнів і вчителів та їх адаптація до українських реалій.

5. Оцінювання сформованості життєвих навичок в учнів початкових класів і здійснення самооцінювання таких навичок майбутніми вчителями.

Проектна технологія:

6. Колективне створення збірки вправ на розвиток життєвих навичок учнів початкових класів.

7. Розроблення алгоритмів формування окремих життєвих навичок.

Технологія «мозковий штурм»:

8. Висунення пропозицій щодо формування життєвих навичок під час позакласної діяльності учнів.

9. Визначення можливостей кожного навчального предмета у формуванні тих чи тих життєвих навичок.

Технологія коучингу:

10. Визначення пріоритетних цілей особистісного і професійного розвитку вчителя початкових класів.

11. Формування та розвиток життєвих навичок майбутнього вчителя початкових класів.

Технологія проблемного навчання та case study:

12. Розв'язування комплексних квазіпрофесійних проблем для вироблення навичок мислення вищого порядку.

Проте основною нашою метою була підготовка майбутніх учителів початкових класів до впровадження європейського досвіду з формування в учнів життєвих навичок і метакомпетенцій. Структурні компоненти методичної системи та реалізація на практиці організаційно-педагогічних умов такої підготовки представлені в наступному розділі.

Висновки до третього розділу

Отже, в Україні на державному рівні визнано, що життєві навички є провідними у формуванні особистості. Особливо важливим для майбутньої реалізації молоді є те, що, крім академічних і технічних навичок, також формуються ключові соціальні навички. Роль життєвих навичок дедалі більше поцінують з огляду на зростання потреби в індивідуальній конкурентоспроможності й глобалізацію сучасного світу. Наявність низки соціальних якостей завжди має перевагу над наявністю однакових академічних знань або технічних навичок.

Усі методологічні підходи, зазначені в цьому розділі, були реалізовані в практиці підготовки майбутніх учителів початкових класів після відповідної роботи з викладачами, задля якої визначено, обґрунтовано й реалізовано на практиці такі *організаційно-педагогічні умови*:

1) вивчення викладачами і студентами основних концепцій, видів і програм формування життєвих навичок під час стажування в країнах ЄС, участі в міжнародних проєктах і виконання наукових досліджень;

2) імплементація кращих зразків європейського досвіду формування в учнів і студентів життєвих навичок у зміст підготовки майбутніх учителів початкових класів;

3) розвиток у майбутніх учителів початкових класів найбільш важливих життєвих навичок;

4) апробація майбутніми вчителями європейських методик формування життєвих навичок в учнів початкових класів під час педагогічної практики.

Реалізацію цих організаційно-педагогічних умов у взаємозв'язку компонентів методичної системи відповідно до розробленої моделі в практиці ВДПУ ім. М. Коцюбинського описано в наступному розділі.

Матеріали третього розділу представлені в працях автора [74; 105; 107; 108; 109; 110; 117; 119; 129; 157; 291; 676].

РОЗДІЛ 4.

МЕТОДИЧНА СИСТЕМА ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ДО ФОРМУВАННЯ В УЧНІВ ЖИТТЄВИХ НАВИЧОК НА ОСНОВІ ВПРОВАДЖЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ДОСВІДУ

4.1. Вивчення викладачами і студентами основних концепцій, видів і програм формування життєвих навичок під час стажування в країнах ЄС, участі в міжнародних проєктах та виконанні наукових досліджень

Визначивши першою організаційно-педагогічною умовою – *вивчення викладачами і студентами основних концепцій, видів і програм формування життєвих навичок під час стажування в країнах ЄС, участі в міжнародних проєктах і виконання наукових досліджень*, – ми намагалися зосередити її реалізацію на вивченні науково-педагогічними працівниками та студентами європейського досвіду формування в учнів початкових класів життєвих навичок і визначенні специфіки підготовки майбутніх учителів до такої діяльності. Розпочато роботу в цьому напрямі з професійного розвитку викладачів на основі вивчення та використання ними кращих взірців європейського досвіду.

Професійний розвиток викладачів визначено обов'язковою компонентою «Стратегічного плану розвитку Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського», де передбачені його основні напрями відповідно до «Положення про підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського».

Професійний розвиток викладачів в університеті здійснюється в умовах формальної, неформальної та інформальної освіти: переважно під час академічного й наукового стажування, участі в тренінгах; а також завдяки участі в науково-методичних конференціях, семінарах, вебінарах, онлайн-

курсах, практикумах; під час відвідування відкритих занять колег; у процесі самоосвіти. Однією з форм підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників є закордонне наукове стажування.

Умови успішної діяльності педагогічних університетів у сучасному світі вимагають, щоб викладачі вийшли на міжнародний рівень знань та досвіду, які вони можуть передати майбутнім учителям, а вчителі – своїм учням. Розвиток знань і навичок, потрібних для досягнення таких цілей, вимагає значного досвіду заглиблення в культури, відмінні від власної. Однак педагогічні університети України приділяють мало уваги цій реальності. Тому в пропонованому дослідженні ми намагалися довести ефективність впливу вивчення міжнародного досвіду на якість викладання, професійний і особистісний розвиток викладачів та майбутніх учителів початкових класів.

Оскільки здійснений аналіз наукових досліджень засвідчив, що в європейських країнах напрацьований значний досвід з формування життєвих навичок в учнів і студентів [156, с. 279], то на першому етапі експерименту було вирішено організувати стажування викладачів українських педагогічних ЗВО у європейських університетах з метою вивчення моделі підготовки педагогів до формування в учнів життєвих навичок. Для цього ми разом із відділом міжнародних зв'язків на основі кількох десятків угод про співпрацю організували комунікацію та співробітництво з провідними закладами вищої освіти різних європейських країн: Австрії, Болгарії, Великої Британії, Італії, Німеччини, Нідерландів, Польщі, Португалії, Румунії, Чехії, Естонії, Литви, Швеції та інших країн.

Стажування в цих країнах із 2017 року пройшли 72% викладачів ВДПУ імені Михайла Коцюбинського. Серед тих, хто викладає навчальні дисципліни освітньої програми підготовки вчителя початкових класів, стажування в європейських університетах пройшли 84% науково-педагогічних працівників. Деякі викладачі за 7 років (з 2017 до початку 2024) зуміли пройти стажування у двох-трьох країнах ЄС.

Зауважимо, що з початком пандемії Covid-19 і впродовж воєнного стану в Україні викладачі мали змогу проходити закордонне стажування в онлайн-форматі.

Найбільш активною виявилася співпраця факультету дошкільної та початкової освіти з такими європейськими науковими установами та вищими навчальними закладами: Академія Спеціальної Педагогіки ім. М. Гжегожевської (м. Варшава, Республіка Польща); Вища школа соціальних наук у Варшаві (м. Варшава, Республіка Польща); Вища школа Humanitas (м. Сосновець, Республіка Польща); Старопольська Академія Прикладних Наук у Кельцах (м. Кельце, Республіка Польща); Університет імені Яна Кохановського (м. Кельце, Республіка Польща); Резекненська академія технологій (м. Резекне, Латвія); Інститут психології Гамбургського університету (м. Гамбург, Німеччина); Група соціальної педагогіки Комітету педагогічних наук Польської академії наук (Республіка Польща); Фундація PORTA VITAE (м. Пйотркув-Трибунальський, Республіка Польща); Фолькуніверситет (м. Упсала, Швеція); Університет менеджменту (м. Варна, Болгарія); Університет імені Масарика (м. Брно, Республіка Чехія).

Після проходження закордонного стажування кожен викладач готував презентацію і виступав з нею на методичних семінарах кафедри початкової освіти задля обміну досвідом з колегами. Під час семінарів обговорювалися питання доцільності та можливості імплементації європейського досвіду в практику підготовки українських учителів початкових класів.

Студенти під час і після закордонних стажувань діляться своїми враженнями в соціальних мережах. Ось як описує на Facebook набутий нею досвід студентка І. Гайдучок : «Як пройшла наша практика у Fundacja Porta Vitae? Це були неймовірні 4 тижні. Місяць нових знайомств, адаптації, спостережень, набуття нових навичок, удосконалення знань і застосування їх у безпосередній педагогічній діяльності».

Закордонні стажування дали змогу викладачам і студентам ознайомитися з інноваціями, розповісти про них колегам, поділитися

враженнями про те, як закордонний досвід вплинув на них особисто і професійно. Учасники стажувань повідомили про підвищення культурної обізнаності й самоефективності, а також про власний професійний розвиток з погляду глобального мислення. Переважна більшість викладачів акцентувала на значному позитивному впливові, який здійснює вивчення міжнародного досвіду на усвідомлення механізмів підвищення якості підготовки майбутніх учителів.

Участь викладачів і студентів у закордонних стажуваннях та програмах академічної мобільності сприяла розумінню того, що ми живемо в мультикультурному суспільстві, де є низка проблем, розв'язання яких потребує відповідей на складні запитання. Для пошуку цих відповідей викладачі та студенти педагогічних університетів мають володіти новим баченням глобальних проблем і новою глобальною компетентністю. Тому в нашій практиці ми окремо приділяли увагу розвитку життєвих навичок, які, на думку науковців, перебувають у царині глобальної компетентності, тобто навички аналізу й розв'язання глобальних проблем (культурних, освітніх, екологічних, економічних, політичних тощо): навички аналізу глобальних проблем людства та глобальних проблем освіти; навички міжкультурного спілкування; навички екологічного мислення та природодоцільної поведінки; навички відповідального ставлення до культурно-історичної національної та загальноєвропейської спадщини; навички використання глобальних наукових і освітніх ресурсів; навички викладання навчальних предметів у глобальному контексті; навички виховання в учнів громадянської відповідальності, толерантності до інших культур [109; 114, с. 194; 110, с. 462; 108; 603, с. 276].

Для вивчення кращих зразків європейського досвіду початкової освіти та підготовки вчителів початкових класів кафедра початкової освіти налагодила співпрацю з європейськими партнерами у формі проведення спільних наукових заходів, стажування викладачів, підготовки спільних публікацій тощо.

Зокрема 16 викладачів кафедри початкової освіти впродовж 2017–2022 рр. пройшли стажування в Старопольській Школі Вищій (м. Кельце, Польща). З них четверо пройшли шестимісячне, п'ятеро – тримісячне стажування; двоє викладачів кафедри долучені до читання лекцій у цьому закладі. Найбільш вагомими в плані вивчення європейського досвіду на базі Старопольської Школи Вищої виявилися такі спільні наукові заходи:

- науково-методичний семінар «Початкова едукація в умовах глобалізації. Від теорії до практики»;
- міжнародна наукова конференція «BEZPIECZEŃSTWO XXI WIEKU»;
- міжнародна конференція «Вони серед нас. Аутизм – знаємо, розуміємо, приймаємо».

Опрацювавши матеріали цих заходів, наші колеги переконалися, що європейські педагоги у своїй діяльності надають перевагу принципам гуманізму, полікультурності, сталого розвитку.

Викладачі кафедри початкової освіти також узяли участь у реалізації та апробації проєкту «Громадянські компетентності для підготовки вчителів педагогічних спеціальностей», що реалізувався за підтримки Європейського центру ім. Вергеланда на базі Київського університету ім. Бориса Грінченка та ВДПУ ім. М. Коцюбинського. Результатом участі у двох тренінгових сесіях стало створення методичних рекомендацій та використання їх в освітньому процесі.

Опубліковано також збірку «Збірник прикладів занять з питань освіти для демократичного громадянства та освіти в галузі прав людини», до якої увійшли 7 розділів, написаних викладачами ВДПУ ім. М. Коцюбинського [125]. Збірник містить окремі заняття інтегрованого характеру з різних дисциплін, які можуть бути використані під час викладання у педагогічних ЗВО. Заняття побудовані у формі інтерактивних вправ (дискусії, групова робота, мозковий штурм, інтерактивні повідомлення тощо), які інтегруються у зміст навчальних дисциплін та пов'язані з питаннями міжкультурного співробітництва, демократичних цінностей, активного громадянства тощо.

Збірник прислужиться викладачам педагогічних спеціальностей у підготовці майбутніх учителів до професійної діяльності в складному багатокультурному суспільстві, у якому потрібно «вміти вирішувати конфлікти, спілкуватись без упереджень та стереотипів, знати й поважати закони та правила демократичної держави, вміти відстоювати власну позицію, критично мислити та поважати культурне різноманіття» [125].

За результатами реалізації проєкту «Впровадження демократії в процес підготовки майбутнього вчителя» у межах спільного проєкту «Розвиток культури демократії в педагогічній освіті в Україні, Норвегії та Палестині» (СРЕА-LT-2017/10037) Університетського коледжу південно-східної Норвегії та Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, у рамках якого відбувається міжнародне стажування, видано збірку методичних рекомендацій.

Міжнародна освітня програма «Еразмус Мундус: Вікно в Європейське Співробітництво» (Erasmus Mundus External Cooperation Window), у якій брали участь викладачі ВДПУ ім. М. Коцюбинського, була спрямована на розвиток узаєморозуміння та взаємовигідної співпраці в галузі вищої освіти між країнами Європейського Союзу та їх географічними партнерами. Ця програма передбачала перебування українських викладачів у ЗВО-учасниках консорціуму, а також навчання студентів і аспірантів у ЗВО-партнерах.

Найбільш ефективною формою діяльності викладачів факультету дошкільної та початкової освіти щодо вивчення та запозичення європейського досвіду виявилася їхня участь у міжнародних проєктах, зокрема в проєктах Еразмус+ Жан Моне Модуль. Результати щодо аналізу та впровадження європейського досвіду формування в учнів життєвих навичок опубліковані в численних публікаціях учасників проєкту [308, с. 472; 309, с. 71; 426, с. 34] та їхніх колег [82, с. 66; 131, с. 14; 168, с. 230; 208, с. 142].

У 2018 році викладачі факультету взяли участь у Програмі підтримки освітніх реформ в Україні «Демократична школа» 2018–2021 рр., що має на меті підтримувати системні демократичні реформи шкільної освіти в Україні.

Програму фінансує Міністерство закордонних справ Норвегії та реалізує Європейський центр імені Вергеланда у співпраці з Міністерством освіти і науки України, благодійна організація «Центр освітніх ініціатив» та ІСАР Єднання.

Упродовж 2018–2019 рр. у рамках співпраці та участі в реалізації освітнього проєкту World Youth Alliance Europe щодо ознайомлення молоді з питаннями гідності людини, свободи, солідарності, культури, історії ідей і права людей студенткою факультету взято участь у тренінговій програмі, а також спільно з представником кафедри проведено скайп-конференцію щодо підтвердження знань, отриманих із розкритих англійською мовою питань. За результатами екзамену під час скайп-конференції студентка набрала 75 балів та пройшла на наступний етап програми World Youth Alliance Europe.

У межах міжнародного проєкту Еразмус+ Жан Моне Модуль «EU experience of soft skills development of preschool and primary school age children by theatre activities in teacher training» (620252-EPP-1-2020-1-UA-EPPJMO-MODULE620252-EPP-1-2020-1-UA-EPPJMO) під назвою «Підготовка майбутніх педагогів до впровадження європейського досвіду формування soft skills дітей дошкільного віку та учнів початкової школи засобами театральної діяльності» для майбутніх учителів початкових класів науковці факультету підготували навчально-методичний посібник «Сучасна драматургія для дітей у контексті європейських традицій» [316]. У межах цього проєкту здобувачі вищої освіти виконують творчі завдання, спрямовані на підготовку до організації театральної діяльності дітей, що сприяє формуванню креативного мислення майбутніх учителів початкових класів [81, с. 262].

За результатами міжнародного проєкту «Підготовка студентів до використання театралізованої діяльності у розвитку Soft skills дітей дошкільного і молодшого шкільного віку: європейський контекст» за програмою ЄС Еразмус+: Жан Моне Модуль під керівництвом автора створено:

1. Сторінку проєкту в соціальній мережі Facebook, постійно здійснюється робота з її наповнення.

2. Блог проєкту на офіційному сайті Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

3. Інформаційну дошку Padlet «Project Erasmus+, Module Jean Monnet «EU experience of soft skills development of preschool and primary school age children by theatre activities in teacher training», де зібрано актуальний матеріал для студентів-учасників проєкту, науковців-дослідників, усіх, хто цікавиться проєктом.

4. Папку на Google Диск «Jean Monnet Erasmus+» із матеріалами проєктної діяльності.

Рис. 4.1. Інтернет-сторінка факультету дошкільної і початкової освіти імені Валентини Волошиної (міжнародні проєкти)

У рамках реалізації проєкту Erasmus + Jean Monnet Module (Project: 101085248 – PEGEU – ERASMUS-JMO-2022-HEI-TCH-RSCH) «Preschool education in a green environment: the synergy of European practices and Ukrainian traditions» («Дошкільна освіта в умовах зеленого середовища: синергія європейських практик і українських традицій») здійснені такі заходи:

- проведення для здобувачів СВО бакалавра факультативного курсу «Дошкільна освіта в умовах зеленого середовища: синергія європейських практик і українських традицій»;

- організація акції «Еко-світ очима дітей»;

- написання статей, виступи на наукових форумах різних рівнів задля поширення результатів проєкту;

- організація роботи секції та майстеркласів з тематичного напрямку «Створення відкритого зеленого середовища і заходів для дітей на свіжому повітрі: європейський вимір та українські традиції» у рамках Міжнародної науково-практичної конференції «Європейські студії в українській освіті: досягнення, інновації і перспективи»;

- челендж у соціальних мережах (до Europe Day);

- «Європейський Зелений Курс» (European Green Deal);

- фотофлешмоб «Прогулянка просто неба»;

- віртуальна подорож «Європейський досвід «педагогіки бруду» та української «педагогіки калабані»: спільне та відмінне»;

- майстерклас зі створення екологічного мультика «Життя в природі»;

- круглий стіл «Європейські студії в підготовці майбутніх фахівців у контексті євроінтеграції»;

- розвага на свіжому повітрі «Зелений туризм: подорож Європою» (Outdoors entertainment);

- мінілекція для батьків і родинних представників похилого віку «Безпечне дозвілля з дітьми в природі: радість пізнання»;

- екологічний кінозал «Чудеса природи».

У межах роботи «Школи європейського досвіду» проведено цикл вебінарів: «Діяльність у зеленому середовищі: когнітивний розвиток дитини»; «Психологічна безпека дитини в зеленому середовищі: упровадження європейського досвіду»; «Європейські практики розвитку уяви і фантазії старших дошкільників»; «Навчальне середовище на свіжому повітрі: простір для дослідження та відкриттів»; «Екологічний дайджест розвитку

дошкільників: європейський контекст», а також тренінг для людей похилого віку «Безпечне дозвілля з дітьми в природі: радість пізнання».

Практичним результатом виконання проєкту слугують: монографія «Відкрите освітнє середовище для дітей: досвід досліджень та відкриттів в європейсько-українській практиці», робочі зошити «Творчі ігри та пізнавальні завдання в природі: педагогічна підтримка» та «Зелені тренінги: Європейський досвід та український контекст» і дорожня карта «Пропаганда оздоровлення на природі: фізична активність».

Метою проєкту 101085524 – EcoEdEU – ERASMUS-JMO-2022-HEI-TCH-RSCH «Ecological education of preschool and primary school children: a European approach» («Екологічна освіта дітей дошкільного та молодшого шкільного віку: європейський підхід») визначено підготовку майбутніх педагогів до формування екологічної компетентності дітей; пропагування європейських цінностей, досвіду, ідей; виховання бережного ставлення до природного довкілля, емпатії до навколишнього середовища, еколого-доцільної поведінки. Передбачено, що проєкт «Екологічна освіта дітей дошкільного та молодшого шкільного віку: європейський підхід» сприятиме популяризації ідеї природовідповідної освіти та виховання, підвищенню екологічної свідомості цільових груп; поширенню методичних євроінтеграційних форм, методів, прийомів, європейських підходів до роботи з дітьми в природних умовах. (Додаток Є)

У рамках реалізації проєкту передбачено теоретичне обґрунтування особливостей формування екологічної компетентності дітей дошкільного та молодшого шкільного віку; вивчення європейського досвіду формування екологічної компетентності молодших школярів; діагностику сформованості екологічної компетентності дітей; розробку методики покращення формування екологічної компетентності дітей на основі європейських методик та освітніх практик; підготовку майбутніх учителів до виховання екологічно свідомого покоління, яке зростає, спираючись на досвід європейських шкіл.

У плані реалізації практичного аспекту передбачено створення методики формування екологічної компетентності молодших школярів, що базується на європейських освітніх практиках, яка буде корисною викладачам ЗВО, студентам спеціальностей 012 Дошкільна освіта та 013 Початкова освіта, вихователям ЗДО, вчителям початкової школи, батькам. Теоретичним підґрунтям для такої методики стали дослідження координаторів проєкту, результати яких представлено в наукових публікаціях на теми: «Особливості організації позашкільної екологічної освіти дітей у Європі», «Парадигма екологічної освіти: європейський вимір», «Екологічна освіта – рушійна сила сталого розвитку: європейський досвід», «Формування екологічної компетентності в контексті сталого розвитку: європейський підхід» тощо [308, с. 474; 309, с. 73; 311; 15, с. 784; 140, с. 322].

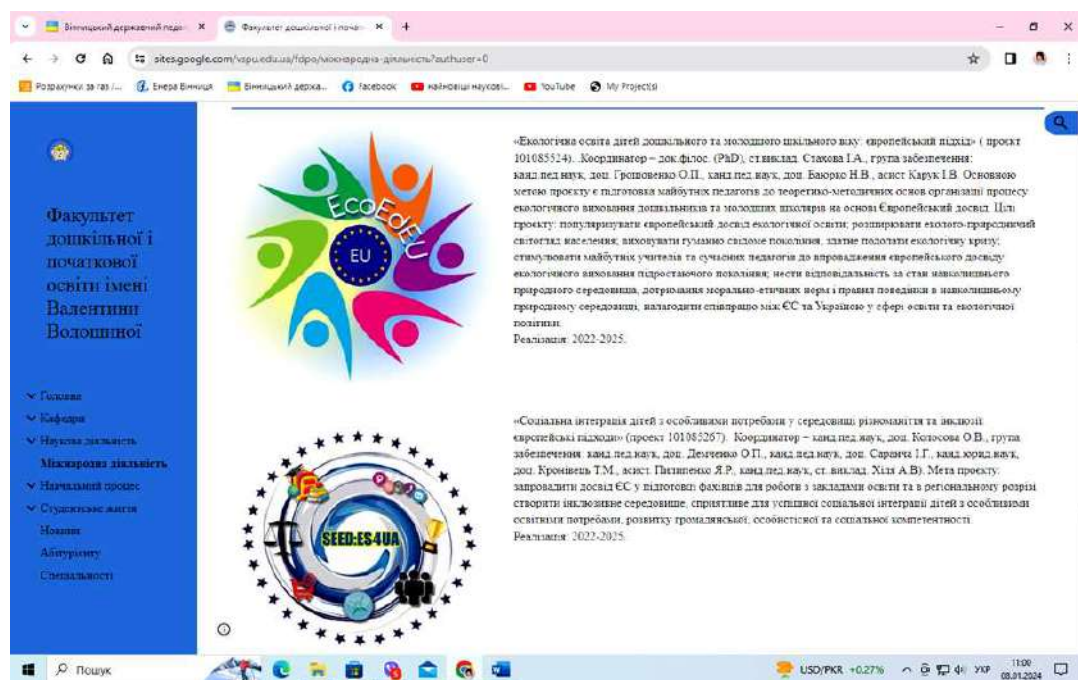

Рис. 4.2. Інтернет-сторінка факультету дошкільної і початкової освіти імені Валентини Волошиної (міжнародні проєкти)

За результатами іншого міжнародного проєкту: 101085267 - SEEDUE4UA - ERASMUS-JMO-2022-HEI-TCH-RSCH (2022-2025) «Соціальна інтеграція дітей з особливими потребами в середовищі різноманітності та інклюзії: європейські підходи» викладачі факультету здійснили порівняння

європейського та українського досвіду організації інклюзивного соціально-освітнього простору. Опрацювавши різні джерела організації інклюзивного соціально-освітнього простору в країнах Європи (законодавчі акти і документи, що представляють роботу з дітьми з особливими потребами в практиці окремих європейських країн), виконавці проєкту ознайомилися з практикою організації відповідного простору в країнах Європи на прикладі Болгарії, Іспанії, Польщі та Фінляндії, а також в Україні [499, с. 73]. Проаналізувавши загальні та специфічні структурні компоненти організації інклюзивного соціально-освітнього простору в цих країнах, автори дослідження дійшли висновку, що досвід Польщі як історичного партнера та географічного сусіда нашої країни може бути використаний в українському освітньому просторі подекуди навіть без адаптації. Водночас цінним для України є досвід організації системи освіти Фінляндії, яка наразі є прикладом для проєкту «Нова українська школа». Досить висока якість упровадження інклюзивного підходу до освіти, на думку наших колег-дослідниць А. Хілі та І. Саранчі, досягнута в Іспанії [499, с. 74].

Крім цього, на факультеті дошкільної та початкової освіти імені Валентини Волошиної зrealізовані ще два малих проєкти у співпраці з норвезькими партнерами в рамках програми «Підтримка демократії в освітній системі України під час війни», зокрема:

- «Саморегуляція емпатійного спілкування учасників освітнього процесу ЗВО під час війни засобами філософського діалогу» (координатор – канд.пед.наук, доц. Демченко О.П.);

- «Психолого-педагогічні техніки підтримки студентів: майбутніх вчителів початкових класів і вихователів дітей раннього та дошкільного віку в умовах війни» (канд.пед.наук, доц. Колосова О.В.).

У межах усіх факультетських проєктів організуються різні активності: тренінги для студентів, вебінари, хакатони і науково-практичні конференції, челенджі тощо. Під час реалізації проєктів здійснено певні діагностичні дослідження, системний моніторинг перебігу й оцінювання їхніх результатів,

які згодом висвітлено на науково-практичних конференціях і в публікаціях науково-педагогічних працівників та здобувачів освіти [81, с. 264].

Наступним етапом у нашій практиці стала участь у міжнародному Еразмус-проекті інституційного розвитку «RE-DIRECTION» або «Переосмислення вищої освіти в цифровому контексті та актуалізація загальної інклюзивної та зеленої структури на основі найкращих практик і політичних рекомендацій ЄС». Під керівництвом партнерів з Metropolitan College, які розробляють методологію дослідження для визначення параметрів ідентифікації педагогічних практик, визначено 15 передових практик ЄС, які будуть упроваджені партнерами з України та Грузії. Основну увагу зосереджено на виокремленні сучасних педагогічних методів із передового досвіду ЄС з акцентом на цифрову трансформацію, сталий розвиток та інклюзивність за трьома галузями – комп'ютерна інженерія, соціальні науки, збереження здоров'я. Очікувані результати досліджень за цими напрямками плануємо спрямувати на збагачення освітнього простору України відповідно до викликів цифрової епохи. (Додаток В)

Рис. 4.3. Інтернет-сторінка міжнародного проекту «RE-DIRECTION» або «Переосмислення вищої освіти в цифровому контексті та актуалізація загальної інклюзивної та зеленої структури на основі найкращих практик і політичних рекомендацій ЄС».

Окрім участі в міжнародних проєктах, стажування, спільних ознайомлювальних двосторонніх поїздок і зустрічей з європейськими студентами й викладачами, ми організували ще й інші форми міжнародної співпраці, зокрема:

- включене навчання – направлення до європейського ЗВО студента на навчання на різні терміни за суміжними спеціальностями/напрямами підготовки;

- участь викладачів європейських ЗВО в проведенні гостьових лекцій для українських студентів;

- організація спільних конференцій;

- написання спільних наукових публікацій тощо.

Участь у міжнародній практиці, як ми спостерегли, розвиває в студента навички самостійного спілкування із закордонними освітніми установами. У процесі практики відбувається обмін знаннями, досвідом роботи та практичними навичками.

На основі аналізу європейського досвіду, здобутого під час закордонного стажування, викладачі факультету активізували такі напрями діяльності:

- узагальнення кращих європейських викладацьких практик, систематичне проведення семінарів і воркшопів, майстеркласів з обміну досвідом та інноваційними ідеями;

- винесення питання про вдосконалення професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів на засідання вчених рад факультету й університету;

- проведення засідань науково-методологічних семінарів, присвячених обговоренню проблеми формування та розвитку життєвих навичок;

- уведення питань формування та розвитку життєвих навичок у зміст науково-практичних конференцій, які організовуються в університеті;

- розроблення тренінгових програм формування та розвитку життєвих навичок;

- написання наукових робіт (статей, монографій) на основі результатів аналізу європейського досвіду формування в учнів життєвих навичок і його імплементації в українську освітню практику;

- відбиття проблематики щодо формування та розвитку життєвих навичок в переліку тем кваліфікаційних робіт студентів;

- виконання дисертаційних робіт, об'єктом яких є проблеми формування та розвитку життєвих навичок.

Для виконання зазначених видів діяльності в університеті наявні та постійно поповнюються такі ресурси:

людські ресурси:

- компетентні науково-педагогічні працівники, які професійно мобільні, володіють інноваційним мисленням і високим рівнем власних життєвих навичок, упроваджують методики розвитку життєвих навичок у процесі підготовки майбутніх учителів;

матеріальні ресурси:

- наявність відповідної матеріально-технічної бази, інтерактивних дошок, комп'ютерних кабінетів, сучасних аудиторій для проведення навчальних занять і тренінгів, освітньо-наукового центру ХАБ «NotBox»;

інформаційні ресурси:

- сучасна бібліотека, репозитарій наукових і академічних видань; безкоштовний доступ до мережі «Інтернет», наукометричних баз Scopus і Web of Science; доступ до платформ наукових видань Science Direct, EBSCOhost, Research4Life, ResearchGate та ін.

інтелектуальні ресурси:

- монографії, наукові статті, тексти дисертацій і кваліфікаційних робіт з проблем формування та розвитку життєвих навичок у студентів і учнів [16, с. 12; 126, с. 115; 314, с. 47].

Питання про види життєвих навичок, потрібних для успішної життєдіяльності в ХХІ ст., та методики їх формування в учнів і студентів систематично обговорюються на засіданнях кафедр, науково-методологічних

семінарах, мінісимпозіумах, круглих столах тощо. На основі проаналізованого європейського досвіду організовано обмін досвідом використання інноваційних технологій, проведення відкритих занять, майстеркласів, тренінгів щодо формування в студентів та учнів життєвих навичок.

Для розширення теоретичної бази щодо методик формування та розвитку життєвих навичок було організовано науково-дослідницьку діяльність викладачів і студентів за відповідною тематикою. Теоретичні основи формування в учнів життєвих навичок і аналіз відповідного європейського досвіду за останні роки стали основним акцентом на багатьох конференціях, семінарах і вебінарах. Зокрема, на факультеті дошкільної і початкової освіти імені Валентини Волошиної ВДПУ ім. М. Коцюбинського традиційно проводять щорічні конференції: «Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти», «Інклюзивна освіта як індивідуальна траєкторія особистісного зростання дитини з особливими освітніми потребами», співorganizаторами яких зазвичай є зарубіжні партнери: Вища школа соціальних наук у Варшаві, Зеленогурський університет (Республіка Польща), Резекненська академія технологій (Латвія), Публічний інститут «Тракайський центр просвіти» (Литва), Фолькуніверситет (Швеція), ГО «Ластівка» (Данія).

Основними тематичними напрямками роботи конференцій слугують такі: «Європейські підходи до професійного становлення творчих педагогів: перспективи для України», «Актуальні питання становлення творчого педагога в закладах вищої освіти в Україні», «Наукові перспективи та методичні інновації в розвитку початкової освіти» та ін.

Для нашого дослідження виявилися цінними ідеї та результати практичного досвіду, озвучені під час круглого столу на тему: «Європейські педагогічні концепції та український досвід використання театральної діяльності у розвитку soft skills дітей: теорія, практика, перспективи», який відбувся 28 березня 2023 року в рамках VII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Актуальні проблеми формування творчої особистості

педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти». За матеріалами конференції опубліковано збірник праць, серед яких значне місце посідають ті, що присвячені розвитку в молодших школярів творчих здібностей, соціальної компетентності, умінь розв'язувати проблеми й уникати конфліктів, формуванню емоційного інтелекту, самосвідомості й навичкам протидії булінгу тощо.

У межах конференції «Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти», яка відбувалася на початку 2024 року, тематичними напрямками вибрано такі:

1. Творча діяльність педагога в контексті реалізації завдань перспективності й наступності дошкільної освіти та початкової школи.

2. Творчий підхід до організації початкової освіти як передумова особистісного зростання дитини.

3. Творча активність учителя початкових класів Нової української школи як умова реалізації продуктивної освітньої стратегії.

4. Євроінтеграційний контекст підготовки творчих педагогів в освітньому процесі закладу вищої освіти

5. Психологічна безпека здобувачів освіти в закладах різних типів і форм власності в контексті реалізації творчо орієнтованої парадигми.

6. Створення відкритого зеленого середовища і заходів для дітей на свіжому повітрі: європейський вимір та українські традиції.

7. Підготовка майбутніх учителів до екологічної освіти підростаючого покоління.

8. Соціальна інтеграція дітей з особливими потребами у середовищі різноманіття та інклюзії: європейські підходи.

На конференції виступали також науковці і практики з Польщі, які ділилися своїм досвідом розвитку в дітей толерантності і креативності.

На особливу увагу заслуговують публікації студентів, які досліджували європейський досвід формування в учнів початкових класів м'яких навичок [7,

с. 346; 133, с. 363; 171, с. 366; 219, с. 377; 341, с. 265; 349, с. 273 та ін.], і тих, хто на основі цього досвіду запропонував авторські методики формування відповідних життєвих навичок в учнів [7, с. 267; 67, с.178; 349, с. 273 та ін.].

Так, наприклад, студентка магістратури Г. Шиманська зазначає: «Формування емоційного інтелекту кожного з учнів відбувається завдяки творчим здібностям учителя, адже саме він добирає ті методичні матеріали, які сприятимуть розвитку емоційної сфери дітей. Зокрема, перед кожним учителем постає завдання визначення настрою його учнів, коли ті приходять до школи. Адже саме від цього будуть залежати їхні успіхи в навчанні, узаємовідносини з однокласниками» [341, с. 265].

Крім участі в цих конференціях, викладачі й студенти залучаються до проведення наукових заходів в інших містах України та за кордоном. Зокрема, деякі студенти факультету брали участь у проєкті, що відбувся за ініціативи Європейського центру з питань меншин (ЄЦПМ), української громадської організації «Центр евалюації науково-освітніх та соціальних програм», Міністерства закордонних справ Німеччини. Проєкт складався з регіонального тренінгу «Молодіжна політика мультикультурності та етнічного розмаїття» у м. Львові та фінального заходу в м. Києві. Тренінговий курс безпосередньо стосувався питань організації інклюзивного освітнього простору, зокрема питань антидискримінації та підтримки дітей, які належать до національних меншин і потребують додаткової уваги вчителів початкової школи.

Майбутні вчителі початкових класів також брали участь у низці заходів Представництва Фонду народонаселення ООН в Україні ЮНІСЕФ, зокрема в майстеркласі для вчителів «Найбільший урок у світі», під час якого презентували нову освітню платформу EdEra, урок про права дітей, інноваційні методи навчання і молодіжний проєкт U-Report Ukraine. У рамках цього проєкту студенти факультету провели тематичні заняття «Спільна робота заради досягнення цілей сталого розвитку», «Чиста вода», «Освіта може змінювати світ».

Загалом наукова діяльність викладачів факультету дошкільної і початкової освіти імені Валентини Волошиної спрямована на оновлення та затвердження Дорожньої карти інтеграції України до Європейського науково-дослідницького простору. Основними темами науково-дослідної роботи кафедр факультету є такі: «Підвищення якості підготовки майбутніх учителів початкових класів у контексті євроінтеграції»; «Підготовка фахівців дошкільної та початкової освіти в умовах інтеграції України в європейський освітній простір»; «Мистецька освіта: проблеми і перспективи розвитку в контексті європейської інтеграції».

Результати наукових досліджень викладачів факультету дошкільної та початкової освіти імені Валентини Волошиної активно впроваджуються в практику роботи інших закладів освіти України (Дошкільна академія «УнікУм» Інституту обдарованої дитини НАПН України; ЗДО Вінницької, Дніпропетровської, Сумської, Київської, Львівської, Хмельницької, Черкаської, Чернігівської та інших областей).

Популяризація нових технологій, які запроваджені в країнах ЄС та Україні, відбувається в рамках діяльності «Центру авторських методик і модерних практик» шляхом проведення семінарів і вебінарів, тренінгів, брифінгів, «круглих столів», моделювання квазі-професійної діяльності, презентації та вебконференції.

Викладачі факультету дошкільної і початкової освіти імені Валентини Волошиної виступають у якості експертів «Державної служби якості освіти»: здійснюють експертизу професійних компетентностей учителів початкових класів – учасників сертифікації. Окремі викладачі, аспіранти і студенти факультету отримали статус експерта Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти і беруть участь в акредитації освітніх програм інших ЗВО.

На факультеті дошкільної і початкової освіти імені Валентини Волошиної науково-дослідну роботу зі студентами спрямовують на активне залучення майбутніх педагогів до роботи в наукових лабораторіях, наукових і проблемних групах, участі у конкурсах та олімпіадах, до виконання різних

наукових досліджень, до представлення результатів власних дослідницьких пошуків у наукових публікаціях та виступах на науково-практичних конференціях, семінарах тощо.

На факультеті створено і працюють наукова лабораторія майбутніх творчих педагогів обдарованих дітей «Коворкінг креативних», «Лабораторія інтерактивних арт-терапевтичних технологій інклюзивної освіти «ARTEX», «Лабораторія мистецької освіти», які сприяють підвищенню якості підготовки здобувачів вищої освіти завдяки реалізації практичної і творчої складових змісту навчання. Активно функціонує лабораторія логопедії «ЛогоКлуб», зміст роботи якої полягає у сприянні експериментальній, науково-дослідній діяльності, новаторству та поширенню інформації, знань і передової практики в галузі спеціальної та інклюзивної освіти під час організації та здійснення корекційно-розвивальної роботи з дітьми з особливими освітніми потребами.

З метою дотримання принципу наступності між дошкільною і початковою освітами та використання для цього європейського досвіду з жовтня 2021 року на кафедрі дошкільної освіти розпочала своє функціонування «Лабораторія гри та іграшки», що має на меті підготовку студентів до реалізації права дитини передшкільного віку на гру відповідно до ст. 31 Конвенції Організації Об'єднаних Націй про права дитини та положень ІРА (International Play Association) щодо збереження гри.

Завдяки роботі лабораторій і наукових студентських гуртків відбувається вивчення досягнень сучасної педагогічної науки, розвиток навичок самостійної творчої пошукової роботи, накопичення досвіду проведення наукових досліджень, виховання творчого ставлення до наукового пошуку, підвищення рівня фахової майстерності, що все разом сприяє самовираженню особистості студентів у процесі їхньої професійної підготовки.

Усі викладачі активно залучаються до керівництва студентською науковою роботою, урізноманітнюють форми участі здобувачів освіти в пошуково-дослідницькій діяльності. Студенти факультету розширюють

географію презентацій своїх наукових здобутків. За період 2020–2024 рр. понад 120 студентів узяли участь у міжнародних наукових конференціях.

Щорічно зростає кількість студентів – учасників олімпіад і конкурсів наукових робіт. У 2020 році 73 студентів взяли участь у I етапі Всеукраїнських олімпіад з різних спеціальностей (10 найкращих з них направлено в базові заклади вищої освіти для участі у II етапі), 65 студентів узяли участь у I етапі Всеукраїнських конкурсів з різних спеціальностей (15 з них направлено для участі у II етапі конкурсу). 9 студентів факультету дошкільної і початкової освіти та мистецтв імені Валентини Волошиної посіли призові місця на Всеукраїнських конкурсах студентських наукових робіт з різних спеціальностей. У 2021 році 68 студентів узяли участь у I етапі Всеукраїнських конкурсів з різних спеціальностей (20 з них направлено для участі у II етапі конкурсу), 16 студентів посіли призові місця. У 2022 і 2023 рр. з огляду на війну МОН України відмінило значну частину Всеукраїнських конкурсів, але окремі університети організують аналогічні за формою та змістом заходи, де студенти з різних ЗВО мають змогу представити результати своїх наукових досліджень. Студенти факультету дошкільної і початкової освіти та мистецтв імені Валентини Волошиної беруть у них участь з великим ентузіазмом і продовжують здобувати призові місця.

Значна частина наукових публікацій студентів присвячена проблемі формування в учнів життєвих навичок. Наприклад, кваліфікаційну роботу М. Стороженко [314, с. 135] присвячено розвитку творчих здібностей молодших школярів у процесі організації квестів. Обґрунтовано, що молодший шкільний вік є сприятливим для розвитку інтелектуальної та творчої сфери, для формування соціально ціннісних моделей взаємодії з учителями та однолітками, для формування «м'яких навичок» і розвитку лідерських якостей.

Загалом, починаючи з 2020 року, переважна частка тем наукових досліджень студентів торкається проблематики формування та розвитку життєвих навичок учнів початкових класів. Нижче, як приклад, подаємо

перелік тем кваліфікаційних робіт, виконаних здобувачами ступеня вищої освіти магістра:

1. Розвиток емоційного інтелекту учнів початкової школи засобами мистецтва.
2. Формування соціальної компетентності молодших школярів в умовах змішаного навчання.
3. Полімовний театр Швейцарії як засіб розвитку soft skills молодших школярів.
4. Формування комунікативної компетентності дітей молодшого шкільного віку в процесі мовленнєвої діяльності.
5. Розвиток soft skills молодших школярів на уроках англійської мови.
6. Розвиток розумових операцій молодших школярів на уроках математики.
7. Розвиток діалогічного мовлення молодших школярів у процесі роботи над художніми творами.
8. Адаптація дітей до навчання у школі засобами ігрових технологій.
9. Розвиток мовлення молодших школярів на уроках української мови засобами інтерактивних методів навчання.
10. Теоретико-методичні засади екологічного виховання молодших школярів в умовах Нової української школи.
11. Теоретико-методичні засади формування колективу молодших школярів засобами театралізованої діяльності.
12. Розвиток творчих здібностей учнів молодшого шкільного віку засобами ігрової діяльності.
13. Розвиток емоційного інтелекту учнів початкової школи на уроках мовного циклу.
14. Педагогічна етика вчителя початкової школи як умова соціалізації молодшого школяра.
15. Формування мотивації навчальної діяльності учнів початкової школи в умовах дистанційного навчання.

16. Формування комунікативної компетентності молодших школярів у процесі роботи з текстом.

17. Художньо-творчий розвиток молодших школярів засобами петриківського розпису.

18. Розвиток творчих здібностей молодших школярів засобами шкільного театру.

19. Використання інноваційних технологій навчання у формуванні колективу молодших школярів.

20. Формування толерантності в учнів молодшого шкільного віку засобами мультимедійних технологій.

Окремим напрямом наукових досліджень у ВДПУ ім. М. Коцюбинського стало формування в учасників освітнього процесу потрібних навичок для життєдіяльності в умовах надзвичайних ситуацій (пандемія, війна, природні катаклізми та техногенні катастрофи).

Викладачі разом зі студентами дослідили, наприклад, такі питання:

- європейський досвід формування в молодших школярів гнучких навичок [425];
- розвиток м'яких навичок майбутнього вчителя в контексті інтеграції України до Європейського простору вищої освіти [506];
- підготовка майбутніх учителів початкових класів до формування soft skills дітей засобами театрального мистецтва [13];
- розвиток soft skills майбутніх учителів початкових класів як засіб акмеологічного зростання [425, с. 33];
- розвиток креативної компетентності майбутніх учителів початкових класів у контексті євроінтеграційного вектора розвитку вищої педагогічної освіти [82, с. 66];
- розвиток критичного мислення учнів і студентів під час дистанційного навчання в умовах війни [312, с. 90];
- розвиток емоційної стабільності студентів [571, с. 277];

- європейський досвід щодо мотивації дистанційного навчання в умовах пандемічних обмежень [69, с. 377];
- театр природи як засіб формування soft skills в учнів початкової школи [134, с. 25];
- формування емоційної культури молодших школярів засобами театрального мистецтва в інклюзивному освітньому просторі [80, с. 67];
- розвиток soft skills на уроках математики засобами проблемного навчання [86, с. 476];
- актуалізація навичок педагога, що потрібні для організації освітнього процесу в умовах надзвичайних ситуацій [154, с. 148];
- модернізація змісту педагогічної освіти в умовах надзвичайних ситуацій [192, с. 420];
- благополуччя в освіті: ціннісні орієнтації [475, с. 101].

У контексті реалізації завдань НУШ актуальною виявилася дипломна робота О. Ясинецької на тему: «Розвиток емоційного інтелекту дітей молодшого шкільного віку в освітньому процесі початкової школи», у якому представлені науково-теоретичні засади розвитку емоційного інтелекту молодших школярів; здійснено дефінітивний аналіз поняття «емоційний інтелект», розкрито його структуру; указано на особливості прояву такого феномену в молодшому шкільному віці. Студентка вдало спланувала й організувала констатувальний етап дослідження, здійснивши діагностику сформованості емоційного інтелекту в молодших школярів. Цікавою є запропонована молодою дослідницею методична пропозиція щодо використання театру як засобу розвитку емоційного інтелекту молодших школярів, чіткими є розроблені алгоритми проведення різних видів ігор з елементами театралізації на уроках і в позакласній роботі [353, с. 56]. Результати такого і подібних досліджень систематизовано й упроваджено в освітній процес підготовки майбутніх учителів початкових класів.

Сьогодення вимагає від науково-педагогічних працівників і студентів педагогічних університетів ефективності пошуку іноземних і висвітлення

власних результатів наукових досліджень. Усесвітня мережа «Інтернет» дає змогу зробити результати досліджень доступними для використання. Відкриті електронні науково-освітні системи є потужним допоміжним інструментом у проведенні наукових досліджень та вивченні закордонного досвіду. Наукові статті у відкритому доступі – це безкоштовні онлайнві примірники рецензованих журнальних статей, виступів на конференціях, наукових звітів, дослідницьких, навчальних матеріалів, лекцій, мультимедійних матеріалів тощо. Основними критеріями добору таких систем є відкритість, функціональність та їхня придатність до використання в наукових установах і закладах вищої освіти [306, с. 307].

Конструктивною моделлю відкритого доступу (Open Access), що відіграє важливу роль у загальних процесах, пов'язаних із накопиченням, зберіганням та трансляцією інформації у просторі й часі, є також інституційний репозитарій (IP). Значна кількість закладів вищої освіти і науково-дослідних установ реалізують концепцію відкритого доступу до результатів наукових досліджень через використання моделі так званого інституційного репозитарію [247, с. 7].

Для педагогічних університетів IP – потужний інструмент проведення наукових досліджень з питань освіти, педагогіки, психології, що виконує важливі функції: інтеграцію у світовий науковий простір; визначення затребуваності здійснених наукових досліджень через кількість звернень і завантажуваль. Загалом IP сприяє підвищенню іміджу університету як центру освіти та науки.

Інституційний репозитарій є ефективною формою комунікації в освітньо-науковому середовищі, яка сприяє розвитку університетів у сучасному світі та в Україні. Його головна функція – спонукати інформаційну, наукову й освітню спільноти до активних дій і кооперації в напрямі вільного доступу до інформаційних наукових ресурсів університетів як провідних академічних установ для трансформації ролі науки в суспільстві знань. Як конструктивна модель відкритого доступу до електронних ресурсів репозитарій відіграє

важливу роль у процесах, пов'язаних із накопиченням, зберіганням і трансляцією інформації у просторі та часі. До того ж, дані інституційних репозитаріїв слугують реальним показником ефективності роботи університетів як науково-освітніх центрів, оскільки демонструють наукову, соціальну й економічну значущість дослідницьких робіт, а отже, й статус та суспільне значення закладу вищої освіти [259, с. 35].

Для забезпечення широкого доступу до наукових надбань викладачів і студентів на сайті бібліотеки ВДПУ ім. М. Коцюбинського створено Інституційний репозитарій (<https://dspace.vspu.edu.ua/>). Інституційний репозитарій (IrVSPU) – веборієнтована, кумулятивна та постійна база даних, електронний повнотекстовий архів, у якому накопичуються документи (твори) наукового, навчального та методичного призначення, створені працівниками структурних підрозділів університету та здобувачами вищої освіти. Активно формуються кафедральні репозитарії академічних текстів студентів, електронні версії яких зберігаються в Інституційному репозитарії бібліотеки [516, с. 243].

Інституційний репозитарій надає вільний доступ до повних (або поданих у скороченій формі) електронних документів з фондів бібліотеки. Основу фонду становлять праці викладачів, пошукачів наукового ступеня (аспірантів, докторантів), магістрантів, студентів, а також краєзнавчі видання та видання бібліотеки. За рішенням Вченої ради університету викладачі та студенти передають до бібліотеки всі свої публікації. Станом на середину 2024 року інституційний репозитарій ВДПУ ім. М. Коцюбинського нараховував понад 11 тис. публікацій, у т. ч. академічні тексти здобувачів вищої освіти (рис. 4.4).

З огляду на те що в репозитарії ВДПУ ім. М. Коцюбинського розміщено майже всі наукові праці викладачів і студентів, є можливість використовувати їх зміст в освітньому процесі. Для пошуку потрібної інформації достатньо ввести ключові слова, а потім вибрати й опрацювати запропоновані IP джерела. Наприклад, за ключовими словами *soft skills* отримаємо доступ до праць викладачів, які досліджували проблеми формування в учнів м'яких

навичок; а за ключовими словами «молодших школярів» знайдемо праці викладачів і студентів [341, с. 265; 349, с. 273], чії дослідження стосуються проблем початкової освіти.

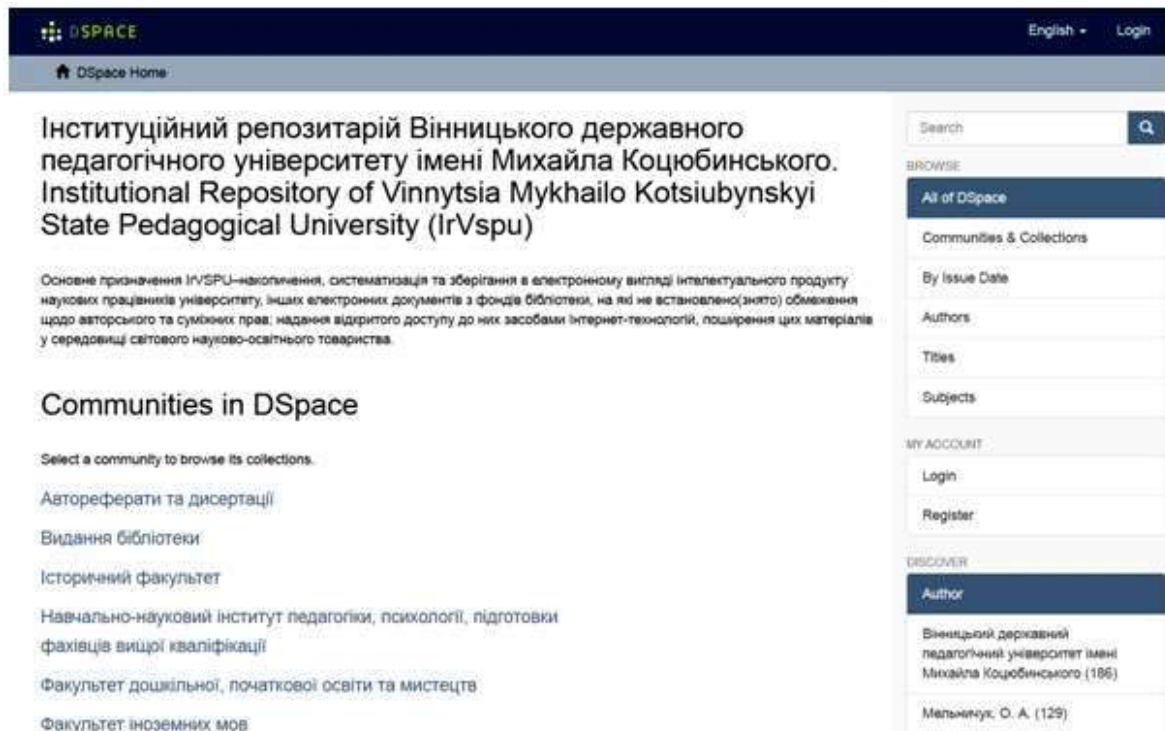

Рис. 4.4. Інституційний репозитарій IrVSPU

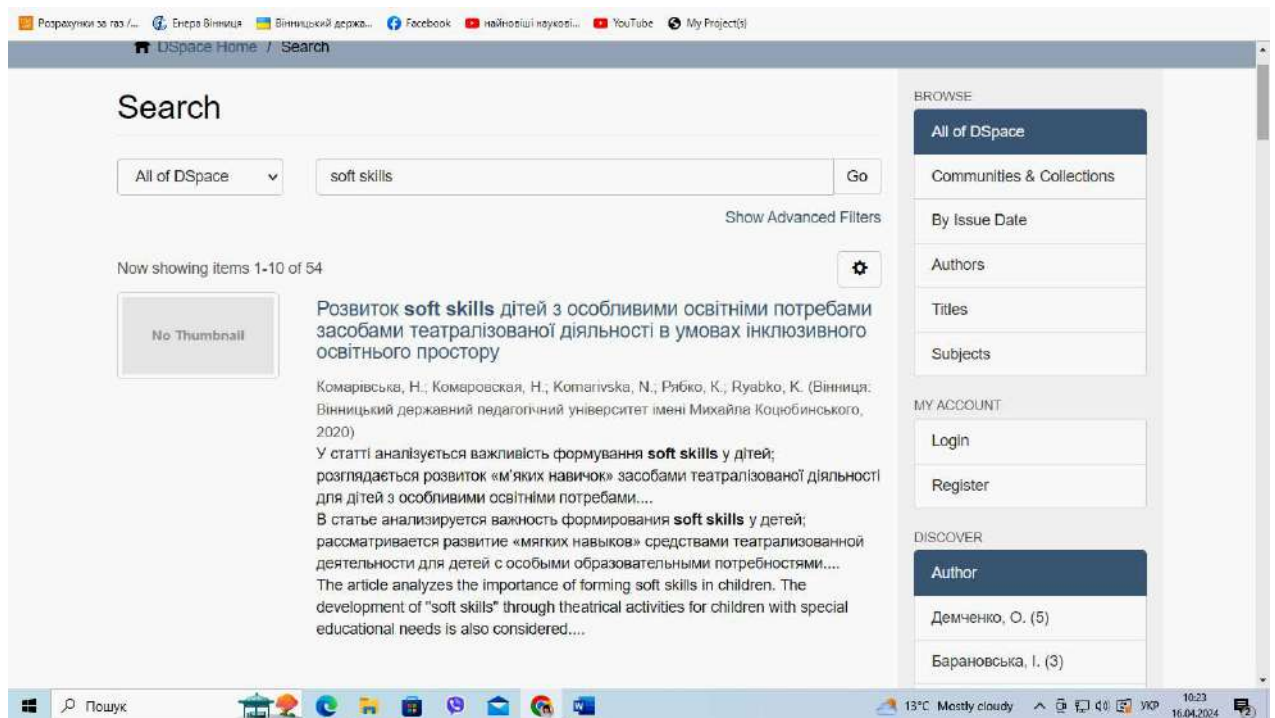

Рис. 4.5. Результат пошуку праць зі словами soft skills у репозитарії ВДПУ ім. М. Коцюбинського

Крім того, ознайомлення майбутніх учителів зі студентськими науковими працями [95, с. 236; 314, с. 53] є додатковим стимулом для їхньої наукової діяльності. Тобто інституційний репозитарій забезпечує формування науково-дослідницьких навичок здобувачів вищої освіти на різних етапах їх діяльності: у виконанні практичних завдань, що мають дослідницький характер; в індивідуальній роботі та проєктній діяльності, участі в конференціях і семінарах; підготовці та публікації тез наукової доповіді; написанні та захисті курсових і кваліфікаційних робіт.

Спостережено, що важливу роль інституційний репозитарій відіграє у роботі наукового підрозділу (наприклад, кафедри чи наукової лабораторії університету), адже сприяє поширенню інформації серед академічної спільноти, забезпечує тривале збереження матеріалів. Для ЗВО наявність такого інформаційного ресурсу є чинником загальної підтримки наукової діяльності, покращення якості фахової комунікації, забезпечення відкритого доступу до результатів досліджень. Ми визначаємо ІР і як функціональний елемент в організації роботи закладу, що здатний вплинути на ефективність підготовки майбутніх фахівців [516, с. 245].

Використання викладачами й здобувачами вищої освіти переваг відкритого доступу до навчальних і наукових матеріалів є запорукою їхньої інтеграції в науковий процес ЗВО, що сприяє збагаченню і поширенню дослідницьких напрацювань, стимулюванню до успішних інноваційних досліджень, підвищенню ефективності наукових відкриттів.

Результати наших досліджень свідчать про те, що з відкритого доступу завантажується значно більша кількість праць, які швидше й масштабніше поширюються в науковому середовищі. Офіційний сайт освітнього закладу, будучи своєрідним «вікном у світ», належить до найважливіших засобів просування його діяльності та підвищення конкурентоздатності на ринку освітніх послуг [516, с. 248].

Попри швидке зростання досліджень щодо методик формування життєвих навичок, ще багато зусиль потрібно докласти для систематичного

перегляду та інтеграції результатів попередніх досліджень, для вивчення сучасного стану досліджень в Україні та подальшого поширення інформації серед української наукової спільноти, у студентських групах і шкільних колективах.

Бібліотека ВДПУ ім. М. Коцюбинського працює над поширенням результатів наукових досліджень науковців університету в світовому інфопросторі, формує значний масив інтернет-ресурсів різноманітної спрямованості, об'єднаних єдиним вікном доступу до них через вебсайт бібліотеки. У репозитарії ВДПУ ім. М. Коцюбинського ми знайшли понад 50 публікацій з проблем формування soft skills. Ці публікації активно використовують і цитують здобувачі вищої освіти та науково-педагогічні працівники з різних закладів освіти. У таблиці 4.1. представлено 20 найбільш запитуваних видань репозитарію на тему формування soft skills.

Таблиця 4.1

**Наукові та науково-методичні публікації викладачів і студентів
ВДПУ з проблем формування soft skills**

№ п/п	Назва праці та автор	Рік видання
1.	Формування soft skills в учнів старших класів методом проєктів: кваліфікаційна робота. Меланишина І. С.	2020
2.	Формування soft skills у дітей з розладами аутичного спектру. Бузук В.	2020
3.	Формування soft skills у дітей із синдромом Дауна засобами театрального мистецтва. Мельник А.	2020
4.	Розвиток soft skills засобами театру. Барановська І.	2022
5.	Розвиток soft skills дітей з особливими освітніми потребами Старинщук А..	2020
6.	Театр природи як засіб формування soft skills в учнів початкових класів. Казьмірчук, Н.С.; Жовнич, О.В.; Стахова, І.А.	2020
7.	Вплив музичного мистецтва на розвиток «soft skills» учнів початкової школи. Петелько В.	2020
8.	Театр-природи як засіб формування soft skills в учнів початкової школи. Країло В.	2020
9.	Формування soft skills у дітей з особливими освітніми потребами засобами театральної діяльності. Вечерко К.	2020
10.	Методи та прийоми формування soft skills у дітей з порушенням зору в початковій школі. Снігур Н.	2020
11.	Петриківський розпис як елемент розвитку soft skills. Зінченко М.	2020

12.	Вистава, як засіб розвитку soft skills молодших школярів. Радчук Б.	2020
13.	Розвиток soft skills обдарованих дітей в освітньому процесі початкової школи. Державець Т.	2020
14.	Особливості формування soft skills у майбутніх учителів початкових класів в умовах професійної підготовки до роботи в міжкультурному просторі Закарпаття. Молнар Т. І.	2021
15.	Формування м'яких навичок майбутніх учителів під час навчання англійської вимови. Чухно О. А.	2021
16.	Впровадження B-learning курсу (змішаного навчання) для формування soft skills і комунікативної компетенції в говорінні в учнів старших класів : кваліфікаційна робота. Шаповалова Є. І.	2022
17.	Репетиційний процес як простір для творчої самореалізації та розвитку soft skills студентів та дітей. Барановська, І. Мозгальова, Н.; Казьмірчук, Н.	2020
18.	Розвиток soft skills молодших школярів у процесі роботи над виставою: дипломна робота. Радчук Б. С.	2021
19.	Розвиток емоційного інтелекту дітей молодшого шкільного віку в освітньому процесі початкової школи. Ясинецька, О.С..	2022
20.	Шляхи розвитку soft skills молодших школярів засобами театралізованої діяльності умовах євроінтеграції : кваліфікаційна робота. Швець М. В.	2023

Отже, IP повною мірою виконує інформаційні, пошукові, освітні функції та є інтегрованим ресурсом, потужним засобом для аналізу наявних наукових досліджень і для просування досліджень учених університету у світовому науковому просторі, відповідає сучасним науково-освітнім потребам суспільства [516, с. 250].

Здійснений аналіз публікацій українських науковців, що розміщені в IP різних установ, засвідчив, що в них недостатньо інформації про те, як формування життєвих навичок можна використовувати для ефективного навчання та підготовки до майбутньої успішної життєдіяльності. Тому прийнято рішення проаналізувати закордонні публікації, наявні на платформах відкритого доступу. Використання функціональних переваг електронних архівів (відкритий безоплатний доступ, структурування матеріалу, зручність роботи у будь-який час, можливість розміщення власних досліджень) дозволило сформувавши сприятливе середовище наукової комунікації із закордонними колегами та розмістити матеріали навчального характеру [516, с. 251].

На сайті ВДПУ ім. М. Коцюбинського для науково-педагогічних працівників і здобувачів освіти забезпечено вільний доступ до багатьох міжнародних баз (Scopus, Web of Science, EBSCO, ScienceDirect, Research Gate, Google Scholar). Аналіз закордонних статей, наявних у згаданих базах, дає змогу констатувати, що поняття *soft skills* набуває дедалі більшої популярності у виданнях із соціальних наук. Ще більш поширеним у наукових публікаціях є словосполучення *life skills*.

Наприклад, у базі EBSCO ми знайшли майже 500 публікації, у назві яких наявне словосполучення *soft skills*, понад 2000 із словосполученням *life skills*; ScienceDirect – понад 66 тисяч публікацій зі словами *soft skills* і 459 тисяч зі словами *life skills*. Особливий інтерес для нашого дослідження становили праці європейських науковців, у яких представлені методики формування життєвих навичок в учнів і студентів. У більшості з проаналізованих публікацій зроблено висновок, що розвиток *soft skills* студентів має вирішальне значення, оскільки їхні шанси справлятися з вимогами різних професій і середовищ зростають із розвитком таких навичок.

Здійснивши порівняльний аналіз дефініцій терміна «*soft skills*», запропонованих українськими та зарубіжними дослідниками, автори статті [380, с. 96] зосередили увагу на тому, що особливої значущості м'які навички набувають у професіях на зразок «людина – людина», до яких належать і вчителі початкових класів. Українські дослідники довели, що *soft skills* становлять сутність професійної діяльності вчителя початкових класів і що цілеспрямоване їх формування має перебувати в центрі підготовки таких педагогів. На основі досвіду викладання філологічних дисциплін у рамках реалізації освітньої програми «Початкова освіта» в Полтавському національному педагогічному університеті імені В. Г. Короленка автори простежили особливості розвитку м'яких навичок у студентів. Це відбувається з орієнтацією на сучасні нормативні документи (зокрема Закон України «Про вищу освіту», Професійний стандарт учителя початкових класів закладу загальної середньої освіти), системно, у процесі викладання як обов'язкових

освітніх компонентів, так і вибіркових. Дослідники зазначили, що для ефективного формування та вдосконалення soft skills на лекційних і практичних заняттях потрібно застосовувати різні способи взаємодії суб'єктів освітнього процесу – імітаційну гру, кейс-стаді, колоквиуми, індивідуальні та групові проєкти тощо. Автори статті зауважують, що розвиток гнучких навичок у майбутніх учителів початкової школи залежить від способів організації середовища як освітнього коворкінгу та готовності викладачів і студентів до продуктивної інтеракції, саморозвитку й самоорганізації [380, с. 98].

На основі аналізу європейського та власного досвіду нами було розроблено практикум вибіркової дисципліни для студентів ступеня вищої освіти бакалавра «Розвиток soft skills педагога» [121], який також розміщено в репозитарії університету.

Опрацювання майбутніми вчителями початкових класів наукових публікацій і залучення їх до наукової діяльності сприяло розвитку дослідницьких навичок, які для кожного педагога є досить важливими. Наукові дослідження з проблем формування та розвитку життєвих навичок в студентів і учнів стали основним джерелом для розроблення та впровадження в практику відповідних методик, а також для модернізації змісту професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів [107], про що детальніше опишемо далі.

4.2. Імплементация кращих зразків європейського досвіду формування в учнів і студентів життєвих навичок у зміст підготовки майбутніх учителів початкових класів

Для реалізації другої організаційно-педагогічної умови підготовки майбутніх учителів до впровадження європейського досвіду формування життєвих навичок в учнів початкової школи – *імплементация кращих зразків європейського досвіду формування в учнів і студентів життєвих навичок у*

зміст підготовки майбутніх учителів початкових класів – нами було розв’язано такі завдання:

- 1) розкрито сутність понять «soft skills», «people skills», «non-professional skills», «key skills», «skills for social progress», «life skills» та ін.;
- 2) визначено систему життєвих навичок, що є найнеобхіднішими для учнів початкових класів в умовах сучасних українських реалій;
- 3) виокремлено найбільш ефективні технології розвитку життєвих навичок молодших школярів;
- 4) проаналізовано європейські методики формування в учнів різних видів навичок;
- 5) вивчено практику використання європейського досвіду формування в учнів життєвих навичок в Україні.

У рамках реалізації одного з міжнародних проєктів для здобувачів СВО бакалавра організовано й проведено факультативний курс «Підготовка майбутніх педагогів до впровадження європейського досвіду формування soft skills дітей дошкільного віку та учнів початкової школи засобами театральної діяльності» обсягом 120 годин [263; 290]. Члени проєктної групи та студенти під керівництвом викладачів підготували до друку й опублікували серію наукових публікацій з тематики проєкту. (Додаток Е)

Серед заходів у межах проєкту були ще й такі: проведення круглого столу «Підготовка творчих педагогів до розвитку soft skills дітей засобами театралізованої діяльності: європейський контекст» у рамках VI Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти»; опублікування збірника наукових праць, «Театральне мистецтво як засіб розвитку soft skills дітей у контексті досвіду країн ЄС та України», що містить 31 статтю членів команди та студентів, які беруть участь у реалізації проєкту; проведення лінійки майстеркласів «Театральне мистецтво як засіб розвитку soft skills дітей у контексті досвіду країн ЄС та України» у рамках Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю

«Актуальні проблеми мистецької підготовки майбутнього вчителя» (IX школа методичного досвіду); організація курсів підвищення кваліфікації вчителів початкових класів на тему: «Організація театралізованої діяльності для розвитку soft skills дітей дошкільного і молодшого шкільного віку: європейський контекст» [6; 7].

Здійснений студентами аналіз розроблених у межах проєкту матеріалів, а також міжнародних наукових джерел засвідчив, що в багатьох контекстах «soft skills» прирівнюються до таких термінів, як «employability skills» (навички для працевлаштування), «people skills» (навички спілкування з людьми), «non-professional skills» (непрофесійні навички), «key skills» (ключові навички), «skills for social progress» (навички для соціального розвитку), «life skills» (життєві навички).

Одними з перших поняття «soft skills» ще в 90-х рр. XX століття почали вживати американські та німецькі фахівці в галузі управління, згодом – представники бізнесу й освіти. Країни ЄС прийняли низку документів, які пропонують уніфіковану класифікацію «soft skills» для Єдиного європейського економічного простору. Європейські ініціативи з розвитку навичок охоплювали «Rethinking Education» – консультування країн-членів ЄС щодо інвестування в розвиток навичок для отримання оптимальних соціально-економічних результатів [97, с. 32].

Комплексне масштабне дослідження було здійснене у 2009 році в рамках програми ЄС «Безперервне навчання Еразмус» (Lifelong Learning Erasmus), на підставі результатів якого виокремлено три групи навичок, що вміщують 22 навички: 1) особистісні навички; 2) соціальні навички; 3) методологічні навички [408, с. 397].

У 2017 році була розроблена офіційно прийнята класифікація і пояснення до неї, що отримала назву «Європейські навички, компетенції, кваліфікації і види занять» (ESCO), яка вміщує 1384 навички, затребувані ринком праці (ESCO Handbook, 2017). Ці навички пов'язані з комунікацією, креативністю, управлінням, ефективністю мислення [533, с. 79; 558].

У 2018 році прийнято 11 директив, які передбачають упровадження нових методів навчання і викладання для розвитку в студентів університетів ЄС «soft skills», особливо пов'язаних з цифровою і технологічною діяльністю [97, с. 33].

У 2020 році Всесвітній економічний форум підготував звіт «Майбутні робочі місця – 2025», на якому спрогнозовано, які навички будуть затребувані у 2025 році [622]. У документі передбачено, що в 2025 році аналітичне мислення, креативність і гнучкість будуть одними з найбільш затребуваних навичок. Роботодавці вважають найбільш важливими критичне мислення, здатність до аналізу та розв'язання проблем, про що постійно згадувалося в попередніх випусках опитування. Проте з'явилися нові навички самоконтролю, зокрема активне навчання, стійкість, стресостійкість і гнучкість.

На основі аналізу таких документів і наукових публікацій студенти визначали, які з життєвих навичок потрібно розвивати вчителю, а які потрібно формувати в учнів із молодшого шкільного віку. Найбільше уваги приділено м'яким навичкам. Майбутні вчителі початкових класів з'ясували, що у визначенні поняття «soft skills» дослідники акцентують на здатності людини до міжособистісних взаємодій і на її особистісних характеристиках, тобто soft skills – це соціологічний термін, що належить до коефіцієнта емоційного інтелекту людини; на наборові рис особистості, соціальних навичках, комунікативних здібностях, особистих звичках, дружелюбності й оптимізму [572, с. 57]. З іншого боку, деякі науковці у визначенні «soft skills» зосереджують увагу на їхній ролі в розбудові професійної кар'єри [554, с. 46], або визначають їх як особисті якості, особливості, таланти, які відрізняють певну особистість від інших людей зі схожими вміннями та компетентністю [580, с. 457].

Вивчення європейських методик формування в учнів життєвих навичок студенти здійснювали і за програмами подвійних дипломів, зокрема

спеціальністю «PEDAGOGIKA. Edukacja wczesnoszkolna z wychowaniem przedszkolnym» (ПЕДАГОГІКА. Початкова і дошкільна освіта).

На підставі аналізу вивчення європейського досвіду майбутні вчителі початкових класів з'ясували, що основними методами розвитку життєвих навичок європейські науковці вважають такі:

- 1) самонавчання – самостійне вивчення інформації про моделі успішної поведінки;
- 2) пошук підтвердження про успішність своєї поведінки в аспекті розвитку конкретного досвіду;
- 3) навчання на досвіді інших, робота з наставником;
- 4) фонові тренінги – вправи, що розвивають певні компетенції;
- 5) кейс-методи;
- 6) поєднання навчання та професійної діяльності (дуальна освіта).

В Україні найбільш поширеними формами розвитку життєвих навичок слугують такі:

- відповідні курси й тренінги (наприклад, громадський проєкт масових відкритих онлайн-курсів «Prometheus» пропонує чимало подібних тренінгів на безкоштовній основі);

- робота на громадських засадах, волонтерство;

- участь у студентському самоуправлінні (така практична діяльність формує навички роботи в команді, управління проєктами й делегування обов'язків).

Для ознайомлення з методиками формування в учнів початкових класів комунікативних навичок, творчого мислення, соціальної компетентності та соціокультурного досвіду студенти аналізували дисертації українських дослідників з окресленої проблематики [21; 30; 54; 71; 72; 130; 135; 136; 144; 149; 198; 275 та ін.].

На підставі аналізу відповідних дисертацій майбутні вчителі початкових класів зробили висновок, що потребу розвитку особистості в системах вищої та середньої освіти педагогічна наука і громадськість усвідомили давно.

Практичні можливості для цього найбільш активно реалізуються в системі середньої загальної (основної) освіти, де досить широке застосування отримали різні інноваційні педагогічні технології, спрямовані не лише на поглиблене витлумачення навчального матеріалу, а й на розвиток творчого та критичного мислення, комунікативних здібностей, формування економічного й екологічного мислення, громадянської свідомості, міжкультурної компетентності тощо.

Проте більшість із педагогічних технологій спрямовані на розв'язання кількох із названих завдань і лише частково вирішують при цьому інші. І зазвичай вони застосовуються лише на навчальних заняттях.

Водночас потреби суспільства з підготовки особистості, здатної до успішної життєдіяльності в складних умовах сучасності, полягають у формуванні сукупності всіх названих і багатьох інших якостей, серед яких найважливіше значення мають творчі якості, які проявляються в умінні розв'язувати проблемні завдання у різних галузях діяльності.

Зазначене стосується насамперед професійної підготовки педагога. Проте практика організації навчальної діяльності студентів педагогічних університетів, наявна в Україні, як і раніше, зберігає орієнтацію на знаннєву парадигму навчання, орієнтовану на формування «усередненого» педагога, не озброєного бажанням і вмінням самостійного пошуку, способами та засобами діяльності творчого, дослідницького характеру. Розвиток творчої активності студента як майбутнього педагога дозволяє розв'язувати завдання підготовки майбутнього вчителя зі сформованою методологічною та дослідною культурою, здатного до соціально-педагогічної діяльності, що перетворює соціокультурну сферу.

Аналізуючи європейський досвід, студенти дізналися думку науковців про те, що вплив учителя початкових класів на розвиток соціальних і поведінкових навичок учнів є значно більшим, ніж вплив на їхній академічний розвиток. Оскільки соціальні та поведінкові навички позитивно впливають на розвиток академічних навичок у початкових класах, учителі, які вміють

покращувати соціальні та поведінкові навички, здійснюють додатковий опосередкований стимул для академічних досягнень. Проте результати досліджень свідчать, що вчителі, які досягають вищих за середні академічних результатів, не завжди є тими вчителями, які мають успіхи у вдосконаленні соціальних і поведінкових навичок [515, с. 105]. Тому викладачі зі студентами дійшли висновку: дуже важливо для майбутнього вчителя початкових класів спочатку розвинути власні життєві навички.

Життєві навички можна формувати під час вивчення різних навчальних дисциплін, переплітаючи їх із поточним змістом курсу. Це, як ми спостерегли, один із найпрактичніших способів формування та розвитку життєвих навичок у майбутніх учителів. Фактично викладачі без суттєвих змін у змісті та методиці викладання дисципліни можуть спочатку визначити, на розвиток яких саме навичок варто спрямувати процес викладання дисципліни, виробити відповідні вправи та алгоритми і систематично їх реалізовувати на практиці.

Автори статті [18, с.139] пропонують варіанти організації освітньої діяльності майбутніх педагогів щодо формування soft skills і визначають цей процес як умову реалізації професійного стандарту вчителя. Дослідники вказують на те, що формування низки компетентностей учителя залежить від розвитку його soft skills [18, с. 137]. На те, що розвиток soft skills у студентів є одним із важливих чинників працевлаштування, наголошує у своїй статті і К. Коваль [150, с. 165].

Відповідно до концепції Нової української школи вчитель початкових класів може проєктувати і моделювати нові способи педагогічної діяльності на основі нових знань з організації навчально-пізнавальної діяльності молодших школярів, здатний зробити педагогічний процес якіснішим, якщо він постійно підвищує власні професійні знання, уміння й навички [173].

Тому окремі педагогічні технології (інтерактивні технології кооперативного навчання, інтерактивні технології колективно-групового навчання, технології ситуативного моделювання, технології опрацювання дискусійних питань) ми використали й для формування життєвих навичок

самих студентів. У цьому питанні ми дослухалися до аргументації Т. Ваколі, що такі технології навчання, як проєктна діяльність, проблемне навчання, ігрова та кейс-технологія, створення предметно-розвивального середовища, навчання у співпраці, дослідницька діяльність є найбільш дієвими в підготовці вчителів початкових класів, формуванні їхніх гнучких навичок в умовах воєнного стану [34, с. 44].

Отже, важливим є вироблення методичних прийомів формування та неперервного розвитку в учнів системи життєвих і метанавичок, що допоможуть їм не лише пристосуватися до змінних вимог сучасного світу, а й бути успішними в ньому. Для формування в майбутніх учителів системи метанавичок пропонуємо використовувати розв'язування професійних завдань підвищеної складності, які ще не мають готових рішень.

У статті [129, с. 115] зосереджено увагу на практико-дослідницькому проєкті як ефективному засобі самоаналізу й рефлексії педагогічної діяльності задля її подальшої оптимізації. У процесі професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів їм було запропоновано для обговорення ситуації, що продукують можливі теми для педагогічного дослідження і постановки дослідницького питання, визначення методів самостереження під час власної педагогічної діяльності, де майбутні педагоги виступають у ролі дослідників [129, с. 117].

Цінними для нашого дослідження виявились і рекомендації викладачів педагогічних дисциплін щодо розвитку діалектичного мислення майбутніх учителів [59, с. 49], їхнього творчого мислення [4, с. 236; 5, с. 47], здатності працювати в команді [245, с. 96,], навичок розв'язання проблемно-педагогічних ситуацій [138, с. 69] тощо.

Знайомимо майбутніх учителів початкових класів з освітньою платформою «Критичне мислення», створеною ГО «Вчителі за демократію і партнерство», на якій розміщені тренінги для вчителів початкової, основної і старшої школи з методики розвитку критичного мислення учнів. На ній

представлено також тренінги-практикуми для вчителів з педагогіки партнерства, дебатів, освіти для сталого розвитку [57].

Задля підготовки майбутніх учителів початкових класів до формування критичного й творчого мислення в дітей молодшого шкільного віку викладачі також використовували такий метод, як дебати [4, с. 237].

Застосування згаданих прийомів і технік формування критичного мислення на заняттях з різних навчальних дисциплін сприяло таким результатам:

- оптимальному поєднанню загальних, групових й індивідуальних форм організації освітнього процесу;
- раціональному застосуванню сучасних методів і засобів навчання, зокрема й ІКТ, на різних етапах підготовки майбутніх учителів початкових класів;
- формуванню стійкості і резистентності майбутніх учителів початкових класів до психологічного й інформаційного маніпулювання їхньою свідомістю та діяльністю;
- організації продуктивного самонавчання з використанням ресурсів ІКТ.

Така цілеспрямована діяльність щодо формування в студентів основ критичного ставлення до дійсності уможливила вияв слабких сторін їхнього мислення, активізацію всіх знань із цієї теми та спрямування пізнавальної діяльності на різноаспектний аналіз проблем.

На заняттях із психологічних дисциплін, дотримуючись правил, розроблених А. Киливником, викладачі навчали майбутніх учителів початкових класів долати труднощі й робити своє життя і діяльність успішнішими: «укріплювати свою волю, вчитися управляти собою, долати лінь і слабкість щодня за допомогою вольової саморегуляції, підпорядковувати всі свої дії певній мотивації; не боятися труднощів і невдач, завжди вірити в успіх, зберігати оптимізм і активність; виявляти наявні і ще не використані можливості й резерви та максимально використовувати їх; чітко

розставляти пріоритети (що є найважливішим, ради чого потрібно діяти певним чином); активно діяти, ухвалювати рішення, знаходити точні засоби і способи для наближення і досягнення бажаного результату (попередня підготовка, продумана лінія поведінки і дії); уміти мобілізувати себе, активізувати свої внутрішні резерви (знання, уміння, навички, силу волі, завзятість тощо) і направляти їх за допомогою вольових зусиль на досягнення поставленої мети; уміти бачити успіхи й досягнення в перспективі; постійно підвищувати свій рівень знань, учитися самому завжди і всьому; робити висновки, аналізувати зроблене»[141, с. 315].

Майбутніх учителів початкових класів переконували, що самоорганізованість є найважливішою навичкою для життєдіяльності в сучасному світі. Для розвитку в майбутніх учителів початкових класів навичок самоорганізації використовували соціально-педагогічно-психологічний тренінг (СППТ), який базується на активних методах групової роботи. Такий тренінг, як засвідчили спостереження, сприяв загальному розвитку особистості; підвищенню соціально-психологічної компетентності; формуванню активної соціальної позиції; розвитку можливостей упроваджувати значні зміни у своє життя та життя інших; адекватному пізнанню себе та інших людей; оволодінню навичками самоорганізації; корекції особистісних якостей і вмінь; зняттю бар'єрів, що заважають реальним і продуктивним діям; оволодінню індивідуалізованими прийомами міжособистісної взаємодії для підвищення її ефективності. (Додаток Д)

Викладачі психологічних дисциплін спрямовували тренінги також на формування здатності до роботи в команді шляхом реалізації інтеграційних підходів до навчання, здійснення міжпредметних зв'язків, упровадження інтерактивних методів навчання, використання ділових ігор тощо. Для формування навичок командної роботи використовували також інші заходи, які підтвердили свою ефективність, зокрема: розширення системи знань про психологічні та вузько-професійні особливості роботи в команді; формування

вмінь комунікативної взаємодії в команді; розвиток навичок виконання творчих групових проєктів за професійним спрямуванням [245, с. 96].

Майбутні вчителі початкових класів на заняттях з психологічних дисциплін засвоїли, що креативний тип мислення досить складний і вимагає цілеспрямованого виховання, проте креативні здібності можна розвивати шляхом тренування швидкості (здатність за одиницю часу вирішувати значну кількість завдань), гнучкості (уміння швидко відмовлятися від шаблонів і налаштовуватися на інший спосіб розв'язування або на інші проблеми), оригінальності (мінімальна частота цієї відповіді до однорідної групи), прогностичності розуму (уміння передбачати настання конкретних подій, певних результатів) і точності виконання завдань.

Окреме й досить важливе місце в методичній системі підготовки майбутніх учителів початкових класів до впровадження європейського досвіду формування в учнів життєвих навичок посідає в нашому дослідженні така технологія, як коучинг. Це індивідуальне тренування людини, яке сприяє формуванню навичок постановки й досягнення цілей, підвищенню ефективності планування, мобілізації внутрішнього потенціалу, освоєнню передових стратегій отримання результату. Коучинг, як підтверджує практика, сприяє розвитку таких навичок: визначати особистісні цілі й оптимальні кроки їхнього досягнення; підвищувати власну самостійність і відповідальність; отримувати задоволення від своєї діяльності; знаходити нові шляхи ефективної співпраці; швидко обирати потрібні рішення в складних ситуаціях; погоджувати індивідуальні цілі з цілями організації; робити своє життя більш яскравим; відкривати нові можливості; збагачувати життя новими продуктивними особистими стосунками [142, с. 157].

Під час застосування технології коучингу визначено найбільш ефективні методи: метод конкретних психолого-педагогічних ситуацій, метод активного емоційного стимулювання саморозвитку, метод створення ситуації пізнавального виклику, метод змагання і метод проєктів.

Формування навичок критичного мислення в майбутніх учителів початкової школи здійснювали під час вивчення різних навчальних дисциплін за допомогою таких інтелектуальних технік:

- вивчення основ формальної логіки, понять «критичність розуму», «самокритика», досвіду їх застосування в житті (дисципліни: «Психологія загальна та вікова», «Психологія педагогічна»);

- навчання спеціальним технікам критичного аналізу: складання кластерів, синквейну, переплутаних логічних ланцюжків тощо (дисципліни: «Дидактика», «Теорія та методика виховання»);

- навчальний критичний аналіз та оцінювання ситуацій (дисципліни: «Педагогічна майстерність», «Психологія педагогічна»);

- обговорення помилок у розв'язанні завдань і проблем шляхом дискусій, суперечок (дисципліни: «Методика формування компетентності в соціальній і здоров'язбережувальній освітніх галузях»);

- рецензування виступів, захист своїх варіантів дослідницьких робіт, навчальних презентацій, мініпроектів «Основи науково-педагогічних досліджень», «Методологія та методика наукових досліджень»);

- обговорення наукових статей, критичних оглядів інформації інтернету, порівняльний аналіз теорій/моделей із різних освітніх систем різних історичних періодів (дисципліни: «Основи науково-педагогічних досліджень», «Історія педагогіки», «Методологія та методика наукових досліджень»);

- написання есе, аналітичних оглядів, рефератів з подальшим пошуком своїх і чужих алогізмів, помилок міркувань (дисципліни: «Дитяча література з основами культури і техніки мовлення», «Українська мова (за професійним спрямуванням)», «Українська мова з методикою формування компетентності в мовно-літературній освітній галузі», «Філософія»);

- виконання практичних завдань із використанням операцій критики та самокритики (дисципліни: «Педагогічна майстерність», «Психологія педагогічна»);

- формування інтелектуальних умінь і навичок критичного мислення шляхом тренінгу з підтвердження та спростування гіпотез (дисципліни: «Математики з методикою формування компетентності в математичній освітній галузі», «Методологія та методика наукових досліджень»);

- організація дискусій і дебатів щодо професійних проблем (дисципліни: «Психологія педагогічна», «Вступ до спеціальності з основами загальної педагогіки», «Педагогічні технології у початковій школі»);

- створення на заняттях умов для формування навичок об'єктивного оцінювання та самооцінювання (усі навчальні дисципліни).

Погоджуючись із твердженням Т. Клименко [148, с. 41], що soft skills студентів можна розвивати під час вивчення іноземної мови, ми також спрямовували діяльність викладачів дисципліни «Іноземна мова для професійного спілкування» на розвиток у майбутніх учителів початкових класів навичок доступно та цікаво викладати свої ідеї та думки іноземною мовою; упевнено розмовляти з одногрупниками; виступати перед аудиторією; налагоджувати контакт з іншими людьми [129, с. 116; 291, с. 198]. Методичні прийоми розвитку в учнів початкових класів навичок спілкування англійською мовою детально описані нами в статті [102, с. 29], де продемонстровано роль навчальної гри у цьому процесі.

Крім того, українські дослідники на практиці підтвердили, що на заняттях з іноземної мови є можливість формувати й критичне мислення студентів [244, с. 98]. З цією метою викладачі заохочували студентів до активної участі в дискусіях, колективних проєктах, творчих заходах, що уможливило, як ми спостерегли, формування в них уміння слухати, здатності бачити єдину мету, готовності надати допомогу іншим, переконувати й знаходити компроміс [677, с. 379].

Для формування навичок емпатії під час викладання дисциплін «Психологія з методикою психодіагностування», «Психологія індивідуальності» викладачі намагалися окреслити специфіку психоемоційного стану біженців [258, с. 7]. Така робота впродовж кількох

місяців сприяла виробленню в майбутніх педагогів навичок емпатії та вмінь формувати в дітей емоційну чуйність [337, с. 69].

Для підготовки майбутніх учителів початкових класів до формування в учнів навичок мислення вищого порядку використовували певні дидактичні прийоми. Зокрема, за рекомендацією М. Давидюк [77, с. 15], використано прийоми попереднього перегляду, наочного аналізу й репродукції, локалізації, порівняння, а також рефлексивні завдання, складання коротких текстів із поясненням, проведення аналогій, складання загадок і кросвордів, проблемні та дослідницькі завдання, вправи на розвиток навичок самостереження, самоконтролю, самоорганізації [270, с. 61].

Комунікативні навички і культура мовлення загалом для вчителя є основою його професіоналізму. Визначаючи культуру мовлення та спілкування важливими складовими фахової підготовки майбутніх учителів початкової школи, викладачі ВДПУ ім. М. Коцюбинського основний акцент робили на формуванні діалогічної компетентності студентів, застосовуючи для цього активні методи навчання (тренінгові заняття, рольові та ділові ігри, мікрвикладання, створення портфоліо, навчальні дискусії, аналіз текстів різних стилів, розроблення нестандартних уроків і нетрадиційних форм роботи на уроці тощо) [169, с. 66].

З метою підготовки майбутніх учителів початкових класів не лише до оцінювання знань, а й розвитку в учнів життєвих навичок (самооцінювання, критичного й творчого мислення, навичок розв'язування проблем) і ключових компетентностей студентів навчали технологій використання прийомів формувального оцінювання за допомогою сучасних інструментів (GoFormative, Wordwall, WordArt, Kahoot, LearningAps, Mindmeister, Edpuzzle a ін.). Схвальні відгуки педагогів-практиків підтвердили ефективність цих інструментів під час вивчення різних навчальних предметів [210, с. 27].

На підвищення рівня готовності майбутніх учителів початкових класів до впровадження європейського досвіду з розвитку в учнів життєвих навичок спрямовано зміст навчальних дисциплін «Технології формування логіко-

математичної компетентності учнів початкової школи» (навички логічного мислення, розв'язання складних завдань, прийняття рішень), «Технології формування природничо-екологічної компетентності учнів початкової школи» (навички природодоцільної поведінки, здорового способу життя, екологічного мислення), «Технології формування мовно-літературної компетентності учнів початкової школи» (навички спілкування, монологічного та діалогічного мовлення).

Під час вивчення майбутніми вчителями початкових класів різних навчальних дисциплін викладачі намагалися навчити студентів визначати й розв'язувати проблеми, приймати рішення. Для цього застосовували групові форми організації освітнього процесу, інтерактивні та проблемні методи навчання. Наприклад, використання технології «мозковий штурм» і методу проблемного навчання під час вивчення дисципліни «Методологія та методика наукових досліджень» сприяло тому, що студенти самостійно визначали проблеми в системі освіти, генерували ідеї та розробляли алгоритми розв'язання проблем у процесі наукових дискусій [164, с. 312].

Ще одним методом, який сприяє розвитку критичного й креативного мислення й здатності розв'язувати проблеми, є «case study». Під час вивчення педагогічних дисциплін студентам пропонували ту чи ту ситуацію, і вони повинні були визначити сутність проблеми, сформулювати своє ставлення до ситуації й запропонувати правильне рішення щодо виходу з неї [139, с. 347; 138, с. 69; 339, с. 437].

Користуючись порадами європейських науковців про залучення студентів до соціальних проєктів для розвитку їхніх життєвих навичок, у ВДПУ ім. М. Коцюбинського організовано співпрацю з соціальними інституціями, громадськими організаціями, іншими ЗВО.

Серед соціальних проєктів особливо успішними виявилися проєкти, організовані спільно з викладачами кафедри психології і спрямовані на надання допомоги особам з інвалідністю, зокрема: «Агенти соціальних змін», «Право на...», «Спільні кроки до розвитку громади», «Не бійся – дій!», «Нові

соціальні послуги – нова якість життя». Крім здобуття практичних навичок з управління та виконання проєктів, майбутні вчителі початкових класів мали нагоду розвивати такі життєві навички, як комунікабельність, емпатія, робота в команді, лідерство [296, с. 130].

Розширення вимог до діяльності вчителя в умовах воєнного стану зумовило потребу формування в них навичок безпечної поведінки та готовності до формування їх в учнів. Навички безпечної професійної поведінки та виживання в умовах надзвичайних ситуацій формували в майбутніх учителів початкових класів під час вивчення дисциплін «Безпека життєдіяльності та основи охорони праці» і «Цивільний захист» [154, с.152], а також у процесі різних видів студентської позанавчальної діяльності.

За кілька років проведення нашого дослідження кількість наукових праць і методичних розробок щодо формування та розвитку в учнів і студентів життєвих навичок значно зростає. Розширилось і коло методик формування та розвитку життєвих навичок. До основних технологій розвитку життєвих навичок (інтерактивні технології колективної взаємодії, проєктна діяльність, командна робота, позакласне навчання) додалось волонтерство. Майбутні вчителі початкових класів беруть активну участь у плетінні маскувальних сіток, у виготовленні опалювальних засобів, в організації благодійних концертів, ярмарків, виставок [193, с. 110].

Такі види діяльності сприяли згуртованості студентського колективу та розвитку в майбутніх педагогів навичок лідерства, прийняття рішень, командної роботи, емпатії. У працях науковців ВДПУ ім. М. Коцюбинського доведено, що участь студентів в організації різних заходів за ініціативи студентського самоврядування (культурно-просвітницьких, спортивних, волонтерських) сприяла формуванню в них соціальної компетентності [232, с. 83] і таких її складових, як лідерські навички [73, с. 90], креативність [313, с. 168].

Після повномасштабного розгортання в Україні воєнних дій стало актуальним формування в майбутніх учителів початкових класів навичок, що

потрібні для організації освітнього процесу в умовах війни та надзвичайних ситуацій. На факультеті дошкільної та початкової освіти імені Валентини Волошиної зреалізовано два малих проєкти від норвезьких партнерів у рамках програми «Підтримка демократії в освітній системі України під час війни», зокрема: «Саморегуляція емпатійного спілкування учасників освітнього процесу ЗВО під час війни засобами філософського діалогу» та «Психолого-педагогічні техніки підтримки студентів: майбутніх вчителів початкових класів і вихователів дітей раннього та дошкільного віку в умовах війни».

Значним підґрунтям для організації освітнього процесу в умовах воєнного стану та вироблення в майбутніх педагогів потрібних навичок подолання кризових ситуацій послужили результати досліджень науковців ВДПУ ім. М. Коцюбинського [211, с. 46; 312, с. 91; 338, с. 160], а також аналіз закордонного досвіду [386, с. 44].

Ураховуючи, що в системі життєвих навичок особливу роль відіграють ті, що необхідні в кризових ситуаціях, значну увагу звертали на формування в майбутніх учителів емоційного інтелекту і на підготовку їх до формування такого інтелекту в учнів початкових класів. Основним методом для цього обрано дослідницький. Тема емоційного інтелекту була заявлена в кваліфікаційних роботах здобувачів ступеня вищої освіти магістра, озвучена й проаналізована на відповідних конференціях [212, с. 92; 166, с. 81]. Окрім того, застосування методу «case study» для формування навичок життєстійкості у нашій практиці набуло більшого поширення [154, с. 151].

Згідно з вимогами Європейського профспілкового комітету обов'язковим у підготовці вчителів є здобуття навичок роботи з дітьми з особливими потребами. Тому науково-педагогічні працівники і студенти факультету дошкільної та початкової освіти імені Валентини Волошиної взяли активну участь у виконанні міжнародного проєкту «Соціальна інтеграція дітей з особливими потребами у середовищі різноманіття та інклюзії: європейські підходи».

У межах реалізації цього проєкту відповідно до робочої програми викладачі організували пресконференцію, під час якої презентували його мету, основні завдання й активності. Для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра організовано факультативний курс «Соціальна інтеграція дітей з особливими потребами у середовищі різноманіття та інклюзії: європейські підходи» обсягом 60 годин. Курс передбачає 3 модулі:

1. «Європейські студії соціальної інклюзії» (30 год).

2. «Правові та соціально-педагогічні засади підготовки дітей з особливими потребами до успішної життєдіяльності: порівняння європейського та українського досвіду» (14 год).

3. «Європейські практики розвитку соціальної компетентності обдарованих дітей в умовах регіонального інклюзивного простору» (16 год).

Викладачі разом зі студентами також організували й провели онлайн-челендж до Дня талантів ЄС у соціальній мережі Facebook «Dont hide your talent»; вхідну діагностику для модульних курсів, підвищення кваліфікації та діяльності проєктних команд; створили вебсторінку на офіційному сайті Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Проаналізувавши теоретичні основи формування в учнів життєвих навичок, що пов'язані зі здоров'ям, ми дійшли висновку, що для вчителя початкових класів також є важливою сформованість валеологічної та екологічної компетентностей.

За допомогою участі у семінарах, вебінарах, нарадах, конференціях майбутні вчителі набули системи знань, яка сформувала в них переконання щодо важливості виховання здорової та екологічно свідомої молоді [603, с. 274]. А на заняттях з дисципліни «Технології формування здоров'язбережувальної компетентності учнів початкової школи» майбутніх учителів початкових класів навчали формувати такі навички й компетентності в учнів.

У рамках реалізації проєкту «Ecological education of preschool and primary school children: a European approach» («Екологічна освіта дітей дошкільного та молодшого шкільного віку: європейський підхід») члени проєктної групи вчитали два модулі для студентів: «Екологічна освіта Європи», «Екоосвіта дітей: європейський контекст»; керували виконанням дипломних робіт за тематикою проєкту; організували екочелендж у соціальній мережі Facebook «Планеті потрібна моя допомога»; провели тематичний вечір «Екологічна безпека через призму бачення європейських митців»; організували написання викладачами і студентами публікацій до збірника «Актуальні питання географічних, біологічних та хімічних наук: основні наукові проблеми та перспективи дослідження» (секція «Підготовка майбутніх учителів до екологічного виховання підростаючого покоління») [6; 7]; організували перегляд і обговорення фільмів екологічної тематики «Європейський екологічний кінозал» (поетичний документальний фільм французького фотографа і борця за чистоту навколишнього середовища Яна Артус-Бертранда «Дім: Побачення з планетою»). Члени проєктної групи залучали студентів до міжнародних і всеукраїнських конференцій для популяризації результатів проєкту.

4.3. Розвиток у майбутніх учителів початкових класів найбільш важливих життєвих навичок

Третя організаційно-педагогічна умова – *розвиток у майбутніх учителів початкових класів найбільш важливих життєвих навичок* – реалізована в процесі освітньої та позанавчальної діяльності студентів.

Для формування готовності майбутніх учителів початкових класів до розвитку життєвих навичок молодших школярів О. Підсосонна пропонує 5 ключових умінь (узаємодія з людьми (комунікація), критичне мислення, креативність, емоційний інтелект, гнучкість розуму) і наголошує на потребі формування такої готовності в процесі фахової підготовки у ЗВО [264, с. 75].

Підтримуючи пропозиції дослідниці, ми зробили акцент ще й на навичках самоорганізації та цифрових навичках майбутніх учителів початкових класів, урахувавши сучасні реалії.

Пандемія коронавірусної інфекції 2019 року COVID-19, яка зачепила увесь світ, створила значні проблеми для всього населення планети, зокрема й для всіх учасників освітнього процесу. Педагогам довелося перебудовувати освітній процес, швидкими темпами засвоювати різноманітні можливості ІКТ для організації дистанційного навчання, розвивати в учнів навички самоосвіти та виховувати в них культуру самоорганізації, по-новому налагоджувати комунікацію та взаємодію між учасниками освітнього процесу.

Розв'язання цієї проблеми зумовило потребу в системній організації спеціальних заходів, спрямованих на підвищення готовності майбутніх учителів до самоосвіти і до організації дистанційного навчання учнів, що спонукало до розвитку навичок адаптації, самоорганізації та цифрових навичок.

Студенти досить швидко переконалися на практиці, що самоорганізованість є найважливішою навичкою для життєдіяльності в сучасному світі, де успішними стають лише ті, хто ефективно організовує себе і своє оточення. Вона допомагає досягати поставлених цілей. Той, хто залишається неорганізованим, відчуває себе знесиленим і дезорієнтованим у величезному потоці подій та інформації [142].

Для вироблення в майбутніх учителів початкових класів навичок самоорганізації викладачі психологічних дисциплін пропонують їм систему правил, за допомогою яких можна подолати труднощі й зробити своє життя і діяльність успішнішими:

- 1) зміцнювати свою волю, вчитися управляти собою, долати ліню і слабкість щодня за допомогою вольової саморегуляції, підпорядковувати всі свої дії певній мотивації;

- 2) не боятися труднощів і невдач, завжди вірити в успіх, зберігати оптимізм і активність;

3) виявляти наявні і ще не використані можливості й резерви та максимально використовувати їх;

4) чітко розставляти пріоритети (що є найважливішим, ради чого потрібно діяти негайно);

5) активно діяти, ухвалювати рішення, знаходити точні засоби і способи для наближення і досягнення бажаного результату;

6) мобілізувати себе, активізувати свої внутрішні резерви (знання, уміння, навички, силу волі, завзятість тощо) і направляти їх за допомогою вольових зусиль на досягнення поставленої мети;

7) прогнозувати можливі успіхи й досягнення в перспективі;

8) постійно підвищувати свій рівень знань, учитися завжди і всьому;

9) робити висновки, аналізувати зроблене.

Дотримуючись цих правил, майбутній учитель початкових класів навчиться володіти собою і своєю активністю, а отже, зможе зробити своє життя організованим і успішним.

Знання про навички самоорганізації та принципи їх розвитку формують у майбутніх учителів за допомогою тренінгу «Формування та розвиток навичок і вмінь самоорганізації в майбутніх учителів» [141, с. 314]. Програма тренінгу спрямована на вирішення завдань особистісного професійного зростання та становлення через конструктивне використання такого мобілізувального чинника, як самоорганізація індивіда. Мета тренінгу – розширення репертуару навичок і вмінь самоорганізації і переведення їх у статус професійної звички.

Для досягнення цієї мети студенти здійснювали такі кроки:

- усвідомлення, що світ дуже складний і динамічний у своєму розвитку, а тому потрібно навчитися бути успішним у ньому;

- розвиток навичок самоорганізації для професійного й особистісного зростання;

- дослідження власних навичок і пошук можливостей їх розширення.

У структурі культури самоорганізації виокремлюємо навички самоосвіти та самовиховання. Переконаємо студентів, що самоосвіта вчителя перебуває у тісному взаємозв'язку із самовихованням, проблема якого з роками не стає менш актуальною. Професія вчителя немислима поза постійним самовдосконаленням, оскільки він має бути взірцем для своїх учнів. Самовиховання педагога – свідома та цілеспрямована діяльність. У формулюванні цілей самовиховання важливо визначити їхню значущість і потребу, співвідносячи себе реального з бажаним ідеалом (результат самопізнання). Постановку цілей визначаємо як частину самопроєктування, що виступає як потужний стимул розвитку. Самовиховання починається з моменту появи плану – програми зміни своєї особистості. У процесі професійного самовиховання педагога можуть бути використані різні прийоми, серед них виділяються три групи: самоінформування, самоспонування, самоорганізація.

Професійне самовиховання, як і будь-яка інша діяльність, має у своїй основі досить складну систему мотивів і джерел активності. Зазвичай рушійною силою та джерелом самовиховання педагога є потреба в удосконаленні. Виникнути така потреба в майбутнього вчителя може завдяки переконанням, почуттям обов'язку, відповідальності, професійної честі, здорового самолюбства тощо. Усе це викликає систему дій із самовдосконалення, характер яких багато в чому визначається змістом професійного ідеалу. Інакше кажучи, коли педагогічна діяльність набуває в очах майбутнього педагога особистісної, глибоко усвідомленої цінності і виникає потреба у самовдосконаленні, починається процес самовиховання, зокрема й розвитку в себе необхідних життєвих навичок.

Важливою навичкою, що тісно пов'язана з самоорганізацією, є навичка управління часом. Переконаємо майбутніх учителів початкових класів, що раціонально використовувати час, діяти ефективно й досягати успіху можна, якщо навчитися правильно планувати діяльність, управляти своїми завданнями і справами (довго- і короткотерміновими), обирати пріоритети,

ставити перед собою цілі і досягати їх, розподіляти своє навантаження, знаходити час і для роботи, і для відпочинку. І що раніше вдасться освоїти навички ефективного управління своїм часом, то швидше і легше буде досягти професійної майстерності та життєвого успіху.

Під час пандемії Covid-19 і в умовах воєнного стану для учнів та студентів украї важливими стали навички тайм-менеджменту (управління часом) для організації самостійної навчальної роботи. Тому майбутніх учителів початкових класів навчали основним правилам і етапам тайм-менеджменту.

Ефективне управління часом передбачає такі етапи: постановка цілей, планування (розробка планів і альтернативних варіантів своєї діяльності); ухвалення рішень стосовно майбутніх справ; організація особистого трудового процесу для здійснення поставлених завдань; контроль результатів діяльності. Студентів інформуємо про три варіанти організації важливих справ: за допомогою звичайного листка паперу, програми-органайзера й онлайн-сервісів.

Однією з найсучасніших технологій, на думку європейських науковців, яка є ефективною у розвитку більшості життєвих навичок, є коучинг. Коучинг – це індивідуальне тренування людини для досягнення значущих для неї цілей, підвищення ефективності планування, мобілізації внутрішнього потенціалу, розвитку потрібних здібностей і навичок, освоєння передових стратегій отримання результату [141, с. 317].

Особистісний коучинг, на переконання науковців, допомагає:

- визначати особистісні цілі й оптимальні кроки їх досягнення;
- підвищувати власну самостійність і відповідальність;
- отримувати задоволення від своєї діяльності;
- учитися знаходити нові шляхи ефективного співробітництва;
- швидко обирати потрібні рішення в складних ситуаціях;
- погоджувати індивідуальні цілі з цілями організації;
- робити своє життя більш яскравим;

- відкривати нові можливості;
- збагачувати життя новими продуктивними особистими стосунками.

Відповідно до вимог Болонської конвенції щодо організації навчання студентів у вищій школі інноваційний метод – коучинг – відіграє значну роль у самонавчанні студентів. За такого підходу мета чіткіше усвідомлюється, істотно підвищується ймовірність її досягнення. Активне впровадження в систему вищої школи коучингу, на нашу думку, буде сприяти підвищенню якості освіти, оскільки в коучингу кожен учасник взаємодії є унікальною творчою особистістю, здатною самостійно вирішити багато завдань, виявляти ініціативу, робити вибір, брати на себе відповідальність і приймати рішення.

Узаємодія коуча і студентів проходить чотири взаємозумовлені етапи:

1. Постановка цілей.
2. Усвідомлення реальності.
3. Створення та пошук нових ресурсів.
4. Потрібні заходи.

У контексті технології коучингу ми виділили найбільш раціональні методи, які допоможуть студентам саморозвиватися, удосконалювати життєві навички та здібності. Це метод конкретних психолого-педагогічних ситуацій, метод активного емоційного стимулювання навчання, метод створення ситуації пізнавального виклику, змагання і метод проєктів. Усі методи ми застосовували в експериментальних групах. Обираючи метод, спиралися на модель коучингу в контексті комунікативного, пізнавального розвитку студентів, а також на характеристики коуча.

Лише навчальної діяльності недостатньо для розвитку в майбутніх педагогів навичок спілкування з колегами, учнями та їхніми батьками. Тому ми намагалися організувати інші види неформальної освіти, зокрема й під час різних виховних заходів. При цьому враховувалося, що насправді комунікативні навички та навички роботи в команді тісно взаємопов'язані. Спостережено, що після залучення студентів до командної роботи автоматично покращуються їхні навички спілкування.

Життєві навички майбутніх учителів початкових класів також розвивали опосередковано через факультетські та університетські виховні заходи. Виховні заходи в педагогічному університеті не є академічними за своєю природою, але вони істотно допомагають майбутнім учителям розвивати їхню особистість і риси характеру. Ці програми дають студентам змогу пізнавати себе, виявляти власні здібності, розширювати свої інтереси. Наприклад, до Дня єднання Європи проведено такі заходи: виховні години з учнями «У єдності наша сила і перемога», флешмоби «Долоньки миру» та «З Україною в серці», створення відеоролика «У єдності наша сила».

Нижче подаємо приклади окремих виховних заходів із покликаннями на мережу Facebook.

Таблиця 4.2.

Заходи до Дня Героїв Небесної Сотні

№	Форма роботи	Покликання на пост у Fb
1.	Інформаційний фото-челендж «Ми пам'ятаємо Героїв Небесної Сотні»	https://bit.ly/3y33Izz https://bit.ly/41jZIrO
2.	Виховна година «День пам'яті Героїв Небесної Сотні»	https://bit.ly/3ZbJFu3
3.	Тематична бесіда і майстерклас із виготовлення янголів «Янголи пам'яті» (у центрі «Обрій»)	https://bit.ly/41goWXZ
4.	Виховна година «Герої не вмирають»	https://bit.ly/3YTBa7k

Значна кількість студентів проживає в гуртожитку. Тому наставники студентських груп організовували заходи, які передбачали участь усіх мешканців гуртожитку, зокрема: «Студентські вечорниці», «День студента», «День молоді» тощо. Такою соціальною взаємодією досягали формування в майбутніх учителів початкових класів організаційних та лідерських якостей, здатності до командної роботи.

Ці неформальні заходи були ретельно сплановані та проводилися постійно впродовж усього періоду навчання в педагогічному університеті з метою розвитку в майбутніх учителів початкових класів системи потрібних життєвих навичок. Проте ми усвідомлювали, що спілкування та співпраця з одногрупниками й викладачами, а також навички досягнення особистісного успіху суттєво відрізняються від навичок, що потрібні в педагогічній діяльності, яка передбачає спілкування з учнями, їхніми батьками та вміння організувати ефективний освітній процес і виховувати успішних громадян суспільства.

Для цього потрібно розвивати деякі специфічні життєві навички, які фактично стають частиною професійних (спілкування, робота в команді, інноваційне мислення, розв'язання педагогічних проблем, прийняття рішень тощо).

До навичок, що перебувають на перетині життєвих і професійних, відносимо, зокрема, й цифрові навички. Вони настільки багатогранні й важливі для успішної життєдіяльності в цифрову епоху, що заслуговують окремого дослідження.

Цифрові навички в системі життєвих навичок є відносно автономними, а тому їх формування та розвиток можна частково здійснювати за допомогою окремих навчальних дисциплін. На формування в майбутніх учителів початкових класів відповідних цифрових навичок були спрямовані дисципліни «Комп'ютерно орієнтовані технології навчання» та «Методика формування компетентності в інформатичній освітній галузі». Щоб учителі початкових класів змогли виконувати свої професійні завдання, вони повинні володіти низкою цифрових навичок, зокрема такими:

Організація дистанційного навчання. Умови пандемії та воєнні дії в Україні викликали потребу швидкими темпами всім учасникам освітнього процесу переходити на дистанційну форму навчання. Відповідні цифрові навички (пошук інформації для самостійного опрацювання, створення електронних презентацій навчального матеріалу, організація інформаційно-

пошукової та дослідницької діяльності, залучення учнів до самостійної освітньої діяльності за допомогою ІКТ та ін.) формувалися і розвивалися під час освітнього процесу в режимі реального часу.

Результати вимірювання ефективності методів дистанційного навчання в багатьох європейських університетах засвідчили, що викладачі і студенти незадоволені якістю такої форми освіти [486, с. 17; 568, с. 49; 573, с. 927; 578, с. 131]. Багато науковців пояснюють це тим, що для ефективності дистанційного навчання одних цифрових навичок недостатньо. Потрібним є розвиток навичок самоосвіти [568, с. 50; 573, с. 930; 578, с. 131; 671, с. 237].

У дослідженні здійснено кількісне оцінювання ефективності та рівня задоволеності впровадженням платформ дистанційного навчання у закладах вищої освіти. Виявлено такі чинники підвищення ефективності платформ дистанційного навчання: підвищення внутрішньої мотивації, залучення до самостійного виконання домашніх завдань, підвищення пізнавального інтересу та самоефективності студентів, а також такі характеристики, як інтерактивність, простота, зручність, швидкість узаємодії студент-викладач, гнучкість платформи, контроль якості навчання.

Отримані викладачами ВДПУ ім. М. Коцюбинського результати досліджень різних платформ дистанційного навчання та висновки щодо потреби вдосконалення цифрових навичок майбутніх учителів, важливості формування в них навичок самоосвіти, потреби проходження онлайн-курсів були частково використані в нашій експериментальній роботі в педагогічному університеті. Більш повне уявлення про організацію окремих напрямів експериментальної роботи та її результати під час вивчення різних навчальних дисциплін можна отримати, ознайомившись із науковими та науково-методичними працями викладачів університету [509, с. 30; 500, с. 24], також і з нашою статтею [163, с. 65].

Зокрема, в нашій статті [476, с. 540] представлено результати дослідження, метою якого було оцінити навчальний процес під час пандемії, надати відгук з цього питання та сприяти глибшому розумінню важливості

результатів проєкту Blended Learning Course. Ми здійснили оцінювання процесу навчання під час пандемії і дійшли висновку, що ефективність та задоволення відіграють важливу роль у залученні студентів до змішаного формату навчання/ Також підтверджено, що вдале поєднання інноваційних і традиційних форм навчання дає змогу отримати значно кращий результат у підготовці майбутніх учителів; передбачено подальше вирішення низки завдань, які безпосередньо пов'язані з активізацією використання цифрових технологій в освітньому процесі [476, с. 542].

Створення та використання електронних презентацій. Коли вчителю потрібно донести навчальну інформацію до учнів, то створена ним чи готова презентація має велике значення, оскільки за її допомогою матеріал подається швидше, яскравіше, цікавіше і в більшому обсязі.

Тому майбутніх учителів початкових класів залучали до виготовлення навчальних презентацій до занять з різних дисциплін. У статті А. Хілі на міжнародному рівні представлено досвід залучення українських студентів педагогічних спеціальностей до відеопроєктів (зокрема, створення соціального ролика тощо), де зроблено висновок, що така робота дозволяє переоцінити власні навички використання ІКТ, отримати нові знання, розробити стратегію впровадження проєктного навчання в практику загальноосвітньої школи, побудувати міцні причинно-наслідкові зв'язки між знаннями та навичками. У дослідженнях викладачів факультету дошкільної і початкової освіти доведено, що використання ІКТ і соціальних мереж сприяє формуванню високопрофесійного вчителя з розвиненими цифровими навичками, який відповідає на виклики сучасних технологій і вміє їх гармонійно використовувати в освітньому процесі [498, с. 133]. Теоретичні засади підготовки майбутніх вчителів до застосування візуальних медіа у навчанні іноземних мов представлені нами в статті [286, с. 298].

Опрацювання великих обсягів текстової інформації з мережі «Інтернет» для самоосвіти. У своїй практиці ми переконалися, що для забезпечення ефективності дистанційного навчання студентам педагогічного

університету потрібна система знань, умінь і навичок щодо пошуку, збереження і використання інформації, а також висока мотивація до самоосвіти, саморозвитку, досконале володіння інформаційно-комунікаційними технологіями та засобами дистанційного навчання [163, с. 65]. Проте на початок пандемії Covid-19 лише 69% використовували ІКТ у професійній діяльності і лише 54% залучали студентів до пошуку навчальної інформації в мережі «Інтернет».

Зроблено висновок, що під час дистанційного викладання кожної навчальної дисципліни актуальними є:

- органічне поєднання в процесі навчання теоретичних знань і практичних умінь;
- самостійна робота з різними джерелами інформації;
- різноманітні форми занять і презентації навчального матеріалу;
- використання матеріалів з інтернету під час занять і в самостійній роботі студентів;
- використання завдань та самостійний пошук потрібної інформації, її інтеграція та структуризація;
- індивідуальний підхід до контролю та оцінювання знань і вмінь студентів [163, с. 70].

Тому ми поставили за мету створити умови для активізації самостійного навчання майбутнього вчителя початкових класів. Відповідно до виробленої концепції на розвиток у майбутніх учителів початкових класів навичок самоосвіти й організації дистанційного навчання спрямовувалася система заходів, що представлені на схемі (рис. 4.6). Першим етапом організації роботи щодо впровадження експериментальної методики була підготовка професорсько-викладацького складу до організації дистанційної освіти.

Тому, приступаючи до впровадження експериментальної методики із формування в майбутніх учителів початкових класів навичок самоосвіти та навичок організації дистанційного навчання учнів, ми розпочали роботу з підвищення рівня готовності викладачів до дистанційного навчання. Кожний

викладач розуміє потребу регулярного підвищення кваліфікації в рамках своєї навчальної дисципліни, необхідність самоосвіти впродовж усього життя. Але в умовах пандемії найважливішим стало самовдосконалення у сфері ІКТ та методик дистанційного навчання. Ця складова відіграє особливу важливу роль в педагогічному університеті, оскільки його випускники мають вийти готовими до організації дистанційного навчання учнів.

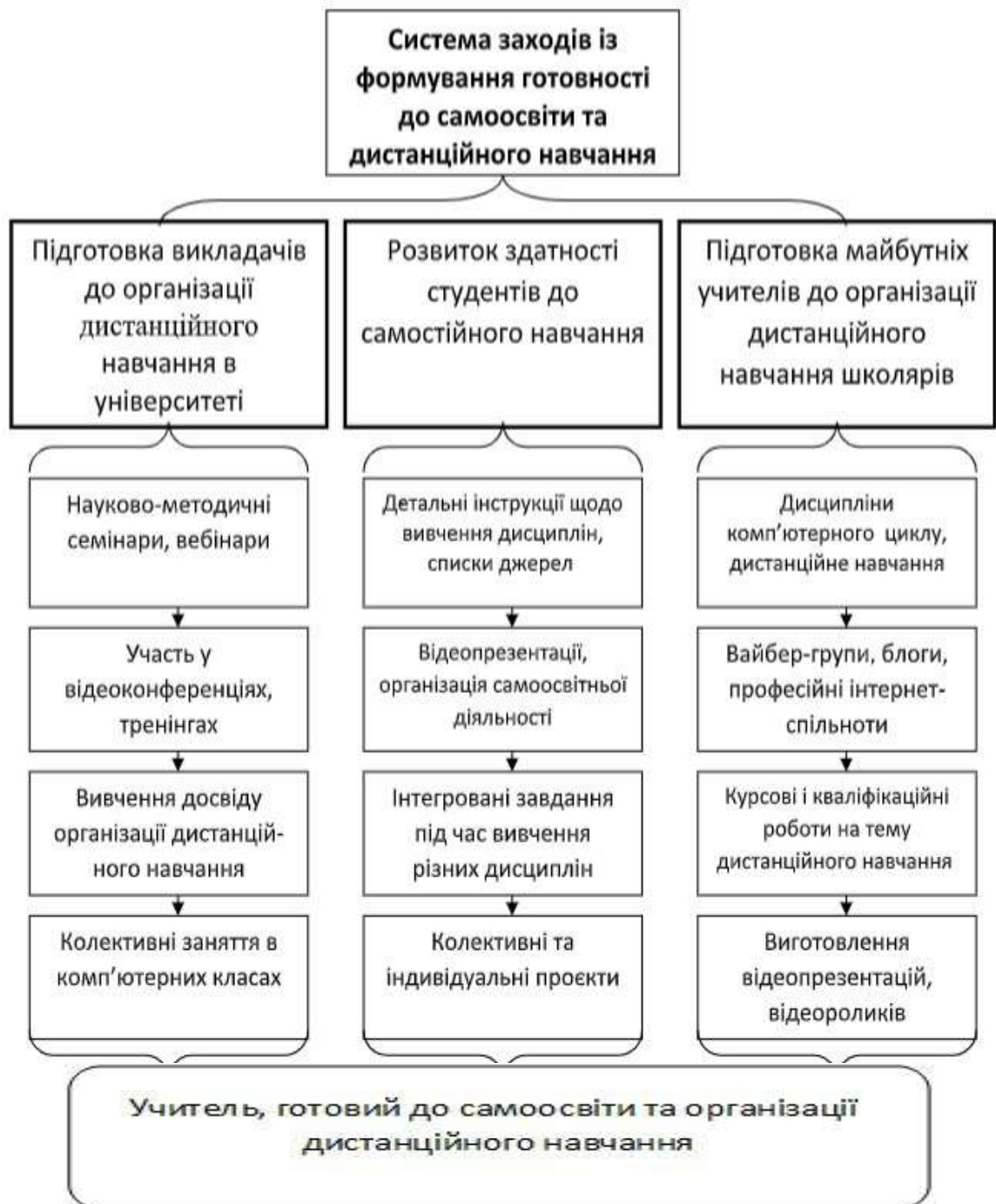

Рис. 4.6. Схема реалізації заходів із формування готовності майбутніх учителів до самоосвіти й організації дистанційного навчання учнів

Тому, організовуючи підготовку викладачів до організації дистанційного навчання, ми усвідомлювали, що поки викладач не переконається сам у дієвості тієї чи тієї технології, він не зможе її застосовувати адекватно, а отже, і ефективність від «адміністративного» підходу до їх запровадження буде дуже сумнівна. Чинником, що визначає успішну організацію дистанційного навчання, є активна робота самого викладача над науково-методичним і програмним забезпеченням. Підготовка такого забезпечення вимагає розв'язання викладачем таких конкретних завдань:

- відбір змісту навчання відповідно до дидактичних властивостей і можливостей засобів ІКТ;
- прогнозування можливого впливу засобів ІКТ на характер мислення і поведінки учасників освітнього процесу;
- вибір способів інтеграції засобів ІКТ з традиційними прийомами й методами навчання;
- створення відповідних дидактичних умов навчання – формування навчальних груп, організація індивідуальних занять і самостійної роботи студентів.

Упродовж перших місяців пандемії проведено такі заходи з метою підготовки викладачів до організації дистанційного навчання та самоосвіти студентів:

- методичні семінари на теми: «Особливості навчального процесу в умовах пандемії», «Дистанційне навчання – вимога часу», «Педагогічні технології організації та керівництва самостійною роботою студентів», «Дослідницько-орієнтовані технології підготовки майбутніх учителів», «Можливості мережі «Інтернет» у підготовці майбутніх учителів», «Педагогічні інтернет-спільноти», «Проблема контролю знань під час дистанційного навчання», «Можливості застосування соціальних ресурсів в

освітньому процесі», «Робота з корпоративною платформою Collaborator» та ін.;

- відвідування (дистанційно) відкритих лекцій колег з метою вивчення досвіду організації дистанційного навчання;
- участь у конференціях з проблем підготовки вчителя в умовах інформаційного суспільства;
- робота з електронними посібниками.

На особливу увагу заслуговує п'ятиденний цикл семінару-тренінгу «Педагогічні технології дистанційного навчання». Семінар проводився на базі кафедри інноваційних та інформаційних технологій в освіті. Складаючи програму наукового форуму, її автори враховували припущення, що найефективнішим є навчання, орієнтоване на «трансляторів» знань, тобто в умовах педагогічного університету – на викладачів. Саме вони сприяють поширенню одержаних навичок використання ресурсів і можливостей мережі «Інтернет» серед студентів університету.

Семінар допоміг сформувати команду викладачів, добре обізнаних у впровадженні засобів дистанційного навчання в підготовку майбутніх учителів початкових класів. Успішне завершення семінару було підтверджене як думками його учасників, так і позитивною оцінкою керівництва факультету.

До особливостей організації семінарів-тренінгів належать:

- навчання через практичну діяльність; спрямованість на конкретний власний професійно орієнтований результат (портфоліо, зміст якого після завершення занять демонструють колегам на кафедрі, а згодом упроваджують в освітній процес);
- застосування засобів ІКТ для реалізації авторських педагогічних ідей (виготовлення дидактичних матеріалів, тестів, методичних рекомендацій, посібників, комп'ютерних презентацій тощо);
- погляд на ІКТ як на ефективний засіб для реалізації цікавої самоосвітньої, дослідницької, проектної діяльності студентів;

- використання інтерактивних методів навчання;
- зміна видів діяльності викладачів;
- спрямованість на успіх у всіх видах діяльності;
- формування навичок роботи в малих групах і парах;
- постійне обговорення власних думок з колегами;
- проєктування всіх видів діяльності та презентація результатів за допомогою комп'ютера;
- можливість самостійного виконання завдань за допомогою комп'ютера;
- використання методу проєктів.

На семінарах-тренінгах викладачі не лише оволодівали новими знаннями і вміннями в галузі використання ІКТ, а й навчилися використовувати ці технології в навчальному процесі, найкраще передавати студентам знання та формувати в них навички самоосвіти й організації дистанційного навчання в майбутній професійній діяльності.

Допоміжним засобом у підготовці викладачів і студентів до організації дистанційного навчання стали посібники, розроблені викладачами і розміщені в репозитарії університету. У документах, що представлені в репозитарії, схарактеризовано синхронний, асинхронний та змішаний режими проведення дистанційних занять, висвітлено особливості проведення лекційних і практичних занять, навчальних консультацій, науково-дослідної та самостійної роботи студентів; проаналізовано організаційно-педагогічні умови, які дадуть змогу вдосконалити навчально-виховний процес, створити такий механізм мисленнєвої діяльності студентів, який сприятиме накопиченню знань і життєвого досвіду, а також допоможуть підтримувати інтелектуальні зусилля студентів, стимулювати пізнавальну активність [512, с. 219]. У статті А. Король розкрито значення ІКТ для оптимізації роботи вчителя, його взаємодії з батьками. Проаналізовано сучасні дистанційно-інтерактивні форми роботи з використанням програмного додатку зі штучним

інтелектом – чат-бота. Розглянуто алгоритм створення і функціонування чат-боту [509, с. 31].

Опрацювання викладачами та студентами матеріалів щодо організації самоосвіти та дистанційного навчання з різних джерел сприяло:

- ознайомленню з позитивними та негативними аспектами дистанційного навчання;

- формуванню уявлень про роль і місце інформатизації освіти та дистанційного навчання в інформаційному суспільстві;

- розвитку навичок створення, опрацювання, презентації, зберігання та передавання інформації;

- ознайомленню із загальними методами дистанційного навчання, що адекватні потребам навчально-виховного процесу;

- формуванню знань про вимоги до засобів ІКТ;

- виробленню у викладачів і майбутніх учителів стійкої мотивації до професійного вдосконалення щодо організації дистанційного навчання;

- підвищенню рівня готовності викладачів і студентів педагогічного університету щодо використання засобів дистанційного навчання в професійній діяльності.

Опрацювання та представлення великих масивів числових даних. У мережі «Інтернет» обсяги інформації, зокрема й числової, зростають величезними темпами. Учитель має вміти стискати їх і представляти у вигляді таблиць, графіків, діаграм тощо. На заняттях з дисциплін інформатичного циклу майбутні вчителі початкових класів опановують навички роботи з таблицями, графіками, діаграмами як формами представлення числових даних.

Цифровий етикет. На сучасному етапі розвитку інформатизації та цифровізації суспільства вчителі не можуть обмежувати своє спілкування з учнями лише в аудиторії. Учитель, який хоче йти в ногу з часом, має бути членом молодіжного соціального середовища, що забезпечить краще розуміння поглядів, поведінки та інтересів учнівської молоді. Зокрема, йдеться не лише про дистанційне навчання, без якого не обійтися в умовах пандемії та

повномасштабного вторгнення росії на територію України, а й про можливості, які відкриваються в процесі спілкування з учнями в соціальних мережах. За допомогою такого спілкування також можна формувати відповідні життєві навички в учнів. Тобто нині глобальна мережа є ресурсом і соціальним інформаційним середовищем, у межах якого можна розв'язувати нові педагогічні завдання та реалізовувати нові форми освітньої діяльності.

Навички цифрового етикету забезпечують комфортне спілкування та співпрацю користувачів у мережі, оскільки сприяють інформативній, раціональній та безпечній поведінці в інтернеті, незалежно від соціального статусу користувача [47, с. 113]. Вони допомагають швидко, гнучко, нестандартно реагувати на можливості та виклики інтернет-простору. Ми поділяємо думку наших колег, що дотримання цифрового етикету сприяє врегулюванню онлайн-спілкування, усуненню нерівності в спілкуванні: підвищується ймовірність успішної соціалізації та кращої інтеграції в онлайн-середовище [432, с. 42]. Сьогодні молодь є не лише творцем інформації в інтернеті, а й споживачем, повноцінним учасником цифрового спілкування, тому ми вважаємо, що для ефективної присутності її в цифровому середовищі важливо розвивати навички цифрового етикету.

До відома майбутніх учителів початкових класів доносимо правила поведінки в кіберпросторі, зокрема:

- пам'ятайте, що ви спілкуєтеся з людиною, а не з комп'ютером, думайте, що можете її образити;
- дотримуйтесь тих самих правил і стандартів поведінки, яких дотримуетесь в реальному житті;
- беріть до уваги обліковий запис, де саме ви перебуваєте в кіберпросторі: мережевий етикет змінюється на різних платформах;
- поважайте час і трафік інших людей: не змушуйте нікого витратити його;
- стежте за тим, як ви «виглядаєте»: пишіть правильно, будьте ввічливими;

- діліться своїм досвідом і знаннями;
- поважайте особисте життя інших людей і не читайте чуже листування [432].

За допомогою цих правил учитель має нагадувати учням, що користувачі інтернету не є анонімними і тому мають дбати про достойний власний віртуальний образ.

На основі вивчення європейського досвіду формування навичок цифрового етикету майбутніх учителів визначено та схарактеризовано його основні функціональні особливості як важливого чинника успішного спілкування в мережі «Інтернет». Ураховуючи європейський досвід, ми визначили напрями розвитку цифрового етикету майбутніх учителів початкових класів: «актуалізація знань з основних питань комунікативної складової професійної діяльності вчителя; визначення специфіки спілкування у віртуальному середовищі та засвоєння правил цифрового етикету; методики представлення інформації, цифрові платформи, на яких відбувається освітній процес» [146, с. 66]. Практичні аспекти європейського досвіду формування цифрового етикету майбутніх учителів апробовано в рамках виконання у ВДПУ ім. М. Коцюбинського: проєкту Еразмус + «Трансформація системи формування цифрової компетентності педагога: інноваційні європейські практики» (Project: 101085799 –TSDigComp –ERASMUS-JMO-2022-HEI-TCH-RSCH).

Використання штучного інтелекту. Використання з освітньою метою інструментів штучного інтелекту (ШІ), зокрема чат-боту ChatGPT (Generative Pre-trained Transformer, «генеративний попередньо навчений трансформатор»), може значно змінити педагогічну діяльність.

Демонструємо майбутнім педагогам, що можливості штучного інтелекту, а також швидкість зростання впливу робототехніки на всі сфери життя змушують перейти до нової форми глобального суспільства, де ШІ ділиться робочим простором з людьми й допомагає формувати нову культуру та економіку, яка базується на реалізації творчих ідей. Вчимо майбутніх

учителів початкових класів використовувати ChatGPT для генерації ідей, класифікації об'єктів певного виду, узагальнення великих масивів наукової інформації, написання есе на певну тему, створення завдань навчального характеру тощо.

Особливу увагу приділяємо критичному аналізу згенерованих чат-ботом текстів, оскільки в них, як доведено зарубіжними та українськими науковцями, трапляються істотні помилки та недоречності [42, с. 37; 165, с. 48]. Аналіз інформації, згенерованої ШІ, з акцентом на помилках, як засвідчили наші спостереження, найкраще сприяє розвитку критичного мислення майбутніх учителів початкових класів. Вони переконуються на конкретних прикладах, що будь-який текст, навіть науковий, потрібно критично аналізувати та перевіряти.

Факультет підготовки вчителів початкових класів, як було продемонстровано вище, відіграє важливу роль у вдосконаленні потрібних життєвих навичок студентів під час офіційної академічної діяльності, наприклад, за допомогою організації семінарів, вебінарів, практикумів і конференцій. Але, як засвідчив наш досвід, розвивати життєві навички майбутніх учителів можна також за допомогою різних заходів неформальної освіти.

За неформального підходу факультет може організовувати окремі заходи у вихідні дні для різних соціальних справ. Це може бути відвідування дитячих будинків, музеїв, виставок; організація спортивних змагань; туристичні поїздки чи походи тощо. До таких заходів можуть бути залучені студенти різних курсів і викладачі факультету, що сприятиме кращій комунікації студентського і викладацького колективів.

Основна мета, яку ставив перед собою факультет підготовки вчителів початкових класів, – це формування в студентів готовності до успішної професійної діяльності в невизначених умовах майбутнього на основі набутих життєвих навичок.

У цьому плані особливо ефективними виявилися різноманітні свята, бесіди, круглі столи, диспути, благодійні концерти, квести, флешмоби, зустрічі зі стейкхолдерами, провідними педагогами міста й області, видатними постатями Вінниччини; акції, спрямовані на формування творчого ставлення до вчительської праці.

Традиційними на факультеті стали такі заходи: «Посвята в студенти», «День учителя», «День студента», «Андріївські вечорниці», «Свято новорічної казки», «Студентський бал», «Зустріч з випускниками факультету», конкурс-огляд художньої самодіяльності для студентів 2 курсу «Барви осені», «Свято екватора», конкурс «Красуня факультету» та багато інших. З великим задоволенням майбутні вчителі початкових класів долучаються до відзначення календарних дат, всенародних свят: онлайн-виставки студентських поробок до Дня Матері, акції до Дня пам'яті жертв голодомору «Запалимо свічку пам'яті», участь в урочистостях, присвячених Дню українського козацтва «Козацькому роду нема переводу», святкування Дня закоханих «Від серця до серця», відзначення Дня миру, Міжнародного дня музики тощо.

Студенти факультету дошкільної та початкової освіти із задоволенням відвідують добровільні студентські об'єднання: ансамбль народних інструментів «Веселі передзвони» (кер. – Барановська І. Г.), гурток «Гармонія» (кер. – Годосієнко Н. Л.), «Художню майстерню» (кер. – Старовойт Л. В.), ансамбль «Кришталеві нотки» (кер. – Поповська О. А.), «Лабораторію ритму» (кер. – Якименко Ю. І.), клуб «Що? Де? Коли? Навіщо?» (кер. – Комарівська Н. О.), вокальну студію «Чарівниця» (кер. – Коваль Т. В.) театральний гурток «У гості до Мельпомени» (кер. – Казьмірчук Н. С) тощо.

Традиційними на факультеті є виставки творчих робіт студентів із декоративно-ужиткового та образотворчого мистецтва «На крилах творчості», виставки творчих робіт із педагогіки, з дитячої літератури, що дає змогу поринути у світ прекрасного й неповторного.

Завдяки участі в таких видах неформальної освіти в майбутніх учителів початкових класів формуються навички лідерства, командної роботи, прийняття рішень, виконання комплексних міждисциплінарних практичних завдань, а також емоційний інтелект.

Тому ми цілком погоджуємося з висновками європейських науковців, що найефективніші методи сприяння розвитку життєвих навичок учнів і студентів – це участь у позанавчальних заходах, залучення до виконання завдань високого рівня складності, сприяння взаємному навчанню та надання структурованого керівництва з боку педагога [672, с. 423].

Студентам повідомляємо, що здобути нові знання про необхідні вчителю навички можна на порталах Deutsche Welle Akademie, Edmodo, EdPro, London School of English, Windows on America, Ангели Школи, Всеукраїнська асоціація Монтесорі-вчителів, Дистанційні курси Віртуальної школи ІКТ, Дім з прав людини, Інноваційні освітні рішення, Міжнародний центр гуманної педагогіки, Освіта для сталого розвитку, Програма «Демократична школа» Фонду імені Вергеленда, Програми Української Гельсінської спілки, Програми Соціально-емоційного та етичного навчання (СЕЕН), Світ Освіт, Українська асоціація дослідників освіти та ін.

Крім указаних онлайн-ресурсів для саморозвитку вчителів початкових класів, існує безліч тренінгів, семінарів, курсів і програм обміну досвідом. Наприклад, онлайн-курс «Практикум з розвитку м'яких навичок», який містить 72 заняття, передбачає розвиток більшості м'яких навичок, потрібних для побудови успішної кар'єри [249]. Цей курс створено для педагогів в межах програми ЄС «EU4Skills: Кращі навички для сучасної України» за підтримки МОН України та Фонду міжнародної солідарності (Польща) з метою розвитку в учителів універсальних компетентностей, потрібних для успішної професійної діяльності.

4.4. Апробація майбутніми вчителями європейських методик формування життєвих навичок в учнів початкових класів під час педагогічної практики

Необхідність реалізації четвертої організаційно-педагогічної умови – *апробація майбутніми вчителями європейських методик формування життєвих навичок в учнів початкових класів під час педагогічної практики* – пояснюємо тим, що перевірити результативність запропонованої нами методичної системи підготовки майбутніх учителів до впровадження європейського досвіду формування в учнів життєвих навичок неможливо без апробації студентами європейських методик на практиці. Тому перед виходом на педагогічну практику знайомимо студентів із професійним стандартом «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», в якому головна мета професійної діяльності вчителя початкових класів полягає в організації навчально-пізнавальної діяльності, виховання та розвитку життєвих навичок учнів. Переконавши майбутніх учителів початкових класів, що питання розвитку життєвих навичок молодших школярів є одним із ключових завдань сучасної школи, разом із студентами визначали найважливіші з них.

Визначаючи життєві навички як комплекс особистісних умінь, що дозволяють дитині легко та швидко адаптуватися в суспільстві, досягти успіху та самоствердитися, ми намагались на основі розробленої разом з колегами та студентами класифікації визначити найбільш важливі з них для учнів початкової школи [425, с. 32]. Розроблена нашими колегами з урахуванням праць європейських науковців класифікація м'яких навичок представлена статті [83, с. 91]:

«• комунікативні навички: здатність чітко висловлювати свою думку, комунікувати, толерантно спілкуватися, відстоювати свою позицію, адекватно доносити інформацію тощо;

- творчі навички: здатність творчо переосмислювати дійсність, креативно підходити до вирішення завдань, здатність до інтерпретації, здатність нівелювати шаблони та стереотипи, творчо підходити до виконання кожного завдання тощо;

- організаційні навички: здатність дотримуватися режиму дня, грамотно планувати свою діяльність; здатність організовувати однолітків для справи тощо;

- навички саморегуляції: здатність управляти своїм емоційним станом, працювати над розвитком власного емоційного інтелекту, здатність адекватно сприймати себе та інших тощо;

- управлінські навички: здатність брати на себе відповідальність як за свої дії, так і за дії команди, чітко та посилено розподіляти обов'язки, контролювати процес виконання завдань, мати внутрішнє бажання бути капітаном команди, бути лідером своєї групи чи класу» [83, с. 92].

І хоч така класифікація, на нашу думку, не вичерпує усіх видів життєвих навичок, а лише ті, які переважна більшість науковців називають м'якими, вона виявилась зручною для підготовки майбутніх учителів початкових класів до визначення рівнів сформованості цих навичок в учнів.

У процесі нашого дослідження ми навчали майбутніх учителів початкових класів аналізували стиль мислення учнів; перебіг їхніх міркувань під час виконання завдань; визначали місце творчих проявів у процесі продуктивної діяльності; оцінювали здатність співпрацювати з іншими, налагоджувати комунікацію, виявляти лідерські та організаційні здібності тощо. Базою дослідження були комунальні заклади «Вінницький ліцей №8» та «Вінницький ліцей № 35». У дослідженні взяли участь 73 учні початкової школи третіх класів, опитування відбувалось в онлайн форматі [112, с. 78].

На основі запропонованих критеріїв разом із студентами виокремлювали такі рівні розвитку м'яких навичок молодших школярів:

- Початковий рівень. Учні висловлюються нечітко, їм складно дати повну аргументовану відповідь. Діти репродуктивно виконують завдання

(копіюють, списують), не вдаючись до творчих спроб. Їм важко помітити нові можливості навколишніх предметів, вони завжди намагаються знайти раціональне пояснення усього, що відбувається. Молодші школярі хаотично ставляться до свого режиму та графіку дня, не слідкують за ним (справі, яка подобається, можуть відводити значно більше часу, ніж на інші). У командній роботі приймають роль пасивного учасника, не проявляють ініціативу.

- Середній рівень. Діти намагаються пояснити свою точку зору, проте їм бракує лексичного запасу слів, час від часу плутаються у висловлюваннях. Учні намагаються робити вкраплення творчих ідей під час виконання завдань, прагнуть до розширення панорамності своїх можливостей, проте відчують певні труднощі в цьому. Школярі намагаються упорядкувати свої дії, раціонально використовувати час, продуктивно організувати діяльність, проте їм не завжди вдається. Вони активно працюють у команді, висувають свої ідеї, припущення, проте не завжди готові відповідати за роботу всіх членів команди.

- Високий рівень. Учні дають чітку, зважену та аргументовану відповідь. Молодші школярі здатні творчо переосмислювати дійсність, знаходити щось нове у знайомих предметах, творчо їх інтерпретувати, переосмислювати. Вони заздалегідь планують свій робочий день, продуктивно організують свою діяльність.

Таблиця 4.3

Критерії та показники розвитку життєвих навичок молодших школярів

Критерії	Показники
Комунікація	здатність чітко висловлювати свою думку; здатність комунікувати
Творчість	здатність творчо переосмислювати дійсність; здатність творчо мислити
Організаційна діяльність	здатність слідкувати за власним тайм-менеджментом; здатність продуктивно організувати свою діяльність

Саморегуляція	здатність управляти своїми емоціями; здатність адекватно сприймати різні ситуації
Управління	здатність працювати в команді; здатність брати на себе відповідальність за роботу команди

Для з'ясування сформованості навичок спілкування учнів, майбутні вчителі пропонували їм відповідні вправи та ігри. Наприклад, вправа «Знайди пару» передбачала, що молодші школярі отримують половинку прислів'я і шукають того, в кого знаходиться друга його частина. Завданням кожного школяра було опитати всіх однокласників і знайти того учня, в кого буде продовження прислів'я. У грі «Броунівський рух» учням потрібно було швидко об'єднуватися в нові групи за різними критеріями: сезон народження, улюблена книжка, урок, мультфільм, страва тощо. Спостерігаючи за дітьми, їхньою поведінкою під час вправ, майбутні вчителі мали змогу спостерігати, що деякі учні неохоче комунікують, соромляться запитувати, а деякі, навпаки, дуже активно вступають у процес комунікації.

Для визначення сформованості навичок творчості, практиканти пропонували дітям виконати тест Е. Торренса. Молодшим школярам необхідно було домалювати фрагменти ламаних ліній таким чином, щоб утворилися нові образи. Разом із студентами ми оцінювали повноцінність малюнків, сюжет, який змогли зобразити молодші школярі. Один із діагностичних тестів представлено в статті [112, с. 78]. Проаналізувавши роботи учнів початкової школи, ми визначили, що не всі учні змогли уявити відповідні образи та повноцінно зобразити сюжет, проте були й такі роботи, де школярі відійшли від запропонованих шаблонів і намалювали сюжетні малюнки, справжні композиції.

Діагностуючи навички організаційної діяльності, студенти-практиканти пропонували учням творче завдання – зобразити власний «Режим дня». Отримані результати засвідчили, що більшість молодших школярів не слідкує за власним режимом, не упорядковує в логічній послідовності власні дії тощо. Учні ще не повною мірою здатні продуктивно організувати свій день.

Для діагностики навичок саморегуляції, молодшим школярам пропонували анкетування за методикою О. Безверного [16], пов'язане із визначенням їхньої здатності контролювати свої емоції, ефективно користуватися емоційним інтелектом. Анкета передбачала як питання закритого, так і відкритого типу. Спостереження показали, що молодшим школярам важко було пояснити, чому в різних ситуаціях вони діють по-різному, вони не достатньо контролюють себе у провокативних ситуаціях та важко сприймають критику.

Діагностуючи управлінські здібності, ми запропонували учням пройти тест на розвиток організаторських здібностей за адаптованою методикою М. Галузьяка та І. Холковської [61, с. 124]. Аналіз результатів засвідчив, що діти недостатньо активно проявляють свої лідерські здібності, бояться брати на себе відповідальність, не можуть забезпечити інтереси групи.

Аналізуючи усі завдання за визначеними критеріями, ми встановили, що 21 (28,7%) учень знаходяться на низькому рівні розвитку м'яких навичок, 46 (63,0%) молодших школярів – на середньому, і лише всього 6 (8,3%) опитаних – на високому. Основними причинами низьких результатів дітей, на нашу думку, є воєнний стан, у якому перебуває наша держава, пандемія COVID-19, вимушене онлайн навчання, постійний стрес і переживання, у яких перебувають діти.

Такі результати спонукали майбутніх учителів початкових класів до більш детального вивчення європейських методик формування в учнів основних життєвих навичок з метою їх успішного імплементування в українських школах.

Перед педагогічною практикою ми рекомендували студентам опрацювати відповідні джерела інформації про європейські методики формування в учнів початкових класів життєвих навичок [646, с. 4596; 670, с. 5994; 674; 667, с. 251] та посібники із педагогічної діагностики [61, с. 126].

Розуміючи, що саме в молодшому шкільному віці закладається психологічна основа для творчої діяльності, розвивається допитливість, формуються навички спостережливості й аналізу явищ, здатність здійснювати порівняння та узагальнення тощо, майбутні вчителі під час педагогічної практики намагались свою діяльність максимально спрямувати на формування в учнів найбільш важливих життєвих навичок.

З метою цілеспрямованого розвитку креативності в учнів початкових класів майбутні вчителі дотримувались таких умов:

- паритет завдань дивергентного типу (на пошук різних варіантів розв'язання);
- домінування розвивальних можливостей навчального матеріалу над його інформаційною насиченістю;
- поєднання умови розвитку продуктивного мислення з навичками його практичного використання;
- домінування власної дослідницької практики над репродуктивним засвоєнням знань (для формування навичок творчого й інноваційного мислення);
- орієнтація на інтелектуальну ініціативу, тобто прояв учнями самостійності під час розв'язування різноманітних навчальних і дослідницьких завдань, прагнення знайти оригінальний, можливо альтернативний шлях розв'язування, розглядати проблему на більш глибокому рівні або з другого боку (для формування навичок мислення вищого порядку);
- формування здібностей до критичності та лояльності в оцінюванні ідей (для формування навичок критичного мислення);
- прагнення до максимально глибокого дослідження проблеми (для формування дослідницьких навичок);

- висока самостійність навчальної діяльності, самостійний пошук знань, дослідження проблем (для формування навичок самостійної діяльності);

- індивідуалізація – створення умов для повноцінного прояву і розвитку специфічних особистісних навичок і здібностей суб'єктів освітнього процесу;

- проблематизація – орієнтація на постановку перед учнями проблемних ситуацій (для розвитку навичок розв'язування проблем і прийняття рішень).

Дотримання цих умов дало можливість формувати в учнів навички різних видів мислення.

Реалізація індивідуального і диференційованого підходу, організація дослідницького навчання вимагають єдності зусиль з боку батьків, педагогів і психолога, які спрямовані на розвиток творчих здібностей учнів. Ми звертали увагу студентів-практикантів, що в індивідуалізації навчання, у використанні дослідницького підходу та проблемних ситуацій, в організації самостійної творчої роботи учнів на уроках математики існують нерозкриті можливості для розвитку творчого мислення і творчих здібностей учнів.

Розвиток творчого мислення невіддільний від формування виконавських умінь і навичок. Чим різносторонніші вміння і навички учнів, тим багатшою є їхня фантазія, реальніші їхні задуми, тим більш складні творчі завдання вони здатні виконувати. Пояснюємо це тим, що основою творчого мислення є такі риси особистості:

- самостійне перенесення знань і вмінь у нову ситуацію;
- бачення нових проблем у знайомих, стандартних умовах;
- бачення нової функції знайомого об'єкту;
- бачення структури об'єкту з іншої точки зору;
- уміння бачити альтернативу розв'язку, альтернативу підходам у його пошуку;
- уміння комбінувати раніше відомі способи розв'язання проблеми в новий спосіб і вміння створювати оригінальний спосіб.

Усі ці риси, як показує практика, можна розвивати на уроках математики, починаючи з молодших класів. Саме у процесі навчання математики

закладаються основи того, щоб сьогоdnішній школяр у майбутньому став дійсно активним, самостійним і відповідальним суб'єктом власної життєдіяльності. Виходячи з цього, математичну освіту визначаємо важливим ресурсом у розвитку творчих здібностей учнів.

Нагадуємо майбутнім учителям початкових класів, що розвиток мислення учня невіддільний від розвитку його мови. Тому найважливіше завдання в розвитку творчого мислення учнів – навчання їх умінню словесно описувати способи розв'язування задач, розказувати про прийоми роботи, називати основні елементи задачі, зображати й читати графічні зображення її умови. Засвоєння учнями необхідного словарного запасу дуже важливе для формування й розвитку в них внутрішнього плану дії.

Результативності й ефективності процесу формування творчого мислення учнів, як показали наші спостереження, сприяло використання нестандартних підходів у процесі розв'язування стандартних завдань, пошуки шляхів розв'язування нестандартних завдань, здійснення досліджень, самостійна постановка проблеми для подальшого її розв'язування.

Запропоновані нами завдання з математики (Додаток Ж) були розроблені на основі базової моделі уроку з використанням технології розвитку критичного й дивергентного мислення, були проведені в 4 класі середньої загальноосвітньої школи і дозволили забезпечити добрі результати в освоєнні навчального матеріалу та в розвитку дивергентного мислення школярів. Тут ми дотримувались порад А. Шлейхера, що «у математиці учні повинні знати, як і чому ми вивчаємо математику (епістемічні переконання), бути здатними мислити як математики (епістемічне розуміння) та розуміти практики, пов'язані з математикою (методологічні знання)» [342, с. 232].

Для підготовки майбутніх учителів початкових класів до формування в учнів навичок мислення вищого порядку головне в нашій практиці було навчити студентів розробляти алгоритми розумових дій і вчити цьому дітей. Такі алгоритми студенти розробляли під час більшості навчальних занять. Наприклад, під час уроків математики чіткими є алгоритми додавання

двоцифрових чисел; під час вивчення мовного матеріалу – алгоритми транскрипції звуків; під час екскурсій – алгоритми спостережень за явищами живої та неживої природи тощо.

Майбутні вчителі початкових класів на практиці переконались, що на природничому матеріалі доцільно й можливо формувати навички спостережливості, бережливого ставлення до природи. А завдання на усне описування спостережуваних об'єктів розвивають навички усного мовлення.

Навички самоспостереження в молодших школярів найкраще формувати за допомогою рефлексивних вправ, як от: «Опиши своє враження від побаченого», «Оціни свій емоційний стан за допомогою смайлика», «Яка діяльність у школі приносить найбільше задоволення?» та ін. Вправи такого типу, як показують численні дослідження, формують в учнів навички інтелектуальної діяльності, особистісні вольові якості, творчу ініціативу [77, с. 15; 270, с. 60].

Загалом майбутні вчителі початкових класів на практиці впроваджували європейські методики формування в учнів життєвих навичок, дотримуючись методичних рекомендацій викладачів Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського [162, с. 141; 335, с. 645]. Окрім піклування про освітні потреби, майбутні вчителі початкових класів намагались розвивати в учнів «мислення зростання», щоб зробити учнів готовими до майбутнього. Студенти переконались, що дітям починає подобатися навчання, коли школа робить акцент на особистісному зростанні учнів. Діти поступово починають розуміти, що вдосконалення вимагає часу, тому наполегливо продовжують свої зусилля, поки не досягнуть успіху. Якщо навчити цій дуже важливій навичці учнів молодших класів, то це дасть їм змогу досягти успіху в будь-якій справі.

Навички соціальної взаємодії формували в учнів впродовж усіх занять і в позакласній діяльності. Соціальна взаємодія полягає не лише в тому, щоб спілкуватись з друзями, а й під час роботи в команді, де багато учасників і різноманітних ідей. Тому майбутні вчителі початкових класів під час

педагогічної практики організовували проєктну діяльність учнів, використовуючи під час управління проєктами як вербальні, так і невербальні сигнали, такі як вираз обличчя, мова тіла та жести. Завдяки соціальній взаємодії з учителем і однолітками діти вчаться манерам і цінностям, таким як повага і співчуття. Отже, під час навчання в школі та в позаурочній діяльності вони мають можливість відпрацювати соціальні навички під час спілкування з іншими.

Навичка прояву наполегливості має вирішальне значення, оскільки вона вчить учнів досягати поставлених цілей. Це вміння не здаватися, коли на шляху до мети зустрічаються проблеми та перешкоди, що часто відбувається в житті. Тому майбутні вчителі початкових класів, дотримуючись рекомендацій європейських науковців, намагались бути щедрими на похвалу, щоб заохочувати наполегливість учнів. Основне, що усвідомили студенти-практиканти, що не варто зосереджуватися лише на помилках, а потрібно більше уваги акцентувати на сильних сторонах дитини; варто хвалити зусилля, а не лише результати; доцільно пропонувати учням невеликі, але складні завдання, які допоможуть зрозуміти, що наполегливість окупиться, якщо вони продовжуватимуть старатися і не здадуться.

Наші спостереження показали, що після впровадження європейських методик формування та розвитку життєвих навичок, учні стали більш готові докладати зусиль, без вагань звертаються за допомогою до інших і люблять братися за нові завдання. Діти перестають боятися невдач і сприймають їх як альтернативу навчанню. Вони починають вчитися на своїх помилках, а не обтяжуватися ними. Це також допоможе їм бути більш відповідальними, коли вони дорослішають.

Результати спостережень підтвердили висновок інших наших колег, що впровадження майбутніми вчителями початкових класів практики СЕЕН в освітній процес сприяє формуванню в учнів м'яких навичок, зокрема уміння ідентифікувати й керувати емоціями, виявляти співчуття й емпатію, проєктувати позитивну емоційну взаємодію, розвивати позитивне сприйняття

світу. Було підтверджено, що поліпшення психоемоційного стану допомагає дітям краще сприймати і розуміти один одного, підвищує бажання виконувати певну діяльність, бути активними, взаємодіяти, налагоджувати міжособистісні стосунки та відчувати при цьому емоції прийняття і безпеки [166, с. 81].

Найбільшого поширення в нашій практиці набули такі види діяльності для формування життєвих навичок учнів:

1) обговорення навчального матеріалу з однокласниками, що сприяє розвитку діалогічного мовлення; формує навички слухання, виокремлення головного; розвиває здатність відстоювати власну думку;

2) мозковий штурм, який дає можливість швидко й спонтанно генерувати ідеї, використовувати свою уяву, мислити нестандартно;

3) рольові ігри, які забезпечують можливість залучити увесь клас у комунікативну взаємодію, в колективне розв'язування проблем, що сприяє розвитку поваги до інших точок зору й підвищенню розуміння власних почуттів;

4) групова робота, яка сприяє налагодженню взаємодії, розвиває емпатію та організаційні й лідерські навички;

5) розв'язування реальних проблем, що сприяє формуванню навичок прийняття рішень і ведення продуктивної дискусії, оскільки учні наполегливо намагаються запропонувати власні варіанти рішень і довести переваги своєї стратегії;

6) аналіз реальних ситуацій, що потребують досліджень, що допомагає формувати навички аналітичного мислення, дослідницької роботи, спільної роботи в групах, а також навички вироблення креативних рішень;

7) сторітелінг, який допомагає учням визначати реальні проблеми й розвивати навички критичного мислення, творчі навички у придумуванні історій; допомагає взаємодіяти, щоб розповісти історії; підвищує увагу, концентрацію, навички слухання та розвиває терпіння й витривалість;

8) дебати, які уможливллюють розв'язувати певну проблему глибоко й творчо; відстоювати власну позицію й практикувати навички критичного й творчого мислення;

9) розв'язування арифметичних задач різними способами, що сприяє розвитку аналітичного, критичного та дивергентного мислення, тобто мислення вищого порядку.

Окрім того, як показала наша практика, підвищити результати розвитку гнучких навичок учнів можливо, якщо проводити виховні години, навіть дистанційно, використовувати театралізовану діяльність, працювати на освітніх платформах, що дозволяють створення групових віртуальних кабінетів для спілкування тощо [216, с. 506; 218, с. 511; 303, с. 351]. Методичні матеріали для проведення таких заходів представлені нами в посібнику «Сучасна драматургія для дітей у контексті європейських традицій» [316]. Студентка А. Савуляк описала методичні прийоми розвитку комунікативної компетентності молодших школярів з особливими освітніми потребами за допомогою сторітелінгу та розвитку в них навичок самореалізації [293, с. 302]. Використання таких технологій на основі інтерактивного включення учнів в освітній процес створило умови для формування найважливіших інтелектуальних умінь і навичок, забезпечило три складові успіху на уроці: інтелектуальну складову, комунікативну складову і усвідомлення значущості особистого внеску кожного в загальну справу.

Використання європейських методик у формуванні в молодших школярів окремих життєвих навичок детально описано в статтях і кваліфікаційних роботах мабутніх учителів початкових класів [95, с. 238; 170, с. 173; 293, с. 302]. Зокрема в працях студентки А. Комарчук описано практичні прийоми використання педагогіки театру у роботі з молодшими школярами на основі досвіду Республіки Польщі та методик розвитку soft skills молодших школярів на основі досвіду інтернаціональної школи в Хельсінкі (Фінляндія) [171, с. 366]. Здійснивши детальний аналіз наукової літератури, зокрема і європейського досвіду, молода дослідниця зауважує, що

на практиці є чимало різноманітних труднощів, що ускладнюють цей процес і гальмують його [171]. Тому найбільш дієвим і поліфункціональним засобом розвитку soft skills вона визначає театр, оскільки він реалізує ряд функцій: соціалізуючу, виховну, розвивальну, дидактичну, дозвіллево-розважальну, естетичну та рекреаційну. До такого самого висновку дійшли й інші студенти [96, с. 461].

Констатуючи той факт, що країни ЄС мають різні методології та підходи до формування та оцінювання життєвих навичок, майбутні вчителі звернули увагу, що однією з перешкод їх імплементації на практиці є відсутність спільного тезаурусу. Існують різні способи іменування «м'яких навичок», різні їх визначення, різні способи їх класифікації та кластеризації.

Тому корисною для студентів стала праця італійської дослідниці, в якій розглянуто деякі класифікації м'яких навичок і представлено збірку найкращих практик і методів їх викладання та вивчення на рівні університету, беручи до уваги різні точки зору та базуючись на результатах двох європейських проєктів, присвячених цій темі [408, с. 392]. Авторка здійснила детальний аналіз, спрямований на визначення найважливіших навичок спілкування, та короткий хронологічний огляд відповідних досліджень на цю тему. Ознайомлення з цією працею допомогло майбутнім учителям початкових класів поліпшити розуміння сутності навичок спілкування та визначити ключові напрями для їх в себе та в учнів [408, с. 398].

Підсумовуючи результати спостережень, здійснених під час педагогічної практики, разом із студентами робимо висновок, що вчителям початкових класів необхідно приділити значну увагу розвитку гнучких навичок дітей, залучати їх до комунікативної діяльності, вчити брати відповідальність за свої дії та вчинки, працювати над розвитком творчих здібностей, формувати вміння раціонально використовувати час тощо. Ефективними для цього можуть бути ділові ігри, сюжетно-рольові, ігри-драматизації чи інсценізації. [112, с. 79]

Основне, що засвоїли майбутні вчителі початкових класів на основі вивчення та впровадження європейського досвіду під час педагогічної практики, це:

1) необхідність постійної роботи з формування в учнів життєвих навичок;

2) види основних життєвих навичок, які необхідні вчителю та учню початкових класів для успішної життєдіяльності;

3) методики та алгоритми формування в учнів початкових класів основних життєвих навичок;

4) діагностичні методики оцінювання сформованості життєвих навичок.

Для виконання перших трьох пунктів були використані матеріали нашого дослідження, що представлені в перших трьох розділах. Інформацію представляли студентам у формі лекцій, практичних занять, тренінгів, семінарів, вебінарів. На допомогу майбутнім учителям початкових класів нами були структуровані відповідні методичні матеріали, зокрема такі: «Порадник організатора театралізованої діяльності дітей : коуч-зошит», «Гостини у Мельпомени : збірник театралізованих заходів», «Методичні рекомендації вчителям щодо розвитку life skills учнів початкових класів» [274; 66; 115].

Також майбутні вчителі початкових класів одержували цінні знання під час їхньої участі у наукових конференціях і програмах академічної мобільності. А під час педагогічної практики майбутні вчителі початкових класів переконались, що формування життєвих навичок є складним поетапним процесом пізнавальної, практичної і контрольної-рефлексивної діяльності. Цей процес потребує відповідних дій учителя та учня, оптимального вибору форм, методів, засобів і видів навчальної та позанавчальної діяльності.

Використовуючи аналіз європейського досвіду, разом зі студентами визначали такі етапи формування життєвих навичок:

1) мотиваційно-пізнавальний, для якого характерним є виявленням та формування мотивів молодших школярів до навчальної діяльності, до комунікації з однолітками, до розвитку особистісних якостей;

- 2) теоретико-прикладний етап, під час якого формують в учнів практичні уміння та навички навчальної діяльності, комунікації, роботи в команді, розв'язання практичних проблем тощо;
- 3) рефлексивно-оцінювальний етап, який спрямований на формування в учня адекватної самооцінки, що дає поштовх до самовдосконалення.

Разом з майбутніми вчителями початкових класів після проходження ними педагогічної практики розробляли зміст кожного з етапів (табл. 4.4).

Таблиця 4.4

Етапи формування в учнів початкових класів необхідних життєвих навичок

Етапи	Зміст етапу
мотиваційно-пізнавальний	формування в учнів мотивації до самовдосконалення, досягнення успіху в навчанні, до розвитку особистісних якостей за допомогою навчальних і виховних заходів, власного прикладу, індивідуальних бесід тощо.
теоретико-прикладний	навчання учнів застосовувати набуті теоретичні знання в практичних ситуаціях за допомогою відповідних завдань, проєктної діяльності, колективної роботи тощо
рефлексивно-оцінювальний	визначення рівнів сформованості відповідних життєвих навичок методами самооцінювання, спостереження та відповідних діагностичних методик

Усі три схарактеризовані нами в таблиці 4.4 етапи утворюють цілісну систему формування в учнів початкових класів необхідних життєвих навичок. Під час формувального експерименту майбутніх учителів навчали, що сформованість кожної життєвої навички має свої рівні і критерії. Оцінити рівень сформованості навичок допомагають відповідні методики, які містять комплекс індикаторів, що характеризують прояв навички.

На основі вивчення європейського досвіду майбутні вчителі початкових класів дійшли висновку, що загальна мета освіти – дати можливість учням

розвинути навички, які сприятимуть позитивним змінам у напрямі сталого розвитку та успішного майбутнього [594, с. 127].

Для цього освітні системи мають реагувати на соціально-екологічні виклики, щоб зробити внесок у більш стале майбутнє [447], а вчителі мають практикувати освіту сталого розвитку [630], тобто впроваджувати знання та навички сталого розвитку в практику викладання. Програми сталого розвитку зазвичай позиціонують учителів не лише як педагогів, а і як потенційних лідерів сталого розвитку в своїх школах і громадах [631]. Учителі досягають цих цілей за допомогою експериментального та рефлексивного навчання, яке орієнтоване на практику та передбачає розв'язання комплексних проблем [361, с. 54]. Для розв'язання таких проблем учителю необхідне використання трансдисциплінарних методів і залучення інтегрованих знань [457, с. 14].

Вказуючи на важливу роль учителів початкових класів в освіті для сталого розвитку, ми наголошували студентам на необхідності інноваційних підходів до викладання навчальних дисциплін і оцінювання досягнень учнів з урахуванням впливу соціальних взаємодій і контекстуальних факторів впливу на результати навчання та сформованості відповідних життєвих навичок.

Висновки до четвертого розділу

Спрямування міжнародної діяльності українських педагогічних університетів на вивчення та використання європейського досвіду сприяло інноваційним процесам і структурним перетворенням у системі вищої педагогічної освіти. Загалом наші дослідження засвідчили, що міжнародна діяльність українських педагогічних університетів набуває характеру цілісної системи, має свої стратегічні пріоритети, гнучке управління, розгалужену інфраструктуру та спирається на свій міжнародний авторитет та науково-освітній потенціал.

Участь у програмах спільної із європейськими ЗВО освітньої діяльності надає змогу студентам і викладачам українських педагогічних університетів

отримати реальну користь з існування європейського простору вищої освіти, що полягає не лише у підвищенні свого професіоналізму, а й у доступі до всього різноманіття міжкультурних можливостей, що, своєю чергою, сприяє формуванню життєвих навичок, які зараз високо цінуються на міжнародному ринку праці.

Залучення майбутніх учителів початкових класів до науково-дослідної роботи в напрямі вивчення європейського досвіду розвитку життєвих навичок істотно сприяло формуванню готовності до використання такого досвіду в практичній діяльності та розвитку життєвих навичок самих студентів.

Матеріали четвертого розділу представлені в працях автора [70; 79; 102; 104; 115; 120; 121; 129; 134; 166; 263; 274; 286; 290; 316; 425; 476; 516; 603; 677].

РОЗДІЛ 5.

РЕЗУЛЬТАТИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ДОСВІДУ ФОРМУВАННЯ В УЧНІВ ЖИТТЄВИХ НАВИЧОК У ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ В УКРАЇНІ

5.1. Організація педагогічного експерименту щодо підготовки майбутніх учителів початкових класів до впровадження європейського досвіду з формування в учнів життєвих навичок

Визначена нами теоретико-методологічна основа дослідження з урахуванням європейського досвіду та поставлені завдання уможливили спланувати педагогічний експеримент, який проводився у чотири етапи з 2018 до 2024 року. На кожному етапі, що складався з кількох підетапів, виконувалися визначені завдання та застосовувалися відповідні методи дослідження (таб. 5.1).

На першому (пошуковому) етапі (2018 – 2020 рр.) нами вивчалася, узагальнювалася та систематизувалася інформація з проблеми дослідження у філософській, психологічній, педагогічній літературі та на практиці; накопичувався та аналізувався особистий досвід роботи. Це створило умови для формулювання вихідних позицій дослідження, розроблення понятійного апарату, окреслити гіпотезу, спроектувати модель досліджуваного процесу та визначити системи навичок, що необхідні сучасному вчителю та учню. На даному етапі використовувалися такі основні методи дослідження: теоретичні (аналіз, узагальнення, систематизація, моделювання), емпіричні (спостереження, тестування, бесіди, вивчення та узагальнення педагогічного досвіду в Україні та в Європі). Дані з опитувань керівників шкіл і науковців зібрано за допомогою п'яти фокус-групових інтерв'ю з директорами шкіл, педагогами-науковцями, шкільними психологами, вчителями початкових класів і батьками учнів (по дев'ять учасників на фокус-групу). Внаслідок опитування визначено життєві навички, які наразі є найбільш необхідними для

учнів початкових класів з урахуванням українських реалій і процесів євроінтеграції.

На *другому (констатувальному) етапі* (2020-2021 навчальний рік) визначали погляди вчителів початкових класів на необхідність розвитку життєвих навичок і їх готовність до такого виду діяльності. У дослідженні використовувався феноменологічний метод, а учасники були відібрані за методом максимальної варіаційної вибірки.

Таблиця 5.1

Основні етапи і підетапи загальної методики дослідження

Етап	Підетапи	Методи
Пошуковий етап дослідження	<i>Перший підетап</i> – з'ясування актуальності і значущості наукового дослідження та визначення основних суперечностей	інтерв'ювання учнів, батьків, педагогічних працівників, студентів на предмет сформованості життєвих навичок учнів початкових класів; вивчення документальних матеріалів, що містять статистичні дані про розвиток навичок учнів початкових класів; вивчення та аналіз літератури і документів про сучасний стан проблеми; вивчення результатів наукових досліджень спорідненої тематики (наукової періодики, монографій, дисертацій).
	<i>Другий підетап</i> – постановка мети, визначення об'єкту та предмету дослідження, формулювання концептуальних ідей, гіпотези і завдань	аналіз і синтез; абстрагування і конкретизація; індукція та дедукція; узагальнення; порівняння; педагогічне проектування.

<p><i>Третій підетап</i> – з’ясування сутності основних понять дослідження</p>	<p>загально-наукові методи (аналізу і синтезу, абстрагування і конкретизації, індукції та дедукції, узагальнення, порівняння, педагогічного проектування);</p> <p>нетнографії (аналіз інформації, розміщеної в мережі: сайти, блоги, електронні довідники, словники та ін.);</p> <p>теоретичний аналіз наукової періодики, монографій з проблеми дослідження</p>
<p><i>Четвертий підетап</i> – здійснення історико-педагогічного порівняльного аналізу основних ідей, концепцій зарубіжного досвіду щодо формування та розвитку життєвих навичок</p>	<p>контент-аналіз праць зарубіжних учених;</p> <p>систематизація фактологічного матеріалу для розкриття структури сучасних підходів до формування та розвитку життєвих навичок;</p> <p>методи теоретичного аналізу й синтезу для виокремлення факторів, що впливають на формування та розвиток життєвих навичок;</p> <p>нетнографія сайтів зарубіжних ЗВО;</p> <p>педагогічне спостереження за учнями початкових класів.</p>
<p><i>П’ятий підетап</i> – вивчення стану використання європейського досвіду формування та розвитку життєвих навичок учнів початкових класів</p>	<p>педагогічне спостереження за діяльністю вчителів початкових класів щодо формування та розвитку в учнів;</p> <p>аналіз інформаційної підтримки стратегій розвитку життєвих навичок в учнів початкових класів;</p> <p>нетнографія веб-сайтів МОН України та ГО щодо формування та розвитку життєвих навичок;</p> <p>анкетування та інтерв’ювання учителів, учнів, їхніх батьків.</p>

	<p><i>Шостий підетап</i> – проектування моделі підготовки вчителів початкових класів до використання європейського досвіду формування та розвитку життєвих навичок учнів</p>	<p>проектування для визначення компонентів моделі підготовки вчителів до використання європейського досвіду формування та розвитку життєвих навичок в учнів початкових класів.</p>
	<p><i>Сьомий підетап</i> – визначення компонентів, критеріїв, показників і рівнів готовності вчителів до використання європейського досвіду формування та розвитку життєвих навичок учнів початкових класів</p>	<p>теоретичний аналіз проблеми дослідження; аналіз перебігу та результатів констатувального етапу експерименту; встановлення взаємозалежностей між навичками вчителя та його готовністю до використання європейського досвіду формування та розвитку життєвих навичок в учнів початкових класів; педагогічне проектування.</p>
<p>Констатувальний етап</p>	<p><i>Восьмий підетап</i> – діагностика сформованості готовності майбутніх учителів до використання європейського досвіду формування та розвитку життєвих навичок в учнів початкових класів, написання наукових статей</p>	<p>педагогічне спостереження; аналіз відповідей та активності участі студентів у різних заходах; розв’язання проблемних завдань; використання діагностичних ігрових ситуацій; аналіз відеозаписів; групові та індивідуальні бесіди.</p>

Формувальний етап	<i>Дев'ятий підетап</i> – проведення педагогічного експерименту, написання наукових статей	порівняння ефективності впроваджених освітніх технологій, вимірювання знань і навичок студентів
	<i>Десятий підетап</i> – оцінювання навичок студентів, написання статей	педагогічне спостереження; аналіз відповідей та активності студентів; групові та індивідуальні бесіди.
Підсумковий етап	<i>Одинадцятий підетап</i> – формулювання висновків експериментального дослідження та загальних висновків, написання наукових статей	аналіз і опрацювання результатів дослідно-експериментальної роботи методами математичної статистики, узагальнення.
	<i>Дванадцятий підетап</i> – визначення перспектив подальших наукових пошуків	прогнозування, визначення перспектив розвитку суспільства та системи навичок для успішної життєдіяльності в найближчому майбутньому.
	<i>Тринадцятий підетап</i> – оформлення результатів дослідження	узагальнення для вироблення методичних рекомендацій щодо імплементації європейського досвіду формування життєвих навичок в учнів початкових класів

Для забезпечення достовірності результатів опитування спочатку було визначено обсяг вибірки. Оскільки всіх учителів початкових класів в Україні (генеральна сукупність) близько 40 000, то для з'ясування кількості респондентів, яких потрібно було опитати, щоб із ймовірністю 0,95 можна було б стверджувати, що готовність до формування в учнів життєвих навичок

вчителів у вибірці відрізняється від такої готовності вчителів у генеральній сукупності не більше, ніж на 0,05, використовували формулу

$$n = \frac{Nt^2 pq}{N\Delta^2 + t^2 pq}, \quad (5.1)$$

Де N – кількість педагогів у генеральній сукупності,

p і q – частки вчителів, які готові або не готові до формування в учнів життєвих навичок,

$\Delta = 0,05$, $t = 1,96$ – визначено з таблиць для $F(t) = 0,95$ [46, с. 205].

Оскільки частки p і q нам невідомі, то потрібно брати їхні значення такими, щоб їх добуток був максимальним, тобто $pq = 0,25$. Підставивши відповідні значення у формулу, одержимо $n \approx 396$.

Тому до опитування та оцінювання було залучено 432 вчителів початкових класів з усіх областей України, які проходили підвищення кваліфікації на базі науково-освітнього ХАБу «NotBox» у Вінницькому державному педагогічному університеті імені Михайла Коцюбинського.

Результати дослідження засвідчили, що вчителі відіграють значну роль у процесі набуття учнями життєвих навичок. Окрім того, вчителі висловили думку, що уроки і позанавчальні заходи є важливим середовищем для розвитку життєвих навичок. У даному дослідженні було виявлено, що вчителі використовували деякі методичні прийоми під час уроків і позакласних заходів для формування життєвих навичок. Також вчителі підкреслили, що відчували труднощі з формуванням та розвитком в учнів життєвих навичок з огляду на різні проблеми, пов'язані з вчителями, батьками, школою, освітньою програмою, освітньою системою, керівництвом школи та суспільством загалом.

Основні методи дослідження: теоретичні (узагальнення, систематизація), емпіричні (спостереження, тестування, фокус-групові інтерв'ю), методи математичної статистики.

Під час констатувального етапу дослідження ми також ставили за мету оцінити загальний рівень обізнаності майбутніх учителів про види життєвих навичок і необхідність їх формування в учнів, визначити основні недоліки освітнього процесу та причини їх виникнення. Чітко усвідомлюючи, що не всі студенти педагогічних ЗВО володіють системою необхідних життєвих навичок, ми розпочали роботу з діагностики здобувачів на 3-му та 4-му курсах бакалаврату.

Констатувальний етап дослідження (червень 2020 року) показав реальний рівень сформованості в майбутніх учителів початкових класів життєвих навичок. Так, відвідування практичних і лабораторних занять, курсових і випускних екзаменів показали, що студенти успішно справляються із завданнями, що перевіряють їхні фактичні знання, і значно гірше виконують усі ті завдання, правильне розв'язання яких залежить від рівня сформованості окремих навичок – самостійного опрацювання наукової літератури, пошуку інформації, вміння використати інформацію з однієї дисципліни на заняттях з іншої, роботи в команді, лідерства, самоорганізації тощо.

Ми змогли зробити висновок, що нерозвиненими в студентів є навички доказового й критичного мислення. Лише 34% здобувачів освіти можуть чітко й переконливо довести свою позицію у випадку, якщо вона не збігається з позицією інших, знайти контраргументи, чемно оформити свою незгоду з доводами іншого, захистити своє розуміння проблеми тощо.

На низькому рівні знаходиться сформованість навичок опрацювання значних обсягів наукової інформації. Здобувачі освіти уникають роботи з книгами, каталогами, енциклопедіями та довідниками в паперовому вигляді, надаючи перевагу пошуку короткої інформації з інтернет-джерел, наприклад Вікіпедії, де інформація подана стисло. Тобто цифрові навички в майбутніх учителів початкових класів розвиваються значно краще.

Недостатньо сформованими виявились і навички роботи в команді під час виконання комплексних колективних проєктів: у той час, як одні брали на

себе роль лідерів, інші – роль виконавців, то третина респондентів (32,4 %) намагалась уникати будь-якої роботи над проектом.

Аби з'ясувати рівень розвиненості навичок самостійної навчальної діяльності, нами був здійснений моніторинг освітніх результатів у червні 2020 року, коли розпочалась перша хвиля Covid-19. Для цього використовувалися такі методи дослідження: аналіз поточної успішності, спостереження за навчально-пізнавальною діяльністю студентів під час їхньої самостійної підготовки до занять, визначення активності студентів на практичних заняттях, аналіз результатів екзаменів, визначення якості написання курсових, дипломних, творчих індивідуальних робіт, вивчення звітів голів державних екзаменаційних комісій тощо.

Для нашого дослідження цінним стало те, що майбутні вчителі були залучені до самооцінювання власних життєвих навичок. Таким чином здійснювалось формування системи знань, яка ще й сприяла розвитку рефлексивного мислення майбутніх учителів. Рефлексивна здатність учителя є важливим засобом зростання його професіоналізму, тому ми використовували опитування як інструмент рефлексії.

Для початку було з'ясовано відповіді на такі запитання:

- Які види життєвих навичок Ви знаєте?
- Які з них є важливими для кожної людини?
- Які навички варто сформувавати в учнів початкової школи?
- Які життєві навички є найбільш важливими для вчителя початкових класів?
- Якою мірою Ви володієте найбільш важливими життєвими навичками, що необхідні вчителю? (оцініть приблизно у %);
- Чи знайомі Ви з методиками формування в учнів життєвих навичок?
- Чи можливо формувати життєві навички учнів під час навчання в школі?
- Чи можливо формувати життєві навички під час викладання навчальних дисциплін?

- Чи зможе вчитель сформувати відповідні навички в учнів, якщо сам ними не володіє?

Після визначення сукупності найбільш важливих навичок учителя початкових класів здійснювали їх оцінювання за допомогою відповідних методів (психодіагностичні методики, спостереження, експертне оцінювання, самооцінювання тощо).

Незважаючи на важливість життєвих навичок для успіху в житті, існує багато різних систем, які одночасно збігаються та розходяться в тому, як вони визначають та вимірюють сформованість цих навичок. Зокрема в статті [537] автори пропонують інтегративну модель, яка охоплює п'ять широких областей таких навичок: самоуправління, здатність до інновацій, соціальна залученість, співпраця та навички емоційної стійкості. Ця модель визначає навички саме як здатності, а не риси характеру.

Ми підтримуємо думку науковців, які визначають життєві навички як здатність людини підтримувати соціальні стосунки, регулювати емоції та керувати поведінкою, спрямованою на досягнення мети, зокрема й у навчанні [537; 601; 602, с. 204]. Моделі поведінки, включені до «великої п'ятірки» особистісних якостей, забезпечують комплексну основу для таксономії, заснованої на навичках, яка є концептуально та емпірично виправданою. Погоджуючись із цими дослідниками, що саме підлітковий вік є ключовим періодом для дослідження навичок SEB, наголошуємо, що формування соціально-емоційних і поведінкових навичок потрібно формувати набагато раніше, починаючи з молодшого шкільного віку, а закладати основи таких навичок – ще з дошкілля.

Отже, досліджувати сформованість певних навичок також варто вже в учнів початкових класів. Цінними для нашого дослідження виявились рекомендації науковців щодо концептуалізації особистісних якостей за 5 критеріями, що уможливають їх вимірювання: 1) корисні для людини та її соціальних партнерів; 2) найбільш яскраво виражені у відповідних ситуаціях; 3) відмінні від вимірюваного інтелекту; 4) певною мірою стабільні в часі; але

також 5) пластичні або потенційно чутливі до педагогічних втручань [438, с. 243].

Аналізуючи опитувальники для самооцінювання, анкети для вчителів, завдання на ефективність тощо, автори статті [438, с. 238] наголошують на недосконалості різних діагностичних методик з огляду на надзвичайно широкий спектр особистих якостей, які можуть включати переконання, ставлення, цінності, мотивацію, риси особистості та навички. Тому деякі науковці пропонують звузити цей спектр до навичок, які визначають як здатність підтримувати соціальні стосунки, регулювати емоції та управляти поведінкою; як здатність поводитися так, як цього вимагає ситуація [601; 602, с. 206]. У такій концепції навички охоплюють різноманітний набір поведінки, який включає, наприклад, те, як люди соціально взаємодіють і співпрацюють, як вони керують своїми емоціями та модулюють їх, і як вони працюють над виконанням короткострокових завдань і досягненням довгострокових цілей. Такий підхід узгоджується з дослідженнями економістів, які стверджують, що сукупність навичок або дій, пов'язаних із саморегуляцією, самоконтролем і сумлінністю, є пластичною та відіграє критично важливу роль у прогнозуванні позитивних результатів життя [467, с. 456; 491, с. 21; 589, с. 314].

Цінними для нас виявились висновки українських, польських, словацьких та угорських науковців, що сформульовані в монографії «Універсальні навички XXI століття: педагогічні акценти професійної підготовки і вищої освіти» за загальною редакцією Н. Авшенюк і Г. Товканець [322, с. 117], де автори представили результати досліджень щодо педагогічних акцентів формування універсальних навичок в системі загальної, професійної і вищої освіти та проаналізували сучасні трансформації педагогічної освіти в міжнародному освітньому просторі.

Основними напрямками розвитку особистості автори визначають ті, що формують універсальні навички XXI століття, до яких віднесено такі:

- навички логічного, творчого, критичного та прагматичного мислення;
- навички комунікації, співробітництва та роботи в команді;

- навички самоосвіти та саморозвитку;
- цифрові та дослідницькі навички;
- навички прийняття рішень, розв'язування складних проблем і виконання комплексних завдань [322, с. 224].

Загалом основні рамки для конструкцій, які концептуально суміжні з життєвими навичками, включають, наприклад, Компетенції XXI століття Національної дослідницької ради, Рамку соціального та емоційного навчання CASEL, Рамку соціальних та емоційних навичок ОЕСР та модель 5С позитивного розвитку молоді (Critical Thinking, Creativity, Character, Communication, Collaboration).

Серед моделей найбільш зрозумілих і відносно простих для вимірювання навичок є таксономія компетенцій XXI століття і таксономія сильних сторін характеру. Обидві моделі включають три сфери навичок, позначених як «внутрішньоособистісні», «міжособистісні» та «когнітивні». Таксономія CASEL з п'яти доменів розрізняє міжособистісні здібності на два домени: здібності для встановлення та досягнення цілей (компетенції самоуправління) і здібності для розуміння свого ставлення, цінностей та емоцій (компетенції самосвідомості). Подібним чином таксономія п'яти 5С розділяє внутрішньоособистісні здібності на ті, які використовуються для досягнення цілей у життєвих сферах, важливих для молоді, як-от школа, робота та спорт (навички компетентності), і ті, які молодь використовує для підтримки своїх емоцій, мотивації та цінностей (упевненість).

У «Професійному стандарті вчителя Нової української школи» [281], розробленому колективом авторів (Н. Авшенюк, І. Андрощук, Л. Гриневич, С. Івашнюва, О. Ліннік і Н. Софій) за фінансової підтримки Міжнародного фонду «Відродження» у межах проєкту «Професійний стандарт вчителя нового покоління і кращі НУШ технології: у взаємодії між академічними спільнотами університетів і вчителями-практиками» визначено 5 загальних компетентностей педагога та представлено їх характеристики у вигляді особистісних якостей:

Загальні компетентності вчителя НУШ

Загальні компетентності вчителя	Особистісні якості
громадянська	відповідальний, свідомий, толерантний, цінує та поважає права та свободу інших людей
соціальна	спілкується з учнями та батьками як з партнерами, знаходить спільну мову з усіма учасниками освітнього процесу, працює в команді
культурна	цінує українську й інші культури, поважає представників інших культур; відчуває і виявляє національну культурну ідентичність; творчо самовиражається
лідерська	примає ефективні рішення у професійній діяльності, відповідально ставиться до своїх обов'язків; мотивує колег та учнів до досягнення спільної мети
підприємницька	генерує нові ідеї; розуміє проблемні ситуації, ефективно розв'язує їх; виявляє ініціативність та підприємливість

Звертаємо увагу на те, що в описі трудових функцій, професійних компетентностей, знань, умінь і навичок педагога детально описано, які саме навички вчитель має сформувати в учнів. Наприклад: «Застосовувати технології розвитку в учнів критичного мислення для розуміння себе, своїх цінностей та потреб», «Формувати в учнів корисні звички здорового способу життя», розвивати в учнів уміння здійснювати самооцінювання та взаємооцінювання результатів навчання, розвивати навички формування індивідуального стилю мовлення тощо.

Для визначення готовності майбутніх учителів початкових класів до формування в учнів життєвих навичок цінним виявся досвід інших країн щодо

оцінювання вчителів. Зокрема в статті Н. Авшенюк на підставі вивчення мультинаціональних звітів Європейської Комісії та ОЕСР проаналізовано концептуальні засади й організаційно-змістові практики проведення різних видів оцінювання вчителів у європейських країнах та США [2, с. 5].

Беручи за основу аналіз закордонних, зокрема європейських, досліджень і з урахуванням українських реалій нам потрібно було розробити консенсусну таксономію життєвих навичок, аби вона була якомога більш вичерпною, враховуючи широкий спектр навичок, пов'язаних з успішною діяльністю педагога, і щоб ця таксономія ґрунтувалась на доказах, впливаючи з великої кількості досліджень, які інформують про її структуру.

Тому, беручи до уваги численні дослідження щодо структури та можливостей вимірювання життєвих навичок, ми пропонуємо комплексну структурну модель життєвих навичок учнів початкових класів, яка забезпечує широку концептуальну та емпіричну основу для вивчення людської поведінки, а також має достатню доказову базу, узагальнюючи характерні думки та почуття учнів і їх поведінку в широкому діапазоні глобальних культурних контекстів [594, с. 127; 602, с. 215; 421, с. 165].

Застосовуючи консенсусну таксономію з 5 доменів, ми виходили з припущення, що навички та риси, які мають однакові поведінкові референти, позитивно корелюють завдяки цим загальним референтам, а також розвитку взаємодії досвіду, навичок і схильностей. Наприклад, багатьом учням початкових класів забракне досвіду лідерства. Проте за відповідної підготовки, їхня здатність або навички лідерства підвищаться, навіть якщо схильність до лідерства була у них відсутньою. Озброївшись здатністю керувати, а потім отримавши можливість управляти в більш старшому віці, люди, спочатку покладаючись на свої навички, можуть згодом розвинути схильність до ефективного лідерства, що проявляється в таких рисах, як наполегливість у поєднанні з вдумливою увагою. І навпаки, може статися так, що хтось із учнів диспозиційно підходить для лідерства (наприклад, висока

екстраверсія) і вибирає лідерський досвід, який веде до розвитку відповідних навичок. Незважаючи на ці сильні зв'язки, риси та навички мають відмінності.

Щоб визначити рівень сформованості основних життєвих навичок майбутнього вчителя початкових класів, ми також розробили концептуальну структуру оцінювання конкретних життєвих навичок, розподілених у п'яти сферах (табл. 5.3). Концептуально ці п'ять сфер життєвих навичок включають такі:

1. Навички соціальної взаємодії: здатність активно взаємодіяти з іншими людьми.
2. Навички співпраці: здатність підтримувати позитивні соціальні стосунки.
3. Навички самоуправління: здібності, які використовуються для ефективного досягнення цілей і виконання завдань.
4. Навички інноваційної діяльності: здатність використовувати нові ідеї та досвід.
5. Навички емоційної стійкості: здатності регулювати емоції та настрої.

Таблиця 5.3

Концептуальна структура основних життєвих навичок майбутнього вчителя початкових класів

Сфери життєвих навичок	Відповідні навички
соціальна взаємодія	навички емпатії, навички комунікативності
співпраця з іншими людьми	навички командної роботи, лідерства
самоуправління	навички самоосвіти, самоефективність, організованість
інноваційна діяльність	навички створення авторського освітнього контенту, використання інноваційних педагогічних технологій в освітній і виховній діяльності, створення авторських методик
емоційний стан	навички емоційної стійкості, стресостійкості

Складаючи структуру необхідних для вчителя початкових класів життєвих навичок, ми усвідомлювали, що цей список не є вичерпним, а деякі з них знаходяться на перетині двох або більше сфер. Необхідність виокремлення сфери навичок емоційної стійкості пов'язуємо з надзвичайними ситуаціями природного, техногенного, соціального та воєнного характеру, в яких функціонує українська освіта.

Оскільки життєві навички визначені нами як набори функціональних можливостей, то далі розглянемо їх вимірювання. Найбільш загальним підходом до вимірювання життєвих навичок є використання формату опитувальника особистості. У таких опитувальниках зазвичай використовують прикметники, фрази або твердження, що описують поведінкові тенденції (наприклад, «Я виконую завдання негайно, а не чекаю до останньої хвилини»). Учасники оцінюють, наскільки добре кожен пункт ілюструє їхні риси чи здібності. Цей підхід має переваги, оскільки опитування особистості може бути надійним і дійсним індикатором думок, почуттів, мотивації та поведінки [663, с. 486; 556, с. 23].

Однак завдання, засновані на цьому підході, не ідеально підходять для нашої концептуалізації життєвих навичок на основі здібностей: вони оцінюють риси людини більше, ніж її навички. Інакше кажучи, підхід на основі лише рис і якостей особистості буде вимірювати усереднений рівень конкретної життєвої навички людини, а не її максимальний рівень.

Ми вважаємо, що ефективнішим способом оцінювання здібностей є використання вимірювальних опитувальників, у яких кожен пункт представляє певну соціальну, емоційну чи поведінкову навичку, а респонденти оцінюють свої власні здібності (або здібності учня вчителем). Гарним прикладом такого підходу є шкали навичок для вимірювання компетенцій CASEL щодо навичок стосунків, соціальної обізнаності, самосвідомості, самоконтролю та відповідального прийняття рішень [420, с. 95]. Таким чином, погоджуючись з іншими науковцями, ми стверджуємо,

що оцінювання навичок за певною шкалою є концептуально послідовним, надійним, дієвим і ефективним засобом вимірювання їх сформованості.

Загалом нами виявлено, що окремі інструменти можуть забезпечувати надійне та обґрунтоване оцінювання життєвих навичок. У деяких дослідженнях зазначено, що надійність оцінювання становила в середньому від 0,85 до 0,95. Наприклад, структура вимірювання навичок BESSI охоплює показники характеру та сильних сторін розвитку, а також соціальних і емоційних навичок. Проте вона розрахована переважно на старшокласників [602, с. 187].

Враховуючи, що в учнів початкових класів, на відміну від підлітків, ще не розвинене абстрактне мислення [511, с. 164], здатність до розуміння думок і почуттів інших людей [414, с. 99], а моральні рішення приймаються в термінах винагород і покарань, а не суспільних конвенцій [448, с. 243], ми намагались частково адаптувати систему BESSI до вікових особливостей молодших школярів.

Для студентів цілком придатними є традиційні психодіагностичні методики визначення рівнів сформованості особистісних якостей і здібностей, тому для вимірювання більшості їхніх життєвих навичок ми використали саме ці методики, що представлені в додатку Б. Більш детально європейські діагностичні методики вимірювання життєвих навичок учнів початкових класів описані нами в статті [103, с. 812].

Одними з основних для вчителя початкових класів були визначені навички самоосвіти. Для того, щоб одержати числовий еквівалент готовності до самостійної навчальної діяльності, нами були визначені показники (навички), що підлягають вимірюванню. Результати опитувань представлені в таблиці 5. Числові дані (середні бали) одержані за результатами експертного оцінювання. Максимальне значення – 5 балів, а за умови відсутності певної навички студентам виставляли 0 балів. Динаміку розвитку навичок самоосвіти (від молодших до старших курсів) видно з таблиці 5.3.

**Зведена таблиця оцінювання навичок самоосвіти майбутніх учителів
початкових класів на констатувальному етапі (червень 2020 року)**

№	Навички	Курси				
		I	II	III	IV	V
1	планувати самоосвітню діяльність	2,89	2,98	3,02	3,21	3,38
2	знаходити необхідну інформацію на паперових носіях	3,12	3,26	3,47	3,68	3,96
3	знаходити необхідну інформацію в мережі Інтернет	2,91	3,44	3,66	3,73	3,92
4	самостійно працювати з великими обсягами навчальної інформації	2,53	3,67	3,87	3,91	4,01
5	інтегрувати інформацію з різних джерел	3,04	3,18	3,38	3,42	3,51
6	самостійно інтерпретувати схеми, креслення, графіки і діаграми	3,01	4,49	4,53	4,61	4,42
7	користуватися навчальними комп'ютерними програмами	2,11	2,43	2,83	2,91	3,02
8	користуватися навчальними ресурсами мережі Інтернет	0,91	1,43	1,96	2,51	2,92
9	визначати професійно значущу інформацію	1,35	2,41	3,56	3,79	4,41
10	класифікувати, систематизувати та узагальнювати інформацію	3,21	3,75	3,98	4,23	4,16
11	встановлювати зв'язки між одержаними з різних джерел і в різний час інформаційними повідомленнями	1,14	2,43	3,57	3,78	4,02
12	реферувати самостійно опрацьовану інформацію	2,31	2,69	3,43	3,71	4,23
13	структурувати навчальну інформацію у вигляді короткої доповіді	2,74	2,91	3,12	3,42	3,75

14	аналізувати та порівнювати інформацію, одержану з різних джерел	2,03	2,98	3,17	3,25	3,48
15	структурувати інформацію у вигляді тези чи наукової статті	1,28	2,47	2,81	3,27	3,41
16	створювати авторські навчальні матеріали на паперових носіях	2,43	2,73	2,87	3,47	3,21
17	створювати навчальний контент для дистанційного навчання учнів	1,93	2,44	3,11	3,21	3,37
18	створювати авторські відеопрезентації	0,08	1,03	1,41	1,92	2,01

І хоч числові значення в таблиці 5.4 вказують на певний розвиток навичок самоосвітньої діяльності впродовж навчання в університеті, рівень їх розвитку є недостатнім. Тому було вирішено, що на розвиток у студентів навичок самоосвіти має бути спрямована діяльність усіх викладачів у процесі викладання кожної навчальної дисципліни (як дистанційно, так й очно).

Одним із завдань нашого дослідження на констатувальному етапі було також вимірювання соціально-емоційних навичок майбутніх учителів початкових класів. У статті [389, с. 16] пропонується авторський погляд на міжнародне оцінювання студентів на основі їх soft skills. Дослідниця зазначає нові тенденції викладання та навчання соціально-емоційним навичкам для підготовки студента до життя. Авторка пропонує здійснювати оцінювання навичок студентів на основі їх самооцінки, емпатії та стійкості [389, с. 16].

Оскільки результати опитування студентів показали, що в 92,3% респондентів адекватна самооцінка, то сформованість у них значної частини навичок було вирішено визначати методом самооцінювання з використанням відповідних методик, основні з яких представлені нами в додатку Б.

Для того, щоб перевести результати оцінювання за діагностичними методиками у 5-ти бальну шкалу, був здійснений кваліметричний розподіл рівнів (табл. 5.5).

**Кваліметричний розподіл рівнів сформованості навичок
відповідно до 5-ти бальної шкали**

Навички	Діагностична методика	Розподіл балів	Оцінка за 5-бальною шкалою
1	2	3	4
Навички емпатії	Визначення емпатійних здібностей особистості (за методикою В. Бойка)	вище 30 - у людини дуже високий рівень емпатії; 29-22 - середній; 21-15 - занижений; менше 14 балів - дуже низький.	вище 30 – оцінка 5; 29-22 – оцінка 4; 21-15 – оцінка 3; менше 14 балів – оцінка 2.
Навички комунікативності	Анкета вивчення комунікативності	1-12 балів – інтроверт; 13-24 бали – амбаверт; 25-36 балів – екстраверт.	1-12 балів – оцінка 3; 13-24 бали – оцінка 4; 25-36 балів – оцінка 5.
Навички лідерства	Тест «Чи можете Ви впливати на інших»	55-65 балів – позиція лідера виражена дуже сильно, що може спричинити здатність до тиранії; 45-55 балів – лідерські здібності забезпечують гарну здатність до наставництва; 31-44 бали – є передумови ефективно впливати на інших; 30 балів і менше – здатність переконувати інших і вести їх за собою дуже низька.	55-65 балів – оцінка 3; 45-55 балів – оцінка 5; 31-44 бали – оцінка 4; 30 балів і менше – оцінка 2.

1	2	3	4
Навички самоорганізованості	Тест «Самооцінка організованості»	1-6 балів – низький рівень; 7-13 балів – середній рівень; 14-20 балів – високий рівень.	1-6 балів – оцінка 3; 7-13 балів – оцінка 4; 14-20 балів – оцінка 5.
Емоційна стійкість	Методика самооцінювання емоційного стану	1-3 бали – дуже поганий; 4-5 балів – погіршений; 6-7 балів – добрий; 8-10 – дуже добрий.	1-3 бали – оцінка 0; 4-5 балів – оцінка 3; 6-7 балів – оцінка 4; 8-10 балів – оцінка 5.
Навички стресостійкості	Методика вивчення стресостійкості	Більше 40 балів: надмірна дратівливість. Від 12 до 40 балів: середній рівень дратівливості. 11 та менше балів: спокійна і врівноважена людина	Більше 40 балів – оцінка 3; від 12 до 40 балів – оцінка 4; 11 та менше балів – оцінка 5
Самоефективність	Методика «Шкала самоефективності Р. Шварцера та	36-40 балів – висока самоефективність; 30-35 балів – вища за середню; 25-29 балів – середня;	36-40 балів – оцінка 5; 30-35 балів – оцінка 4; 25-29 балів – оцінка 3; 20-24 бали – оцінка 2; 19 і менше балів – оцінка
Адекватність самооцінки	Тест «Самооцінка особистості»	коефіцієнт від 0,4 до 0,6 – самооцінка адекватна; коефіцієнт від 0 до 0,4, недооцінка своєї особистості, про підвищена критичність; коефіцієнт від 0,6 до 1, переоцінка своєї особистості, некритичне ставлення до себе.	коефіцієнт від 0,4 до 0,6 – оцінка 5; коефіцієнт від 0 до 0,4 – оцінка 4; коефіцієнт від 0,6 до 1 – оцінка 3.

За допомогою методики самооцінювання визначали розвиненість у майбутніх учителів початкових класів навичок емоційної стійкості. Методика самооцінювання емоційного стану Уессмана-Рікса в скороченому й модифікованому нами варіанті представлена в додатку Б.

На наступному етапі ми розширили дослідження від рефлексії власних життєвих навичок до оцінювання відповідних знань з методик і технологій їх формування в учнів. З'ясувавши, що не всі студенти знають види та особливості прояву більшості життєвих навичок, а про методики їх формування навіть не чули, ми розробили систему спеціальних завдань і вправ, що й опишемо нижче.

Завдання 1: Розробіть сценарій нестандартного уроку в початковій школі, який би передбачав використання інтерактивних методик для формування в учнів навичок критичного мислення та вирішення проблем.

У розробці необхідно:

- 1. Описати повний сценарій уроку, включаючи структуру, основні етапи, методи та прийоми.*
- 2. Розробити систему завдань і вправ, спрямованих на розвиток критичного мислення учнів.*
- 3. Підготувати комплекс дидактичних матеріалів (презентації, картки, ілюстрації тощо), які б відповідали специфіці уроку.*
- 4. Передбачити можливі труднощі учнів та способи їх подолання.*
- 5. Розробити систему оцінювання навчальних досягнень учнів з акцентом на розвиток життєвих навичок.*

Особливість завдання полягає в тому, що воно вимагає від студента креативності, глибокого розуміння методики викладання, врахування вікових особливостей молодших школярів. Готових рішень такого унікального уроку в Інтернеті немає, а тому студент має застосувати свої знання, навички й творчий потенціал.

Завдання 2: *Розробіть проєкт проведення тематичного тижня/декади в початковій школі, який би сприяв розвитку в учнів навичок співпраці та міжособистісної взаємодії.*

Вимоги до проєкту:

1. *Створіть команду з 4-5 студентів для спільної розробки проєкту.*
2. *Визначте тему тижня/декади, наприклад "Тиждень дружби", "Декада взаєморозуміння" тощо.*
3. *Розробіть детальну програму заходів на кожен день, включаючи:*
 - *уроки, спрямовані на формування навичок співпраці (групові проєкти, рольові ігри, тренінги);*
 - *позакласні активності, що залучають учнів до спільної діяльності (ігри, квести, флешмоби);*
 - *конкурси, виставки, презентації, що демонструють результати командної роботи.*
4. *Підготуйте методичні матеріали для вчителів початкових класів щодо проведення запропонованих заходів.*
5. *Спроектуйте систему оцінювання та моніторингу розвитку в учнів навичок співпраці.*
6. *Представте та захистіть розроблений проєкт перед аудиторією.*

Особливість цього завдання – необхідність командної роботи студентів над комплексним проєктом, який вимагає узгодження зусиль, розподілу обов'язків, ефективної комунікації. Готових рішень даного проєкту також практично неможливо знайти в мережі Інтернет. Для його виконання майбутньому вчителю необхідні навички творчого мислення, здатність до роботи в команді. Розвиненість у студентів таких навичок визначали за допомогою методу спостережень.

Сформованість навичок розв'язування проблем і навичок мислення вищого порядку визначали за допомогою оцінювання результатів розв'язування студентами сюжетних арифметичних і логічних задач підвищеної складності. Тут були використані результати досліджень і

рекомендації українських науковців щодо формування та діагностики творчого математичного мислення молодших школярів [300] та навчання учнів початкових класів розв'язування сюжетних математичних задач [301].

На *третьому (формувальному) етапі* дослідження (2021 – 2024 навчальні роки) впроваджувався європейський досвід підготовки майбутніх учителів початкових класів до формування в учнів життєвих навичок.

Як свідчать статистичні дані, основною ланкою з підготовки педагогічних працівників галузі знань 01 «Освіта/Педагогіка» за освітнім ступенем бакалавр у 2019/2020 н. р. є університети. Зокрема університетів, які готують фахівців за спеціальністю 013 Початкова освіта, в Україні 39. Щороку такий університет випускає по кілька десятків молодих учителів початкових класів. Оскільки в середньому в кожному такому університеті навчається не більше 250 студентів за даною спеціальністю, то загальна їх кількість (генеральна сукупність) не перевищує 10 000. Тому для визначення вибірки, яка забезпечила достовірність результатів ми скористались формулою (5.1) і одержали число 385. Це означає, що такої кількості студентів-майбутніх учителів початкових класів цілком достатньо для участі в експерименті, щоб його результати були валідними.

Оскільки у Вінницькому державному педагогічному університеті за спеціальністю 013 Початкова освіта на кожному курсі з першого по четвертий навчається по 2 групи в середньому по 25 осіб, то до участі в експерименті було залучено по одній контрольній і одній експериментальній групі на третьому та четвертому курсах, а також ще по дві групи з інших педагогічних університетів України, які здійснюють підготовку майбутніх учителів початкових класів (Бердянського державного педагогічного університету, Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського, Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка, Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, Хмельницької педагогічної академії, Чернівецького

національного університету імені Юрія Федьковича). Таким чином до участі в експерименті було залучено 194 студенти в ЕГ і 193 студенти з КГ.

Формувальний етап педагогічного експерименту було реалізовано на основі структурно-функціональної моделі методичної системи реалізації на практиці визначених нами організаційно-педагогічних умов вивчення та імплементації європейського досвіду формування в учнів життєвих навичок у професійну підготовку майбутніх учителів початкових класів України. Модель, яка представлена в третьому розділі на рис.3.4, містить п'ять блоків (соціально-детермінований, теоретико-методологічний, проєктувально-організаційний, діяльнісно-практичний, критеріально-результативний) і фактично відображає етапність упровадження методичної системи імплементації європейського досвіду формування в учнів життєвих навичок у професійну підготовки майбутніх учителів початкових класів, запропоновану нами.

Оскільки основними компонентами методичної системи підготовки майбутніх учителів початкових класів до формування в учнів життєвих навичок на основі впровадження європейського досвіду визначено методолого-технологічний, теоретико-змістовий, особистісно-поведінковий, професійно-діяльнісний, то під час педагогічного експерименту на основі системного та синергетичного підходів та за допомогою реалізації визначених організаційно-педагогічних умов було забезпечено взаємозв'язки між цими компонентами з метою досягнення максимального синергетичного ефекту.

Методолого-технологічний компонент передбачав визначення викладачами основних концепцій і видів життєвих навичок для успішної життєдіяльності в ХХІ столітті, кращих взірців європейського досвіду їх формування в учнів і студентів, а також аналіз програм підготовки майбутніх учителів до формування життєвих навичок в учнів. Теоретичні пошуки було здійснено під час закордонного стажування науково-педагогічних працівників університету, участі в міжнародних проєктах та виконання разом із

студентами наукових досліджень з теми формування та розвитку життєвих навичок.

Фактично для забезпечення цього компоненту була реалізована перша організаційно-педагогічна умова – вивчення викладачами і студентами основних концепцій, видів і програм формування життєвих навичок під час стажування в країнах ЄС, участі в міжнародних проєктах і виконання наукових досліджень.

Основними заходами, що забезпечили результативність методичної системи за цим компонентом, були такі: узагальнення кращих європейських викладацьких практик, систематичне проведення семінарів і ворк-шопів, майстер-класів з обміну досвідом та інноваційними ідеями; винесення питання про вдосконалення професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів на засідання вчених рад університету і факультетів; проведення засідань науково-методологічних семінарів, присвячених обговоренню проблеми формування та розвитку життєвих навичок; включення питань формування та розвитку життєвих навичок у зміст науково-практичних конференцій; написання наукових робіт на основі результатів аналізу європейського досвіду формування в учнів життєвих навичок і його імплементації в українську освітню практику; включення проблематики щодо формування та розвитку життєвих навичок до переліку тем кваліфікаційних робіт студентів; виконання дисертаційних досліджень, об'єктом яких є проблеми формування та розвитку життєвих навичок

Окремим етапом було визначення найбільш ефективних технологій розвитку життєвих навичок молодших школярів, а також аналіз європейських методик і технологій формування в учнів різних видів навичок, вивчення практики використання європейського досвіду формування в учнів життєвих навичок в Україні. Результати таких досліджень представлені в підрозділах 3.1 і 3.2. Результати цих пошуків були імплементовані у зміст відповідних навчальних дисциплін освітньої програми підготовки майбутніх учителів початкових класів.

Теоретико-змістовий компонент передбачав ознайомлення студентів із різними концепціями життєвих навичок, з'ясування суті й основних видів і характеристик таких понять як «soft skills», «people skills», «non-professional skills», «key skills», «skills for social progress», «life skills» та ін.

Разом із студентами визначали системи життєвих навичок, що є найнеобхіднішими для учнів початкових класів в умовах сучасних українських реалій. Результати таких досліджень представлені в підрозділі 2.2.

На забезпечення цього компоненту методичної системи була спрямована реалізація другої організаційно-педагогічної умови – імплементація кращих зразків європейського досвіду формування в учнів і студентів життєвих навичок у зміст підготовки майбутніх учителів початкових класів.

Особистісно-поведінковий компонент передбачав визначення, формування та розвиток необхідних життєвих навичок у самих студентів – майбутніх учителів початкових класів. Система заходів, що були вжиті з цією метою (розроблення тренінгових програм формування та розвитку життєвих навичок; використання інтерактивних технологій кооперативного та колективно-групового навчання, технологій ситуативного моделювання, технологій опрацювання дискусійних питань, ігрових і кейс-технологій; організація проєктної діяльності та проблемного навчання; створення предметно-розвивального середовища для навчання у співпраці; науково-дослідницька діяльності тощо), сприяли розвитку в майбутніх учителів таких життєвих навичок, як здатність до роботи в команді, лідерські здібності, емпатія, самоорганізованість, здатність до розв'язування складних проблем тощо.

Для забезпечення цього компоненту методичної системи була реалізована третя організаційно-педагогічна умова – розвиток у майбутніх учителів початкових класів найбільш важливих життєвих навичок з використанням європейських методик.

Професійно-діяльнісний компонент передбачав підвищення здатності майбутніх учителів початкових класів до визначення найбільш важливих

життєвих навичок і формування їх в учнів на основі використання європейського досвіду та розвиток умінь оцінювання рівня сформованості необхідних життєвих навичок у себе і в учнів. На забезпечення такого компонента готовності було спрямовано реалізацію четвертої організаційно-педагогічної умови – апробацію студентами європейських методик формування життєвих навичок учнів під час педагогічної практики.

Тобто між компонентами та організаційно-педагогічними умовами реалізації методичної системи підготовки майбутніх учителів початкових класів до формування в учнів життєвих навичок на основі впровадження європейського досвіду прослідковуються циклічний зв'язок: забезпечення першого компоненту за допомогою першої організаційно-педагогічної умови ставало передумовою для забезпечення другого компоненту на основі реалізації другої організаційно-педагогічної умови і так доти, доки забезпечення четвертого компоненту ставало передумовою для активізації першого, оскільки під час педагогічної практики виникали нові проблеми, нові запитання і нові потреби у вивченні європейського досвіду.

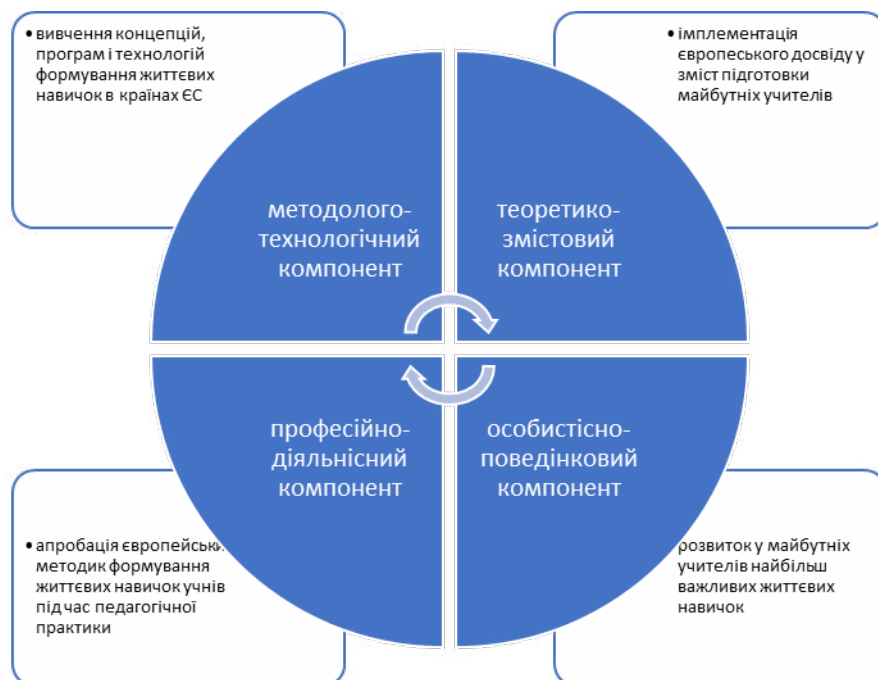

Рис. 5.1. Взаємозв'язки між основними компонентами методичної системи підготовки майбутніх учителів початкових класів до формування в учнів життєвих навичок на основі впровадження європейського досвіду

Ця циклічна відповідність між компонентами методичної системи та організаційно-педагогічними умовами уможливила сформувати відповідні критерії готовності майбутніх учителів початкових класів до формування в учнів життєвих навичок на основі впровадження європейського досвіду.

Основним результатом, якого ми прагнули досягнути, було збільшення кількості майбутніх учителів, які продемонстрували розвинені життєві навички і позитивну динаміку в розвитку готовності до формування таких навичок в учнів. Структура і стан такої готовності представлені в підрозділі 3.3.

Здійснюючи педагогічний експеримент щодо підготовки майбутніх учителів початкових класів до впровадження європейського досвіду з формування в учнів життєвих навичок, ми зазначали, що й сам учитель має володіти такими навичками. Тому загальна стратегія системної підготовки майбутніх учителів початкових класів до впровадження європейського досвіду формування в учнів життєвих навичок була реалізована на трьох рівнях: (1) індивідуальному, (2) соціальному та (3) програмному. Методологічні підходи, пов'язані з кожним із цих рівнів, мали різні акценти, але передбачали спільні результати, що детально описано в підрозділі 3.4.

На *індивідуальному рівні* система підготовки була спрямована на формування життєвих навичок самих студентів. Для цього в процесі вивчення психологічних і педагогічних дисциплін аналізували види та особливості формування й прояву життєвих навичок, що необхідні вчителям і учням початкових класів.

Результатами на цьому рівні були: розширення системи знань про життєві навички XXI століття, що необхідні вчителям і учням початкових класів; підвищення мотивації до вивчення технологій розвитку в учнів життєвих навичок; сформованість відповідних життєвих навичок у самих студентів.

Дослідження на цьому рівні були спрямовані на спостереження того, як майбутні вчителі початкових класів проявляють свої індивідуальні якості

характеру, як застосовують знання для власного особистісного та професійного розвитку, чи розуміють важливість розвинених життєвих навичок для себе та учнів.

На *соціальному рівні* ми досліджували групові процеси та взаємодії, які сприяють розвитку життєвих навичок, й типи навчальної діяльності та педагогічні стратегії, які підходять для формування життєвих навичок в учнів.

Для формування та розвитку в студентів спектру необхідних життєвих навичок у позааудиторній діяльності широко використовували такі форми діяльності, як співпраця з громадськими організаціями, волонтерство, організація дозвіллевої діяльності дітей із внутрішньопереміщених сімей, благодійні концерти, ярмарки тощо.

На *програмному рівні* ми досліджували, як різноманітні європейські програми формування та розвитку життєвих навичок сприяють ширшій розбудові потенціалу в сфері початкової освіти; як ці програми можна масштабувати в різних географічних контекстах і аудиторіях; як їх адаптувати до національного контексту; їх застосовування в різних умовах. Для цього здійснювали оцінювання програм з метою відстеження динаміки між результатами до і після впровадження програми і для врахування впливу інших чинників. Окремі аспекти впровадження майбутніми вчителями в початкових класах європейського досвіду формування в учнів життєвих навичок описані в підрозділі 5.2.

На *четвертому (підсумковому) етапі* дослідження (кінець 2024 року) аналізувалися та узагальнювалися підсумки теоретико-експериментального дослідження, визначалася логіка викладу матеріалу, формулювалися теоретичні та практичні висновки, оформлялися одержані результати. За результатами дисертаційного дослідження підготовлено та впроваджено у практику методичний посібник для викладачів та методичні рекомендації для студентів. Методи, що використовуються на даному етапі: теоретичні (узагальнення та систематизація матеріалу), методи математичної статистики,

комп'ютерної обробки результатів експерименту та наочного їх подання (Додаток 3).

На підсумковому етапі було здійснено перевірку результативності розробленої методичної системи підготовки майбутніх учителів початкових класів до формування в учнів життєвих навичок з використанням європейського досвіду. На кожному етапі дослідження виконувалися конкретні завдання, що характеризувалися певними результатами; кожний з етапів відігравав важливу роль у підготовці майбутніх учителів до впровадження європейського досвіду формування життєвих навичок в учнів початкової школи.

5.2. Визначення ефективності методичної системи підготовки майбутніх учителів початкових класів до впровадження європейського досвіду з формування в учнів життєвих навичок

Для визначення ефективності запропонованої методичної системи підготовки майбутніх учителів початкових класів до впровадження європейського досвіду з формування в учнів життєвих навичок необхідно було розробити відповідний діагностувальний інструментарій.

Оскільки основним результатом підготовки майбутніх учителів початкових класів до впровадження європейського досвіду з формування в учнів життєвих навичок є готовність до такого виду діяльності, то потрібні були відповідні критерії та показники сформованості цієї готовності.

Аналіз дисертацій [22; 25; 33; 123; 128; 236] щодо проблем формування готовності майбутніх фахівців, зокрема й учителів, до окремих видів професійної діяльності показав, що найбільш валідними є критерії, які охоплюють такі характеристики особистості: ціннісні орієнтації, мотиви, систему знань і вмінь, а також здатність до рефлексії та оцінювання результатів діяльності інших людей.

Найбільший інтерес викликали саме дисертації, присвячені підготовці майбутніх учителів початкових класів [92; 151; 215; 199; 333], зокрема й щодо їхньої підготовки до формування в учнів певних навичок, здатностей чи компетентностей [92].

Українська дослідниця З. Залібовська-Ільніцька здійснила теоретико-експериментальне дослідження проблеми підготовки майбутніх учителів початкових класів до формування комунікативної компетентності молодших школярів. Нею обґрунтовано й апробовано технологію підготовки майбутніх учителів початкових класів до формування комунікативної компетентності молодших школярів, запропоновано критерії визначення рівня готовності студентів педагогічних ЗВО до здійснення даного виду професійної діяльності [123].

У дисертації Б. Долинського, наприклад, визначено види діяльності майбутнього вчителя початкових класів щодо збереження і зміцнення здоров'я. Автор розробив класифікацію здоров'язбережувальних навичок і вмінь, які формуються в молодшому шкільному віці, та визначив педагогічні умови підготовки майбутніх учителів початкової школи до формування здоров'язбережувальних навичок та вмінь у молодших школярів. У структурі готовності майбутніх учителів початкової школи до формування здоров'язбережувальних навичок і вмінь у молодших школярів науковець виокремлює мотиваційний, змістовий, технологічний, рефлексивний і здоров'язбережувальний компоненти [123, с. 97].

У нашому випадку щодо необхідності підвищення рівня готовності майбутніх учителів початкових класів до формування в учнів системи життєвих навичок на основі європейського досвіду основним визначаємо таке: усвідомлення майбутніми педагогами цінності такого виду діяльності, яке породжує бажання здобути необхідні знання; власне володіння необхідними навичками та володіння методиками їх розвитку та оцінювання. Фактично маємо циклічну систему взаємопов'язаних компонентів готовності: цінності, мотиви, знання, вміння, рефлексія. До того ж результати рефлексії та

оцінювання сформованості життєвих навичок учнів знову виступають сильним мотиваційним чинником, що спонукає підвищувати якість діяльності щодо саморозвитку та формування в учнів необхідних життєвих навичок (рис. 5.2).

Рис. 5.2. Циклічна система взаємопов'язаних компонентів готовності майбутніх учителів початкових класів до впровадження європейського досвіду формування в учнів життєвих навичок

Тому основними критеріями сформованості готовності майбутніх учителів початкових класів до впровадження європейського досвіду з формування в учнів життєвих навичок визначаємо такі: ціннісно-мотиваційний, когнітивно-пізнавальний, операційно-діяльнісний, оцінювально-рефлексивний. Показники кожного з критеріїв представлені в таблиці 5.6, а їх вимірювання здійснювалось за допомогою відповідних діагностичних методик, що представлені в додатку Б, а також за допомогою розроблених нами опитувальників, вправ і комплексних завдань. Приклад одного з опитувальників подаємо нижче.

Опитувальник «Чи потрібно майбутньому вчителю початкових класів вивчати європейський досвід формування в учнів життєвих навичок?»

Прочитайте опитувальник і підкресліть ті пункти, з якими Ви погоджуєтесь:

1. Так, бо це розширить мій загальнокультурний світогляд.
2. Так, бо ці знання потрібні для одержання майбутньої професії.
3. Так, бо це важливо для загального розвитку моїх майбутніх учнів.
4. Так, бо закордонний досвід – це завжди цікаво й корисно для вчителя.
5. Так, бо життєві навички сприятимуть успішній життєдіяльності учнів.
6. Так, бо це сприятиме підвищенню мого професіоналізму в майбутньому.
7. Так, але на його основі потрібно розробляти і власний досвід, ураховуючи українські реалії.
8. Ні, бо основне для вчителя – це давати учням знання.
9. Ні, бо студенти і так перевантажені навчальними завданнями.
10. Ні, бо він не враховує українських реалій.
11. Ні, бо життєві навички ще рано розвивати в початкових класах.
12. Ні, бо вчителі не зобов'язані розвивати життєві навички учнів.

Мотивація обчислюється за кількістю позитивних відповідей на запитання анкети 1 – 7. Якщо студент одержав 1-2 бали, це означає, що він лише частково усвідомлює потребу вивчення європейського досвіду формування в учнів життєвих навичок (оцінка 3); 3-4 бали – студент достатньо розуміє цінність і необхідність вивчення європейського досвіду формування в учнів життєвих навичок (оцінка 4); якщо студент набрав 5-7 балів, це означає, що він повною мірою усвідомлює цінність і потребу вивчення європейського досвіду формування в учнів життєвих навичок і буде це робити постійно (оцінка 5). Вибір відповідей на запитання 8 – 12 означає, що в студента відсутня мотивація до вивчення європейського досвіду формування в учнів життєвих навичок (оцінка 0).

Окремою проблемою є оцінювання життєвих навичок, оскільки в педагогіці ще не розроблено достатньо інструментів для цього. Залишається дилема: чи повідомляти майбутнім учителям, які навички викладач буде в них формувати під час викладання навчальної дисципліни, чи це має бути приховано від студентів? Фактично викладач не лише навчає, а й виховує,

беручи на себе роль фасилітатора. У цьому випадку у викладачів педагогічних ЗВО має бути розвинене інноваційне мислення, готовність до використання інноваційних освітніх технологій. Проблемне навчання, кейс-стаді та інші методи викладання та навчання такі як виконання і презентація проєктів, групова робота, слід широко використовувати замість традиційних методів навчання. У виборі технологій викладачі, на нашу думку, також можуть наслідувати те, як програми розвитку життєвих навичок інтегровані в європейських університетах.

Найбільш ефективними методами розвитку життєвих навичок майбутніх учителів початкових класів виявились такі: консультації з викладачами, зустрічі зі стейкхолдерами, навчання на досвіді інших (ментворкінг), коучинг, виконання спеціальних завдань і вправ, розв'язування кейсів (аналіз конкретних ситуацій з пропозицією оптимальних шляхів розв'язання) тощо.

Для майбутніх учителів вивчення європейського досвіду оцінювання сформованості в учнів життєвих навичок також є надзвичайно цінним. Тому студенти експериментальних груп намагались застосовувати відповідні європейські методики на практиці. Зокрема, для визначення рівнів сформованості навичок логічного мислення у молодших школярів використовували різноманітні опитувальники та тести:

1. Тест на логічне мислення для дітей: Цей тест зазвичай включає різні завдання на порівняння, аналіз, синтез, узагальнення та класифікацію. Наприклад, учням можуть запропонувати завдання на пошук аналогій, завершення рядів, вирішення логічних задач та головоломок.
2. Опитувальник на критичне мислення: Цей опитувальник може включати питання, що вимагають від дитини висловити свою думку з певних питань, обґрунтувати свої висновки та прийняти рішення на основі аналізу інформації.
3. Тест Амтхауера (Тест структури інтелекту): Хоча цей тест більше орієнтований на старших школярів та дорослих, він має адаптовані

версії для молодших школярів, які допомагають оцінити логічне мислення, вербальні та невербальні здібності.

4. Тест Дж. Равена (Прогресивні матриці Равена): Цей тест часто використовується для визначення інтелектуального розвитку і включає завдання на виявлення закономірностей та логічне завершення рядів фігур.
5. Кольоровий тест Равена: Адаптована версія тесту Равена для дітей, що допомагає визначити рівень розвитку логічного мислення на основі роботи з кольоровими фігурами.
6. Методика «Кубики Коса»: Ця методика включає роботу з кубиками, що допомагає оцінити просторове та логічне мислення дитини.
7. Методика «Логічні ланцюжки»: Завдання, що включають створення послідовностей зображень або слів на основі логічних зв'язків.
8. Опитувальники з метакогнітивної оцінки: Вони допомагають визначити, наскільки дитина усвідомлює свої мисленнєві процеси та вміє їх контролювати й коригувати.

Ці методики можуть бути використані як окремо, так і в комбінації, для отримання більш повної картини рівня розвитку логічного мислення у молодших школярів.

Оцінювання здатності до роботи в команді у молодших школярів здійснювали за допомогою таких методик:

1. Спостереження в групових ситуаціях:

- Групові ігри та проєкти: Вчитель спостерігає, як учні взаємодіють під час спільних ігор або проєктів, звертаючи увагу на їхні комунікативні навички, здатність співпрацювати, розподіляти обов'язки та вирішувати конфлікти.
- Ротаційні ролі: Використання системи ротації ролей у групових завданнях, щоб спостерігати, як учні виконують різні ролі (лідер, помічник, виконавець).

2. Анкети та опитувальники:

- Соціометричні опитувальники: Визначають взаємовідносини між учнями, допомагають виявити, хто є лідером, хто відчуває себе ізольованим, та які групи утворюються.
- Опитувальники про роботу в команді: Включають питання, які допомагають виявити, як учні оцінюють свої навички роботи в команді, сприйняття ролі інших членів команди та ставлення до спільної роботи.

3. Методики рольових ігор:

- Сценарії групових ситуацій: Учням пропонуються різні сценарії, які вони повинні розіграти в групах, що допомагає оцінити їхні комунікативні навички та здатність до співпраці.
- Ігри на командну взаємодію: Ігри, що вимагають спільної роботи для досягнення мети (наприклад, «Будівництво вежі з кубиків»).

4. Рефлексивні методики:

- Дискусії після виконання завдань: Обговорення з учнями, що їм сподобалося в роботі в команді, що не вдалося, і як можна було б поліпшити взаємодію.
- Індивідуальні та групові рефлексії: Учні пишуть або висловлюють свої думки щодо роботи в команді, аналізують свою роль і внесок інших членів команди.

5. Проєктивні методики:

- Малюнки та творчі завдання: Учням пропонується намалювати, як вони уявляють роботу в команді, або створити спільний проєкт, що дозволяє оцінити їхню здатність до співпраці через творчість.

6. Спостереження за поведінкою:

- Карти спостережень: Вчитель веде записи про поведінку учнів під час групової роботи, звертаючи увагу на їхню активність, ініціативність, взаємодію з однокласниками.

Використання цих методик допомагає комплексно оцінити здатність молодших школярів до роботи в команді та виявити напрями для розвитку їх соціальних і комунікативних навичок.

Вимірювання навичок самоорганізації у молодших школярів здійснювали за допомогою таких методик:

1. Спостереження та аналіз поведінки:

- Карти спостережень: Вчитель веде записи про поведінку учнів під час навчальних занять, звертаючи увагу на те, як вони організовують свою роботу, управляють часом, виконують завдання вчасно та підтримують порядок на робочому місці.
- Щоденники спостережень: Ведення щоденників, де фіксуються дії учня впродовж дня, дозволяє вчителю аналізувати рівень самоорганізації.

2. Анкети та опитувальники:

- Анкета на самооцінку, які містять запитання, що допомагають учню оцінити свої навички самоорганізації, такі як планування, управління часом, виконання завдань без нагадувань.
- Опитувальники для батьків і вчителів включають запитання про те, як учень організовує свою роботу вдома і в школі, як він дотримується розкладу та виконує свої обов'язки.

3. Методики тестування:

- Тестування на організаційні здібності включає завдання, які потребують від учня організувати свою роботу, наприклад, скласти план виконання завдання, розподілити час на різні етапи роботи.
- Тести на управління часом передбачають завдання, які допомагають визначити, наскільки ефективно учень управляє своїм часом і дотримується розкладу.

4. Методики проєктного навчання:

- Проєкти та групові завдання передбачають діяльність, де учень повинен планувати свою роботу, розподіляти час, співпрацювати з іншими та дотримуватись дедлайнів.
- Рефлексія після проєктів: Обговорення та аналіз виконаних проєктів допомагає вчителю та учню зрозуміти, як добре були організовані робочі процеси.

5. Рефлексивні методики:

- Рефлексивні щоденники передбачають, що учень записує свої плани, завдання, успіхи та невдачі, що допомагає йому розвивати навички самоорганізації та аналізувати свої дії.
- Обговорення та рефлексія передбачають бесіди з учнем про те, як він організовує свою роботу, що йому вдається, а над чим ще треба працювати.

6. Ігрові методики:

- Ігри на планування та управління часом вчать дітей планувати свої дії, розподіляти час і виконувати завдання у визначений термін.

Застосування цих методик допомагає комплексно оцінити навички самоорганізації у молодших школярів та визначити напрями для їх подальшого розвитку.

Ми звертали увагу майбутніх учителів початкових класів, що сучасні європейські методики оцінювання навичок молодших школярів часто базуються на інтеграції інноваційних підходів і технологій. Наприклад:

1. Використання цифрових платформ для проведення анкетування, таких як SurveyMonkey або Google Forms, що дозволяє швидко збирати та аналізувати дані.
2. Метод проєктного навчання (Project-Based Learning, PBL), який широко використовується в європейських школах і включає виконання довготривалих проєктів, що вимагають планування, управління часом та співпраці.

3. Використання цифрових інструментів для спільної роботи, таких як Google Classroom, Microsoft Teams, Trello.
4. Рефлексивні щоденники у цифровому форматі на основі використання спеціальних додатків, як-от Evernote або Google Keep, для ведення щоденників і записів про щоденну діяльність.
5. Використання онлайн-платформ для обговорення та рефлексії, наприклад, Padlet або Mentimeter.
6. Використання освітніх ігор і додатків, які навчають плануванню та управлінню часом, таких як ClassDojo або Kahoot.
7. Спостереження та аналіз поведінки: Цифрові платформи для спостереження за поведінкою: Використання платформ, як-от Seesaw або Classcraft, які дозволяють вчителям вести записи про поведінку учнів та їхню самоорганізацію.
8. Впровадження системи електронних щоденників і журналів, де вчителі можуть фіксувати та аналізувати успіхи й проблеми учнів.
9. Використання онлайн-тестів і платформ для тестування, таких як Kahoot, Quizizz або Socrative, для оцінювання організаційних і управлінських навичок учнів.

У нашій статті [134, с. 25] здійснено аналіз ефективності формування таких навичок, як емоційний інтелект, креативність, управління інформацією, презентація себе та раціональне використання часу з допомогою організації з учнями театралізованого дійства. Результати оцінювання дають підстави стверджувати, що театралізована діяльність, зокрема театр природи, сприяє розвитку *soft skills* молодших школярів, що виявляються в навичках слухати й чути один одного, співпрацювати, шукати необхідну інформацію та нести відповідальність за її достовірність, презентувати свою роботу, творчо підходити до вирішення поставлених завдань, раціонально використовувати власний час тощо [134, с. 27].

У статті наших колег [489, с. 407] доведено важливість навичок співробітництва як одного з *soft skills* людини. Автори довели наявність

взаємозв'язку групової діяльності в процесі експериментування з розвитком навичок співпраці. На основі спостереження за діяльністю дітей у процесі експериментування виявлено аспекти організації колективної діяльності дітей, які потребують удосконалення.

На основі цих та інших досліджень ми робимо висновок, що педагогові важливо постійно здійснювати моніторинг сформованості життєвих навичок учнів, для того щоб розуміти, як розвивати дітей, які завдання пропонувати. Для вчителя важливо, щоб кожна дитина могла розкрити свій потенціал, успішно утвердитися в соціумі. Тому для педагогів важливо знайти універсальні засоби діагностики розвитку життєвих навичок учнів; орієнтуватися у відповідних критеріях, показниках, рівнях, підібрати діагностичні методики тощо. Нами було визначено та запропоновано діагностичний інструментарій для визначення рівня розвитку soft skills учнів початкової школи, який представлено в статті [112, с. 77].

Одне із завдань нашого дослідження полягало не лише в тому, щоб визначити, які життєві навички необхідні вчителю початкових класів, а й у точному оцінюванні цих навичок, щоб визначити прогалини, використати сильні сторони та сприяти удосконаленню слабких. Ефективне вирішення цього завдання вимагає поєднання суб'єктивних думок з об'єктивними даними, що забезпечує всебічне й точне відображення здібностей майбутніх учителів початкових класів.

Оцінювання навичок – це систематичний процес, який використовується для визначення та вимірювання здібностей, компетенцій і знань особистості в певній сфері чи галузі. Це передбачає оцінювання навичок майбутнього фахівця з метою визначення його сильних сторін, виявлення недоліків професійної підготовки, визначення готовності до професійної діяльності. Таке оцінювання можна здійснювати за допомогою різних методів, починаючи від суб'єктивних оцінок, таких як самооцінка та оцінка викладача, до об'єктивних вимірювань, таких як стандартизовані тести. Наше завдання полягало в тому, щоб отримати повне розуміння можливостей освітніх

програм для формування готовності майбутніх учителів до ефективної професійної діяльності з урахуванням складних сучасних реалій.

Процес оцінювання навичок має й іншу позитивну сторону, оскільки він значною мірою сприяє не лише підвищенню якості професійної освіти, а й індивідуальному розвитку кожної особистості. На порталі «Нова українська школа» представлено інструменти дослідження соціально-емоційних навичок, які ми пропонували до використання майбутнім учителям початкових класів.

Оцінюючи рівень розвитку в майбутніх учителів початкових класів окремих навичок, ми користувались висновками американських науковців [Sackett et.], що їх можна оцінювати методом спостереження за тим, як студенти застосовують набуті навички в реальних ситуаціях (виконання колективних проєктів, організація корпоративних заходів, спілкування в групах, спілкування з учнями, виконання складних теоретичних чи практичних завдань тощо). У нашому дослідженні роль спостерігачів виконували викладачі університету, які й оцінювали сформованість у студентів відповідних навичок. Ми наголошували викладачам, що оцінюються не знання, а саме навички їх застосування в реальних ситуаціях.

Оцінюючи окремі життєві навички майбутніх учителів початкових класів, ми усвідомлювали, що метод спостереження є значною мірою суб'єктивним, а тому з метою отримати більш валідні результати було використано ще й метод експертного оцінювання, коли в ролі експертів виступали викладачі з різних дисциплін.

Найбільш об'єктивним підходом до оцінювання життєвих навичок є метод стандартизованого тестування, який схожий на академічний підхід, що використовується у ЗВО. Цей метод забезпечує однакові умови оцінювання, рівномірно оцінюючи навички кожного студента, дозволяючи їм здійснювати послідовне порівняння своїх навичок у динаміці їх розвитку. Суворі вказівки та засоби контролю, властиві об'єктивному оцінюванню, можуть ефективно усунути упередженість у вимірюванні продуктивності під час виконання завдань тесту. Такі тести є досить зручними для вимірювання конкретних

цифрових навичок, навичок мислення вищого порядку, навичок розв'язання конкретних проблем тощо.

Однак оцінюванням за допомогою таких тестів досить складно охопити весь спектр навичок майбутнього вчителя, особливо такі більш деталізовані або залежні від контексту якості, як-от лідерство, креативність і командна робота. Використання лише об'єктивних даних з результатів стандартизованих тестів може призвести до вузького уявлення про здібності майбутнього вчителя, потенційно не враховуючи його цінних сильних сторін. Окрім того, об'єктивні оцінки іноді можуть підштовхнути студентів зосередитися на стратегіях складання іспитів з навчальних дисциплін, а не на справжньому розвитку власних життєвих навичок. Об'єктивний академічний підхід також може створювати середовище конкуренції, а не колаборації, потенційно пригнічуючи креативність, прагнення до інновацій та командну роботу.

Тобто суто об'єктивний академічний підхід теж має свої недоліки, бо бере за основу створення значної кількості іспитів, аби охопити весь спектр навичок, що є фактично неможливим. Акцент на іспитах для оцінювання не лише знань, а й здібностей може призвести до відстороненості серед студентів, особливо якщо вони сприймають оцінки як хибні або ж такі, що не відображають їхніх реальних здібностей. Таке сприйняття студентами методів оцінювання є контрпродуктивним, оскільки не сприятиме прагненню до постійного вдосконалення та розвитку життєвих навичок.

Отже, не беручи до уваги деякі недоліки суб'єктивного підходу, суто об'єктивний метод утворює власний набір проблем. Значні зусилля та витрати в поєднанні з можливістю створення вузької та, можливо, оманливої картини життєвих навичок майбутнього вчителя можуть поставити під загрозу ефективність ініціатив з управління їх розвитком. Зрештою, прагнучи встановити справедливість і усунути упередженість, об'єктивний підхід має бути ретельно збалансований з урахуванням його впливу на залученість студентів і загальну довіру до процесу оцінювання їхніх навичок.

Тому для подолання розриву між цими підходами до оцінювання навичок та з метою забезпечення балансу між ними нами було широко використано ще й метод самооцінювання з використанням відомих психодіагностичних методик. Такий метод теж є певною мірою суб'єктивним, але він викликає найбільшу довіру серед студентів і уможлиблює здійснювати порівняння себе не лише з іншими, а насамперед із собою на різних етапах професійної підготовки. Проте хоча чітко контрольована самооцінка дає швидкі й відносно точні дані, жодні засоби контролю не можуть усунути всі неточності. Тому запровадження додаткового оцінювання з боку куратора групи служить для перевірки та підтвердження відповідей самооцінювання, що ще більше підвищує точність результатів.

Отже, ми використовували суміш традиційних методів оцінювання, щоб збалансувати переваги та недоліки кожного, підвищуючи точність оцінки життєвих навичок і значно зменшуючи суб'єктивні упередження. Цей інтегрований підхід не лише сприяє створенню більш інклюзивного та справедливого середовища в педагогічному університеті, а й узгоджується з новими тенденціями в теорії управління. Оскільки організації, зокрема й заклади освіти, все більше усвідомлюють цінність глибокого, дієвого розуміння здібностей своїх працівників, інтеграція інформації про навички в ключові організаційні функції стає важливою для підтримки зростання та конкурентоспроможності.

Тому ми визначили основні правила, яких варто дотримуватись:

- 1) важливо, щоб під час професійної підготовки були створені умови для визначення, розвитку та оцінювання необхідних майбутньому вчителю життєвих навичок;
- 2) майбутні вчителі початкових класів мають бути обізнані з набором необхідних життєвих навичок для себе та учнів;
- 3) перелік необхідних життєвих навичок можна коригувати та доповнювати з урахуванням глобальних процесів і українських реалій;

- 4) майбутні вчителі мають володіти методиками й технологіями розвитку основних життєвих навичок;
- 5) майбутній учитель повинен уміти оцінювати рівень сформованості навичок як власних, так своїх і учнів.

Майбутнім педагогам пропонували оцінити свої особистісні навички та зіставити їх з думкою експертів (методиста, завуча). Також пропонували визначити, які особисті навички він вважає професійно значущими, і позначити свій рівень розвитку як: достатній, цілком достатній, потребує вдосконалення. Здатність визначати свої сильні та слабкі сторони майбутні вчителі початкових класів визначали за допомогою SWOT-аналізу та програми Wingfinder, яка оцінює потужні сторони за ключовими напрямками професійного успіху для професій, що базуються на знаннях.

У сукупності ці дані допоможуть майбутньому вчителю початкових класів скласти професійний автопортрет, зрозуміти свої сильні та слабкі сторони та намітити шляхи самовдосконалення.

Емпіричне дослідження, здійснене у Вінницькому державному педагогічному університеті імені Михайла Коцюбинського викладачами кафедри початкової освіти [506, с. 421], продемонструвало можливість динамічного розвитку soft skills майбутніх учителів за відносно короткий (трирічний) період у результаті цілеспрямованого впливу на низку конкретних навичок у рамках загальної концепції. Запорукою успіху програми розвитку м'яких навичок дослідниці визначають свідому й згуртовану роботу науково-педагогічного колективу, а також середовище співпраці з мотивованими студентами. За допомогою контент-аналізу, опитувань за шкалою Стапеля та відкритих опитувань, глибинного інтерв'ю, комп'ютерного персонального інтерв'ю (CAPI), «конференцій ідей» та «колективних блокнотів» було визначено, що статистично та якісно досягнутий рівень soft skills порівняно з результатами детальної первинної діагностики змістився в бік задовільного (10,7%), доброго (42,9%), високого (32,2%) та просунутого (14,2%) рівнів [506,

с.428]. Розширені можливості працевлаштування було визначено основним мотиваційним чинником розвитку студентами власних soft skills.

На основі одержаних числових значень показників, що представлені в таблиці 5.6, нами визначено рівень готовності вчителя до впровадження європейського досвіду формування в учнів життєвих навичок, скориставшись також відповідними якісними характеристиками.

Інтуїтивний рівень (I) готовності до формування в учнів життєвих навичок. Майбутні педагоги, яких за особливостями їх мислення, теоретичної підготовленості, наявними особистими навичками і стилем практичної діяльності зараховують до цього рівня сформованості готовності, ставляться до проблеми формування життєвих навичок учнів як до чогось необов'язкового, додаткового до основних професійних обов'язків. Основою такого ставлення є низька усвідомленість важливості життєвих навичок для успішної життєдіяльності в сучасному суспільстві. Для педагогів такого рівня характерною є інтуїтивна налаштованість на сприйняття нового лише тому, що воно нове, але майже відсутні знання теоретичних основ і прогностичне бачення майбутніх результатів. Вони впроваджують методики формування в учнів життєвих навичок лише за вказівкою зверху, не цікавляться ні змінами у вимогах сучасного ринку праці, ні європейським досвідом формування в учнів життєвих навичок. Педагогічна рефлексія, тобто вміння оцінити розвиненість власних життєвих навичок, у них не сформована. Прагнення розвивати власні життєві навички майже відсутнє.

Репродуктивний рівень (II) готовності до формування в учнів життєвих навичок. Категорія майбутніх педагогів цього рівня добре обізнана з теоретичними засадами, змістом, конкретними європейськими методиками формування в учнів окремих життєвих навичок. Вони нерідко застосовують елементи цих методичних систем у власній педагогічній діяльності. Однак використання методик формування в учнів життєвих навичок на основі європейського досвіду у їхній педагогічній практиці є непорядкованим,

фрагментарним, ситуативним. Педагогічна рефлексія у них виражена недостатньо, але є прагнення розвивати власні життєві навички.

Таблиця 5.6.

Критерії та показники сформованості готовності майбутніх учителів початкових класів до впровадження європейського досвіду з формування в учнів життєвих навичок з використанням європейського досвіду (до та після застосування експериментальної методики)

	Показники	КГ		ЕГ	
		до	після	до	після
ціннісно-мотиваційний критерій					
1	Усвідомлення цінності розвитку життєвих навичок у себе та в учнів	3,4	3,5	3,3	3,8
2	Мотивація до саморозвитку	3,5	3,6	3,4	4,1
3	Мотивація до вивчення європейського досвіду формування в учнів життєвих навичок	3,2	3,3	3,2	4,0
4	Бажання формувати в учнів життєві навички з урахуванням кращих зразків європейського досвіду	3,0	3,1	3,1	3,6
5	Мотивація до успіху в професійній діяльності	3,4	3,5	3,3	3,9
<i>Середнє значення за ціннісно-мотиваційним критерієм</i>					
когнітивно-пізнавальний критерій					
6	Розуміння тенденцій у вимогах ринку праці до сформованості життєвих навичок	3,0	3,1	3,1	3,7
7	Знання основних видів життєвих навичок	3,0	3,0	3,1	3,6
8	Знання про систему навичок, потрібних учителю початкових класів	3,2	3,2	3,1	3,6
9	Знання про систему навичок, потрібних учню початкових класів	3,3	3,4	3,0	3,7
10	Знання європейських методик формування в учнів життєвих навичок	3,0	3,3	3,1	3,6

<i>Середнє значення за когнітивно-пізнавальним критерієм</i>					
практично-діяльнісний критерій					
11	Наявність лідерських якостей	3,2	3,1	2,8	3,6
12	Здатність до емпатії	2,9	3,3	2,8	3,6
13	Володіння навичками емоційної стійкості	3,0	3,2	3,1	3,7
14	Уміння визначати найбільш важливі навички для різних життєвих ситуацій	3,1	3,1	2,8	3,6
15	Володіння методиками формування життєвих навичок учнів	3,2	3,2	2,9	3,7
<i>Середнє значення за операційно-діялісним критерієм</i>					
оцінювально-рефлексивний критерій					
16	Самоефективність	3,1	3,3	3,0	3,5
17	Адекватність самооцінки	3,5	3,4	3,4	3,8
18	Уміння визначати рівень сформованості життєвих навичок у себе	3,2	3,4	3,1	4,0
19	Уміння визначати рівень сформованості життєвих навичок в учнів	3,1	3,3	3,0	3,9
20	Здатність визначати свої слабкі та сильні сторони	3,2	3,4	3,1	3,8
<i>Середнє значення за оцінювально-рефлексивним критерієм</i>					
Середнє значення за всіма критеріями		3,18	3,29	3,09	3,74
Значення коефіцієнтів розбіжностей					
Коефіцієнт істотності відмінності між КГ до і КГ після експерименту		t = 2,099			
Коефіцієнт істотності відмінності між КГ і ЕГ до експерименту		t = 1,623			
Коефіцієнт істотності відмінності між ЕГ до і ЕГ після експерименту				t = 12,192	

Пошуковий рівень (III) готовності до формування в учнів життєвих навичок. Майбутні педагоги, яких зараховують до цієї групи, намагаються працювати по-новому, втілюючи у власній діяльності відомі європейські

методики формування в учнів початкових класів необхідних життєвих навичок. Вони охоче вивчають закордонний досвід, експериментують, шукають нові методики та методичні прийоми; відкриті для публічного обговорення та обміну досвідом; здатні до самоаналізу, осмислення результатів професійної діяльності та саморозвитку; постійно прагнуть розвивати життєві навички власні і своїх учнів.

Творчий рівень (IV) готовності до формування в учнів життєвих навичок. Майбутні педагоги, які творчо ставляться до формування в учнів життєвих навичок, мають широкі й змістовні знання про інноваційні підходи до формування в учнів життєвих навичок, аналізують закордонний досвід, порівнюють наявні і розробляють власні методики та методичні прийоми. Реалізація творчого потенціалу в процесі формування в учнів найбільш важливих життєвих навичок для багатьох із них є найважливішим орієнтиром діяльності. Вони здатні до самооцінювання та оцінювання сформованості життєвих навичок учнів. На основі результатів оцінювання вносять корективи в методики формування в учнів життєвих навичок відповідно до їх індивідуальних потреб; постійно працюють над розвитком власних життєвих навичок.

Для доведення невинності відмінностей числових значень показників у контрольних і експериментальних групах, ми використовували формулу обчислення коефіцієнта істотності відмінностей (критерію згоди) [Воловик, с.137]:

$$t = \frac{v_E - v_K}{\sqrt{\frac{v_E^2}{2n_E} + \frac{v_K^2}{2n_K}}},$$

де $v_E = \frac{\sigma_E}{x_E}$ і $v_K = \frac{\sigma_K}{x_K}$, x_E – середнє значення показників експериментальної групи, x_K – середнє значення показників контрольної групи. А середнє

квадратичне відхилення в кожній із груп обчислювали за допомогою формули

$$\sigma = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})^2}{n-1}}, \text{ де } n = 20 - \text{кількість показників.}$$

Коефіцієнт істотності розбіжностей у педагогічних експериментах ми використовували для визначення, чи є спостережувані відмінності між контрольними та експериментальними групами статистично значущими, тобто чи можна стверджувати, що ці відмінності не є випадковими, а зумовлені впливом досліджуваного фактора. Таким чином, критерій істотності розходжень є ключовим інструментом у педагогічних дослідженнях, який забезпечує об'єктивну оцінку ефективності експериментальних методик.

Обчислення коефіцієнта істотності розходжень здійснювали до початку експерименту в двох групах. Значення $t = 1,623$ вказало на несуттєві відмінності між ними. Експериментальною було обрано ту, де середнє значення за всіма двадцятьма показниками було меншим. Значення $t = 2,099$ вказує на те, що в контрольних групах, незважаючи на деяке збільшення середнього значення показників, позитивні зміни є незначними.

Обчислення коефіцієнта істотності розходжень між ЕГ до та ЕГ після експерименту на рівні значущості $p < 0.05$ дало значення $t = 12,192$, яке вказує на те, що відмінність показників істотна. Це дає підстави зробити висновок, що на підвищення готовності майбутніх учителів початкових класів до формування в учнів життєвих навичок з використанням європейського досвіду мірою вплинуло саме впровадження експериментальної методичної системи, що була запропонована та реалізована нами.

Ми також вважали за необхідне проаналізувати динаміку показників готовності майбутніх учителів початкових класів до формування в учнів життєвих навичок з використанням європейського досвіду за кожним критерієм.

Зміни в середніх значеннях показників за кожним із критеріїв

Критерії	Контрольні групи			Експериментальні групи		
	До експер.	Зміни +/-	Після експер.	До експер.	Зміни +/-	Після експер.
ціннісно-мотиваційний	3,3	+0,1	3,4	3,26	+0,62	3,88
когнітивно-пізнавальний	3,1	+0,1	3,2	3,08	+0,56	3,64
практично-діяльнісний	3,08	+0,1	3,18	2,88	+0,76	3,64
оцінювально-рефлексивний	3,22	+0,14	3,36	3,12	+0,68	3,8

З таблиці 5.7 видно, що зміни в експериментальних групах набагато суттєвіші. Найбільші зміни в експериментальних групах відбулися за практично-діяльнісним критерієм (+0,76), а найменші (+0,56) – за когнітивно-пізнавальним. Це означає, що експериментальне впровадження методичної системи найбільше вплинуло на формування життєвих навичок самих студентів. Цей вплив вважаємо дуже важливим, оскільки формувати в учнів основні життєві навички може лише той учитель, який сам володіє такими навичками. Такий вагомий приріст у показниках за практично-діяльнісним і не менш суттєві позитивні зміни за іншими критеріями забезпечили досягнення результату, запланованого до початку експерименту, як це було зазначено у моделі на рис. 3.4. – збільшення кількості майбутніх учителів, які продемонстрували розвинені життєві навички і позитивну динаміку в розвитку готовності до формування таких навичок в учнів на основі європейського досвіду.

Для того, щоб краще оцінити динаміку підвищення готовності до формування таких навичок в учнів на основі європейського досвіду, ми здійснювали розподіл студентів за рівнями такої готовності, якісні характеристики яких описані вище. Кількісний аналіз такого розподілу дає більш наочну картину позитивних змін.

Для кількісного аналізу скористаємось шкалою розподілу. Оскільки всіх показників 20, а кожен з них передбачав максимальну кількість балів 5, то максимальне значення суми оцінок за кожним із критеріїв могло бути 25, а загальна максимальна сума за всіма критеріями 100. Тому, розділивши цю суму на чотири частини, одержимо умовно чотири рівні готовності майбутніх учителів початкових класів до формування в учнів життєвих навичок на основі використання європейського досвіду:

I – інтуїтивний (загальна сума одержаних оцінок менша або рівна 25);

II – репродуктивний (загальна сума одержаних оцінок від 26 до 50 включно);

III – пошуковий (загальна сума одержаних оцінок від 51 до 75);

IV – творчий (загальна сума одержаних оцінок від 76 до 100).

Розподіл студентів контрольних (193 студенти) і експериментальних груп (194 студенти) за рівнями готовності до формування в учнів життєвих навичок учнів початкових класів з використанням європейського досвіду представлено в таблиці 5.8 і на діаграмі (рис. 5.3).

Таблиця 5.8

Розподіл студентів контрольних і експериментальних груп за рівнями готовності формування в учнів початкових класів життєвих навичок з використанням європейського досвіду

Групи	I рівень		II рівень		III рівень		IV рівень		Всього студентів
	абс.	відн.	абс.	відн.	абс.	відн.	абс.	відн.	
КГ	28	14,5%	83	43,0%	67	34,7%	15	7,8%	193
ЕГ	14	7,2%	68	35,1%	89	45,9%	23	11,8%	194

Для порівняння розподілів студентів КГ і ЕГ за рівнями готовності до формування в учнів життєвих навичок учнів початкових класів з використанням європейського досвіду скористаємось діаграмою на рис. 5.3.

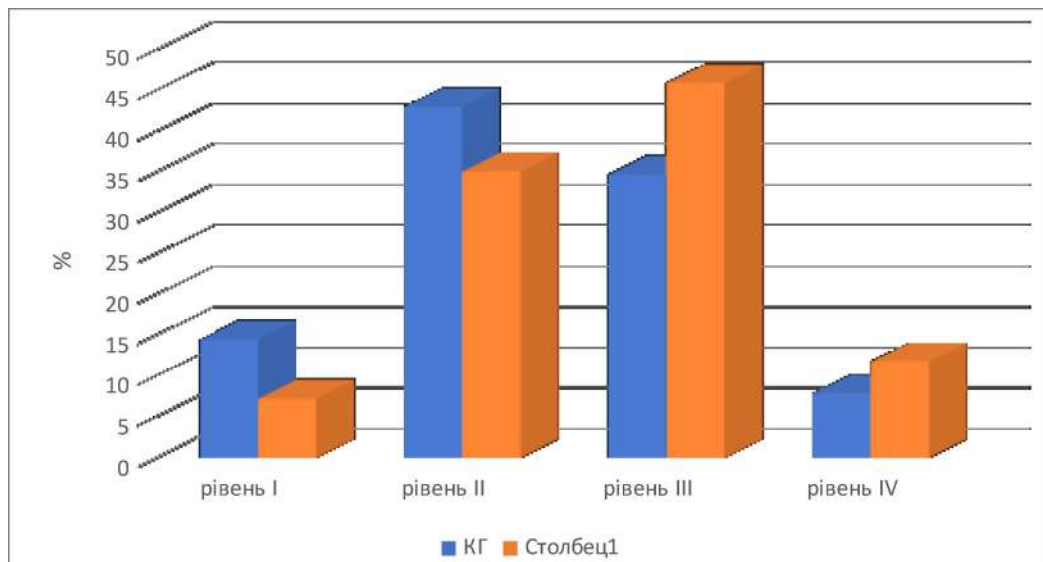

Рис. 5.3. Діаграма розподілу за рівнями готовності майбутніх учителів початкової школи до формування в учнів життєвих навичок з використанням європейського досвіду

Зазначимо, що в ЕГ після впровадження експериментальної методики 57,7 % майбутніх учителів початкової школи мають пошуковий або творчий рівень готовності до формування в учнів життєвих навичок з використанням європейського досвіду. У контрольних групах студентів з такими рівнями виявилось значно менше, всього 42,5 %.

Така різниця результатів вказує на суттєві відмінності в КГ і ЕГ, і дає підстави вважати, що вони зумовлені впровадженням експериментальної методики підготовки майбутніх учителів початкової школи до формування в учнів життєвих навичок з використанням європейського досвіду.

5.3. Рекомендації щодо підвищення готовності майбутніх учителів початкових класів до впровадження європейського досвіду формування в учнів життєвих навичок і перспективи подальших досліджень

Результати здійсненого нами дослідження дають підстави запропонувати конкретні рекомендації щодо підвищення готовності майбутніх учителів початкових класів до впровадження європейського досвіду

формування в учнів життєвих навичок і перспективи подальших досліджень на рівні української системи освіти, на рівні педагогічного університету, на рівні факультетів підготовки вчителів початкових класів, на особистісно-професійному рівні майбутнього вчителя початкових класів і на рівні школи. Нижче деталізуємо наші пропозиції на кожному із визначених рівнів.

На рівні української системи освіти варто враховувати, що зміст і кількість основних життєвих навичок для успішної життєдіяльності в XXI столітті не є фіксованими, а їхній перелік постійно розширюється. Уже зараз Європейський словник навичок та компетенцій DISCO (англ. European Dictionary of Skills and Competences) містить більше ста тисяч найменувань та кількість постійно зростає. Тезаурус DISCO пропонує багатомовну та рецензовану термінологію для класифікації та опису найбільш важливих навичок і компетенцій. Він сумісний з таким європейським інструментом, як ESCO, підтримує міжнародну порівняльність навичок і компетенцій у таких програмах, як особисті резюме та електронні портфоліо, оголошення про роботу та відповідність, а також описи кваліфікації та результатів навчання. «European Skills, Competences, Qualifications and Occupations») – це європейський класифікатор навичок, компетенцій, кваліфікацій і професій, які є затребуваними на ринку праці ЄС, формування та розвиток яких залежать від освіти та навчання.

Тому результати нашого дослідження будуть використані для розроблення стандарту загальних компетентностей вчителя з урахуванням провідних європейських компетентностей для забезпечення стійкості України в межах міжнародного проєкту «Introducing Leading European Competence approach into Teacher Training Curriculum for Ukrainians Resilient» (2024-2027 рр.), у якому автор бере безпосередню участь разом з колегами кількох українських ЗВО і представниками МОН України.

У системі освіти України, незважаючи на воєнний стан, доцільним є подальше впровадження програм і методик розвитку навичок XXI ст., зокрема таких, як:

- програма UPSHIFT Україна, яка дає можливість молодим людям стати лідерами соціальних інновацій і розвивати свої підприємницькі навички;
- програма розвитку цифрових навичок, яка розміщена на онлайн-платформі osvita.diiia.gov.ua, де кожен громадянин зможе безкоштовно опанувати цифрові навички;
- програма «PROнавички майбутнього», яка пропонує тренінги, спрямовані на формування в учнів надпрофесійних навичок XXI століття, пов'язаних із творчим і критичним мисленням, усвідомленням запитів майбутнього, вмінням створювати індивідуальні й колективні стратегії, а також на розвиток здатності до співтворчості, кроскультурності та миротворчості;
- програма “Proskills”, що була розроблена експертами Фонду ООН у галузі народонаселення та Міністерства освіти і науки України і спрямована на розвиток навичок комунікації, логічного й креативного мислення, роботи в команді, прийняття відповідальних рішень;
- програма ЄС «EU4Skills: Кращі навички для сучасної України», розроблена для педагогів за підтримки МОН України та Фонду міжнародної солідарності (Польща) і спрямована на те, щоб допомогти вчителям сформувати в здобувачів освіти навички розв'язування проблем, критичного мислення, креативності, ініціативності, а також цифрові навички та навички соціальної взаємодії та вміння керувати емоціями;
- програма EcoWorks Youth Lab, спрямована на розвиток екоосвідомості та навичок для сталого розвитку;
- авторські програми розвитку різноманітних навичок на кшталт «Формування навичок самоконтролю та емоційної стійкості в учасників/учасниць освітнього процесу», укладеної психологами О. Дідик та Г. Рожко [279].

Більшість із цих програм ще до 2020 року були розраховані на дітей із соціально незахищених верств населення, деякі з них пригальмували свою діяльність, але в умовах війни всі учні й учителі потребують соціальної

підтримки, а тому ці програми варто продовжувати використовувати й поширювати серед педагогічної спільноти.

У науково-аналітичній доповіді «Професійна підготовка вчителя: українські реалії, зарубіжний досвід» зазначено, що: «У сучасній Україні вдосконалюється професійна підготовка вчителів з урахуванням вітчизняних традицій і прогресивних ідей зарубіжного досвіду» [243, с. 24]. Проте автори доповіді вказують на численні проблеми, що наявні в українській педагогічній освіті. Враховуючи сучасні проблеми розвитку української системи освіти і те, що «педагогічна освіта не встигає адекватно реагувати на зміни, які відбуваються в державі й у світі» [243, с. 9], підтримуємо пропозицію українських дослідників (Н. Авшенюк, Н. Бідюк, Р. Гуревич, А. Коломієць, Н. Лазаренко, Л. Лук'янова, Н. Ничкало) щодо необхідності змін у цільовому, змістовому і технологічному аспектах підготовки вчителя [1, с. 2; 74, с. 44; 167, с. 138; 190, с. 102; 242, с. 13; 523, с. 524; 524, с. 147].

Тому на рівні педагогічного університету варто змістити акценти у визначенні основних цілей. Педагогічні ЗВО мають підготувати не просто вчителя, здатного до передавання знань, а успішного лідера і наставника, який буде здатний вести за собою учнів, сприяючи їхньому особистісному розвитку та формуючи в них необхідні для успішної життєдіяльності навички.

У професійній підготовці майбутнього вчителя варто врахувати кілька ключових тенденцій, які визначають майбутнє освіти (таблиця 5.9):

Таблиця 5.9

Основні тенденції, які визначають освіту майбутнього

Тенденції	Відповідна діяльність педагога
Технологічна інтеграція	використання технологій для підвищення якості навчання: віртуальна реальність (VR), доповнена реальність (AR), штучний інтелект (AI), адаптивне навчання; розвиток навичок дистанційного навчання та використання онлайн-платформ
Персоналізація освіти	інтеграція підходів, що враховують індивідуальні потреби та здібності учнів, використання даних для розробки індивідуальних навчальних планів

Глобалізація	підготовка до роботи в мультикультурному середовищі, аналіз глобальних проблем і тенденцій, щоб студенти могли розуміти світовий контекст.
Соціально-емоційне навчання (SEL)	акцент на розвитку емоційної грамотності, емпатії, навичок міжособистісного спілкування; підготовка до роботи з різними емоційними станами учнів
Стала освіта та екологічна свідомість	інтеграція тем сталого розвитку та екології в навчальні програми, виховання екологічно відповідальних громадян
Професійний розвиток та навчання впродовж життя	неперервний професійний розвиток вчителів через курси підвищення кваліфікації, вебінари, воркшопи; навчання навичкам самонавчання та самовдосконалення
Інклюзивна освіта	розроблення і впровадження стратегій для роботи з учнями з особливими освітніми потребами; створення інклюзивного середовища, що враховує різноманітні потреби учнів.
Проектне навчання та практичний досвід	використання проектно-орієнтованого навчання для розвитку навичок вирішення проблем, критичного мислення та командної роботи; залучення учнів до реальних проектів і практичних завдань.
Креативність та інновації	заохочення творчого підходу до навчання і викладання; стимулювання інноваційних методів і підходів у педагогіці.
Оцінювання та зворотний зв'язок	використання сучасних методів оцінювання для більш точного відображення досягнень учнів; постійне надання конструктивного зворотного зв'язку для підтримки розвитку учнів.

Ці тенденції визначають сучасні вимоги до професійної підготовки вчителів, а тому їх відображення у змісті освітніх програм сприятиме створенню інноваційного та ефективного навчального середовища.

Ефективність педагогічної діяльності не може бути забезпечена без розвитку в майбутніх учителів навичок мислення вищого порядку (аналітичне, критичне, дивергентне, прогностичне мислення). Основи здатності до такого інтегрального педагогічного мислення можуть бути закладені під час

виконання спеціальних вправ на передбачення і творче проєктування своїх дій і дій учнів. Такі вправи передбачають вільне оперування педагогічними поняттями і фактами, їх розкладання на складові компоненти з метою проникнення в їх сутність, встановлення аналогій, подібності та відмінності в педагогічних явищах. Для цього майбутній педагог має навчитися класифікувати факти та явища, встановлювати причини та виявляти мотиви поведінки та діяльності учасників освітнього процесу, виконувати аналітичні, прогностичні та проєктні завдання, розв'язувати комплексні квазіпрофесійні проблеми.

Для розвитку навичок самостійно та критично мислити, робити власні висновки, дискутувати, бути креативною та комунікабельною особистістю корисним може бути впровадження елементів освіти під назвою Liberal Arts, що у перекладі означає «вільні науки» [621]. Це модель вищої освіти, що передбачає вивчення кола соціально-гуманітарних дисциплін без конкретної спеціалізації, яка поширена в США і показала свою ефективність в Німеччині, Польщі, Швеції та окремих університетах України.

Модель Liberal Arts якнайкраще підходить для підготовки майбутніх учителів початкових класів, оскільки на перших курсах студенти знайомляться з гуманітарними науками, а на останніх вивчають методики викладання конкретних шкільних предметів.

Навчання на основі ідей моделі Liberal Arts освіти дає можливість розвивати навички аналітичного, критичного й креативного мислення; здатність і бажання проводити дослідження; навички ефективної усної й письмової комунікації; спроможність висловлювати незалежні судження; навички лідерства та роботи в команді; здатність навчатися впродовж життя, швидко перенавчатися, гнучко адаптуватися до змінних умов.

На лекціях з філософії, історії, психології та педагогіки майбутні вчителі аналізують, обговорюють концепції, дискутують: тобто навчаються мислити широко й критично. Викладач на програмі Liberal Arts не просто авторитет, а й старший наставник, учасник і модератор дискусій.

Вміння досліджувати проблему, грамотно викладати думки й думати нешаблонно – навички, які необхідні вчителю початкових класів, оволодівши яким, педагог гідно впорається з будь-якими професійними завданнями та проблемами, оскільки вмітиме керувати процесами, швидко налагоджують контакт, легко вирішувати проблеми та ефективно керувати часом і ресурсами.

У змісті професійної підготовки майбутніх учителів корисним буде використання результатів наукових досліджень українських і закордонних науковців. Зокрема рекомендуємо для глибокого аналізу та використання:

- монографії: «Універсальні навички XXI століття: педагогічні акценти професійної підготовки і вищої освіти» за загальною редакцією Н. Авшенюк і Г.Товканець [322]; «Професійна підготовка вчителів у педагогічних університетах України в умовах євроінтеграції» авторства Н. Лазаренко [195];
- книгу А. Шлейхера «Найкращий клас у світі: як створити освітню систему 21-го століття», у якій керівник PISA аналізує причини успіху найбільш ефективних освітніх систем, які вплинули на підвищення конкурентоздатності країн.

Варто скористатись матеріалами громадського проекту масових відкритих онлайн-курсів «Prometheus», студії онлайн-освіти «EdEra», які пропонують вебінари й тренінги з розвитку навичок, що необхідні кожному педагогу. У педагогічних ЗВО варто організовувати участь студентів у роботах на громадських засадах, у волонтерській діяльності, в студентському самоврядуванні. У змісті професійної підготовки майбутніх учителів мають бути використані відомості про методики соціально-емоційного та етичного навчання (СЕЕН).

Оскільки Україна активно інтегрується в європейський освітньо-науковий простір, то в педагогічних ЗВО варто якнайширше використовувати програми академічної мобільності, які сприяють обміну досвідом у сферах освіти та науки. Ключовими аспектами академічної мобільності є розвиток

таких навичок, як комунікація, лідерство, креативність та інші. Впровадження програм академічної мобільності у Вінницькому державному педагогічному університеті імені Михайла Коцюбинського дало позитивні результати, зокрема зросла якість підготовки майбутніх педагогів завдяки використанню прогресивних європейських програм.

Наші спостереження підтверджують, що академічна мобільність не лише сприяє розвитку особистості та професійному зростанню майбутніх учителів, а й відкриває нові можливості для співпраці між університетами, розвитку міжнародних партнерств та залученню інвестицій у вищу освіту України [109]. Інтеграція педагогічних закладів вищої освіти України в європейський освітній простір через академічну мобільність передбачає поєднання традиційних інструктивних методик з інноваційними підходами. Особливу увагу варто приділити розвитку життєвих навичок науково-педагогічних працівників і майбутніх педагогів, що сприяє їхній підготовці до ефективної участі у програмах академічної мобільності.

Практичне забезпечення європейської освіти в Україні визначаємо як ключовий елемент не лише академічного, а й економічного та культурного розвитку. Проте наголошуємо на тому, що запровадження європейського виміру в українську освіту не передбачає стандартизації, а потребує індивідуального підходу до розроблення навчальних планів і методик викладання, спрямованих на засвоєння знань про європейські країни та їхні культурні особливості. Участь у міжнародних проєктах, партнерство з європейськими школами та розвиток мовних навичок стають важливими компонентами європейської освіти в Україні. Впровадження цих ідей українськими освітніми установами сприятиме формуванню нової культури громадянина, зорієнтованої на європейські цінності та діалог між культурами [108].

На рівні факультетів підготовки вчителів початкових класів варто врахувати європейський досвід, а саме те, що вся діяльність учителя початкових класів має бути спрямована на розвиток особистості учня,

формування його інтелектуальних, фізичних, чуттєвих, моральних і соціальних якостей з урахуванням індивідуальних потреб, культивування загальнолюдських, національних, європейських демократичних і гуманістичних цінностей [Учитель; Чичук].

У змісті робочих програм навчальних дисциплін варто врахувати ідеї та результати досліджень українських науковців, зокрема ті, що представлені в дисертаціях: О. Кучая «Теоретичні і методичні засади підготовки вчителів початкових класів у вищих навчальних закладах Польщі» [188, с. 28]; Ю. Короткової «Професійна підготовка вчителя початкових класів у сучасній Греції» [175, с.12], К. Котун «Професійна підготовка вчителів початкової школи в університетах Фінляндії» [179, с. 13], С. Литвиненко «Теоретико-методичні засади підготовки майбутніх учителів початкових класів до соціально-педагогічної діяльності» [199, с. 22], Л. Поліщук «Професійна підготовка вчителів початкової школи Англії в умовах євроінтеграції» [271, с. 9], В. Чичук «Підготовка учителів початкових класів до використання мультимедійних технологій Польщі» [334, с. 8] та інших наукових дослідженнях, у яких представлено опис кращих взірців європейського досвіду підготовки майбутніх учителів початкових класів.

Корисними в плані підготовки вчителя до формування в учнів початкових класів окремих навичок можуть бути дисертації О. Белкіної-Ковальчук «Формування критичного мислення учнів початкових класів у процесі навчання» [21, с. 145], В. Білик «Формування готовності до здоров'язформувальної діяльності у початковій школі» [25, с. 9], Ю. Бондар «Формування творчих умінь в учнів початкової школи з використанням інтерактивних технологій» [30, с. 247], О. Будник «Теоретичні і методичні засади професійної підготовки вчителів початкових класів до соціально-педагогічної діяльності» [334, с. 245], Б. Долинського «Теоретико-методичні засади підготовки майбутніх учителів до формування здоров'язбережувальних навичок і вмінь у молодших школярів у навчально-виховній діяльності» [92, с. 23], Н. Іванець «Формування мультикультурної компетентності учнів в

освітньому середовищі початкової школи» [127, с. 132], Р. Калько «Формування соціокультурного досвіду молодших школярів засобами театральної педагогіки» [136, с. 132], О. Юрченко «Підготовка майбутнього вчителя початкової школи до формування соціальної компетентності молодших школярів» [347, с. 156].

Значний потенціал для підвищення якості підготовки майбутніх учителів початкових класів, як показали наші дослідження, має використання програм академічної мобільності. Зокрема, участь в програмах Erasmus+, підвищує якість освіти та наукових досліджень, сприяє розвитку міжнародної співпраці та збагаченню змісту підготовки майбутніх учителів кращими європейськими практиками [109].

На особистісно-професійному рівні майбутнього вчителя початкових класів варто використовувати всі можливі методи самоосвіти та саморозвитку (читання відповідної наукової літератури, самостійний аналіз різних матеріалів з мережі Інтернет, перегляд вебінарів тощо, різноманітні тренінги, самооцінювання та ведення щоденника саморозвитку для прослідковування динаміки розвитку власних життєвих навичок.

Для поліпшення якості професійної підготовки вчителя початкових класів вкрай важливим є підвищення рівня його самоефективності, яка значною мірою залежить від рівня самооцінки.

У педагогіці та психології найбільш визнаними є два прийоми формування самооцінки. Перший полягає в тому, щоб співвіднести рівень своїх домагань з досягнутим результатом, а другий – у соціальному порівнянні, зіставленні думок про себе інших людей. Але під час використання цих прийомів не завжди виробляється адекватна самооцінка. Невисокі претензії майбутніх педагогів можуть призвести до формування підвищеної самооцінки, оскільки труднощі у роботі мають ті студенти, які ставлять перед собою високі цілі та складні завдання. Не може задовольнити творчого педагога і прийом формування самооцінки шляхом порівняння себе та своїх результатів з результатами колег. Тому основним і найбільш

доцільним способом формування самооцінки педагога (у тому числі майбутнього) визначаємо порівняння своїх результатів з ідеалом особистості та діяльності педагога ХХІ століття. І таке порівняння має починатися якомога раніше, з першого курсу.

Найпростіший і водночас найнадійніший спосіб формування професійного ідеалу – це визначення сучасних вимог ринку праці, тенденцій у затребуваності соціуму в тих чи інших якостях особистості, визначення найбільш важливих життєвих навичок педагога, вивчення психологічних особливостей учнів початкових класів, прогнозування майбутнього системи освіти та самоосвітнє вивчення спеціальної літератури з метою ознайомлення з життям і творчістю видатних педагогів. Це основні шляхи підвищення ефективності самовиховання та саморозвитку майбутніх учителів початкових класів.

Ідеальною формою самозвіту та самоаналізу може бути ведення особистого щоденника, за допомогою якого майбутній учитель може аналізувати динаміку розвитку своїх здібностей. Але до ведення такого щоденника саморозвитку студентів необхідно спонукати. Для цього варто пропонувати їм відповідні психодіагностувальні методики, тести, анкети. Викладачі психологічних дисциплін мають створити такі умови, за яких кожен студент мав би можливість відчувати переживання успіху, що викликає віру у власні сили та здібності. А у випадку не зовсім гарних результатів самооцінювання, майбутній вчитель має відчувати занепокоєння його успіхами з боку викладачів, їхнє щире прагнення допомогти.

Процес саморозвитку життєвих навичок майбутнього педагога надзвичайно індивідуальний. Однак у ньому завжди можна виділити три взаємопов'язані етапи: самопізнання; самопрограмування; самодія.

Професійному самопізнанню майбутнього педагога може допомогти курс психології. Для виявлення загальної самооцінки має бути використана традиційна методика побудови ранжованих рядів якостей ідеалу і характерних для конкретної особистості з подальшим обчисленням коефіцієнта за

відповідною формулою [89, с. 89]. Самооцінка більшості життєвих навичок визначається за допомогою тієї самої методики за умови, що еталонний ряд будується з професійно значущих життєвих навичок. Значення коефіцієнта рангової кореляції (r) може бути в межах $[-1; +1]$. Чим ближче коефіцієнт до 1 (від 0,7 до 1), тим вищою є самооцінка, і навпаки. Про адекватність самооцінки свідчить коефіцієнт від 0,4 до 0,6.

Професійне самопізнання передбачає також виявлення особливостей вольового розвитку, емоційної сфери, темпераменту і характеру, особливостей пізнавальних процесів (сприйняття, пам'яті, уяви, мислення), комунікативних, когнітивних, лідерських, цифрових та інших навичок як властивостей особистості.

Щоб правильно поставити цілі саморозвитку, необхідно знати свої сильні та слабкі сторони, що допоможе майбутньому вчителю варто скласти програму саморозвитку (з розвитку найгірше сформованих навичок), а також план роботи над собою: план-максимум на великий відрізок часу і план-мінімум (на день, тиждень, місяць).

Із зрозумілих причин не всі завдання та напрями роботи над собою можна зафіксувати в програмі. Часом у цьому немає особливої потреби. Головне, щоб кожен, хто обрав педагогічний шлях, напрацював свій перелік життєвих правил, принципів і неухильно керувався ними в житті.

Засоби та способи самодії нескінченно різноманітні. Враховуючи особливості своєї особистості та конкретні умови, кожна людина обирає їхнє оптимальне поєднання. Релаксація – загальний стан спокою, розслабленості після сильних переживань чи фізичних зусиль.

Особливе місце серед засобів саморозвитку займають засоби управління своїм психічним станом, тобто засоби саморегуляції. До них відносять різного роду прийоми відключення, самовідволікання, розслаблення м'язів (релаксації), а також самопереконання, самонаказ, самоконтроль, самонавіювання та ін. В останні роки завдяки популяризації все ширше

використовуються методи та прийоми цілеспрямованого самонавіювання за допомогою спеціальних словесних формул – аутотренінг.

На рівні школи особливо корисними в плані розвитку навичок емоційної стійкості може стати онлайн-практикум для дітей і підлітків «Твоя сила», в якому для учнів початкових класів запропоновані вправи, які допомагають впоратися зі стресом, зрозуміти власні емоції, подолати стрес у складних умовах. Не менш цінними є методики розвитку навичок емпатії, командної роботи, критичного й творчого мислення.

Для розвитку навичок розв'язування складних завдань у учнів початкових класів можна використовувати ігрові методи, логічні головоломки, творчі завдання та вправи, які сприятимуть розвитку логічного мислення та креативності. Також важливо підтримувати у дітей інтерес до вивчення нових тем і завдань, розвивати у них вміння працювати в команді та шукати нестандартні шляхи розв'язання проблем.

Учитель має дослухатись до думки своїх учнів, давати короткі й підбадьорливі коментарі, поки вони говорять, щоб демонструвати свою щире зацікавленість. Можна повторити їхні ідеї та запитати, чи правильно ви зрозуміли. Це сприяє зміцненню довіри.

Варто заохочувати учнів, висловлюючи їм визнання та щирі позитивні відгуки, коли вони демонструють успішне здобуття нових знань чи навичок. Під час труднощів варто звернути їхню увагу учнів на позитивні моменти та наявні в них здібності, щоб вони повірили в свої сили. Це формує впевненість і наполегливість, що дуже важливо для досягнення поставленої мети.

Учням початкових класів часто складно приймати критику, але представлення її у заохочувальній формі може дати позитивний результат. Дуже важливо, щоб школярі розуміли, що вони можуть запропонувати власний спосіб досягнення мети. Це стосується творчих завдань і тут варто підтримати учня в його прагненні проявити індивідуальність. Якщо ж виконання завдання вимагає дотримання чіткого алгоритму (наприклад, у математиці), то варто пояснити учням, чому саме таким алгоритмом варто

керуватись, і до якого негативного результату може призвести неправильний спосіб розв'язування. Такі дії вчителя формують в учнів навички алгоритмічного мислення.

Якщо учень виконав завдання неправильно, допустив помилки, то не варто вказувати на них привселюдно. Більш тактовно буде обговорити це питання приватно. За для уникнення помилок варто заохочувати учнів ставити запитання, якщо їм потрібна допомога для розуміння завдання. Це також зміцнює довіру між учителем та учнем, і виховує навички комунікації, які є особливо важливими в умовах війни для ефективного спілкування. Також потрібні лідерські якості для протидії кризовим ситуаціям та вмінню швидко приймати важливі рішення. Емоційна стабільність, толерантність та вміння сприяти психологічному благополуччю інших можуть бути також корисними для учасників освітнього процесу в умовах війни.

Не менш важливо в сучасних умовах розвивати в учнів початкових класів навички емпатії. Для цього варто сприяти їх розвитку як особистостей та створювати сприятливу атмосферу в класі. Корисними можуть бути такі поради вчителю:

1. Поінформуйте учнів про важливість розуміння почуттів інших людей.
2. Проводьте групові вправи та рольові ігри, які спонукають учнів відчувати почуття інших.
3. Стимулюйте відкриту дискусію та співпрацю в групах, де учні можуть обговорювати власні почуття та думки.
4. Заохочуйте учнів виявляти увагу та співчуття до інших у повсякденних ситуаціях.
5. Будьте прикладом для дітей і діліться своїм власним досвідом емпатії.
6. Підтримуйте розвиток самоаналізу учнів та вміння самопізнання.

У початкових класах в плані формування важливих життєвих навичок учнів значна роль відведена шкільному психологу, який може використовувати різні корекційні програми, які варто розробляти з

урахуванням індивідуальних потреб дитини. До таких корекційних програм відносимо:

- ігрові програми, що спрямовані на розвиток в учнів творчості, фантазії, емоційно-вольової сфери;
- арттерапевтичні програми, які використовують різні види мистецтва (малювання, ліплення, музику, театр) для розвитку в учнів емоційно-вольової сфери, творчих здібностей, комунікативних навичок;
- психогімнастичні програми, що спрямовані на розвиток в учнів емоційно-вольової сфери, комунікативних навичок, навичок саморегуляції;
- пісочна терапія, що спрямована на розвиток у молодших школярів емоційно-вольової сфери, творчих здібностей, комунікативних навичок;
- тренінгові програми, що спрямовані на формування у дитини певних навичок, наприклад, навичок спілкування, самоконтролю, стресостійкості.

Використання таких програм шкільним психологом має відбуватись у тісній співпраці з учителем, який під час спостережень за учнями визначає індивідуальні особливості та потреби кожного. Європейський досвід формування в учнів початкових класів стресостійкості детально представлений нами в статті [111, с. 1168].

У період війни та в повоєнний час учителям разом із шкільним психологом варто в своїй практиці використовувати матеріали, напрацьовані міжнародними неурядовими організаціями для масштабних психологічних інтервенцій, зокрема такі:

- «Важливі навички в період стресу», розроблені Європейським регіональним офісом ВООЗ;
- «Навички психологічного відновлення», запропоновані Центром психічного здоров'я (м. Київ).

Для вчителя початкової школи корисним буде тренінг «Управління проблемами Плюс (УП+)», який є доказовою індивідуальною психологічною

інтервенцією низької інтенсивності (5 сесій), розробленою ВООЗ для дорослих, які постраждали від несприятливих обставин. У межах тренінгу учителі здобудуть базові навички допомоги, а також навчатися проводити оцінювання та виявлення тих, хто потребує додаткової підтримки.

На кожному із вказаних нами рівнів є ще багато завдань і перспектив для вдосконалення. Тому до *подальших напрямів досліджень* відносимо такі:

- 1) постійний аналіз основних засад створення європейського освітнього простору;
- 2) перманентний аналіз тенденцій у запитах сучасного ринку праці до навичок, здатностей і компетентностей молоді;
- 3) ознайомлення майбутніх педагогів з нормативними документами ЄС та України щодо європейського виміру освіти (наприклад, «Ключові компетенції для навчання упродовж життя», програми євроінтеграції тощо);
- 4) подальше вивчення європейського та світового досвіду розвитку в учнів необхідних для успішної життєдіяльності в XXI ст. життєвих навичок;
- 5) постійний моніторинг програм ЄС і пропозицій МОН України щодо їх використання в українських закладах освіти;
- 6) аналіз програм з розвитку життєвих навичок молоді, які пропонують різні неурядові організації, та визначення доцільності їх використання в підготовці майбутніх педагогів;
- 7) розроблення методичних матеріалів щодо розвитку в учнів життєвих навичок і використання їх у професійній підготовці майбутніх педагогів;
- 8) організація участі майбутніх педагогів у міжнародних проєктах, програмах, конференціях, літніх школах, євроклубах і різних загальноєвропейських заходах;
- 9) формування в майбутніх педагогів готовності до позитивного сприйняття європейських цінностей і виховання в усіх учасників освітнього процесу європейської свідомості на національних і європейських традиціях освіти і культури.

Висновки до п'ятого розділу

Визначені на основі аналізу європейського досвіду компоненти методичної системи підготовки майбутніх учителів початкових класів до формування в учнів життєвих навичок (методолого-технологічний, теоретико-змістовий, особистісно-поведінковий, професійно-діяльнісний) були реалізовані на практиці в кількох педагогічних ЗВО у вигляді спеціально створених організаційно-педагогічних умов (вивчення викладачами і студентами основних концепцій, видів і програм формування життєвих навичок під час стажування в країнах ЄС, участі в міжнародних проєктах і виконання наукових досліджень; імплементація кращих зразків європейського досвіду формування в учнів і студентів життєвих навичок у зміст підготовки майбутніх учителів початкових класів; розвиток у майбутніх учителів початкових класів найбільш важливих життєвих навичок з використанням європейських методик; апробація студентами європейських методик формування життєвих навичок учнів під час педагогічної практики).

Реалізація кожної з вказаних організаційно-педагогічних умов у підготовці майбутніх учителів початкових класів забезпечувала підвищення їхньої готовності до формування в учнів життєвих навичок за відповідними критеріями (ціннісно-мотиваційним, когнітивно-пізнавальним, практично-діяльнісним, оцінювально-рефлексивним).

Одержані числові значення показників готовності майбутніх учителів початкових класів до формування в учнів життєвих навичок дали можливість визначити рівень такої готовності кожного студента з контрольних і експериментальних груп і порівняти розподіл студентів за рівнями у відсотковому відношенні. У КГ такий розподіл показав, що найбільша частка, а саме 43, 0% студентів, мають репродуктивний рівень. У ЕГ найбільша частка – 45,9 % – мають пошуковий рівень і ще 11,8 % досягли творчого рівня готовності до формування в учнів початкових класів життєвих навичок з використанням європейського досвіду.

Такі відмінності між результатами в КГ і ЕГ і їх опрацювання методами математичної статистики дають підстави вважати, що запропонована методична система підготовки майбутніх учителів початкової школи до формування в учнів життєвих навичок з використанням європейського досвіду є ефективною.

Отже, ефективність запропонованої нами методичної системи дає підстави продовжувати подальші теоретичні дослідження та практичні розробки в цьому самому напрямі з метою підготовки не лише вчителів початкових класів до формування в учнів життєвих навичок, а й інших педагогів.

Окремим напрямом дослідження може бути визначення можливостей онлайн платформ і різних цифрових інструментів для розвитку окремих навичок, зокрема: використання онлайн платформ для розвитку критичного мислення, таких як Kahoot, Quizizz, Scratch, які пропонують інтерактивні завдання та ігри, та додатків, що дозволяють учням записувати та аналізувати свої досягнення, наприклад, Seesaw або Google Classroom.

Варто продовжувати дослідження щодо використання проблемно-орієнтованого навчання (Problem-Based Learning, PBL), яке передбачає завдання на вирішення реальних проблем. За такого підходу учням пропонують реальні проблеми або ситуації, які вони повинні вирішити, використовуючи свої знання та навички аналізу, синтезу, оцінювання, комунікації, командної роботи, самоорганізації, лідерства тощо.

Подальшого дослідження потребують також методики, які дозволяють комплексно оцінити та розвивати навички мислення вищого порядку у молодших школярів, сприяючи їхньому інтелектуальному та творчому розвитку.

Матеріали п'ятого розділу представлені в працях автора [103; 108; 109; 111; 112; 115; 134].

ВИСНОВКИ

1. Незважаючи на складні реалії, Україна продовжує дотримуватись курсу євроінтеграції, зокрема й у системі освіти. Основним викликом для українських освітян став пошук методів досягнення європейських стандартів освіти, які передбачають не лише формування системи знань, а й сформованість системи навичок, які забезпечать здобувачам освіти успішне життя в XXI столітті. Європейський класифікатор навичок ESCO (англ. «European Skills, Competences, Qualifications and Occupations») налічує тисячі навичок, що необхідні для успішної життєдіяльності в сучасному суспільстві, і цей перелік постійно розширюється. Аналіз наукової літератури показав, що є різні види найбільш важливих для успішної життєдіяльності в XXI столітті навичок: «тверді навички» (Hard skills), «м'які навички» (Soft skills), «життєві навички» (Life skills), «метанавички» (Metaskills), «цифрові навички» (Digital skills).

У документах ЄС (Commisson staff working document, Accompanying the document Proposal for a council recommendation on Key Competences for Life Long Learning, The European Qualifications Framework, Rethinking Education) саме життєві навички віднесено до ключових для успішної життєдіяльності, а їх формування рекомендовано розпочинати ще з раннього шкільного віку.

В європейських країнах на державному рівні визнано, що учні і вчителі повинні розвивати набори життєвих навичок (емоційно-вольові, інтелектуальні, соціальні, цифрові), які допоможуть долати технологічні й соціальні складнощі XXI століття. Апробовані на практиці європейські програми формування та розвитку життєвих навичок підтвердили свою ефективність. Тому необхідним є вивчення європейського досвіду організації освіти з використанням програм розвитку життєвих навичок учнів і підготовки вчителів початкових класів до формування в учнів життєвих навичок.

2. Найбільш поширеними в педагогічних дослідженнях європейських науковців на концептуальному рівні є: концепції життєвих

навичок; концепції навичок XXI століття, концепції м'яких навичок XXI століття; концепції цифрових навичок XXI століття; концепції метанавичок. Демонструючи свою ефективність, значущість і цінність, життєві навички стали основною частиною багатьох освітніх програм у всьому світі. Наприклад, програми розвитку життєвих навичок «Життєві навички для Європи» (англ. Life Skills for Europe), IPSY (Information + Psychosocial Competence = Protection), «Сприяння стратегіям альтернативного мислення» (англ. Promoting Alternative Thinking Strategies), «Навчання життєвим навичкам» (англ. The Life Skill Training), «Підготовлений і сильний для життя» (англ. Fit and Strong for Life) «Навчання на основі життєвих навичок» (англ. Life Skills-Based Education), «Позитивні життєві навички підлітків» (англ. Positive adolescent life skills), «Соціально-емоційне та етичне навчання» (англ. Learning Social Emotional and Ethical), «Сприяння психічному здоров'ю» (англ. Aussie Optimism: Positive Thinking Skills), «Позитивне ставлення» (англ. Positive attitude) та інші довели свою ефективність у формуванні окремих життєвих навичок. Здійснений аналіз шкільних програм початкової школи у різних європейських країнах показав, що в переважній більшості випадків акцент зроблено на формуванні в учнів життєвих навичок, які пов'язані зі здоровим способом життя; навичок саморегуляції; соціальних навичок, що стосуються позитивної соціальної поведінки; навичок розпізнавання зв'язку між думками, почуттями та поведінкою; навичок міжособистісного спілкування, таких як комунікабельність, самовпевненість, поведінка в групах. Щодо навичок критичного мислення, прийняття рішень і вирішення проблем, які ще називають навичками мислення вищого порядку, то в більшості програм недостатньо реалізовано завдання щодо їх формування та виявлені значно менші позитивні ефекти.

Основними чинниками, що сприяють розвитку життєвих навичок, науковці визначають такі: спеціальні навчальні групові завдання, емоційна підтримка вчителя, позакласна діяльність, взаємодія з учителями та

однолітками, активне спілкування, а також залучення до виконання колективних проєктів високого рівня складності.

3. Аналіз теоретичних і практичних основ формування життєвих навичок дає підстави для висновку, що для підготовки своїх учнів до успішного життя в XXI столітті, вчителі початкової школи також потребують розвитку власних професійних і життєвих навичок і відповідного рівня сформованості готовності до формування життєвих навичок в учнів. Здійснений аналіз наукових досліджень і практики показав, що в багатьох європейських країнах (Велика Британія, Болгарія, Італія, Іспанія, Латвія, Німеччина, Польща, Португалія, Швеція, Фінляндія) уже напрацьовано значний досвід підготовки вчителів початкових класів до розвитку власних життєвих навичок і до формування таких навичок в учнів. З урахуванням європейського досвіду та досліджень українських науковців щодо готовності вчителя до певного виду діяльності, пропонуємо таке визначення: готовність учителя початкових класів до формування в учнів життєвих навичок, необхідних для успішної життєдіяльності в XXI столітті, є складним, системним особистісно-професійним феноменом, що інтегрує ціннісно-мотиваційний, когнітивно-пізнавальний, професійно-діяльнісний, оцінювально-рефлексивний критерії; зумовлює ефективність педагогічної діяльності й професійного розвитку та забезпечує позитивний результат і позитивну динаміку розвитку життєвих навичок у себе та в учнів.

Для визначення рівня сформованості такої готовності використовували числові значення відповідних показників. До показників ціннісно-мотиваційного критерію належать: виражена позитивна мотивація та спрямованість до набуття власних життєвих навичок, що потрібні для успішної життєдіяльності в XXI столітті; переконаність у важливості формування та розвитку життєвих навичок в учнів; бажання докладати максимум зусиль для розвитку в учнів системи необхідних для успішної життєдіяльності в XXI столітті життєвих навичок, ураховуючи кращі зразки європейського досвіду.

До показників когнітивно-пізнавального критерію віднесені знання про види навичок і їхні характеристики; про європейський досвід формування в учнів життєвих навичок; про вплив життєвих навичок на успішність в окремих видах діяльності; про взаємозалежність різних видів навичок і рис характеру; про необхідність інтенсифікації розвитку тих чи інших навичок у конкретних життєвих ситуаціях. На сформованість показників професійно-діяльнісного критерію вказують: наявність лідерських здібностей; власне володіння життєвими навичками (навички емпатії, критичного мислення, емоційної стійкості); володіння технологіями і методиками формування в учнів життєвих навичок. Оцінювально-рефлексивний критерій деталізовано такими показниками: самоефективність, адекватність самооцінки, уміння визначати й оцінювати рівень сформованості життєвих навичок у себе і в учнів.

Для кількісного аналізу, порівняння результатів до і після експерименту та відстеження динаміки в готовності майбутніх учителів початкових класів до формування в учнів життєвих навичок на основі використання європейського досвіду, було запропоновано чотири рівні: інтуїтивний, репродуктивний, пошуковий, творчий.

4. Оскільки підготовка майбутніх учителів початкових класів до формування в учнів життєвих навичок на основі використання європейського досвіду має складну ступінчасту систему впливу: від викладача педагогічного ЗВО до учня початкової школи, то було визначено, обґрунтовано й реалізовано на практиці такі організаційно-педагогічні умови: визначення викладачами і студентами основних концепцій, видів і програм формування життєвих навичок під час стажування в країнах ЄС, участі в міжнародних проєктах і виконання наукових досліджень; імплементація кращих зразків європейського досвіду формування в учнів і студентів життєвих навичок у зміст підготовки майбутніх учителів початкових класів; розвиток у майбутніх учителів початкових класів найбільш важливих життєвих навичок; апробація майбутніми вчителями європейських методик формування життєвих навичок в учнів початкових класів під час педагогічної практики.

Реалізацію цих організаційно-педагогічних умов було здійснено у взаємозв'язку з компонентами методичної системи відповідно до розробленої структурно-функціональної моделі.

5. За результатами досліджень було розроблено методичну систему підготовки майбутніх учителів до впровадження європейського досвіду формування життєвих навичок в учнів початкової школи, яку визначено як сукупність ієрархічно пов'язаних компонентів: цілей підготовки, методологічних підходів, організаційно-педагогічних умов, змісту, технологій, методів, засобів, форм організації освітнього процесу, що утворюють єдину цілісну функціональну структуру, орієнтовану на запит сучасного суспільства – виховання щасливих, успішних, креативних, відповідальних громадян, починаючи з молодшого шкільного віку.

Побудова лабільної, адаптивної до змін, функціональної та результативної методичної системи підготовки вчителів початкових класів до використання європейського досвіду формування життєвих навичок в учнів потребує врахування основних закономірностей її розвитку як складної, нелінійної та відкритої системи. Ураховуючи багатокomпонентний, багаторівневий і міждисциплінарний характер такої підготовки, визначено, схарактеризовано та реалізовано на практиці основні її компоненти: методолого-технологічний, теоретико-змістовий, особистісно-поведінковий, професійно-діяльнісний. Структурно-функціональна модель методичної системи реалізації на практиці визначених організаційно-педагогічних умов щодо вивчення та імплементації європейського досвіду формування в учнів життєвих навичок у професійну підготовку майбутніх учителів початкових класів України містить п'ять блоків: соціально-детермінований, теоретико-методологічний, проєктувально-організаційний, діяльнісно-практичний, критеріально-результативний. Модель відображає етапність упровадження методичної системи підготовки майбутніх учителів до впровадження європейського досвіду формування життєвих навичок в учнів початкової школи: від мети до прогнозованого результату.

6. Визначені на основі аналізу європейського досвіду компоненти методичної системи підготовки майбутніх учителів початкових класів до формування в учнів життєвих навичок були реалізовані на практиці в кількох педагогічних ЗВО у вигляді спеціально створених організаційно-педагогічних умов. Реалізація кожної з вказаних організаційно-педагогічної умови в підготовці майбутніх учителів початкових класів забезпечувала підвищення їхньої готовності до формування в учнів життєвих навичок за відповідними критеріями.

Одержані числові значення показників готовності майбутніх учителів початкових класів до формування в учнів життєвих навичок дали можливість визначити рівень такої готовності кожного студента з контрольних і експериментальних груп і порівняти розподіл студентів за рівнями у відсотковому відношенні. У КГ такий розподіл показав, що найбільша частка, а саме 43,0 % студентів, мають репродуктивний рівень. У ЕГ найбільша частка – 45,9 % – мають пошуковий рівень і ще 11,8 % досягли творчого рівня готовності до формування в учнів початкових класів життєвих навичок з використанням європейського досвіду.

Відмінності між результатами в КГ і ЕГ і їх опрацювання методами математичної статистики дають підстави вважати, що запропонована методична система підготовки майбутніх учителів початкової школи до формування в учнів життєвих навичок з використанням європейського досвіду є ефективною. Отже, ефективність запропонованої нами методичної системи дає підстави продовжувати подальші теоретичні дослідження та практичні розробки в цьому самому напрямі з метою підготовки не лише вчителів початкових класів до формування в учнів життєвих навичок, а й інших педагогів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авшенюк Н. М., Бідюк Н. М. Розвиток порівняльної професійної педагогіки у контексті глобалізаційних та інтеграційних процесів. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*. 2021. 3(2). С. 1–4.
2. Авшенюк Н. Оцінювання професійної діяльності вчителів: зарубіжний контекст, українські ініціативи. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Серія: Педагогічні науки*, 2023. (1). С. 5–12.
3. *Адміністратору школи*. Тренінги з розвитку комунікативності вчителів / уклад.: А. Г. Дербеньова, А. В. Кунцевська. Харків : Вид. група «Основа», 2009. 191 с.
4. Акімова О. В., Нагорняк С. В. Дебати як метод формування критичного та творчого мислення у дітей молодшого шкільного віку. *Вісник науки та освіти*. Серія: Педагогіка. 2023. № 2(8). С. 234–244.
5. Акімова О. В., Сапогов М. В., Мельник А. Б. Категорія творчого розвитку викладача в контексті різних освітніх парадигм. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія: Педагогіка і психологія. 2022. №69. С. 45–52.
6. Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти : збірник матеріалів II Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції (Вінниця, ВДПУ імені Михайла Коцюбинського, 19–20 квітня 2018 р.). Вінниця, 2018. Вип. 7. 326 с.
7. Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти : збірник матеріалів VII Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції (Вінниця, ВДПУ імені Михайла Коцюбинського, 28–29 березня 2023 р.). Вінниця : ТОВ «Меркьюрі Поділля», 2023. Вип. 12. 519 с.

8. Антонюк Н. А. Формування у мабутніх учителів початкової школи діалогічних умінь у процесі професійної підготовки : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Луцьк, 2015. 20 с.
9. Аршава І. Ф. Емоційна стійкість людини та її діагностика : монографія. Д. : Вид-во ДНУ, 2006. 336 с.
10. Атрощенко Т. О. Розвиток культури міжнаціонального спілкування майбутнього вчителя початкових класів : автореф. дис. канд. ... пед. наук : 13.00.04. Київ, 2005. 22 с.
11. Барановська І. Г. Творчий розвиток молодших школярів засобами театральної діяльності. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського* : зб. матеріалів наукової конференції викладачів та студентів інституту педагогіки психології та мистецтв. Серія : Мистецтво. Вінниця : ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 2012. Вип. 3. С. 11–15.
12. Барановська І., Мозгальова Н., Казьмірчук Н. Репетиційний процес як простір для творчої самореалізації та розвитку soft skills студентів та дітей. *Актуальні проблеми дошкільної та початкової освіти в контексті європейських освітніх парадигм*. Вінниця : ФОП Корзун, 2021. С. 16–22.
13. Барановська І. Г., Демченко О. Д., Граб О. Д. Підготовка майбутніх учителів початкових класів до формування soft skills дітей засобами театального мистецтва. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми* : зб. наук. пр. Вінниця, 2022. Вип. 63. С. 78–87.
14. Бахмут Н. Розвитк soft skills здобувачів початкової освіти в умовах інклюзії. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Серія : Педагогічні науки*. 2022. №1. С. 144–152.
15. Баюрко Н., Казьмірчук Н. Екологічна освіта – рушійна сила сталого розвитку: європейський досвід. *Наукові перспективи*. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/nts/article/view/10210/102>

16. Безверхий О. С. Розвиток моральної саморегуляції у молодшому шкільному віці : автореф. дис. ... канд. психол. наук. Київ, 2021. 22 с.

17. Безлюдна Н. В., Дудник Н. В. Особливості підготовки майбутнього вчителя початкової школи до впровадження інклюзивної освіти в умовах дистанційного навчання. *Академічні візії*. 2023. Вип. 20.

18. Безлюдна Н. В., Дудник Н. В. Формування soft skills у майбутніх педагогів як умова реалізації професійного стандарту вчителя. *Психолого-педагогічні проблеми сучасної школи* : зб. наук. пр. 2021. 2(6). С. 137–143.

19. Безпечна і дружня до дитини школа. URL: <http://scfs.multycourse.com.ua/ua/regionstat>

20. Бекірова А. Методологія, теорія та методика формування професійної суб'єктності майбутніх учителів початкових класів : монографія. Житомир, 2019. 412 с.

21. Белкіна-Ковальчук О. В. Формування критичного мислення учнів початкових класів у процесі навчання : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.09. Київ, 2006. 254 с.

22. Бельчева Т. Ф. Формування готовності майбутніх учителів до складання та розв'язування навчально-пізнавальних завдань у початковій школі: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Кіровоград, 2008.

23. Біда О. А. та ін. Формування в учнів початкових класів життєвих навичок: практика європейських країн. *Перспективи та інновації науки* : Серія : Педагогіка. 2024. №10(44). 2024. С.75–84.

24. Бідюк Н., Ратушняк Н. Шведський досвід професійної підготовки вчителів в контексті освітніх реформ в Україні. *Comparative Professional Pedagogy*. 2022. 12(2), С. 45–53.

25. Білик В. Г. Формування готовності до здоров'яформувальної діяльності у початковій школі : автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Київ, 2016. 20 с.

26. Білик Т., Казьмірчук Н. Особливості організації проєктної діяльності молодших школярів на уроках математики. *Наукові записки Вінницького*

державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія : зб. наук. пр. Вінниця : Твори, 2020. Вип. 61. С. 18–23.

27. Блог «5 хвилин на СЕЕН» на порталі «Нова українська школа». URL: <http://bit.ly/blogseelukraine>.

28. Бойченко В. В. Особливості формування педагогічного мислення майбутніх учителів : методологія дизайн-мислення. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 16 : Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики. Київ, 2017. Вип. 29(39). С. 88–92.*

29. Бондар Ю. В. Розвиток творчих умінь молодших школярів з особливими освітніми потребами з використанням інтерактивних технологій. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Педагогіка. Соціальна робота. Ужгород, 2020. Вип. 1(46). С. 18–21.*

30. Бондар Ю. В. Формування творчих умінь в учнів початкової школи з використанням інтерактивних технологій : дис. ... д-ра філософ. / Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. Тернопіль, 2022. 542 с.

31. Борщенко В. В. Формування вчителя початкової школи у процесі професійної підготовки : автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Одеса, 2013. 21 с.

32. Будник О. Б. Теоретичні і методичні засади професійної підготовки вчителів початкових класів до соціально-педагогічної діяльності : дис. д-ра пед. наук: 13.00.04. Житомир, 2015. 552 с.

33. Бурчак С. О. Підготовка майбутніх учителів початкових класів до розвитку пізнавальних інтересів учнів у процесі навчання математики : автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Суми, 2011. 20 с.

34. Ваколя З. М., Попадич Б. Т. Вибір технологій навчання для розвитку soft skills у студентів закладів вищої освіти під час воєнного стану. *Науковий часопис національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.*

Серія 05: Педагогічні науки: реалії та перспективи. Київ, 2023. Вип. 91. С. 42–48.

35. Ваколя Т. І. Формування дослідницької компетентності вчителів початкових класів у процесі професійної підготовки : автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Херсон, 2014. 20 с.

36. Варій М. Й. Загальна психологія : навч. посіб. 2-е вид., випр. і доп. Київ : Центр учб. літ., 2007. 968 с.

37. Варяниця Л. О. Технологія дизайн-мислення у підготовці майбутніх фахівців. *Підготовка фахівців дошкільної та початкової освіти в умовах освітніх інновацій* : зб. наук. робіт учасників Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Старобільськ, Україна, 7 квітня 2020 р.). Старобільськ : ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», 2020. С. 21–26.

38. Васютіна Т., Чижевська Ю. Формування «м'яких» навичок (soft skills) у дітей 6-7 років засобом театралізованих вправ. *Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти* : матеріали V Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, м. Вінниця, 22-23 квітня, 2021. Вінниця : ТОВ «Меркьюрі-Поділля, 2021. Вип.10. С. 449–450.

39. Вебсторінка СЕЕН в Україні. URL: <https://cutt.ly/6WsciBZ>.

40. Вибрані матеріали міжнародної програми з формування м'яких навичок СЕЕН / за заг. ред. О. Елькіна, О. Масалітіної, Я. Фюрста. Харків : Дім реклами, 2019. 60 с. URL: <http://bit.ly/seelukraine>.

41. Відео про СЕЕН. URL: <http://bit.ly/videosseelukraine>.

42. Візнюк І. М. та ін. Використання штучного інтелекту в освіті. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми* : зб. наук. пр. 2021. Вип. 59. С. 35–44.

43. Вознюк О. В. Розвиток вітчизняної педагогічної думки: синергетичний підхід : монографія /за ред. проф. П. Ю. Сауха. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. 184 с.

44. Вознюк О. В. Синергетичний підхід до професійно-педагогічної підготовки творчого вчителя. *Професійна педагогічна освіта: акме-синергетичний підхід* : монографія /за ред.О. А. Дубасенюк. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. С. 280–300.

45. Вознюк О. В. Педагогічна синергетика: генеза, теорія і практика : монографія. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. 811 с.

46. Воловик П. М. Теорія імовірностей і математична статистика в педагогіці / НАПН України, Ін-т пед. освіти і освіти дорослих ; за ред. В. Є. Береки. Хмельницький, 2010. 250 с.

47. Волошина О. В. Роль моральних відносин між учителем і учнями в навчально-виховному процесі. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія: Педагогіка і психологія. 2014. Вип. 41. С. 66–70.

48. Волошина О. В. Соціокультурний компонент підготовки вчителів початкової школи у Великій Британії : автореф. дис. ... канд.пед.наук : 13.00.01. Київ, 2007. 22 с.

49. Воронцова Т. В. та ін. Вчимося жити разом: програма розвитку соціальних навичок учнів основної та старшої школи у курсі «Основи здоров'я». Київ : Алатон, 2017. 32 с.

50. Воронцова Т. В. та ін. Нова українська школа: методика навчання інтегрованого курсу «Я досліджую світ» у 1–2 класах закладів загальної середньої освіти на засадах компетентнісного підходу : навч.-метод. посіб. Київ : Алатон, 2019. 128 с.

51. Воронцова Т. В. та ін. Посібник для вчителя з розвитку соціальних навичок у курсі «Основи здоров'я» (основна і старша школа). Київ : Алатон, 2017. 376 с.

52. Воронцова Т. В., Пономаренко В. С. Ключові компетентності та ключові життєві навички в контексті викликів сучасного світу. *Матеріали II Міжнародного симпозіуму освіта і здоров'я підрастаючого покоління, 24–26 квітня 2018 р.* С. 13–18.

53. Воронцова Т. В. та ін. Принципи освіти на основі розвитку життєвих навичок у курсі «Я досліджую світ». Київ : Видавництво «Алатон», 2018. 33 с.

54. Воронюк І. В. Психологічні особливості реалізації творчого потенціалу молодших школярів : дис. ... канд. психол. наук / Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Київ, 2003. 256 с.

55. Воропай Н. А. Формування у вчителів початкових класів самоосвітньої компетентності засобами інформаційно-комунікаційних технологій : автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Херсон, 2011. 20 с.

56. Вчимося жити разом. Курс підготовки вчителів. URL: <http://lt.multycourse.com.ua/ua/page/19/106#1>

57. Вчителі за демократію і партнерство. URL: https://youcontrol.com.ua/catalog/company_details/26196331/

58. Гаврило Л. М., Гаврило О. І. Підготовка вчителя початкової школи в Німеччині. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2014. № 9. С. 133–140.

59. Галузяк В. М. Розвиток діалектичного мислення майбутніх учителів. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: педагогіка і психологія*. 2020. Вип. 64. С. 47–57.

60. Галузяк В., Макодай І., Манжос Е. Компаративний аналіз професійних стандартів учителя в Україні та за кордоном. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія*. Вінниця, 2023. Вип.71. С. 97–102.

61. Галузяк М., Холковська І. Педагогічна діагностика : курс лекцій. Вінниця : ТОВ «НІЛАН ЛТД», 2015. 155 с.

62. Гарапко В. І. Інформаційні технології в системі підготовки вчителів початкової школи у Великій Британії : автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Переяслав-Хмельницький, 2014. 19 с.

63. Глотов Б. Б. *Цивілізаційний підхід до аналізу сучасного історичного процесу. Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2010. (54). С. 3–7.

64. Глузман Н. А. Формування узагальнених прийомів розумової діяльності в майбутніх учителів початкових класів у процесі вивчення дисциплін математичного циклу : автореф. дис. .. канд. пед. наук: 13.00.02. Київ, 2003. 19 с.

65. Гончарова О. К. Соціальні навички учнів початкової школи як предмет педагогічного дослідження. *Академічні студії. Серія: Педагогіка*, 2022. Вип. 1. С. 103–108.

66. Гостини у Мельпомени : зб. театралізованих заходів / укл. О. Жовнич, І. Барановська, Н. Казьмірчук, І. Стахова, В. Подорожний. Вінниця : ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 2023. 85 с.

67. Григораш Д. Проєктні технології формування соціальної компетентності учнів початкової школи. *Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти* : зб. матеріалів VII Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції. 2023. Вип. 12. С. 178.

68. Громадська організація «EdCamp Ukraine». URL: <https://edway.in.ua/uk/spk/42/detail/>

69. Громов Є. В., Коломієць А. М., Гордієнко Ю. А., Жовнич О. В. Досвід польських освітян щодо мотивації студентів до вивчення іноземних мов засобами дистанційного навчання в умовах пандемічних обмежень. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. 2021. №60. С. 375–387.

70. Грошовенко О., Жовнич О., Коваль Т. Використання технології проблемного навчання на уроках інтегрованого курсу «Я досліджую світ». *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в*

підготовці фахівців : методологія, теорія, досвід, проблеми. 2022. Вип. 63. С. 87–95.

71. Губа О. А. Соціально-педагогічні умови формування комунікативних якостей молодших школярів в аматорському театральному колективі : автореф. дис. ... канд. ... пед. наук / КНУКМ. Київ, 2008. 294 с.

72. Губарева Д. В. Формування основ соціальної компетентності у молодших школярів засобами проєктної діяльності : дис. ... д-ра філософ.: 011 – Освітні, педагогічні науки / Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Київ, 2021. 355 с.

73. Гуревич Р. С., Бровчак Л. С., Холковська І. Л. Формування якості лідерства майбутніх учителів засобами студентського самоврядування. *Теорія і практика управління соціальними системами.* Харків : НТУ «ХП», 2019. №1. С. 88–101.

74. Гуревич Р. С., Лазаренко Н. І., Жовнич О. В. Цифровізація сучасної освіти : виклики, можливості, напрями, ризики. *Цифрова компетентність сучасного вчителя Нової української школи. (Подолання викликів у період карантину, спричиненого COVID-19)* : зб. матеріалів всеукр. науково-практ. семінару (Київ, Інститут інформаційних технологій і засобів навчання НАПН України, 2 березня 2021). Київ, 2021. С. 43–47.

75. Гоулман Д. Емоційний інтелект. Київ : Vivat, 2018. 512 с.

76. Дабіжа Л. П., Дабіжа К. Л., Комарівська Н. О. Використання арт-технологій в роботі з дітьми з особливим освітніми потребами. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми.* Вінниця, 2021. Вип. 64. С. 64–70.

77. Давидюк М. О., Подуфалов А. І. Дидактичні прийоми формування культури розумової праці молодших школярів. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми.* 2019. Вип. 54. С. 14–18.

78. Дарман Пітер. Підручник виживання в екстремальних ситуаціях. Досвід спеціальних підрозділів світу. Київ : Вид. дім «СКІФ», 2023. 356 с.
79. Демченко О. П., Казьмірчук Н. С., Жовнич О. В., Стахова І. А. Підготовка студентів до використання театралізованої діяльності для розвитку у дітей soft skills: європейський контекст. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців : методологія, теорія, досвід, проблеми*. 2022. Вип. 64, С. 181–192.
80. Демченко О. П., Драбинюк С. Ю. Формування емоційної культури молодших школярів засобами театрального мистецтва в інклюзивному освітньому просторі. *Молодий вчений*. 2022. № 12 (112). С. 65–71.
81. Демченко О. Підготовка майбутніх педагогів до використання театральної діяльності в роботі з дітьми з особливими освітніми потребами: європейський контекст. *Інклюзивна освіта як індивідуальна траєкторія особистісного зростання дитини з особливими освітніми потребами*. 2020. Вип. 3. С. 261–267.
82. Демченко О., Вацьо М. Розвиток креативної компетентності майбутніх учителів початкових класів у контексті євроінтеграційного вектора розвитку вищої педагогічної освіти. *Acta Paedagogica Volynienses*. 2021. №4. С. 64–73.
83. Демченко О., Казьмірчук Н., Стахова І. Розвиток soft skills майбутніх учителів початкових класів як засіб акмеологічного зростання. *Professional Pedagogics*. 2022. №1(24). С.91–101.
84. Державний стандарт початкової освіти: Постанова КМУ від 21.02.2018 р. № 87. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF>
85. Джурило А., Глушко О., Шпарик О. Інноваційні підходи до формування та розвитку м'яких навиків учнів середньої школи в контексті інтеграції України до європейського освітнього простору. *Education: Modern Discourses*. 2021. №4. С. 12–20.
86. Дзюбенко А. І., Поворознюк С. В. Розвиток Soft Skills на уроках математики засобами проблемного навчання. *Актуальні проблеми формування*

творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти : зб.матеріалів V міжнар. наук.-практ. конф. (Вінниця, ВДПУ, 22–23 квітня 2021 р.). Вінниця, 2021. Вип. 10. С. 476–478.

87. Длугунович Н. А. Soft skills як необхідна складова підготовки ІТ фахівців. *Вісник Хмельницького національного університету. Серія: Технічні науки*. 2014. № 6. С. 239–242.

88. Дметерко Н. В., Іваненко Б. Б., Харенко С. Г. До питання про рефлексивну активність суб'єкта. *Проблеми загальної та педагогічної психології* : зб. наук. пр. Інституту психології ім. Костюка АПН України. Київ, 2004. Т.6. Вип. 6. С. 93–96.

89. Дмитрієва С. М. та ін. Особистість: практичні засади вивчення : навч.-метод. посіб. Житомир, 2011. 378 с.

90. Довбенко С. Ю. Формування діалогічної культури вчителів початкової школи : автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Херсон, 2014. 20 с.

91. Долинський Б. Т. Методологія здоров'язберігаючої діяльності майбутнього вчителя початкової школи : монографія. Одеса : Південноукр. держ. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського, 2010. 266 с.

92. Долинський Б. Т. Теоретико-методичні засади підготовки майбутніх учителів до формування здоров'язбережувальних навичок і вмінь у молодших школярів у навчально-виховній діяльності : автореф дис. ... д-ра пед. наук: спец. 13.00.04 / Південноукраїнський НПУ ім. Ушинського. Одеса, 2011. 44 с.

93. Досвід, якого краще не мати: важливі навички виживання під час війни. URL: <https://www.unian.ua/society/dosvid-yakogo-krashche-ne-mati-vazhlivi-navichki-vizhivannya-pid-chas-viyni-12080424.html> Енциклопедія освіти. Київ : Юрінком-Інтер, 2021. 1144 с.

94. Дослідження соціально-емоційних навичок учнів: відповіді організаторів. URL: <https://sqe.gov.ua/doslidzhennya-socialno-emociynikh-nav/>

95. Драбинюк С. Ляльковий театр як шлях соціальної адаптації для дітей з особливими освітніми потребами у контексті досвіду ЄС. «Інклюзивне

освітнє середовище: проблеми, перспективи, кращі практики». XXII Міжнародна наук.-практ. конф. (30 листопада–1 грудня 2022 р.). Київ, 2022. С. 236–238.

96. Драбинюк С. Ю., Іщенко К. В., Храмцова Р. В. Формування у молодших школярів soft skills як умови їх успішної життєдіяльності. Innovative trends of science and practice, tasks and ways to solve them. *Proceedings of the XVI International Scientific and Practical Conference Athens, Greece April 26-29, 2022*. С. 459–466.

97. Дроздова Ю. В., Дубініна О. В. Концептуальні підходи до визначення Soft Skills у сучасних освітніх та професійних моделях. *Soft skills – невід’ємні аспекти формування конкурентоспроможності студентів у XXI столітті*. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2020. С. 31–36.

98. Євтодюк А. В. Синергетичні засади моделювання освітніх систем: автореф. дис. ... канд. філософ. наук: 09.00.03. Київ, 2002. 20 с.

99. Жигайло О., Петровська К. Професійна самоефективність вчителя початкових класів в умовах Нової української школи. 2023. вип. 2(41), С. 261–274.

100. Жлудько В. М. Дизайн-діяльність як засіб удосконалення фахової підготовки вчителів початкових класів. *Вісник ХДАДМ*. 2011. № 4. С. 7.

101. Жовнич О. В. Види та характеристики життєвих навичок для успішної життєдіяльності в XXI столітті. *Матеріали III Міжнародної науково-практичної інтернет-конф. «Importance of Soft Skills for Life and Scientific Success» (7-8 березня 2024 р.)*. Дніпро. 2024. С. 45–48.

102. Жовнич О. В. Визначальна роль навчальної гри як ефективного засобу вивчення іноземної мови молодшими школярами. *Актуальні проблеми філології та методики викладання іноземних мов у сучасному мультилінгвальному просторі* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 20 листопада. 2019 р. Вінниця : ВДПУ, 2019. С. 28–30.

103. Жовнич О. В. Діагностичні вимірювання життєвих навичок учнів початкової школи: аналіз європейського досвіду. *Наукові інновації та передові технології*. 2024. № 7(35). С. 810–816.

104. Жовнич О. В. Інтеграція лідерських компетенцій у навчальний процес початкової школи. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2024. № 7(25). С. 655–663.

105. Жовнич О. В. Нові виклики для системи освіти в епоху цифрової трансформації суспільства. *Сучасні освітні технології в цифровій реальності* : монографія. 2024. С. 393–422.

106. Жовнич О. В. Соціальна відповідальність педагога за формування в учнів навичок ХХІ століття. *Соціальна відповідальність людства в контексті аксіологічних трансформацій* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. 20 вересня 2023 р. Одеса : КЗВО «Одеська академія неперервної освіти Одеської обласної ради», 2023. С. 32–35.

107. Жовнич О. В. Соціально педагогічні умови модернізації початкової освіти: виклики та перспективи. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2024. № 4 (138).

108. Жовнич О. В. Сучасні тенденції євроінтеграції початкової школи. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2024. № 3 (137).

109. Жовнич О. В., Дученко А. В. Модернізація початкової освіти шляхом запровадження програм академічної мобільності як фактор розвитку soft skills. *Педагогічна Академія: наукові записки*. 2024. № 7.

110. Жовнич О. В., Киливник В. В. Євроінтеграція початкової школи: нові горизонти сучасної освіти. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2024. № 1–2. С. 135–136.

111. Жовнич О. В., Мотрук В. Г. Європейський досвід у формуванні стресостійкості учнів початкових класів. *Наукові інновації та передові технології*. 2024. № 8(36). С. 1166–1173.

112. Жовнич О. В., Стахова І. А. Діагностика розвитку soft skills дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. *Актуальні питання гуманітарних*

наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького педагогічного університету імені Івана Франка. 2022. Вип. 5. Т. 1. С. 76–79.

113. Жовнич О. В., Шевченко Л. С. Організаційно-методичні умови формування професійної мобільності майбутніх учителів. *Рідна школа*. 2019. № 1. С. 28–33.

114. Жовнич О. Застосування інноваційних інтернет-технологій в процесі підготовки майбутніх учителів до іншомовного спілкування. *Навчання професійно орієнтованого іншомовного спілкування майбутніх учителів* : монографія. Вінниця, 2019. С. 187–202.

115. Жовнич О. Методичні рекомендації вчителям щодо розвитку life skills учнів початкових класів. Вінниця : ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 2024. 78 с.

116. Жовнич О. Пріоритети професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів: аналіз європейського досвіду. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. 2023. Вип. 68. С. 50–60.

117. Жовнич О. Система актуальних професійних і життєвих навичок вчителя початкових класів. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. 2023. Вип. 70. С. 106–114.

118. Жовнич О. Формування життєвих навичок в учнів початкової школи в контексті європейського досвіду. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2023. № 10 (134). С. 397–404.

119. Жовнич О., Стахова І. Європейський досвід реалізації театралізованої діяльності у підготовці майбутніх учителів початкової школи. *Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти* : зб. матеріалів VI Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції (Вінниця, ВДПУ імені Михайла Коцюбинського, 6–7 липня 2022 р.). Вінниця : ТОВ «Меркьюрі-Поділля, 2022. Вип. 11. С. 477–480.

120. Жовнич О., Стахова І. Підготовка майбутніх учителів до використання театралізованої діяльності у процесі навчання англійської мови молодших школярів. *Актуальні питання гуманітарних наук* : міжвузівський зб. наук. пр. молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. 2022. Вип. 55. Т. 1. С. 282–287.

121. Жовнич О., Стахова І. Розвиток SOFT SKILLS педагога : практикум вибіркової дисципліни для студентів ступеня вищої освіти бакалавра. Вінниця, 2024. 79 с.

122. Закон України «Про вищу освіту». Відомості Верховної Ради (ВВР). 2014. № 37–38. С. 2004.

123. Залібовська-Ільніцька З. В. Підготовка майбутніх учителів до формування комунікативної компетентності молодших школярів : автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Житомир. держ. ун-т ім. І.Франка. Житомир, 2009. 20 с.

124. Застосування професійного стандарту за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)» : звіт за результатами дослідження / Софій Н., Новик І., Стягунова О., Венгловська О., Борисенко Ю., Порфірян І.; за заг.ред. Н. Софій. УІРО. 2024. 54 с.

125. Збірник прикладів занять з питань освіти для демократичного громадянства та освіти в галузі прав людини. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/713993/>.

126. Зелінська К. О. Розвиток комунікативних умінь дітей молодшого шкільного віку з інтелектуальними вадами: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.03 / Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Київ, 2014. 224 с.

127. Іванець Н. В. Формування мультикультурної компетентності учнів в освітньому середовищі початкової школи : дис. ... канд. пед. наук: спец.:

13.00.07 – теорія і методика виховання / Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського. Вінниця, 2020. 270 с.

128. Івлієва О. М. Критеріально-орієнтоване тестування в системі формування професійної готовності вчителя початкових класів : автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти». Одеса, 2001. 20 с.

129. Ігнатова О., Жовнич О. Використання практико-дослідницького проєкту у професійній підготовці майбутніх вчителів німецької мови засобом саморефлексії. *Молодь і ринок*. 2021. № 5(191). С. 114–119.

130. Ізотова Л. В. Підготовка майбутніх учителів початкових класів до розвитку творчих можливостей молодших школярів у процесі навчання математики : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Запоріжжя, 2004. 236 с.

131. Імбер В. І. Психологічні передумови формування творчості в молодшому шкільному віці. *Наукові записки*. Серія: Психологія : зб. матеріалів звітної науковопрактичної конференції викладачів і студентів. Вип. 4. Вінниця, 2013. С. 14–16.

132. Імбер В., Олійник Н. Педагогічні умови розвитку креативності молодших школярів на уроках математики засобами дидактичних ігор. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2022. № 9–10.

133. Іщенко К. Використання театралізованих ігор для розвитку soft skills учнів початкової школи. *Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти* : зб. матеріалів VII Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції. 2023. Вип. 12. С. 363.

134. Казьмірчук Н. С., Жовнич О. В., Стахова І. А. Театр природи як засіб формування soft skills в учнів початкових класів. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія : Педагогіка і психологія. 2020. С. 23–30.

135. Калініченко Л. М. Формування творчого мислення учнів початкової школи у вітчизняній педагогічній думці (друга половина 20–поч. 21 століття) : автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. 2019.

136. Калько Р. М. Формування соціокультурного досвіду молодших школярів засобами театральної педагогіки : дис. ... канд. пед. наук / Державний заклад «Луганський національний університет ім. Тараса Шевченка». Луганськ, 2012. 240 с.

137. Кампов С. П. Формування самостійності вчителів початкових класів у процесі вивчення фахових дисциплін : автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Харків, 2015. 20 с.

138. Каплінський В. В. Збагачення творчого потенціалу майбутнього вчителя засобами аналізу та розв'язання проблемно-педагогічних ситуацій. *Наукові записки ВДПУ ім. М. Коцюбинського*. Серія : Педагогіка і психологія. 2022. Вип.70. С. 67–73.

139. Каплінський В. В., Фрицюк В. А. Творчий підхід до розв'язання педагогічних ситуацій в інноваційному освітньому просторі вищої школи. *Наукові інновації та передові технології*. Серія : Педагогіка. 2023. № 3(17). С. 345–358.

140. Карук І. В. Екологічна освіта та виховання дошкільників як пріоритетний напрям розвитку культури європейського суспільства. *Наука і техніка сьогодні*. Серія:«Педагогіка», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Фізико-математичні науки», Серія «Техніка». 2023. № 9(23). С. 321–328. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/nts/article/view/5610>

141. Киливник А. М. Використання спеціалізованого словника в процесі самостійної роботи для формування навичок самоорганізації майбутніх учителів початкових класів. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. 2011. Вип. 27. С. 314–318.

142. Килівник А. М. Формування культури самоорганізації майбутніх учителів початкових класів у процесі професійної підготовки : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Хмельницький, 2015. 277 с.

143. Кипиченко Н. С. Формування комунікативної компетентності вчителів початкової школи у процесі педагогічної практики : автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Київ, 2016. 20 с.

144. Кириленко В. Г. Особливості розумового розвитку молодших школярів залежно від мотивації учіння: дис. канд. наук: 19.00.07, 2008. 248 с.

145. Кириленко Т. С. Аналіз емоційного світу особистості: теоретичні положення, прояви та методичні прийоми. *Психологія. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціологія. Психологія. Педагогіка*. 2007. № 27. 28. С. 30–32.

146. Кізім С. та ін. Формування цифрового етикету як складова професійної успішності майбутніх педагогів: європейський вимір. *Наукові записки ВДПУ імені Михайла Коцюбинського*. Серія : педагогіка і психологія. 2023. Вип. 76. С.65–71.

147. Кіт Г. Фахове зростання вчителя початкових класів: організаційно-педагогічний супровід. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія: Педагогіка і психологія. 2023. Вип.71. С. 54–61.

148. Клименко Т. І. Розвиток soft skills у процесі навчання іноземній мові. *Soft skills – невід’ємні аспекти формування конкурентоспроможності студентів у XXI столітті*. 2020. С. 40–43.

149. Коваленко В. В. Використання web-орієнтованих і мультимедійних технологій у формуванні соціальної компетентності молодших школярів : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.10. Київ, 2018. 286 с.

150. Коваль К. О. Розвиток «soft skills» у студентів – один з важливих чинників працевлаштування. *Вісник Вінницького політехнічного інституту*. 2015. № 2. С. 162–167.

151. Коваль Л. В. Система професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи до застосування загальнонавчальних технологій : автореф. дис. ... д-ра пед. наук: спец. 13.00.04 / Ін-т педагогіки. Київ, 2010. 44 с.

152. Ковальова О. Проблема визначення поняття «соціальний інтелект» у психологічній науці. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. 2015. № 10(41). С. 10–14.

153. Колмикова О. Формування соціальної компетентності учнів початкової школи у позаурочний час. *Таврійський вісник освіти*. 2016. № 3 (55). С. 89–94.

154. Коломієць А. М. та ін. Актуалізація навичок педагога, що необхідні для організації освітнього процесу в умовах надзвичайних ситуацій. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. 2022. № 65. С. 147–155.

155. Коломієць А. М., Демченко О. П., Жовнич О. В., Колеснік К. А. Значення групової діяльності під час дитячого експериментування. *Наука і техніка сьогодні*. 2022. № 11 (11). С. 138–149.

156. Коломієць А. М., Жовнич О. В. Закордонний досвід розвитку життєвих навичок в учнів початкових класів. *Модернізація змісту освіти у підготовці майбутніх професійно-педагогічних фахівців* : матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. 21 квітня 2023 р. Кривий Ріг : КДПУ, 2023. С. 278–282.

157. Коломієць А. М., Жовнич О. В. Можливості штучного інтелекту як інноваційної педагогічної технології. *Освіта для цифрової трансформації суспільства : монографія*. 2024. У 2 т. Т. 1. С. 260–271.

158. Коломієць А. М., Жовнич О. В. Нові вимоги стейкхолдерів до підготовки педагогів у вимірах сучасності. *Інтеграція в європейський освітній простір: діалог зі стейкхолдерами* : колективна монографія. Вінниця : ТОВ «Друк», 2022. 300 с.

159. Коломієць А. М., Жовнич О. В., Коломієць Д. І., Івашкевич Є. М. Актуалізація навичок педагога, що необхідні для організації освітнього

процесу в умовах надзвичайних ситуацій. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. 2022. Вип. 65. С. 147–155.

160. Коломієць А. М., Жовнич О. В., Коломієць О. О. Світоглядно-гуманітарні виміри нової філософії педагогічної освіти. *Філософія культурно-мистецької освіти* : матеріали Всеукраїнської наукової конференції. Київ, 2022. С. 84–88.

161. Коломієць А. М., Лазаренко Н. І. Сучасні методологічні підходи в організації вищої педагогічної освіти. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського*. Серія: Педагогіка. Одеса : ПНПУ, 2016. Вип. 3(110). С. 47–52.

162. Коломієць А., Демченко О., Жовнич О., Колеснік К. Значення групової діяльності під час дитячого експериментування. *Наука і техніка сьогодні*. 2022. № 11. С. 138–149.

163. Коломієць А., Жовнич О., Коломієць Т. Формування готовності педагогів до організації дистанційного навчання в умовах карантину. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія: педагогіка і психологія. 2022. Вип. 69. С. 63–72.

164. Коломієць А., Коломієць Д. Розвиток у магістрантів навичок аналізу, синтезу та структурування наукової інформації. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. 2015. Вип 43. С. 311–315.

165. Коломієць А., Кушнір О. Використання штучного інтелекту в освітній та науковій діяльності: можливості та виклики. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми* : зб. наук. пр. 2023. Вип.70. С. 45–57.

166. Коломієць А., Литвин А., Жовнич О., Тертична Т. Формування навичок емоційної стійкості учасників освітнього процесу в умовах надзвичайних ситуацій. *Наукові записки ВДПУ імені Михайла Коцюбинського*. Серія: педагогіка і психологія. 2023. Вип. 76. С. 79–85.

167. Коломієць С. В. Синергетичний підхід до системи вищої освіти в умовах інформаційного суспільства. *Вісник Черкаського університету*. Серія: Педагогічні науки. 2009. Вип. 149. С. 138–141.

168. Комарівська Н. Розвиток творчих здібностей дітей молодшого шкільного віку засобами літературної загадки. *Актуальні проблеми дошкільної та початкової освіти в контексті європейських освітніх стратегій* : зб. матеріалів науково-практичної конференції. Вінниця : ТОВ «Нілан ЛТД», 2014. Вип. 3. С. 229–233.

169. Комарівська Н., Любчак Л., Дабіжа Л. Культура мовлення і спілкування як складові фахової підготовки майбутніх учителів початкової школи. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія: Педагогіка і психологія. 2023. Вип. 73. С. 63–68.

170. Комарчук А. Використання педагогіки театру у роботі з молодшими школярами на основі досвіду Республіки Польщі. *Актуальні проблеми мистецької підготовки майбутнього вчителя (IX школа методичного досвіду)* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю. Вінниця, 2022. С. 172–177.

171. Комарчук А. Розвиток soft skills молодших школярів на основі досвіду інтернаціональної школи в Хельсінкі (Фінляндія). *Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти* : зб. матеріалів VII Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції. 2023. Вип. 12. С. 366.

172. Концепція навчання здорового способу життя на засадах розвитку навичок / авт.-упоряд. Марі-Ноель Бело. Київ : Генеза, 2005. 80 с.

173. Концепція нової української школи : Рішення колегії Міністерства освіти і науки України від 27.10.2016 р.сурс. URL: <https://cutt.ly/ofPzKoJ>

174. Коробко С. Л., Коробко О. І. Робота психолога з молодшими школярами : метод. посіб. Київ : Літера ЛТД, 2008. С. 64–66.

175. Короткова Ю. М. Професійна підготовка вчителя початкових класів у сучасній Греції : автореф. дис. ... канд. пед. Наук : 13.00.01. Харків, 2008. 20 с.

176. Котелянець Ю. С. Формування толерантності вчителів початкових класів у процесі професійної підготовки : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Кіровоград, 2015. 20 с.

177. Коткова В. В. Формування інформатичних компетентностей вчителів початкових класів у квазіпрофесійній діяльності : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Херсон, 2012. 20 с.

178. Котун К. В. Педагогічна освіта Фінляндії у контексті європейського виміру : метод. рекомендації. Київ : Вид. Ін-ту обдарованої дитини, 2014. 60 с.

179. Котун К. В. Професійна підготовка вчителів початкової школи в університетах Фінляндії : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Київ, 2015. 22 с.

180. Кравченко-Дзондза О.Е. Формування комунікативної компетентності вчителів початкових класів у процесі фахової підготовки : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Київ, 2015. 20 с.

181. Красюк Л. Формування готовності майбутніх учителів початкових класів до педагогічної діяльності: теоретичний аспект. *Гуманітарний вісник* : зб. наук. пр. Переяслав-Хмельницький, 2013. Вип. 28. С. 157–160.

182. Кремень В. Синергетична модель розвитку освіти як відповідь на виклики сьогодення. *Рідна школа*. 2010. № 6. С. 3–6.

183. Кремень В. Г., Ільїн В. В. Синергетика в освіті: контекст людиноцентризму : монографія. Київ : Педагогічна думка, 2012. 368 с.

184. Кремень В. Педагогічна синергетика: понятійно-категоріальний синтез. *Теорія і практика управління соціальними системами*. 2013. № 3. С. 3–19.

185. Кристопчук Т. Є. Педагогічна освіта в Республіці Польща: структура та зміст. *Неперервна професійна освіта за кордоном*. 2013. Ч. 5. С. 127–134.

186. Кристопчук Т. Є. Тенденції розвитку педагогічної освіти в країнах Європейського Союзу : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : спец. 13.00.04 – теорія та методика професійної освіти. Київ, 2014. 40 с.

187. Кузьменко Г. Розвиток системи підготовки вчителів у Іспанії. *Порівняльно-педагогічні студії*. 2014. № 4(22). С. 70–76.

188. Кучай О. В. Теоретичні і методичні засади підготовки вчителів початкових класів у вищих навчальних закладах Польщі : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04. Київ, 2016. 40 с.

189. Кушнір В. А. Системний аналіз педагогічного процесу: методологічний аспект. Кіровоград : Вид. центр КДПУ, 2001. 348 с.

190. Лазаренко Н. І. Нові вимоги до професіоналізму вчителя в умовах євроінтеграції. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія : Педагогіка і психологія : зб. наук. праць. Вінниця : ТОВ «Нілан ЛТД», 2018. № 54. С. 100–106.

191. Лазаренко Н. І. Тенденції професійної підготовки вчителів у педагогічних університетах України в умовах євроінтеграції : дис. ... д-ра пед. наук : спец. 13.00.04 – Теорія і методика професійної освіти / Інститут педагогічної освіти та освіти дорослих імені Івана Зязюна, НАПН України. Київ, 2020. 571 с.

192. Лазаренко Н. І., Коломієць А. М., Жовнич О. В. Модернізація змісту педагогічної освіти в умовах надзвичайних ситуацій. *Виклики сучасної освіти, зумовлені екстремальними умовами функціонування* : міжнародна науково-практична конференція (м. Берегове, 30–31 березня 2023 р.) : зб. наук. пр. Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II. Берегове, 2023. С. 419.

193. Лазаренко Н. І., Пилипенко Я. Р. Структура інклюзивної компетентності майбутніх учителів-волонтерів. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. 2022. Вип. 64. С. 233–244.

194. Лазаренко Н., Коломієць А., Громов Є. Науковий туризм як інструмент професійного розвитку дорослих. *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи*. 2019. 1(15). С. 39–55.

195. Лазаренко Н. І. Професійна підготовка вчителів у педагогічних університетах України в умовах євроінтеграції : монографія. Вінниця : ТОВ «Друк», 2019. 389 с.

196. Лещенко О. Метанавички XXI століття: без чого зараз не вижити. URL: <https://biz.nv.ua/ukr/experts/yak-rozvinuti-navichki-bez-yakih-ne-vizhiti-ubiznesiporadi-psihologa-ostanni-novini-50206957.html>

197. Лист МОН № 1/9-362 від 16.07.21 року «Деякі питання організації виховного процесу у 2021/2022 н. р. щодо формування в дітей та учнівської молоді ціннісних життєвих навичок». URL: https://ru.osvita.ua/legislation/Ser_osv/83135/#google_vignette

198. Литвиненко О. Г. Формування соціальної активності молодших школярів у позааурочній виховній діяльності : дис. ... канд. пед. Наук / Київський університет імені Бориса Грінченка. Київ, 2021. 229 с.

199. Литвиненко С. А. Теоретико-методичні засади підготовки майбутніх учителів початкових класів до соціально-педагогічної діяльності : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти». Київ, 2005. 44 с.

200. Лозова В., Троцько Г. В. Теоретичні основи виховання і навчання : навч. посіб. Харків : НТУ «ХП», 2002. 198 с.

201. Локшина О. Зміст шкільної освіти в країнах Європейського Союзу: теорія і практика (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.) : монографія. Київ : Богданова А. М., 2009. 404 с.

202. Лузік Е. В. Системно-синергетичний підхід до проектування самостійнопізнавальної діяльності студентів у вищих навчальних закладах. Модернізація вищої освіти в Україні і світі: десять років наукового пошуку : колективна монографія. Харків : НУА, 2009. С. 76–90.

203. Лук'янченко О. М., Васютіна Т. М., Кондратюк О. М. Психолого-педагогічні аспекти формування «soft skills» у молодших школярів в процесі гри. *Pedagogy and psychology in the modern world: interaction vectors* : International scientific and practical conference, May 28–29 2021. Wloclawek : «Baltija Publishing», 2021. P. 23–27.

204. Лук'янова Л. Соціально-професійний статус сучасного вчителя у контексті його професійного і особистісного розвитку. *Development of Modern Art and Pedagogical Education: National and European Context* : collective monograph. 2023. С. 16–40.

205. Лук'янова Л. Б. Стратегії розвитку закладів загальної середньої освіти у національному та європейському вимірах. *Імідж сучасного педагога*. 2023. 3(210). С. 5–10.

206. Лук'янова Л., Ничкало Н., Хомич Л. Інтердисциплінарна взаємодія у професійній підготовці вчителя як педагогічна реальність. *Міждисциплінарні дослідження складних систем*. 2021. №19. С. 94–108.

207. Лутай В. С. Розробка сучасної філософії освіти на засадах синергетики. *Вища освіта України*. 2009. № 1. С. 33–35.

208. Любчак Л. В. Професійні компетентності педагога Нової української школи. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія: Педагогіка і психологія. 2020. № 61. С. 140–145.

209. Любчак Л., Демченко О., Комарівська Н. Партнерство учителя початкової школи з батьками в організації дистанційного навчання дітей з особливими освітніми потребами. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. 2022. Вип. 64. С. 117–126.

210. Любчак Л., Хутченко Д. Використання прийомів формувального оцінювання в умовах дистанційного навчання молодших школярів. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія : Педагогіка і психологія 2023. Вип.71. С. 22–29.

211. Лящ О. П. Психологічні ресурси особистості в подоланні важких життєвих ситуацій. *Проблеми сучасної психології: науковий журнал*. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. № 2 (25). С. 44–51.

212. Лящ О. П. Роль емоційної сфери у структурі професійної ідентичності педагога. *Актуальні проблеми психології* : зб. наук. пр. Ін-ту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Т. I : Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія. 2020. Вип. 56. С. 91–97.

213. Макарук О. Л. Підготовка майбутнього вчителя до формування підприємливості молодших школярів в освітньому процесі педагогічного коледжу : дис. ... канд. пед. наук : 13.00. 04. Івано-Франківськ, 2023. 286 с.

214. Малхазов О. Р. Розвиток емоційної стійкості осіб, що переживають наслідки травматичних подій : монографія. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2022. 215 с.

215. Мартиненко С. М. Система підготовки вчителя початкових класів до діагностичної діяльності : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04 / Ін-т педагогіки АПН України. Київ, 2009. 44 с.

216. Марусич А. Розвиток soft skills молодших школярів засобами сюжетно-рольових ігор. *Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти* : зб. матеріалів VI Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції (Вінниця, ВДПУ імені Михайла Коцюбинського, 6–7 липня 2022 р.). Вінниця : ТОВ «Меркьюрі-Поділля, 2022. Вип. 11. С. 506–509.

217. Матвієнко О. В. Розвиток систем середньої освіти в країнах Європейського Союзу: порівняльний аналіз : дис. ... д-ра пед. наук : 13.01.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. Київ, 2005. 492 с.

218. Медик А. Формування учнівського колективу засобами театралізованої діяльності. *Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти* : зб. матеріалів VI Міжнародної наук.-прак. Інтернет-конференції

(Вінниця, ВДПУ імені Михайла Коцюбинського, 6-7 липня 2022 р.). Вінниця : ТОВ «Меркьюрі-Поділля, 2022. Вип. 11. С. 509–512.

219. Мельник Д. Особливості формування soft skills у молодших школярів на уроках математики. *Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти* : зб. матеріалів VII Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції. 2023. Вип. 12. С. 377.

220. Мельник І. М. Психологічні особливості формування уявлень майбутніх учителів початкової школи про критерії професіоналізму. *Теорія і практика сучасної психології* : зб. наук. пр. Запоріжжя : Класичний приватний університет, 2020. № 1. Т. 2. С. 95–101.

221. Мельник І. М. Структура та особливості професійної ідентичності майбутнього вчителя початкових класів. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія : Психологічні науки. Херсон, 2019. № 1. С. 159–164.

222. Методичні рекомендації щодо вивчення предмета «Основи здоров'я» у 2009/10 навчальному році. URL: www.mon.gov.ua/education/average/met_rek/osnovy_zdorovya.doc

223. Мещанінов О. П. Сучасні моделі розвитку університетської освіти в Україні : монографія. Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2005. 460 с.

224. Милославська О. В. Особливості взаємозв'язку емоційного інтелекту та соціального інтелекту. *Вісник Національного університету оборони України*. 2012. № 5 (30). С. 240–245.

225. Мирончук Н. М. Критерії та показники сформованості у майбутніх викладачів вищої школи готовності до самоорганізації у професійній діяльності. *Проблеми освіти* : зб. наук. пр. ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти». Київ, 2018. С. 173–178.

226. Митник О. Я. Формування культури мислення молодшого школяра: теорія і практика : монографія. Тернопіль : Мандрівець, 2009. 368 с.

227. Михайленко Л. Ф. Соціально-емоційне навчання на уроках математики: сучасні тенденції. *Актуальні питання природничо-математичної освіти*. 2023. Вип. 1(21). С. 206–214.

228. Міщенко Н. І. Формування професійної креативності вчителів початкової школи в процесі вивчення фахових дисциплін : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Переяслав-Хмельницький, 2013. 20 с.

229. Молнар Т. І. Особливості формування soft skills у майбутніх учителів початкових класів в умовах професійної підготовки до роботи в міжкультурному просторі Закарпаття. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія +: Педагогіка і психологія : збірник наукових праць. 2021. Вип. 66. С. 79–84.

230. МОН і ЮНІСЕФ започатковують ініціативу «Спільно до навчання», щоб підтримати дітей у новому навчальному році. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-i-yunisef-zapochatkovuyut-iniciativu-spilno-do-navchannya-shob-pidtrimati-ditej-u-novomu-navchalnomu-roci>

231. Морзе Н. Робота вчителя із ChatGPT: як правильно робити запити. URL: <https://osvita.ua/school/method/91014/>

232. Московчук О. С. Структурно-функціональна модель формування соціальної компетентності студентів-майбутніх учителів у процесі діяльності студентського самоврядування. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія: Педагогіка і психологія. Вінниця, 2019. Вип. 59. С. 82–87.

233. Мудрик А. К. Соціальний інтелект та соціальна компетентність. *Практична психологія і соціальна робота*. 2006. № 3. С. 15–16.

234. Музика О. Л., Загурська І. С. Самооцінка і розвиток творчих здібностей: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2007. 168 с.

235. Музика О. Л., Никончук Н. О. Розвиток здібностей молодших школярів засобами усної народної творчості : навч. посіб. для студентів вищих навчальних закладів. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2016. 200 с.

236. Музика Ю. О. Підготовка майбутніх учителів до формування логічного мислення молодших школярів : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. 2009.

237. Навички заради здоров'я. Навчання здоровому способу життя на засадах розвитку життєвих навичок. ВООЗ: Інформаційна серія «Здоров'я в школі». Документ 9. Київ : Кобза, 2004. 123 с.

238. Навчальні програми для учнів 6-9 класів. URL: <http://surl.li/abjwi>.

239. Навчання в умовах COVID-19: які практики пропонує програма соціально-емоційного та етичного навчання. URL: <http://bit.ly/covid19seelukraine>.

240. Наказ про проведення експерименту всеукраїнського рівня за темою «Організаційно-педагогічні умови формування в учнів м'яких навичок шляхом соціально-емоційного та етичного навчання». URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/Новини/2019/11/19/1431-vid18112019.pdf>

241. Наход С. А. Значущість «Soft skills» для професійного становлення майбутніх фахівців соціономічних професій. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія 5 : Педагогічні науки: реалії та перспективи. 2018. № 63. С. 131–135.

242. Ничкало Н. Г., Лук'янова Л. Б., Хомич Л. О. Підготовка вчителя: домінанта розвитку сучасної національної освіти. *Естетика і етика педагогічної дії* : зб. наук. пр. 2021. Вип. 24. С. 9–28.

243. Ничкало Н., Лук'янова Л., Хомич Л. Професійна підготовка вчителя: українські реалії, зарубіжний досвід : наук.-аналіт. доп. / Нац. акад. пед. наук України, Ін-т пед. освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України ; за ред. В. Кременя. 2021. 54 с.

244. Нікітченко О. С., Тарасова О. А. Формування навичок критичного мислення на уроках іноземної мови : навч.-практ. посіб. Харків : Друкарня Мадрид, 2017. 104 с.

245. Ніщук Г. М. Можливості формування готовності майбутніх учителів до роботи в команді. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія : Педагогіка і психологія : зб. наук. пр. 2017. Вип. 49. С. 95–99.

246. Носенко Е. Л., Коврига Н. В. Емоційний інтелект: концептуалізація феномену, основні функції : монографія. Київ : Вища школа, 2003. 126 с.

247. Олексюк В. П., Олексюк О. Р. Інституційний репозитарій: можливості застосування у навчальному процесі. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2012. № 6 (32).

248. Онлайн курс «Soft Skills for New Reality». URL: <https://prjctr.com/course/softskills-myaki-navichki-dlya-zhorstkoyi-realnosti>

249. Онлайн-курс «Практикум з розвитку м'яких навичок». URL: <https://onmedu.edu.ua/onlajn-kurs-praktikum-z-rozvitku-m-jakih-navichok/>

250. Онопрієнко О. В. Результати вивчення досвіду організації освітнього процесу в початковій школі під час війни (контекст використання навчально-методичної літератури). *Проблеми сучасного підручника: навчально-методичне забезпечення освітнього процесу в умовах воєнного часу* : зб. тез доповідей. *Педагогічна думка*. 2022. С. 50–52.

251. Онуфрієва Л. А. Самооцінка як складова Я-концепції майбутніх фахівців соціономічних професій. *Проблеми сучасної психології: збірник наукових праць КПНУ імені Івана Огієнка Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України*. 2013. Вип. 22. С. 396–412.

252. Освіта на основі життєвих навичок. Онлайн-курс. URL: <http://dlse.multycourse.com.ua/ua/basic/14>

253. Павленко В. В. Креативність учителя як чинник розвитку педагогічної творчості. *Формування дидактичної компетентності педагогів дошкільної та початкової освіти* : зб. науково-метод. пр. 2015. С. 145–150.

254. Павленко В. В. Особливості підготовки майбутнього вчителя в республіці Польща в контексті полікультурного підходу. *Проблеми освіти* : зб. наук. пр. 2015. Вип. 82. С. 196–203.

255. Пальшкова І. О. Формування професійно-педагогічної культури майбутнього вчителя початкової школи: практико-орієнтований підхід : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : спец. 13.00.04 / Південноукр. держ. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського. Одеса, 2009. 44 с.

256. Панфілов О. Ю., Романова І. В. Синергетичний підхід в осмисленні освіти. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія : Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2019. №3 (42). С. 71–80.

257. Rj : навч. посібн. / З. Н. Курлянд, Р. І. Хмельюк, А. В. Семенова та ін. ; за ред. З. Н. Курлянд. 3-тє вид., перероб. і доп. Київ : Знання, 2007. 495 с.

258. Педоренко В. М. Особливості психоемоційного стану переселенців в умовах іншої країни (на прикладі Німеччини) *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Психологія. 2023. Вип. 5. С. 5–10.

259. Передерій І., Вощенко В. Інституційний репозитарій як конструктивна модель організації відкритого доступу до інформації. *Вісник Книжкової палати*. 2016. №12. С. 34–37.

260. Пехота О., Вихрущ В. Розвиток життєвих навичок дорослої людини. URL: http://www.aps.edu.pl/media/3258960/23_eziu_4-2019_pekhota_vukhrushch.pdf

261. Пирожок Г. Ю. Значущість soft skills для формування особистості здобувача передвищої освіти в умовах військового стану. *Педагогічні науки* : зб. наук. пр. 2022. Вип.100. С. 28–33.

262. Пирожок Г. Ю. Формування ключових soft skills у студентів педагогічного коледжу. *Педагогічні науки* : зб. наук. пр. 2022. Вип. 98. С. 48–53.

263. Підготовка майбутніх педагогів до впровадження європейського досвіду формування soft skills дітей дошкільного віку та учнів початкової

школи засобами театральної діяльності : робоча програма спецкурсу / уклад.: О. В. Жовнич. Вінниця, 2019. 17 с.

264. Підсосонна О. В. Теоретичні засади підготовки майбутніх учителів початкової школи до розвитку гнучких умінь у молодших школярів. *Науковий часопис національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія 05. Педагогічні науки: реалії та перспективи. 2021. Вип. 80. С.73–76.

265. План-конспект з описаними вправами до презентації «Розвиток soft skills у молодших школярів». URL: <https://vseosvita.ua/library/plan-konspekt-z-opisanimi-vpravami-do-prezentacii-rozvitok-soft-skills-u-molodsih-skolariv-207458.html>

266. Побірченко О. Сучасні методологічні підходи до підготовки майбутніх учителів мистецьких дисциплін у вищому навчальному закладі. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. 2012. № 6 (Ч. 2). С. 291–298.

267. Погорєлова К., Мацокіна О. Використання методу проєктів у контексті вивчення предмета «основи здоров'я» як інтеграційний засіб формування життєвих навичок учнів основної школи. *Вересень*. 2022. Т. 2, № 93. С. 108–122.

268. Погорєлова Л., Степанець Н. Упровадження всеукраїнського проєкту «Вчимося жити разом» на Миколаївщині. *Вересень*. 2021. №1 (88). С.96–108.

269. Подановська Г. В. Формування комунікативної компетентності молодших школярів на основі взаємозв'язку уроків літературного читання та роботи з дитячою книжкою : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Тернопільський нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. Тернопіль, 2021. 23 с.

270. Подуфалов А. І. Методичні шляхи виховання культури розумової праці молодших школярів. *Педагогіка безпеки*. 2020. Т. 5, № 1. С. 59–64.

271. Поліщук Л. П. Професійна підготовка вчителів початкової школи Англії в умовах євроінтеграції : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Житомир, 2011. 20 с.

272. Полякова І., Корсікова К. Soft Skills: універсальні навички на уроках української мови й читання в початковій школі. *Acta Paedagogica Volynienses*. 2021. (3). С. 120–125. <https://doi.org/10.32782/apv/2021.3.18>

273. Пометун О. І. Як розвивати критичне мислення в учнів (з прикладом уроку). URL: <http://nus.org.ua/articles/krytychne-myslennya-2/>

274. Порадник організатора театралізованої діяльності дітей : коуч-зошит / уклад.: О. Жовнич та ін. Вінниця : ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 2022. 78 с.

275. Потапова Н. І. Поєднання індивідуальних і групових форм навчальної діяльності в інтелектуальному розвитку молодших школярів : дис. канд. Наук : 13.00.01. 2006. 234 с.

276. Про ГО «EdCamp Ukraine». URL: <https://www.edcamp.ua/pro-ho-edkemp-ukraina/>

277. Про затвердження Концептуальних засад розвитку педагогічної освіти в Україні та її інтеграції в європейський освітній простір : наказ МОН № 988 від 31.12.04 р. URL: <https://osvita.ua/news/3145/>

278. Про затвердження професійного стандарту за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v273691520>

279. Програма «Формування навичок самоконтролю та емоційної стійкості в учасників/учасниць освітнього процесу» / уклад.: О. Дідик, Г. Рожко. URL: https://drive.google.com/file/d/1Jh5zi8ZkYQFnf-O_xfVBp6nJa4evDJyR/view

280. Проєкт «Емоційна стійкість». URL: <https://ipid.org.ua/emociyna-stiykist>

281. Професійний стандарт учителя нового покоління. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/40007/1/Linnik_O_PSVPSH.pdf

282. Психологічна енциклопедія / автор-упор. О. М. Степанов. Київ : Академвидав, 2006. 423 с.

283. Психологічний словник / авт.-укл. В. Синявський, О. Сергєєнкова / ред. Н. Побірченко. URL: http://elibrary.kubg.edu.ua/5980/3/O_Serhieienkova_IL.pdf 5.

284. Психологу для роботи. Діагностичні методики : збірник / уклад.: М. В. Лемак, В. Ю. Петрище. Вид. 2-ге, виправл. Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2012. 616 с.

285. Психосоціальний супровід особистості в складних життєвих обставинах : колективна монографія / за ред. Шахова В. І. Вінниця : ТОВ «Твори», 2023. 248 с.

286. Пугачова К., Жовнич О. Теоретичні засади підготовки майбутніх вчителів до застосування візуальних медіа у навчанні іноземних мов. *Актуальні питання гуманітарних наук : міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Вип. 58. Т. 2. С.296–303.

287. Пушно С. В., Щербак Т. І. Емоційна стійкість як складова емоційно-етичної компетентності майбутніх вчителів. *Актуальні питання природничо-математичної освіти*. 2022. Випуск 2(20). С. 136–143.

288. Реальність освітян у воєнних умовах. URL: https://globaloffice.org.ua/wp-content/uploads/2023/11/Realnist_osvityan_u_vijskovih_umovah_.pdf

289. Результати міжнародного дослідження якості освіти PISA-2022. URL : <https://mon.gov.ua/ua/news/rezultati-mizhnarodnogo-doslidzhennya-yakosti-osviti-pisa-2022>

290. Робоча програма «Підготовка майбутніх педагогів до впровадження європейського досвіду формування soft skills дітей дошкільного віку та учнів початкової школи засобами театральної діяльності» для здобувачів СВО бакалавра спеціальності 013 Початкова освіта / уклад.: О. П. Демченко, О. В., Жовнич, Н. С. Казьмірчук та ін. Вінниця, 2021. 20 с.

291. Рогульська О., Тарасова О., Іконнікова М., Жовнич О. Організаційно-педагогічні умови підготовки майбутніх учителів іноземних мов в умовах інформаційно-освітнього середовища закладів вищої освіти. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців : методологія, теорія, досвід, проблеми* : зб. наук. пр. 2020. Вип. 55. С. 196–205.

292. Рудюк Т. До проблеми формування метанавичок майбутніх учителів-філологів. *Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка*. 2023. Т. 177. № 21. С. 172–175.

293. Савуляк А. Самореалізація дітей з ООП у процесі організації театральної діяльності. *Інклюзивна освіта як індивідуальна траєкторія особистісного зростання дитини з особливими освітніми потребами* : зб. матеріалів IV Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (м. Вінниця, ВДПУ імені Михайла Коцюбинського, 10–11 грудня 2020 р.). 2020. Вип. 3. С. 301–304.

294. Савченко Ю. Ю. Розвиток емоційного інтелекту учнів молодшого шкільного віку. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*, 2014. (12), С. 12–16.

295. Самоорганізований освітній простір – можливість по-новому розкрити дітей. URL: <http://surl.li/csjmc>.

296. Саранча І. Г., Хіля А. В. Організація соціально-педагогічної діяльності студентської молоді в межах реалізації соціальних проєктів. *Український соціум*. 2020. № 4 (75). С. 125–135.

297. Саранча І. Г., Хіля А. В. Підготовка студентів педагогічних спеціальностей до роботи в інклюзивному просторі: ресурсна кімната, арт-терапевтична студія. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія : педагогіка і психологія : зб. наук. пр. 2020. Вип. 61. С. 162–166.

298. Сбруєва А. А. Тенденції реформування середньої освіти в розвинених англomовних країнах в контексті глобалізації (90 р. ХХ ст. –

початок XXI ст.) : монографія. Суми : ВАТ «Сумська обласна друкарня». Видавництво «Козацький вал», 2004. 500 с.

299. СЕЕН-путівник. Соціально-емоційне та етичне навчання: освітня програма / голов. ред. О. Елькін. Харків : Дім реклами, 2021. 148 с. URL: <http://bit.ly/companionseelukraine>.

300. Скалич Л. Й. Діагностика та формування творчого математичного мислення молодших школярів : дис. ... канд. наук: 19.00.07, 2007. 246 с.

301. Скворцова С. О. Методична система навчання учнів початкових класів розв'язування сюжетних математичних задач : дис. ... д-ра наук: 13.00.02. 2008. 242 с.

302. Сливка Є. Формування життєвих навичок школярів як елемент високоякісної фізкультурної освіти. *Молода спортивна наука України*, 2010, Т.2. С. 232–238.

303. Соболев Г. Формування soft skills молодших школярів у процесі взаємодії з класним колективом. *Інклюзивна освіта як індивідуальна траєкторія особистісного зростання дитини з особливими освітніми потребами* : зб. матеріалів V Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (м. Вінниця, ВДПУ імені Михайла Коцюбинського, 17-18 листопада 2021 р.). Вінниця, 2021. Вип. 4. С. 351–354.

304. Соціально-емоційне та етичне навчання (СЕЕН). *Сучасна школа України*. 2020. № 11–12. С. 96.

305. Спільно до навчання. URL: <https://osvitanow.org/>

306. Спірін О. М. та ін. Модель використання відкритих електронних науково-освітніх систем для розвитку інформаційно-дослідницької компетентності наукових і науково-педагогічних працівників. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2020. Т. 77. № 3.

307. Старинська О. Проблема психологічної сутності понять «соціальний інтелект» та «емоційний інтелект»: науковий дискурс. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Психологія*. 2022. 3(56). С. 40–44.

308. Стахова І. Особливості організації позашкільної екологічної освіти дітей у Європі. *Наука і техніка сьогодні* (Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Фізико-математичні науки», Серія «Техніка»). 2023. № 14(28). С. 469–479. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/nts/article/view/8248>

309. Стахова І. Формування екологічної компетентності в контексті сталого розвитку: європейський підхід. Scientific Collection «InterConf», 2023. 2023. (164). С. 70–75. URL: <https://archive.interconf.center/index.php/conference-proceeding/article/view/4120>

310. Стахова І. А. Вплив євроінтеграційного процесу на креативний розвиток учителя початкових класів. *Інноваційний потенціал професійної підготовки майбутніх фахівців початкової і дошкільної освіти* : зб. наук. пр. Полтава : ПНПУ імені В.Г. Короленка, 2015. Вип. 2. С. 367–370.

311. Стахова І., Казьмірчук Н. Парадигма екологічної освіти: європейський вимір. *Modern Scientific Method*. 2023. (4). URL: <https://ojs.publisher.agency/index.php/MSM/article/view/2147>

312. Степаненко О., Тесленко Т., Нагорняк С. Розвиток критичного мислення учнів та студентів під час дистанційного навчання в умовах війни. *Acta Paedagogica Volynienses*. 2022. Вип. 3. С. 89–94.

313. Столяренко О. В. Педагогічні умови формування креативності як складової соціокультурної компетентності фахівця. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. Вінниця, 2022. Вип. 65. С. 166–172.

314. Стороженко М. А. Розвиток творчих здібностей молодших школярів у процесі організації квестів : кваліфікаційна робота на здобуття ступеня вищої «магістр» спеціальності 013 «Початкова освіта». Вінниця, 2021. 95 с.

315. Суровцева Р. Педагогічні умови формування критичного мислення молодших школярів. *Гуманізація навчально-виховного процесу* : зб. наук. пр. 2009. Вип. XLIV. С. 130–137.

316. Сучасна драматургія для дітей у контексті європейських традицій: навчально-методичний посібник / І. Барановська, О. Демченко, О. Жовничта ін. Вінниця : ВДПУ, 2022. Вид. 1. 260 с.

317. Твоя сила : практикум для дітей та підлітків. URL: https://www.unicef.org/ukraine/media/19841/file/Tvoya_syla.pdf

318. Теоретичні засади культурологічного підходу у підготовці педагога до виховної діяльності : монографія / Машкіна С. В., Усатенко Т. П., Хомич Л. О., Шахрай Т. О. Київ : ІПООД НАПН України, 2016. 168 с.

319. Терно С. О. Методика розвитку критичного мислення школярів у процесі навчання історії : посіб. для вчителя. Запоріжжя : Запорізький нац. ун-т, 2012. 70 с.

320. Терно С. Чому важливо розвивати критичне мислення учнів? *Історія в школах України*. 2011. № 10. С. 30–34.

321. Тягло О. В. Чи буде культура критичного мислення в новій українській школі? URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2017/02/9/222533/>

322. Універсальні навички XXI століття: педагогічні акценти професійної підготовки і вищої освіти : монографія / за заг. ред. Н. М. Авшенюк, Г. В. Товканець. Мукачево : Редакційно-видавничий центр МДУ, 2022. 228 с. URL: <http://dspace.msu.edu.ua:8080/jspui/handle/123456789/9056>

323. Учитель: виміри професійного становлення і міжнародної освіти: монографія / за заг. ред. Г. В. Товканець. 2019. 342 с.

324. Фамілярська Л. Особливості розвитку сучасного педагога в системі післядипломної освіти. *ScienceRise: Pedagogical Education*. 2017. № 6(14). С. 43–47.

325. Федірчик Т, Нікула Н. Управління інноваційною діяльністю закладів загальної середньої освіти у контексті впровадження концепції «Нова українська школа». *Педагогічна освіта : теорія і практика*. 2020. №28. С. 154–163.

326. Фізеші О. Організація початкової освіти в Словацькій Республіці. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. Кропивницький :

Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка, 2024. Вип. 215. С. 347–350.

327. Фізеші О. Й. Методична компетентність учителя початкових класів у світлі діяльності вчительських семінарій Закарпаття ХХ століття. *Інноваційна педагогіка*. 2024. Вип. 68. Т. 2. С. 11–15.

328. Фізеші О. Й. Організація початкової освіти в Закарпатті (друга половина ХІХ–початок ХХ століття). *Інноваційна педагогіка*. 2021. Т. 1. Вип. 41. С. 30–35.

329. Філоненко О. В. Формування соціальних навичок у суб'єктів освітнього процесу в умовах воєнного та повоєнного часу : монографія / Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка. Дніпро : Середняк Т. К., 2023. С. 201–237.

330. Філоненко О., Цуканова Н. Особливості формування цифрової компетентності майбутніх учителів початкових класів у закладі вищої освіти. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2023. № 8–9 (132–133). С. 155–164.

331. Фрицюк В. А., Фрицюк В. М. Готовність до інноваційної діяльності в контексті професійного саморозвитку вчителя. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія : педагогіка і психологія. 2021. Вип. 67. С. 93–98.

332. Харченко Т. Г. Професійна підготовка вчителів початкової та середньої шкіл у сучасній Франції. URL: <http://studentam.net.ua/content/view/7551/97/>

333. Хомич Л. О. Система психолого-педагогічної підготовки вчителя початкових класів : дис. ... д-ра пед./ наук: 13.00.04. Київ, 1998. 443 с.

334. Чичук В. М. Підготовка учителів початкових класів до використання мультимедійних технологій Польщі : автореф. дис. ... канд.пед.наук: 13.00.04. Черкаси? 2013. 20 с.

335. Чорна О. М. Особливості розвитку фантазії молодших школярів у процесі образотворчої діяльності. *Проблеми сучасної психології* : зб. наук. пр. /

Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. І. Огієнка, Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. 2020. Вип. 28. С. 637–657.

336. Чупрій Л. В., Богдановський І. В., Льовкіна О. Г. Цивілізаційна роль України у сучасному глобалізованому світі. *Регіональні студії*. 2021. Вип. 24. С. 170–175.

337. Чухрій І. В. Дослідження особливостей емоційної чуйності дітей дошкільного віку. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. Серія : Психологія. 2022. Т. 33 (72), № 6. С. 68–72.

338. Шаманська О. І. Філософсько-психологічний аспект дослідження проблеми подолання кризових ситуацій студентами старших курсів. *Наукові записки ВДПУ ім. М. Коцюбинського*. 2019. № 60. С. 159–166.

339. Шахов В. І., Килівник А. М., Мельник І. М. Формування критичного мислення як необхідна умова професійної ідентичності майбутніх учителів. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми* : зб. наук. пр. 2018. Вип. 51. С. 435–440.

340. Швардак М. В. Освітні тренди в умовах нової української школи. *Науковий часопис національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія 05. Педагогічні науки: реалії та перспективи. 2022. Вип. 89. С. 136–141.

341. Шиманська Г. Реалізація творчих здібностей вчителя в розвитку емоційного інтелекту молодших школярів. *Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти* : зб. матеріалів VII Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції. 2023. Вип. 12. С. 265.

342. Шлейхер А. Найкращий клас у світі: як створити освітню систему 21-го століття / переклала з англ. Ганна Лелів. Львів : Літопис, 2018. 296 с.

343. Шпак М. Емпіричне дослідження психологічних особливостей розвитку емоційного інтелекту в молодшому шкільному віці. *Психологічні перспективи*. 2017. №29. С. 234–244.

344. Шурин О. І. Формування емпатійної культури вчителів початкових класів у фаховій підготовці : автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Житомир, 2014. 20 с.

345. Що таке програма соціально-емоційного навчання і як вона працює. URL: <https://nus.org.ua/articles/shho-take-programa-sotsialno-emotsijnogo-ta-etychnogo-navchannya-i-yak-vona-pratsyuje/>

346. Що таке соціально-емоційні навички? URL: <https://www.edcamp.ua/shcho-take-sotsialno-emotsijni-navychky/>

347. Юрченко О. В. Підготовка майбутнього вчителя початкової школи до формування соціальної компетентності молодших школярів : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.04. Умань, 2018. 302 с.

348. Я (практикую) СЕЕН. Посібник для роботи з батьківством : навч.-метод. посіб. / О. Дегтярєва, Т. Дрожжина, Г. Калужна та ін. ; за заг. ред. О. Елькіна, О. Марущенка, О. Масалітіної. Київ : Видавничий дім «Перше вересня», 2021. 64 с.

349. Ябурова Г. СЕЕН вправи на уроках англійської мови для розвитку самосвідомості у молодших школярів. *Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти* : зб. матеріалів VII Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції. 2023. Вип. 12. С. 273.

350. Яковенко Р. В., Мицюк В. А. Роль цивілізаційного підходу для сьогодення України. *Сучасні проблеми економічної теорії, маркетингу та моделювання соціально-економічних систем* : матеріали Першої Всеукраїнської науково-практичної конференція. м. Кропивницький, 28-29 квітня 2017 року. Кропивницький : Ексклюзивсистем, 2017. С. 126–128.

351. Яловега І. Г., Пономарьова Н. О., Зуб С. С. Можливості дизайн-мислення в інноваційній педагогічній діяльності. *Освіта дорослих: світові тенденції, українські реалії та перспективи* : монографія. Харків. С. 446–451.

352. Ярова О. Б. Тенденції розвитку початкової освіти в країнах Європейського Союзу : дис. ... д-ра пед. наук: 13.01.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. Київ, 2018. 531 с.

353. Ясинецька О. С. Розвиток емоційного інтелекту дітей молодшого шкільного віку в освітньому процесі початкової школи : кваліфікаційна робота. Вінницький держ. пед. ун-т імені Михайла Коцюбинського. Вінниця, 2022. 133 с.

354. Ясна І. Softs kills: універсальні навички європейського рівня. Матеріали міжвузівського науковометодичного семінару «Soft skills – невід’ємні аспекти формування конкурентоспроможності студентів у XXI столітті». Київ : нац. торг.-екон. ун-т, 2020. 90 с.

355. Analysis of students’ errors in solving higher order thinking skills (HOTS) Problems for the topic of fraction / Abdullah A. H. *et al. Asian Social Science*. 2015. Vol. 11, № 21.

356. Ahmad A., Sofi M. A., Sundelin-Wahlsten V., von Knorring A. L. Posttraumatic stress disorder in children after the military operation & «Anfal». Iraqi Kurdistan. *European Child & Adolescent Psychiatry*. 2000. №9. P. 235–243.

357. Ahmad S., Ameen K., Ullah M. Needed Soft Skills and their Status: Self-perceptions of University Information Professionals. *Pakistan Journal of Information Management & Libraries*. 2016. Vol. 18, Issue 2. P. 75–90.

358. Akinoglu O., Karsantik Y. Pre-service teachers’ opinions on teaching thinking skills. *International Journal of Instruction*. 2016. №9(2). P.61–76.

359. Akresh R., Lucchetti L., Thirumurthy H. Wars and child health: Evidence from the Eritrean–Ethiopian conflict. *Journal of Development Economics*. 2012. №9. P. 330–340.

360. AlJaafil E., Şahin M. Critical thinking skills for primary education : The case in Lebanon. *Turquoise International Journal of Educational Research and Social Studies*. 2019. 1(1). P. 1–7.

361. Allsop Y., Jessel, J. Teachers' experience and reflections on game-based learning in the primary classroom: Views from England and Italy. *International Journal of Game-Based Learning*. 2015. 5 (1).

362. Alvarez M. G. *Can Character Solve Our Problems? Character Qualities and the Imagination Age Creative Education*. 2018. Vol. 9, №2. P. 152–164.

363. Amone-P'Olak K., Garnefski N., Kraaij V. Adolescents caught between fires: Cognitive emotion regulation in response to war experiences in Northern Uganda. *Journal of Adolescence*. 2007. №30. P. 655–669.

364. Ananiadou K., Claro M. 21st Century Skills and Competences for New Millennium Learners in OECD Countries. OECD Education Working Papers, 2009. №41.

365. Andersen S. C., Nielsen H. S. Reading intervention with a growth mindset approach improves children's skills. *Proceedings of the National Academy of Sciences, USA*. 2016. 113. P. 12111–12113.

366. Anđić B., Kadić S., Grujičić R., Malidžan D. A. Comparative analysis of the attitudes of primary school students and teachers regarding the use of games in teaching. *IAFOR Journal of Education*. 2018. 6(2). P. 5–6.

367. Aparna N., Raakhee A. S. Life skills education for adolescents : Its relevance and importance. *GESJ: Education Science and Psychology*. 2011. 2(19). P. 3–7.

368. Askeljung G. BrainRead. Effizienter lesen – mehr behalten. Lesen wie die Schweden. Linde Verlag, Wien 2013. URL: <https://www.brainread.com/business-soft-skills-durch-fremdsprachen//>

369. Astuti A. P., Aziz A., Sumarti S. S., Anggani D. L. Preparing 21st century teachers: Implementation of 4C character's pre-service teacher through teaching practice. *Journal of Physics*. 2019. Vol. 1233.

370. Baysal Z. N., Arkan K., Yildirim A. Preservice elementary teachers' perceptions of their self-efficacy in teaching thinking skills. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*. 2010. 2(2). P. 4250–4254.

371. Bernacka R. E. *Uzdolnienia i twórczość* / W. J. Łaszczyk, M. Jabłonowska (red.) *Uczeń zdolny wyzwaniem dla współczesnej edukacji*. Warszawa : Wydawnictwo APS, 2008. C. 282–287.

372. Bertalanffy L. *General System Theory*. New York: George Braziller. 1986. 325 p.

373. BIAC. *Character Qualities for the Workplace: BIAC Survey*. Paris, 2015. URL: <http://biac.org/wp-content/uploads/2015/06/15-06-Synthesis-BIAC-Character-Survey1.pdf>

374. Blenker P. et al. *Entrepreneurship as everyday practice: Towards a personalized pedagogy of enterprise education*. *Industry and Higher Education*. 2012. Vol. 26. Is. 6.

375. Bloomberg Next. *Building Tomorrow's Talent: Collaboration Can Close Emerging Skills Gap*. 2018. URL: <http://unitedwayswva.org/wp-content/uploads/2019/07/Building-Tomorrows-Talent-Collaboration-Can-Close-Emerging-Skills-Gap.pdf>

376. Bordner L. *Social, Emotional, and Ethical Learning: A Curriculum that Educates the Heart and Mind*. *Journal of Youth Development*. 2019. 14(3). P. 217–221.

377. Botvin G. J., Griffin K. W. *Life skills training: Empirical findings and future directions*. *Journal of Primary Prevention*. 2004. 71(5). P. 405–414.

378. Botvin G. J., Kantor L. W. *Preventing alcohol and tobacco use through life skills training*. *Alcohol Research & Health*. 2000. 24(4). P. 250–257.

379. Bowman M., Vongkulluksn V., Jiang Z., Xie K. *Teachers' exposure to professional development and the quality of their instructional technology use: The mediating role of teachers' value and ability beliefs*. *Journal of Research on Technology in Education*. 2020. Vol. 54. Is. 2. P. 188–204.

380. Braiilko Yu., Palekha O., Rudych O. *Primary school teachers' soft skills development while teaching philological disciplines*. *Aesthetics and ethics of pedagogical action*. 2022. Is. 25. P. 94–104.

381. Brandler S., Roman C. P. *Group Work: Skills and Strategies for Effective Interventions*. UK : Routledge. 2015. 292 p.
382. Brandt J.-O., Barth M., Merritt E., Hale A. A matter of connection: The 4 Cs of learning in pre-service teacher education for sustainability. *Journal of Cleaner Production*. 2021. Vol. 279. 123749.
383. Brewer L. The top 6 skills today's employers want. *Work in progress*. 2014. URL: <http://iloblog.org/2014/04/11/the-top-6-skills-todays-employers-want/>.
384. Brown B. *Daring Greatly: How the Courage to Be Vulnerable Transforms the Way We Live, Love, Parent, and Lead*. New York : Gotham Books, 2012.
385. Brown T. Design Thinking. *Harvard business review*. 2008. Vol. 86(6). P. 84–92.
386. Buchberger F. Teacher education in Europe: diversity versus uniformity / En M. Galton y B. Moon (Eds.). *Handbook of Teacher Training in Europe*. Issues and Trends. London : Council of Europe-David Fulton, 2004. P. 14–50.
387. Burroughs M. D., Barkauskas N. J. Educating the whole child: Social-emotional learning and ethics education. *Ethics and Education*. 2017. 12(2,). P. 218–232.
388. Burrus J., Brenneman M. Psychosocial Skills: Essential Components of Development and Achievement in K-12, in *Psychosocial Skills and School Systems in the 21st century: Theory, Research, and Practice*. NY: Springer International Publishing, 2016. P. 3–27.
389. Busby E. Soft skills get the hard SEL as pisa weighs up new table. *The Times Educational Supplement*. 2017. 5230. P. 16–17.
390. Bwayo J. Primary school pupils' life skills development: The case for primary school pupils' development in Uganda. (Unpublished Doctorate Thesis) *Mary Immaculate College Limerick*. 2014.
391. Campbell-Heider N., Tuttle J., Knapp T. R. The effect of positive adolescent life skills training on long term outcomes for high-risk teens. *Journal of Addictions Nursing*. 2009. 20(1). P. 6–15.

392. Carlgren L. Framing design thinking: The concept in idea and enactment. *Creativity and Innovation Management*. 2016.
393. Carmena G., Ariza A. Bujanda E. El sistema de investigación educativa en España. Madrid : CIDE, 2000. 204 p.
394. Carroll T. Teaching for the Future. Chapter 4 in Building a 21st Century U.S. National Commission on Teaching and America's Future. 2007. URL: http://www.nctaf.org/resources/research_and_reports/nctaf_research_reports/documents/Chapter4.Carroll.pdf
395. Castells M. The Rise of the Network Society: The Information Age: Economy, Society, and Culture. New York : John Wiley & Sons, 2011. Vol. 1.
396. CCR Center for Curriculum Redesign Report on Character Qualities. 2015 URL: http://curriculumredesign.org/wp-content/uploads/CCR-CharacterEducation_FINAL_27Feb2015.pdf
397. Cedefop Eurofound. Skills forecast: trends and challenges to 2030. Publications Office. 2019. URL: <http://data.europa.eu/doi/10.2801/4492>
398. Center for Contemplative Science and Compassion-Based Ethics. The SEE Learning Companion: Social, Emotional, and Ethical Learning: Educating the Heart and Mind. Atlanta, GA: Emory University. 2019.
399. Cerejo J., Barbosa A. The application of design thinking methodology on research practices: a mindmap of tools and method. URL: http://issuu.com/joanacerejo/docs/the_application_of_design_thinking_methodology_on
400. Premuzic T., Arteche A., Bremner A., Greven C., Furnham A. Soft skills in higher education: importance and improvement ratings as a function of individual differences and academic performance. *Educational Psychology*. 2010, Vol. 30 Is. 2. P. 221–241.
401. Chen L., Chen P., Lin, Z. Artificial intelligence in education: A review. *Ieee Access*. 2020. 8. P. 75264–75278.

402. Chen, X., Xie, H., Zou, D., & Hwang, G.-J.. Application and theory gaps during the rise of artificial intelligence in education. *Computers and Education: Artificial Intelligence*. 2020.1. P. 100002.

403. Chien N. et al. Encouraging the development of key life skills in elementary school-age children: A literature review and recommendations to the Tauck Family Foundation. *Child Trends Working Paper*. 2012. URL: <https://eric.ed.gov/?id=ED540827>

404. Chirwa G., Naidoo D. Structural and social constraints in the teaching of Life Skills for HIV/AIDS prevention in Malawi primary schools. *South African Journal of Childhood Education*. 2014. 4(1). P. 61–79.

405. Chu S. et al. Twenty-First Century Skills and Global Education Roadmaps. *21st Century Skills Development through Inquiry-Based Learning*. 2017. P. 17–32.

406. Chu S., Tse S., Chow K., Dukic D. Using collaborative teaching and inquiry project-based learning to help primary school students develop information literacy and information skills. *Library & Information Science Research*. 2011. Vol. 33, Is. 2. P. 132–143.

407. Cina A. et al. Enhancing positive development of children: Effects of a multilevel randomized controlled intervention on parenting and child problem behavior. *Family Science*. 2011. 2(1). P. 43–57.

408. Cinque M. Lost in translation. Soft skills development in European countries. *Tuning Journal for Higher Education*. 2016. 3(2). P. 389–427.

409. Claro M. et al. Assessment of 21st century ICT skills in Chile: Test design and results from high school level students. *Computers & Education*. 2012. Vol. 59, Is. 3. 2012. P. 1042–1053.

410. Cohen Zilka G. Teacher's Place as an Educator in Social Interaction, in the Digital Age, From the Point of View of Preservice Teachers Completing Student Teaching in Primary and Secondary Schools. *Journal of Educators Online*. 2022. Vol. 19 Is. 1. P. 161–175.

411. Cook K. L., Bush S. B. Design Thinking in Integrated STEAM Learning: Surveying the Landscape and Exploring Exemplars in Elementary Grades. *School Science And Mathematics*. 2018. 118(3). P. 93–103.

412. Council of Europe. Competences for Democratic Culture. Living Together as Equals in Culturally Diverse Democratic Societies. CoE : Strasbourg, France, 2016. URL: <https://rm.coe.int/16806ccc07>

413. Council of European Union. Declaration on Promoting Citizenship and the Common Values of Freedom, Tolerance and Non-Discrimination through Education; Eurydice. Brussels, Belgium, 2015. URL: https://ec.europa.eu/assets/eac/education/news/2015/documents/citizenship-education-declaration_en.pdf

414. Crone E. A. Considerations of Fairness in the Adolescent Brain. *Child. Dev. Perspect.* 2013. 7 (2). P. 97–103.

415. Csíkos C., Sztányi J. Teachers' pedagogical content knowledge in teaching word problem solving strategies. *ZDM – Mathematics Education*. 2020. 52(1). P. 165–178.

416. Cukier W., Hodson J., Omar A. Soft Skills are Hard. *A Review of the Literature*. Ryerson University. 2015. 50.

417. Cushner K., Mahon J. Overseas student teaching: Affecting personal, professional, and global competencies in an age of globalization. *Journal of Studies in International Education*. 2002. 6(1), C. 44–58.

418. Damon W. Bringing in a New Era in Character Education. *Hoover Press*. 2013. №508.

419. Darling-Hammond L. The Flat World and Education. *New York*. 2010. P. 163–192.

420. Davidson L. A. et al. A Continuous Improvement Approach to Social and Emotional Competency Measurement. *J. Appl. Dev. Psychol.* 2018. №55, P. 93–106.

421. De Raad B. et al. Only Three Factors of Personality Description Are Fully Replicable across Languages: A Comparison of 14 Trait Taxonomies. *J. Personal. Soc. Psychol.* 2010. 98 (1), P. 160–173.

422. Dede C. Immersive Interfaces for Engagement and Learning. *Science.* 2009. 323. P. 66–69.

423. Dede C. Comparing frameworks for 21st century skills / J. Bellanca, R. Brandt (eds.). *21st century skills.* 2010. P. 51–76.

424. Del Pozo M., Gómez-Pablos V., Muñoz-Repiso A. A quantitative approach to pre-service primary school teachers' attitudes towards collaborative learning with video games: Previous experience with video games can make the difference. *International Journal of Educational Technology in Higher Education.* 2017. №14. P. 1–18.

425. Demchenko O. et al. Preparing students for the use of theater activities for children's development soft skills: european context. *Society. Integration. Education* : proceedings of the International Scientific Conference. May 27th-28th. 2022. Vol. I. P. 31–46.

426. Demchenko O., Stakhova I. European experience in organizing theatrical activities in primary school teachers training (based on the results of the Jean Monnet module project 620252-epp-1-2020-1- uaepjmo-module). *Scientific Journal of Polonia University.* 2022. Vol. 51. №2. P. 31–39. URL: <http://pnap.ap.edu.pl/index.php/pnap/issue/view/58>.

427. Demirbaş-Neml, B. Importance of decision-making skills in primary school according to the classroom teachers' opinions. *Manisa Celal Bayar University Journal of the Faculty of Education.* 2022. 10(1). P. 44–52.

428. Denysyk G. et al. International Scientific and Pedagogical Communication as a Constituent Part of the Tourism Activity. *Ukrainian Geographical Journal.* 2019. 4(108). P. 28–39.

429. Desai M. A rights-based preventive approach for psychosocial well-being in childhood. Mumbai: Spinger. 2010. doi: 10.1007/978-90-481-9066-9

430. Digital Education Action Plan (2021-2027). URL: <https://education.ec.europa.eu/focus-topics/digital-education/action>

431. Dimitrova K. Formation of soft skills in preschool and primary school age - an important factor for success in a globalizing world. *Knowledge International Journal*. 2018. 28(3). P.909–914.

432. Dmitrenko N. Ye. et al. Smart education in the prospective teachers' training. CEUR Workshop Proceedings. 2023. 3364. P. 38–53.

433. Domingo M. G., Garganté A. B. Exploring the use of educational technology in primary education: Teachers' perception of mobile technology learning impacts and applications' use in the classroom. *Computers in Human Behavior*. 2016. №56. P. 21–28.

434. Douaihy M. Av That Makes The Grade. (cover story). Tech & Learning. Mayю 2018, Vol. 38 Is. 9. P. 20–27.

435. Doyle Alison. What are Soft Skills? – The balance careers [in English]. 2020. URL: <https://www.thebalancecareers.com/what-are-softskills-2060852>

436. Drew H. Imagination: What You Need to Thrive in the Future Economy. *Forbes Magazine* (Opinion, April). 2012.

437. Duckworth A. L., Steinberg L. Unpacking Self-Control. *Child Development Perspectives*. 2015. 9 (1). P. 32–37.

438. Duckworth A. L., Yeager D. S. Measurement Matters. *Educ. Res.* 2015. 44 (4). P. 237–251.

439. Dukic Z. Teaching information literacy using children's literature. *Refereed article*. 2007. Vol. 21. Is. 2. P. 21–26.

440. Durlak J. A. et al. The Impact of Enhancing Students' Social and Emotional Learning: A Meta-Analysis of School-Based Universal Interventions. *Child Development Perspectives*. 2011. 82 (1). P. 405–432.

441. Mindsets: A view from two eras / Dweck C. S. et al. *Perspectives on Psychological Science*. 2019. Vol. 14. Is. 3. P. 481–496.

442. Dwyer C. P., Hogan M. J., Stewart I. An integrated critical thinking framework for the 21st century. *Thinking Skills and Creativity*. 2014. Vol. 12. P. 43–52.

443. Ediger M. Soft skills and the science curriculum. *Education*. 2017, Vol. 137. Is. 3. P. 281–282.

444. Education under attack. URL: <https://www.unicef.org/education-under-attack>

445. Edwards M. Boxing clever. *TES: Magazine*. 2003. 2/21. Is. 4520. P.18.

446. Egido I. La profesión docente en la Unión Europea: tipologías, modelos, políticas / En M. De Puelles (coord.). *Profesión y vocación docente. Presente y futuro*. Madrid : Biblioteca Nueva-Escuela Julián Besteiro, 2009. P. 201–227.

447. Eisen M., Zellman G. L., Murray D. M. Evaluating the «lions-quest» «skills for adolescence» drug education program. *Second-year behavior outcomes. Addictive Behaviors*. 2003. 28(5). P. 883–897.

448. Eisenberg N., Morris A. S., McDaniel B., Spinrad T. L. Moral Cognitions and Prosocial Responding in Adolescence. *Handbook of Adolescent Psychology: Individual Bases of Adolescent Development*. 3rd ed, 2009. Vol. 1. John Wiley Sons. P. 229–265.

449. Elder L., Paul R. Critical thinking: why we must transform our teaching. *Journal of Developmental Education*. 2004. 18(1). P. 34–35.

450. Erawan P. Developing Life Skills Scale for High School Students through Mixed Methods Research. *European Journal of Scientific Research*. 2010. 47(2). P. 169–186.

451. Europe needs better jobs for better-matched skills. – Cedefop survey. 2015. URL: <http://www.cedefop.europa.eu/en/news-andpress/press-and-media/press-releases/europe-needs-better-jobs-bettermatched skills-cedefop>.

452. European Commission. Education and Training Monitor 2020: Teaching and learning in a digital age. Publications Office. 2020. URL: <https://data.europa.eu/doi/10.2766/759166>

453. European Commission. The European Higher Education Area in 2020: Bologna Process Implementation Report. *Publications Office of the European Union*. 2020. URL: <http://data.europa.eu/eli/dec/2011/833/oj>
454. Facione P. A., Facione N. C., Giancarlo C. A. The disposition toward critical thinking: Its character, measurement and relationship to critical thinking skill. *Informal Logic*. 2000. 20(1). P. 61–84.
455. Feltovich P. I., Coulson R. L., Peltovich J. Complexity, Individually and in Groups. *CSCLE, Theory and Practice of an Emerging Paradigm*. 1996. 25.
456. Feraco T. et al. Soft Skills and Extracurricular Activities Sustain Motivation and Self-Regulated Learning at School. *Journal of Experimental Education*. 2022. Vol. 90. Is. 3. P. 550–569.
457. Fisher R. How to know. *TES: Magazine*. 2005. 5(27). Is. 4636, TES Teacher. P. 12–22.
458. Fleming R. S., Kowalsky M. Survival skills for thesis and dissertation candidates. *Springer Education*. 2021. 204 p.
459. Fuglík V. Electronic Portfolio in Counselling and Guidance. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*. 2014. Vol. 159. P. 340–344.
460. Giannotta F., Weichold K. Evaluation of a life skills program to prevent adolescent alcohol use in two european countries: One-year follow-up. *Child & Youth Care Forum*. 2016. 45(4). P. 607–624.
461. Gibb A. Creating Conductive Environments for Learning and Entrepreneurship. *Living with, Dealing with, Creating and Enjoying Uncertainty and Complexity. Industry and Higher Education*. 2002. P. 135–147.
462. Global Education Monitoring Report Team. URL: <https://unesdoc.unesco.org/search/N-EXPLORE-7a04f75c-931e-4c74-8c2b-eb2d62595c33>
463. González A. La formación de profesores en España. *Revista Diálogo Educacional*. 2008. 8 (23). P. 39–54.

464. Goudas M., Dermitzaki I., Leondari A., Danish S. The effectiveness of teaching a life skills program in a physical education context. *European Journal of Psychology of Education*. 2006. 21(4). P. 429–438.

465. Green A. L. et al. Evaluation of the SPARK Child Mentoring Program: A Social and Emotional Learning Curriculum for Elementary School Students. *The Journal of Primary Prevention*. 2021. 42(5). P. 531–547.

466. Harden J. R., Crosby M. H., Davis M., Friedman R. M. AMEE Guide N 14: Outcome-Based Education: Part 5-From Competency to Meta-Competency: A Model for the Specification of Learning Outcomes. *Medical Teacher*. 1999. 21. P. 546–552.

467. Heckman J. J., Kautz T. Hard Evidence on Soft Skills. *Labour Econ*. 2012. 19 (4). P. 451–464.

468. Heckman J. J. et al. Analyzing Social Experiments as Implemented: A Reexamination of the Evidence from the HighScope Perry Preschool Program. *Quantitative Econ*. 2016. 1 (1). P. 1–46.

469. Hendarman A. F., Tjakraatmadja J. H. Relationship among Soft Skills, Hard Skills, and Innovativeness of Knowledge Workers in the Knowledge Economy Era. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*. 2012. Vol. 52. P. 35–44.

470. Hodge K., Danish S., Martin J. Developing a conceptual framework for life skills interventions. *The Counseling Psychologist*. 2013. 41(8). P. 1125–1152.

471. Hopson M., Simms R., Knezek G. Using a technology-enriched environment to improve higher order thinking skills. *Journal of Research on Technology in Education*. 2001. 34(2), P.109–119.

472. Huang C.-M., Chien L.-Y., Cheng C.-F., Guo J.-L. Integrating life skills into a theory-based drug-use prevention program: Effectiveness among junior high students in Taiwan. *Journal of School Health*. 2012. 82(7). P. 328–335.

473. Huang X., Lee J., Yang X. What really counts? Investigating the effects of creative role identity and self-efficacy on teachers' attitudes towards the implementation of teaching for creativity. *Teaching and Teacher Education*. 2019. Vol. 84. P. 57–65.

474. Hutmacher W. Key competencies for Europe: Report of the Symposium Berne, (Switzerland 27–30 March, 1996). *Strasbourg: Council for Cultural Cooperation a Secondary Education for Europe*. 1997. P. 27–31.

475. Ignatova O., Zhovnych O., WELL-BEING IN EDUCATION: VALUE ORIENTATIONS. *Розвиток професійної майстерності педагога в умовах нової соціокультурної реальності* : зб. матеріалів VI Міжнародної науково-практичної конференції (м. Тернопіль, Україна, 05–06 жовтня 2023 р.). Тернопіль : ФОП Осадца Ю. В., 2023. P. 101–102.

476. Ihnatova O. et al. Positive aspects and difficulties of teaching foreign languages in the blended learning course during COVID-19 pandemic. *Laplace Em Revista*. 2021. Vol. 7. Is. 3a. P. 538–547.

477. Integrating Social, Emotional and Academic Development (SEAD) within the KAS for Mathematics. (b. d.). KYstandards. URL: <https://kystandards.org/standardsresources/mathematics-resources/integrating-sead-mathematics/>.

478. Jakku-Sihvonen R., Niemi H. Research-based teacher education in Finland. *Turku*. 2006. P. 17–49.

479. James J. Heckman, Tim D. Kautz Hard Evidence on Soft Skills. *Working Paper 18121; National Bureau of Economic Research*. 2012. URL: <http://www.nber.org/papers/w18121>.

480. Jayaram S., Engmann M. Developing skills for employability at the secondary level: Effective models for Asia. *Prospects*, 2014. 44(2), P. 221–233.

481. Jenő L. M. Encouraging active learning in higher education: A self-determination theory perspective. *International Journal of Technology and Inclusive Education*. 2015. Vol. 5. Is. 1. P. 716–721.

482. Jones M. I., Parker J. K. Life Skills Programs: What Makes Them Work? *Positive Human Functioning from a Multidimensional Perspective: Promoting Stress Adaptation* / ed. A. R. Gomes, R. Resende, A. Albuquerque. New York : Nova Science, 2014. Vol. 2. P. 15–36.

483. Jones M. I., Lavallee D. Exploring the life skills needs of British adolescent athletes. *Psychology of Sport and Exercise*. 2009. 10(1). P. 159–167.

484. Jones S.-L. International skills and competencies: Tools for teaching in secondary education. 2018. URL: <https://doi.org/10.21125/inted.2018.0095>

485. Joswick C., Taylor C. N. Supporting SEL Competencies with Number Talks. *Mathematics Teacher: Learning and Teaching PK-12*. 2022. 115(11). P. 781–791. URL: <https://doi.org/10.5951/mtlt.2021.0347>.

486. Juszczak S., Kim S. Distance Learning in the Polish and Korean Universities Durring COVID-19 Pandemic. *New Educational Review*. 2020. Vol. 62. P. 115–127.

487. Karaca-Atik A., Meeuwisse M., Gorgievski M., Smeets G. Uncovering important 21st-century skills for sustainable career development of social sciences graduates: A systematic review. *Educational Research Review*. 2023, Vol. 39. 100528.

488. Karuk I. Et al. Organization of group activities of older preschool children in the process of experimenting Society. *Integration. Education*. 2021. II Rezekne. P. 729–743

489. Karuk I. et al. The development of cooperation skills of senior preschoolers in the experimentation process. *Society. Integration. Education*. 2022. I. P. 404–414.

490. Kasriel S. 4 Predictions for the Future of Work. Blog Post. 2017. URL: <https://www.weforum.org/agenda/2017/12/predictions-for-freelance-work-education>

491. Kautz T., Zandoni W. Measuring and Fostering Non-cognitive Skills in Adolescence: Evidence from Chicago Public Schools and the OneGoal Program. University of Chicago, Department of Economics. 2014. URL: <https://www.issuelab.org/resources/26888/26888.pdf>

492. Kaya B. Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının düşünme becerilerinin öğretimine yönelik öz yeterliklerinin değerlendirilmesi. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Ankara, 2008.

493. Kazemi R., Momeni S., Abolghasemi A. The effectiveness of life skill training on self-esteem and communication skills of students with dyscalculia. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*. 2014. 114. P. 863–866.

494. Kennedy F., Pearson D. The life skills assessment scale: measuring life skills of disadvantaged children in the developing world. *Social Behavior and Personality*. 2014. 42(2). P. 197–210.

495. Kepenekçi Y. K. Human rights and responsibility education in elementary schools. *Education Management in Theory and Practice*. 2003. (34). P. 280–299.

496. Khanlari A. Teachers' perceptions of the benefits and the challenges of integrating educational robots into primary/elementary curricula. *European Journal of Engineering Education*. 2016. 41(3). P. 320–330.

497. Khasanzyanova A. How volunteering helps students to develop soft skills. *International Review of Education / Internationale Zeitschrift für Erziehungswissenschaft*. 2017. Vol. 63. Is. 3. P. 363–379.

498. Khilya A. Video Projects as a Component of Inclusive Competence of Future Teachers. *Vide. Tehnologija. Resursi – Environment, Technology, Resources*. 14-th International Scientific and Practical Conference on Environment, 15 June–16 June 2023. *Technology. Resources*. 2023. Rezekne. Vol. 2. P. 132 – 135.

499. Khilya A., I. Sarancha. Inclusive socio-educational space: comparative characteristics of European and Ukrainian experience (Bulgaria, Spain, Poland and Finland). *Modern science: theory and practice of applying the latest paradigm : collective monograph / Institute of professional development*. Bratislava, Slovakia, 2023. P. 72–90.

500. Khoruzhenko, T. 'Theoretical aspects of formation of future teachers of labor education and technologies of methodical competence by means of remote technologies'. *Modern technologies of training future teachers of labor education and technology, teachers of vocational education and specialists in fine and decorative arts: theory, experience, problems: a collection of scientific papers*. Vinnytsia: LLC "Mercury-Podillya". 2021. Is. 4. P. 24–27.

501. King M. R., chatGPT. A conversation on artificial intelligence, chatbots, and plagiarism in higher education. *Cellular and Molecular Bioengineering*. 2023. 16. P. 1–2.

502. King R. J. The Emergence of a New Global Culture in the Imagination Age. 2007. URL: <http://archive.is/20120722122948/www.britishcouncil.org/tn2020-research-findings-authors-king.htm>

503. Kirchoff E., Keller R. Age-Specific Life Skills Education in School: A Systematic Review. *Sec. Educational Psychology*. 2021. Vol. 6.

504. Kivunja C. Using De Bono's Six Thinking Hats Model to teach critical thinking and problem solving skills essential for success in the 21st century economy. *Creative Education*. 2015. 6(3). P. 380–391.

505. Klaus P. Communication Breakdown. *California Job Journal*, 2010. 8. P. 1–9.

506. Kolesnik K. Et al. Future-Teacher Soft Skills Development in the Context of Ukraine's Integration into the European Higher Education Area. *International Journal of Learning, Teaching and Educational Research*. 2023. Vol. 22. №2. P. 413–431.

507. Konkel K. E. Is a life skills training infusion an effective strategy to reduce substance use among at-risk teens in a mentoring program? Fort Collins, CO : Colorado State University, 2016.

508. Kopardekar A., Gedipudi V., Karuppasami A., Gupta V. Fostering Soft Skills: Habitat Youth Leaders. *Childhood Education*. 2021. Vol. 97. Is. 6. P. 68–73.

509. Korol A. Chatbot as a means of optimizing the cooperation of speech therapists with parents, teachers and the public in preschool education. *Scientific notes of Vinnytsia State Pedagogical University. Series: pedagogy and psychology*. 2021. Is. 65. P. 28–35.

510. Kristjánson K. Aristotelian Character Education. Abingdon-on-Thames : Routledge, 2015.

511. Kuhn D. Adolescent Thinking. Handbook of Adolescent Psychology: Individual Bases of Adolescent Development. 3rd ed. 2009. Vol. 1. John Wiley & Sons. P. 152–186.

512. Kuleshova V. V. et al. Implementation of modern distance learning platforms in the educational process of HEI and their effectiveness. *International Journal of Higher Education*. 2020. 9(7). P. 217–229.

513. Kurtdede-Fidan N., Aydogdu B. Life Skills from the Perspectives of Classroom and Science Teachers. *International Journal of Progressive Education*. 2018. Vol. 14, №1. P. 32–55.

514. Kwiatkowski S. Nauki pedagogiczne z myślą o randze intelektualnej działania ludzkiego. *Nauki pedagogiczne w perspektywie społeczeństwa wiedzy i pracy* / red. Z. Wiatrowski, I. Pyrzyk. Włocławskie Towarzystwo Naukowe, Wyższa Szkoła Humanistyczno-Ekonomiczna we Włocławku, Włocławek, 2010.

515. Lane K., Givner C., Pierson M. Teacher Expectations of Student Behavior: Social Skills Necessary for Success in Elementary School Classrooms. *The Journal of Special Education*. 2004. Vol. 38. Is. 2. P. 104–110.

516. Lazarenko N. Et al. Institutional Repositories as a Global Dissemination Tool of Educational and Scientific Information Encounters. *Theory and History of Education*. 2022. Vol. 23. P. 241–258.

517. Lee A. Y., Hancock J. T. Developing digital resilience: An educational intervention improves elementary students' response to digital challenges. *Computers and Education Open*. 2023. Vol. 5. P. 100–144.

518. Lee Y. L. Nurturing critical thinking for implementation beyond the classroom: Implications from social psychological theories of behavior change. *Think. Ski. Creat*. 2018. №27. P. 139–146.

519. Lindberg T., Noweski C., Meinel C. Evolving discourses on design thinking: how design cognition inspires meta-disciplinary creative collaboration. *Technoetic arts: A journal of speculative research*. 2010. Vol. 8(1). P. 31–37. doi: 10.1386/tear.8.1.31/1

520. Lippman L., Ryberg R., Carney R., Moore K. Workforce Connections: Key «Soft Skills» that foster Youth Workforce Success: Toward a Consensus Across Fields. 2015. URL: <https://www.weforum.org/agenda/2016/01/the-10-skills-you-need-to-thrive-in-the-fourth-industrial-revolution/>

521. Lombardi L, Mednick F., De Backer F., Lombaerts K. Fostering Critical Thinking across the Primary School's Curriculum in the European Schools System. *Educ. Sci.* 2021. 11. P. 505. URL: <https://doi.org/10.3390/educsci11090505>

522. Lowe H. Learning Social-Emotional Skills in the 21st Century. 2016. URL: <http://www.pbs.org/wgbh/nova/blogs/education/-2016/04/learning-social-emotional-skills-in-the-21st-century/>.

523. Lukianova L. Formation and Development of Information and Communication Competencies of Pedagogical Universities Students: Experience of Ukraine / Tomczyk Ł., Fedeli L. (eds). *Digital Literacy for Teachers. Lecture Notes in Educational Technology*. Springer. Singapore. 2022. P. 519–537

524. Lukianova L. et. al. Didactic Aspects of Teachers' Training for Differentiated Instruction in Modern School Practice in Ukraine. *International Journal of Learning, Teaching and Educational Research*. 2020. Vol. 19, №. 9. P. 143–159.

525. Lynch C. Institutional Repositories: Essential infrastructure for scholarship in the digital age. *ARL*. 2003. 226 p.

526. Malti T., Ribeaud D., Eisner M. P. The Effectiveness of Two Universal Preventive Interventions in Reducing Children's Externalizing Behavior: A Cluster Randomized Controlled Trial / *J. Clin. Child Adolesc. Psychol.* 2011. 40 (5). P. 677–692.

527. Maryam E., Davoud M. M., Zahra G., Somayeh B. Effectiveness of life skills training on increasing self-esteem of high school students. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*. 2011. №30. P. 1043–1047.

528. Matteson M., Anderson L., Boyden C. «Soft Skills»: A Phrase in Search of Meaning. *Portal: Libraries & the Academy*. 2016. Vol. 16 Is. 1. P. 71–88.

529. Matvienko O., Popova, L. Formation of transversal competences in the process of future primary school teachers' training. *Journal of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University*. 2022. 9(1). P. 227–236.

530. Menrath I. et al. Evaluation of School-Based Life Skills Programmes in a High-Risk Sample: A Controlled Longitudinal Multi-centre Study. *J. Public Health*. 2012. 20 (2). P. 159–170.

531. Mertens E. et al. Components of School-Based Interventions Stimulating Students' Intrapersonal and Interpersonal Domains: A Meta-Analysis. *Clin. Child. Fam. Psychol. Rev.* 2020. 23 (4). P. 605–631.

532. Ministry of National Education [MNE] Primary School Life Sciences Lesson (1st, 2nd and 3rd grades) Teaching Programme. Head Council of Education and Morality. 2015. URL: <http://ttkb.meb.gov.tr/>

533. Mitchell G. Essential soft skills for success in the 21st century workforce as perceived by Alabama business/marketing educators. URL: http://etd.auburn.edu/bitstream/handle/10415/1441/Mitchell_Geana_57.pdf.

534. Munsu K., Guha D. Status of Life Skill Education in Teacher Education Curriculum of SAARC Countries: A Comparative Evaluation. *J. Educ. Soc. Pol.* 2014. 1 (1). P. 93–99.

535. McKinsey Global Institute Special Report on Future of Organizations and Work: What the Future of Work Will Mean for Jobs, Skills and Wages. 2017. URL: <https://www.mckinsey.com/global-themes/future-of-organizations-and-work/what-the-future-of-work-will-mean-for-jobs-skills-and-wages>

536. Namakshi N., Warshauer H., Strickland S., McMahon L. Investigating preservice teachers' assessment skills: Relating aspects of teacher noticing and content knowledge for assessing student thinking in written work. *School Science & Mathematics*. 2022. Vol. 122. Is. 3. P. 142–154.

537. Napolitano C. et al. Social, Emotional, and Behavioral Skills: An Integrative Model of the Skills Associated With Success During Adolescence and Across the Life Span. *Frontiers Education. Sec. Educational Psychology*. 2021. Vol. 6. URL: <https://doi.org/10.3389/ feduc.2021.679561>

538. Nasheeda A., Abdullah H. B., Krauss S. E., Ahmed N. B. A Narrative Systematic Review of Life Skills Education: Effectiveness, Research Gaps and Priorities. *J. Adolescence Youth*. 2019. 24 (3). P. 362–379.

539. Nicolai S., Triplehorn C. The role of education in protecting children in conflict. *Humanitarian Practice Network (HPN)*. 2003. 32 p.

540. Niewiadomski R., Anderson D. The Rise of Artificial Intelligence: Its Impact on Labor Market and Beyond. *Strategic Imperatives and Core Competencies in the Era of Robotics and Artificial Intelligence*. 2017. P. 29–49.

541. Nunes T. et al. Can we really teach problem-solving in primary school? *Mathematics Teaching*. 2015. Is. 246. P. 44–48.

542. O’Neal L. J., Gibson, P., Cotton S. R. Elementary school teachers’ beliefs about the role of technology in 21st-century teaching and learning. *Computers in the Schools*. 2017. 34(3). P.192–206.

543. OECD. OECD Skills Outlook 2013 First Results from the survey of Adult Skills. 2013 URL: [https://www.oecd.org/skills/piaac/Skills%20volume%201%20\(eng\)--full%20v12--](https://www.oecd.org/skills/piaac/Skills%20volume%201%20(eng)--full%20v12--)

544. OECD. PISA 2012 Assessment and Analytical Framework: Mathematics, Reading, Science, Problem Solving and Financial Literacy, PISA, OECD Publishing, Paris. 2013. Doi: <http://dx.doi.org/10.1787/9789264190511-en>.

545. OECD. Preparing our youth for an inclusive and sustainable world. The OECD PISA Global Competence framework. 2018.

546. OECD. Definition and Selection of Competencies: Theoretical and Conceptual Foundations. Summary of the final report Key Competencies for a Successful Life and a Well-functioning Society. OECD Publishing. 2003. URL: <https://www.oecd.org/pisa/35070367.pdf>

547. OECD. Skills for Social Progress: The Power of Social and Emotional Skills. OECD Skills Studies. OECD Publishing. 2015. Doi: <https://doi.org/10.1787/9789264226159-en>

548. OECD. Getting Skills Right: Skills for Jobs Indicators. Getting Skills Right. OECD Publishing, Paris. 2017. Doi: <https://doi.org/10.1787/9789264277878-en>.

549. OECD. The Future of Education and Skills 2030. OECD Publishing. 2019. URL: <http://www.oecd.org/education/2030/oecd-education-2030-position-paper.pdf>

550. OECD. OECD Skills Strategy Flanders: Assessment and Recommendations. OECD Skills Studies. OECD Publishing. 2019. Doi: <https://doi.org/10.1787/9789264309791-en>.

551. Ongardwanich N., Kanjanawasee S., Tuipae C. Development of 21st Century Skill Scales as Perceived by Students. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*. 2015. Vol. 191. P. 737–741.

552. Opio J. Awareness and application of life skills education in primary schools in post-conflict areas: a case of Kalaki county Kaberamaido district. Unpublished Master Thesis. Makerere University : Kalaki, 2010.

553. Organisation for Economic Co-operation and Development. *The Future of Education and Skills: Education 2030*; Secretary-General : Paris, France, 2018. URL: [https://www.oecd.org/education/2030/E2030%20Position%20 Paper%20\(05.04.2018\).pdf](https://www.oecd.org/education/2030/E2030%20Position%20Paper%20(05.04.2018).pdf)

554. Paajanen G. The EI Measures the Personality Characteristics behind Productive Job Behaviour. Employment Inventory Reports, Technology Based Solutions / Personnel Decisions, Inc. New Jersey, 1992. 95 p.

555. Panayiotou M., Humphrey H., Wigelsworth M. An empirical basis for linking social and emotional learning to academic performance. *Contemporary Educational Psychology*. 2019. №56. P. 193–204.

556. Park D. et al. Tripartite Taxonomy of Character: Evidence for Intrapersonal, Interpersonal, and Intellectual Competencies in Children. *Contemp. Educ. Psychol.* 2017. №48. P. 16–27.

557. Parmigiani D., Jones S., Kunnari I., Nicchia E. Global competence and teacher education programmes. *A European perspective. Cogent Education*. 2022. Vol. 9. Is. 1. P. 123–131.

558. Parsons T. Definition: Soft skills. URL: <https://searchcio.techtarget.com/definition/soft-skills>

559. Partnership for 21st Century Skills. URL: https://www.marietta.edu/sites/default/files/documents/21st_century_skills_standards_book_2.pdf

560. Parvathy V., Renjith R. R. Impact of Life Skills Education on Adolescents in Rural School. *International Journal of Advanced Research*. 2015. 3(2), P.788–794.

561. PATHS Curriculum – PATHS. (b. d.). PATHS – Promoting Alternative Thinking Strategies. URL: <https://www.pathstraining.com/main/curriculum/>.

562. Pavlik J. V. Collaborating with ChatGPT: Considering the implications of generative artificial intelligence for journalism and media education. *Journalism & Mass Communication Educator*. 2023. 78(1). P. 84–93.

563. Pelco L. Self-Regulation and Learning-Related Social Skills. Intervention Ideas for Elementary School Students. *Preventing School Failure*. 2007. № 51. P. 36–42.

564. Pellegrino J. W., Hilton M. L. National Research Council Education for Life and Work : Developing Transferable Knowledge and Skills in the 21st Century. Washington, D. C.: The National Academic Press, 2012.

565. Pérez L. D. et al. (2020). National Reports on the Labour Market Soft-Skills Io1.A3. URL: <https://skills4employability.eu/wp-content/uploads/2020/08/National-Reports-on-Soft-Skills-current-scenarios-by-Skills4Empolyability-Erasmus-Project-IO1.A3-.pdf>

566. Petrovic C. Professional and transversal competences of future teachers for preschool and primary school education. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*. 2014, №142. P. 724–730.

567. PISA–2018: Україна в центрі уваги. URL: http://pisa.testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2022/01/FocusUKR_January_2022_9-20.pdf

568. Pitula B., Grzyb B. Adaptation of students to educational changes caused by the COVID-19 pandemic. *New Educational Review*. 2021. Vol. 66. P. 47–56.

569. Prajapati R., Sharma B., Sharma D. Significance of life skills education. *Contemporary Issues in Education Research*. 2017. № 10(1). P. 1–6.

570. Price D., Magy R. Filling the soft skills gap. *COABE Journal: The Resource for Adult Education*. 2021. Vol. 10. Is. 1, P. 90–107.

571. Provorova Y. et al. Development of the Emotional Stability Seen as a Personal Leadership Quality Using the Acmeological Approach in the Master's Students. *European Journal of Educational Research*. 2020. Vol. 10. Is. 1. P. 275–284.

572. Rana K. Persuasion, trust, and personal credibility. URL: <https://www.diplomacy.edu/resources/general/persuasiontrust-and-personal-credibility>.

573. Rapanta C., Botturi L., Goodyear P. Online University Teaching During and After the Covid-19 Crisis: Refocusing Teacher Presence and Learning Activity. *Postdigital Science and Education*. 2020. №2. P. 923–945.

574. Razzetti G. The Meta Skills You Need to Thrive in the 21st Century. 2018. URL: <https://liberationist.org/themetaskills-you-need-to-thrive-in-the-21st-century/>

575. Reimagining Life Skills and Citizenship Education in the Middle East and North Africa. A FourDimensional and Systems Approach to 21st Century Skills. Conceptual and Programmatic Framework. Executive summary. United Nations Children's Fund. URL: www.lsce-mena.org

576. Rich K., Yadav A., Schwarz C. Computational thinking, mathematics, and science: Elementary teachers' perspectives on integration. *Journal of Technology and Teacher Education*. 2019. 27(2). P. 165–205.

577. Rissanen I., Kuusisto E., Tuominen M., Tirri K. In search of a growth mindset pedagogy: A case study of one teacher's classroom practices in a Finnish elementary school. *Teaching and Teacher Education*. 2019. Vol. 77. P. 204–213.

578. Rivers D. I., Nakamura M., Vallance M. Online Self-Regulated Learning and Achievement in the Era of Change. *Journal of educational computing research*. 2021. 60 (1). P. 131.

579. Roberts C. M. et al. Efficacy of the Aussie Optimism Program: Promoting Pro-social Behavior and Preventing Suicidality in Primary School Students. A Randomised-Controlled Trial. *Front Psychol*. 2018.

580. Robles M. Executive Perceptions of the Top 10 Soft Skills Needed in Today's Workplace. *Business Communication Quarterly*. 2012. №75 (4), P. 453–465.

581. Romo-Escudero F., LoCasale-Crouch J., Hamre B. Early childhood teachers' noticing skills in the context of an intervention: supporting teachers to effectively reflect on practice. *Teacher Development*. 2022, Vol. 26. Is. 5. P. 683–705.

582. Rooney R. M. et al. Prevention of Internalizing Disorders in 9-10 Year Old Children: Efficacy of the Aussie Optimism Positive Thinking Skills Program at 30-month Follow-Up. *Front. Psychol*. 2013. №4. P. 988.

583. Rooney R. et al. Reducing Depression in 9–10 Year Old Children in Low SES Schools: A Longitudinal Universal Randomized Controlled Trial. *Behav. Res. Ther*. 2013. 51 (12). P. 845–854.

584. Sackett P. R., Zhang C., Berry C. M., Lieven, F. Revisiting meta-analytic estimates of validity in personnel selection: Addressing systematic overcorrection for restriction of range. *Journal of Applied Psychology*. 2022. 107(11). P. 2040–2068.

585. Sali G., Akyol A. K. Creativity of preschool and elementary school teachers and their students. *Perceptual and Motor Skills*. 2015. 121(3). P. 759–765.

586. Sancassiani F. et al. Enhancing the Emotional and Social Skills of the Youth to Promote Their Wellbeing and Positive Development: A Systematic

Review of Universal School-Based Randomized Controlled Trials. 2015. 11. P. 21–40.

587. Saputra A., Anthony S. Pedagogical Competence: Effective Communication of Students of Primary School Teacher Education of Universitas Terbuka in Palembang. *Jurnal Basicedu*. 2021. Vol. 5. Is. 5, P. 4247–4260.

588. Savoji A. P., Ganji K. Increasing mental health of university students through life skills training (LST). *Procedia–Social and Behavioral Sciences*. 2013. №84. P. 1255–1259.

589. Scorza P., Araya R., Wuermli A. J., Betancour T. S. Towards Clarity in Research on "Non-cognitive" Skills: Linking Executive Functions, Self-Regulation, and Economic Development to Advance Life Outcomes for Children, Adolescents and Youth Globally. *Hum. Dev.* 2016. 58 (6). P. 313–317.

590. Sears D. A., Reagin J. M. Individual versus Collaborative Problem Solving: Divergent Outcomes Depending on Task Complexity. *Instructional Science*. 2013. 41. P. 1153–1172.

591. Sears R., Bay-Williams J., Willingham J. C., Cullen A. Symbiosis: Social and Emotional Learning & Mathematics Learning. *Mathematics Teacher: Learning and Teaching PK-12*. 2022. 115(11). P.770–780.

592. SEE Learning Official Website. URL: <https://cutt.ly/5WsQ0SM>.

593. Sharma S. Measuring life skills of adolescents in a secondary school of Kathmandu: An experience. *Kathmandu University Medical Journal*. 2003. 1(3). P. 170–176.

594. Shiner R. L., DeYoung C. G. The Structure of Temperament and Personality Traits: A Developmental Perspective. *The Oxford Handbook of Developmental Psychology*, 2013. Vol. 2. P. 113–141.

595. Siddiq F., Scherer R., Tondeur J. Teachers' emphasis on developing students' digital information and communication skills (TEDDICS): A new construct in 21st century education. *Computers & Education*. 2016. Vol. 92. P. 1–14.

596. Silva E. Measuring Skills for 21st Century Learning. *The Phi Delta Kappan*. 2009. 90. P. 630–634.

597. Sjöblom, K. et al. Training in 21st Century Working Life Skills: How to Support Productivity and Well-Being in Multi-Locational Knowledge Work. *Creative Education*. 2019. 10. P. 2283–2309.

598. Smith E. A. et al. Evaluation of life skills training and infused-life skills training in a rural setting: Outcomes at two years. *Journal of Alcohol and Drug Education*. 2004. 48(1). P. 51–70.

599. Smithers L. G. et al. , Sawyer A. C. P., Chittleborough, C. R., Davies, N. M., Davey Smith, G., and Lynch, J. W. A Systematic Review and Meta-Analysis of Effects of Early Life Non-cognitive Skills on Academic, Psychosocial, Cognitive and Health Outcomes. *Nat. Hum. Behav.* 2018. 2 (11). P.867–880.

600. Soft skills – невід’ємні аспекти формування конкурентоспроможності студентів у XXI столітті. Київ.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2020. 90 с. URL: <https://studway.com.ua/soft-skills/>

601. Soto C. J., Napolitano C. M., Roberts B. W. Taking Skills Seriously: Toward an Integrative Model and Agenda for Social, Emotional, and Behavioral Skills. *Curr. Dir. Psychol. Sci.* 2021. 30 (1). P. 26–33.

602. Soto C. J. et al. An Integrative Framework for Conceptualizing and Assessing Social, Emotional, and Behavioral Skills: The BESSI. 2021. URL: doi:10.31234/osf.io/8m34z

603. Stakhova I. et al. Formation of ecological competence of future primary school teachers by means of environmental protection. *Society. Integration. Education*. 2022. Vol. I. P. 272–283.

604. Stancato F. Tenure, Academic Freedom and the Teaching of Critical Thinking. *College Student Journal*. 2000.

605. Stephen K., Miir L., Hall H. Towards a definition of metaskills. In Proceedings of ISIC, the Information Behaviour Conference. Pretoria, South Africa. 2020. URL: <http://InformationR.net/ir/25-4/isic2020/isic2010.html>

606. Sternberg R. J. A theory of adaptive intelligence and its relation to general intelligence. *Journal of Intelligence*. 2019.

607. Sternberg R. J. COVID-19 has taught us what intelligence really is. *Inside higher ed*. 2020. URL: <https://insidehighered.com/views/2020/08/31/pandemic-has-proven-standardized-tests-dont-measure-whats-important-opinion>

608. Sternberg R. J. The theory of successful intelligence / R J. Sternberg, S. B. Kaufman (Eds.). *Cambridge handbook of intelligence*. 2011. P. 504–527.

609. Strzelecki A. To use or not to use ChatGPT in higher education? A study of students' acceptance and use of technology. *Interactive Learning Environments*. 2023. P. 1–14.

610. Survival Skills: A Guide to Making It on Your Own. Connections: Linking Work and Learning Series. Northwest Regional Educational Lab., Portland, Oreg. Department of Education. Washington, 1996. 90 p.

611. Szlosek F. Tożsamość pedagogiki pracy w kontekście przemian systemowych. Wyd. Naukowe Instytutu Technologii Eksploatacji – PIB w Radomiu. Warszawa, 2015. 206 s.

612. Tang K. N., Hashimah M. Y., Nor Hashimah H. Soft Skills Integration in Teaching Professional Training: Novice Teachers Perspectives. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*. 2015. № 186. P. 835–840. doi: <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.04.204>

613. Tang K. N., Tan C. C. The importance of ethics, moral and professional skills of novice teachers. *Procedia Social and Behavioral Sciences*. 2015. Vol. 205. P. 128–133.

614. Taylor I. The arts breathe new life into teaching a vital skill. *TES: Magazine*. 2018. Is. 5309. P. 34–44.

615. Taylor R. D., Oberle E., Durlak J. A., Weissberg R. P. Promoting Positive Youth Development through School-Based Social and Emotional Learning Interventions: A Meta-Analysis of Follow-Up Effects. *Child Development Perspectives*. 2017. 88 (4). P. 1156–1171.

616. Ten Dam G., Volman M. L. L. Critical thinking as a citizenship competence: Teaching strategies. *Learning and Instruction*. 2004. 14(4), P. 359–379.

617. Teo T., Unwin S., Scherer R., Gardiner V. Initial teacher training for twenty-first century skills in the Fourth Industrial Revolution (IR 4.0): A scoping review. *Computers & Education*. 2021. Vol. 170. 104223.

618. *TES: Magazine*. 2017. 1(6). Is. 5230. P. 16–17.

619. Tewari R., Sharma R. Hard skills vs. soft skills: a co-relational study. URL: https://www.researchgate.net/publication/228271327_Hard_Skills_vs_Soft_Skills_A_Co-Relational_Study.

620. The 10 skills you need to thrive in the Fourth Industrial Revolution. URL: <https://www.weforum.org/agenda/2016/01/the-10-skills-you-need-to-thrive-in-the-fourth-industrial-revolution/>

621. The European Liberal Arts Initiative (ELAI). URL: <https://liberal-arts.eu/database/>

622. The Future of Jobs. 2020. URL : <https://www.weforum.org/publications/the-future-of-jobs-report-2020/>

623. The Key Competences for Lifelong Learning – A European Framework. *Official Journal of the European Union*. 2007. URL: <https://www.britishcouncil.org/sites/default/files/youth-in-actionkeycomp-en.pdf>

624. These are the top 10 job skills of tomorrow – and how long it takes to learn them. World economic forum. 2020. URL: <http://surl.li/prfo>

625. Top 20 disappearing jobs // Издание Forbes, 2013. URL: <https://www.forbes.com/pictures/lmj45ighg/top-20-disappearingjobs>

626. Tornero B. Prospective primary teachers' perceptions about their ability to use and teach thinking skills. *Journal of Constructivist Psychology*. 2017. 30(2). P. 127–145.

627. Trilling B., Fadel Ch. 21st Century Skills: Learning for Life in Our Times, Jossey-Bass. 2013.

628. Tubbs S. L., Schulz E. Exploring a Taxonomy of Global Leadership Competencies and Meta-Competencies. *Journal of American Academy of Business*. 2006. №8. P. 29–34.

629. Tudor L. Primary School Skills Development through Integrated Activities. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*. 2014. 127. P.722–727.

630. UNDP Sustainable Development Goals. 2015. URL: <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/en/home/sustainable-development-goals.html>

631. UNESCO Education for sustainable development. Sourcebook. *Learning & training tools*. 2012. №4. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000216383.locale=en>

632. UNESCO. Global citizenship education: preparing learners for the challenges of the 21st century. 2014.

633. UNESCO. Global Citizenship Education: Topics and Learning Objectives. 2015.

634. UNESCO. Gender-responsive life skills-based education advocacy brief gender-responsive life skills-based education. 2008.

635. UNESCO-IBE. Glossary of Curriculum Terminology; UNESCO: Paris, France, 2013. URL: http://www.ibe.unesco.org/fileadmin/user_upload/Publications/IBE_GlossaryCurriculumTerminology2013_eng.pdf.

636. UNFPA. Sexual and reproductive health of young people in asia and the pacific: A review of issues, policies and programmers. 2015. Vol. 1.

637. UNICEF). Definition of terms | life skills | UNICEF. Retrieved March 8, 2017. 2003. URL: https://www.unicef.org/lifeskills/index_7308.html [Google Scholar]

638. UNICEF. Life skills-based curriculum project evaluation. [Google Scholar]. 2010.

639. UNICEF. Global Evaluation of Life Skills Education Programmes. New York : United Nations Children’s Fund, 2012.

640. UNICEF. Review of the life programme: Maldives skills education. 2015

641. UNICEF. Global Framework on Transferable Skills. New York : United Nations Children's Fund, 2019.

642. van Laar E. *et al.* The relation between 21st-century skills and digital skills: A systematic literature review. *Computers in Human Behavior*. 2017. Vol. 72. P. 577–588.

643. Vašutová J. Profese učitele v českém vzdělávacím kontextu. Brno. Paido, 2004. 190 s.

644. Vaughan K. The role of apprenticeship in the cultivation of soft skills and dispositions. *Journal of Vocational Education & Training*. 2017. Vol. 69. Is. 4. P. 540–557.

645. Velasco V., Griffin K. W., Griffin K. W., Botvin G. J. Preventing Adolescent Substance Use through an Evidence-Based Program: Effects of the Italian Adaptation of Life Skills Training. *Prev. Sci.* 2017. 18 (4). P. 94–405.

646. Vertuhina V. Et al. Progressive practices of government management in preschool teachers professional training in western European countries. *Universal Journal of Educational Research*. 2020. Vol. 8. Is.10. P. 4591–4602.

647. Vicary J. R. et al. Life skills training effects for high and low risk rural junior high school females. *The Journal of Primary Prevention*. 2004. 25(4). P. 399–416.

648. Viswanathan R. Using mobile technology and podcasts to teach soft skills. *Handbook of Research on Web 2.0 and Second Language Learning*. 2009. P. 223–236.

649. Voogt J., Erstad O., Dede C., Mishra, P. Challenges to learning and schooling in the digital networked world of the 21st century. *Journal of Computer Assisted Learning*. 2013. 29(5), P. 403–413.

650. Voogt J., Roblin N. P. A Comparative Analysis of International Frameworks for 21st Century Competences: Implications for National Curriculum Policies. *Journal of Curriculum Studies*. 2012. 44. P. 299–321.

651. Wagner T. *The Global Achievement Gap: Why Even Our Best Schools Don't Teach the New Survival Skills Our Children Need, and What We Can Do about It*. New York : Basic Books, 2008.

652. Weber E. P., Khademian A. M. Wicked Problems, Knowledge Challenges, and Collaborative Capacity Builders in Network Settings. *Public Administration Review*. 2008. 68. P. 334–349.

653. Weichold K., Blumenthal A. Long-term effects of the life skills program IPSY on substance use: Results of a 4.5-year longitudinal study. *Prevention Science*. 2016. 17(1). P. 13–23.

654. Weichold, K. Translation of etiology into evidence-based prevention: The life skills program IPSY. *New Directions for Youth Development*. 2014. (141). P. 83–94.

655. Wenzel V., Weichold K., Silbereisen R. K. The Life Skills Program IPSY: Positive Influences on School Bonding and Prevention of Substance Misuse. *J. Adolescence*. 2009. 32 (6). P. 1391–1401.

656. Whittermore S. Transversal Competencies for Future Proofing the Workforce. *White paper: Skilla*. 2018. 48 p.

657. WHO. *Life Skills Education for Children and Adolescents in Schools. Introduction and Guidelines to Facilitate the Development and Implementation of Life Skills Programmes*. Geneva: World Health Organization. 1994.

658. WHO. *Skills for Health Skills-Based Health Education Including Life Skills: An Important Component of a Child-Friendly/ Health-Promoting School*. Geneva: World Health Organization. 2003. URL: <https://iris.who.int/bitstream/handle/10665/42818/924159103X.pdf;jsessionid=D54363C3383DA4E784E7C324A8F25ECC?sequence=1>

659. Wiatrowski Z. *Drogi do współczesnego rozumienia i uznawania kwalifikacji i kompetencji zawodowych w Polsce* / wyd. A. B. Bydgoszcz 2001, 2004.

660. Wiatrowski Z. Nauki społeczno-pedagogiczne w perspektywie społeczeństwa wiedzy i pracy, Wyższa Szkoła Humanistyczno-Ekonomiczna we Włocławku. Włocławek, 2010. 54 s.

661. Wijnen F., van der Molen J., Voogt J. Primary school teachers' attitudes toward technology use and stimulating higher-order thinking in students: a review of the literature. *Journal of Research on Technology in Education*. 2021. P. 545–567. URL: <https://doi.org/10.1080/15391523.2021.1991864>

662. Wildová R. Training Primary School Teachers – Issues and Trends Republic. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*. 2014. Vol. 141. P. 1112 – 1115.

663. Wilt J., Revelle W. Affect, Behaviour, Cognition and Desire in the Big Five: An Analysis of Item Content and Structure. *Eur. J. Pers.* 2015. 29 (4). P. 478–497. Doi: doi:10.1002/per.2002

664. World Economic Forum. New Vision for Education Report: Unlocking the Potential of Technology. Geneva. 2015. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEFUSA_NewVisionforEducation_Report2015.pdf

665. World Economic Forum. New Vision for Education: Fostering Social and Emotional Learning through Technology. Geneva. 2016. URL : http://www3.weforum.org/docs/WEF_New_Vision_for_Education.pdf

666. World Economic Forum. The Future of Jobs. Employment, Skills and Workforce Strategy for the Fourth Industrial Revolution. Global Challenge Insight Report. 2016. URL: https://www3.weforum.org/docs/WEF_Future_of_Jobs.pdf

667. Yakibova D. Sh. Methods for enhancing the creative thinking of primary schoolchildren. *Herakd pedagogiki Nauka i Praktyka: wydanie specjalne*. 2021. P. 247–256.

668. Yontar A, Yurtal F. Investigations of sanctions used by teachers for improving responsibility. *Educ. Sci.* 2009. 34(153). P. 144–156.

669. Yusufaliyeva G. A. The role of the teacher in the development of creative abilities of primary school students. *Innovative technologica*, 2021. 5 (II vol.). P. 54–59.

670. Zdanevych L. V. et al. Instilling the System of Values in Preschool Children in the Cultural and Educational Space. *Universal Journal of Educational Research*. 2020. Vol. 8. Is. 11. P. 5991–5999.

671. Zerak U., Podlogar N. et. al. The characteristics of self-regulated learning of university students in distance education during the Covid-19 epidemic. *Sodobna pedagogika-journal of contemporary educational studies*. 2021. 72(SI). P. 234–251.

672. Zhang Q., Lin S., Liu J., Zhang J. Role of College Environment on Students' Soft Skills: Achievement Goal Structure. *College Teaching*. 2022. Vol. 70. Is. 4. P. 422–432.

673. Zhao Y. Preparing globally competent teachers: A new imperative for teacher education. *Journal of Teacher Education*. 2010. 61(5). P. 422–431.

674. Zhelanova V., Vaskivska H, Palamar S., Kondratiuk S. Psychodidactic determinants of the development of children of preschool age. *Wiadomości Lekarskie*. 2018. Vol. LXXI. №6. P. 1207–1214.

675. Zhou Y. et al. Development and validation of a higher-order thinking skills assessment scale for pre-service teachers. *Thinking Skills and Creativity*. 2023. Vol. 48. 101272.

676. Zhovnych O. et al. Digital competence of specialists in socio-economic, physics, and mathematics specialties, company managers in professional activities. 2024. 13(77). P. 108–122.

677. Zhovnych O., Ihnatova O., Drobakha L. The Effectiveness of Blended Learning in English Teacher Training. *Journal of Teaching English for Specific and Academic Purposes*. 2022. Is.e №3. P. 377–388.

ДОДАТОК А

МОЖЛИВІ КЛАСИФІКАЦІЇ ЖИТТЄВИХ НАВИЧОК

Джерело: Поняття і роль життєвих навичок. URL:
<http://multycourse.com.ua/ua/page/19/66>

Інтелектуальні навички
<p>Самосвідомість і самооцінка:</p> <ul style="list-style-type: none"> • здатність усвідомити свою унікальність; • позитивне ставлення до себе, інших людей і життєвих перспектив; • адекватна самооцінка: здатність реально оцінювати свої здібності і можливості, адекватно сприймати оцінки інших людей; • усвідомлення своїх прав, потреб, цінностей і пріоритетів; • визначення життєвої мети. <p>Аналіз проблем і ухвалення рішень:</p> <ul style="list-style-type: none"> • уміння визначити суть проблеми і причини її виникнення; • здатність знайти різні варіанти розв'язання проблеми; • уміння передбачити результати різних варіантів для себе та інших людей; • уміння оцінити реалістичність кожного варіанта з урахуванням його особливостей і життєвих обставин; • здатність вибрати оптимальне рішення. <p>Навички групової роботи та адвокації:</p> <ul style="list-style-type: none"> • уміння бути членом команди, працювати на результат; • уміння висловити повагу до внеску інших осіб; • сприймання різних стилів поведінки; • лідерські навички; • навички впливу і переконливості; • навички встановлення контактів і мотивування.
Емоційно-вольові навички
<p>Навички самоконтролю:</p> <ul style="list-style-type: none"> • уміння контролювати прояви гніву; • уміння долати тривогу; • уміння переживати невдачі. <p>Керування стресами:</p> <ul style="list-style-type: none"> • уміння раціонально планувати час; • позитивне мислення; • уміння застосовувати методи релаксації; • уміння пережити горе, втрату, травму, насильство. <p>Мотивація до успіху і тренування волі:</p> <ul style="list-style-type: none"> • віра в те, що ти – господар свого життя; • здатність зосереджуватися на досягненні мети; • розвиток цілеспрямованості і працьовитості.

Поняття життєвих навичок

Життєві навички – дослівний переклад з англ. life skills. Проте в англійській мові skills означає не лише навички (вміння, відпрацьовані до автоматизму), а й здатність до чогось або компетентність. Тому термін «життєва компетентність» був би точнішим, але в пострадянських країнах прийнято термін «життєві навички», і тому ми надалі використовуватимемо його, розуміючи під життєвими навичками низку психологічних і соціальних компетентностей, які допомагають людині бути в гармонії зі своїм внутрішнім світом і будувати продуктивні стосунки із соціальним оточенням.

За визначенням ВООЗ, життєві навички — це здатність до адаптації, позитивної поведінки та подолання труднощів щоденного життя.

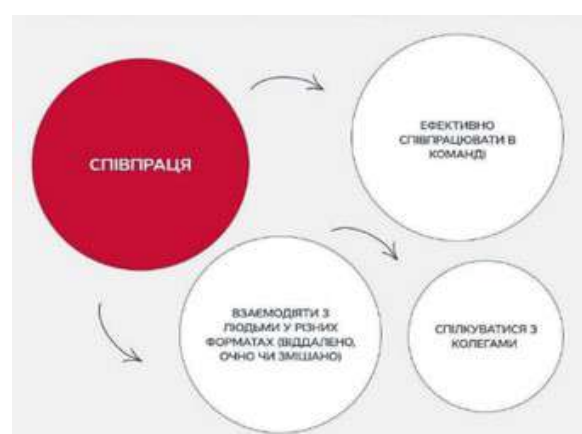
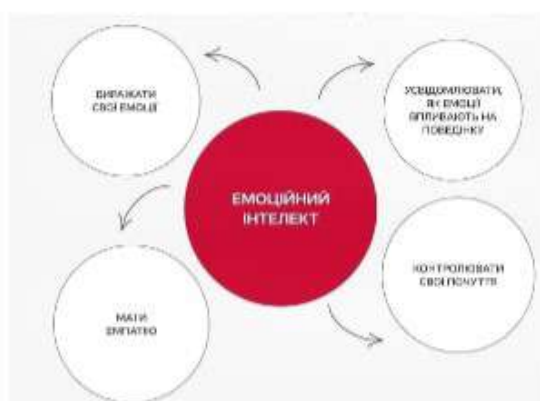
Склад і класифікація життєвих навичок

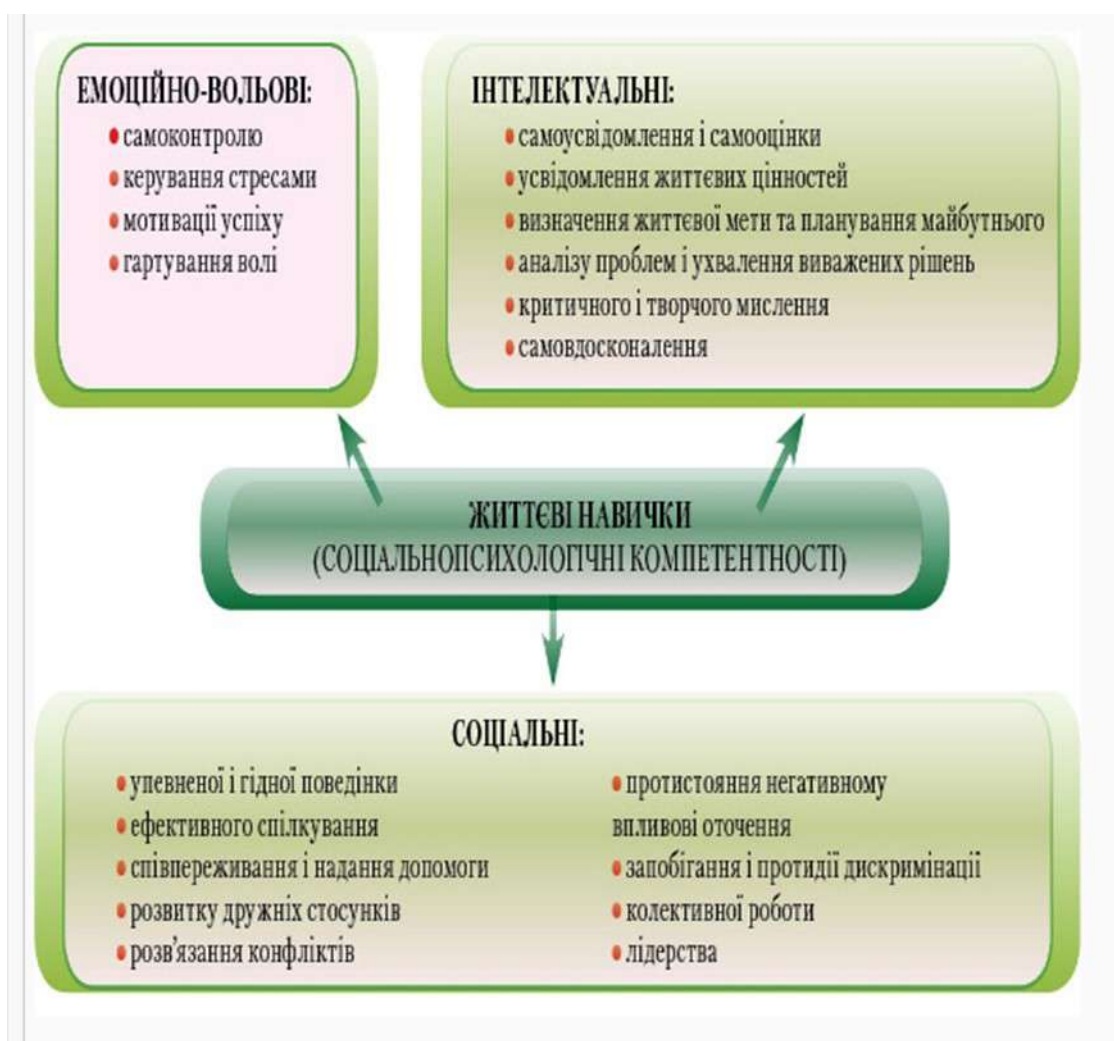
Чітко визначеного переліку життєвих навичок не існує, їх налічують близько двадцяти. Серед них виокремлюють такі:

- навички ухвалення рішень;
- комунікативні навички;
- навички вираження почуттів і керування ними;
- навички критичного мислення;
- навички усвідомлення негативних впливів і тиску з боку однолітків, а також навички опору їм (здатність сказати «ні» наркотикам, алкоголю, тютюнопалінню,

ДЕСЯТЬ НАЙБІЛЬШ ПОТРІБНИХ НАВИЧОК НА НАСТУПНІ ДЕСЯТЬ РОКІВ

Джерело: За даними журналу Forbes <https://nqa.gov.ua/news/top-10-najbils-zatrebuvanih-umin-ta-navicok-na-najblizci-10-rokiv-doslidzenna-forbes/>

Джерело: Професійний стандарт учителя нового покоління
<https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/40007/>

ДОДАТОК Б

ДІАГНОСТИЧНІ МЕТОДИКИ НА ВИЗНАЧЕННЯ СФОРМОВАНOSTІ ЖИТТЄВИХ НАВИЧОК

Методика «Шкала самоефективності Р. Шварцера та М. Єрусалема»

Інструкція: “Прочитайте, будь ласка, кожне твердження та вкажіть в реєстраційному бланку одну найбільш слушну відповідь стосовно ефективності Вашої професійної діяльності, оцінивши кожне з 10 тверджень за 4-бальною шкалою: “абсолютно неправильно” дає 1 бал; “скоріше неправильно” дає 2 бали; “скоріше правильно” – 3 бали; “абсолютно правильно” – 4 бали.

1. Якщо я добре постараюсь, то завжди знайду вирішення навіть складних проблем.
2. Якщо мені щось заважає, то я все ж знаходжу шляхи досягнення своєї мети.
3. Мені достатньо легко досягати своїх цілей.
4. У несподіваних ситуаціях я завжди знаю, як поводитись.
5. Я вірю, що можу упоратися з непередбаченими труднощами.
6. Якщо я докладу достатньо зусиль, то зможу упоратися з більшістю проблем.
7. Я готовий(а) до будь-яких труднощів, оскільки покладаюся на власні здібності.
8. Якщо переді мною постає якась проблема, то я звичайно знаходжу кілька варіантів її вирішення.
9. Я можу щось вигадати навіть у безвихідній, на перший погляд, ситуації.
10. Я зазвичай здатен(а) тримати ситуацію під контролем.

Обробка результатів

Отримання підсумкового результату здійснюється шляхом складання балів за всіма 10-ма твердженнями.

Інтерпретація результатів

Отримані результати інтерпретуються таким чином:

36-40 балів – висока самоефективність;

30-35 балів – вища за середню;

25-29 балів – середня;

20-24 бали – нижча за середню;

19 і менше балів – низька.

Тест «Чи можете Ви впливати на інших»

Джерело: Адміністратору школи. Тренінги з розвитку комунікативності вчителів / уклад.: А. Г. Дербеньова, А. В. Кунцевська. - Харків : Вид. група "Основа", 2009. 191 с.

Інструкція. При взаємодії дуже важливо позитивно впливати на інших людей. Це також необхідно, щоб досягти поставленої мети, реалізувати наміри, провести свою лінію. Якщо ви хочете дізнатися, якою мірою володієте цим умінням, дайте відповідь на наступні питання односкладово - «так» чи «ні».

- 1. Чи здатні ви уявити себе в ролі актора або політичного діяча?
- 2. Чи дратують вас люди, що одягаються і поведяться екстравагантно?
- 3. Чи здатні ви говорити з іншою людиною про свої інтимні переживання?
- 4. Негайно ви реагуєте, коли помічаєте найменші ознаки зневажливого ставлення своєї особи?
- 5. Псується Чи є у вас настрій, коли хтось домагається успіху в тій області, яку ви вважаєте для себе найважливішою?
- 6. Чи любите ви робити щось дуже важке, щоб продемонструвати оточуючим свої неабиякі здібності?
- 7. Чи могли б ви пожертвувати всім, щоб домогтися у своїй справі видатного результату?
- 8. Чи прагнете ви до того, щоб коло ваших друзів був незмінний?
- 9. Чи любите ви вести розмірений спосіб життя із суворим розпорядком справ і навіть розваг?
- 10. Чи любите ви змінювати обстановку або переставляти меблі?
- 11. Чи любите ви нові способи вирішення старих завдань?
- 12. Чи любите ви дражнити надто самовпевнених і зарозумілих людей?
- 13. Чи любите ви доводити, що ваш начальник в чомусь неправий?

За кожне збіг ваших відповідей з ключем запишіть собі по 5 балів. Відповідь «так» - питання № 1, 3, 4, 5, 6, 7, 10, 11, 12, 13; відповідь «ні» - питання № 2, 8, 9.

коментар:

55-65. Ви наділені даром переконувати інших у своїй правоті. Однак вам треба бути дуже обережним, щоб ваша позиція не стала надмірно агресивною. В цьому випадку ви легко можете перетворитися в фанатика або тирана.

45-55 балів. Ви - людина, що володіє чудовими передумовами, щоб ефективно впливати на інших, змінювати їх моделі поведінки, вчити, управляти, наставляти. У подібних ситуаціях ви зазвичай відчуваєте себе як риба у воді. Ви переконані, що людина не повинна замикатися, уникати людей, триматися відокремлено і думати тільки про себе. Вона має робити щось для інших, керувати ними, вказувати їм на допущені помилки, вчити їх, щоб вони краще відчували себе в навколишній дійсності. Тих же, кому не подобається такий ідеал відносин, на вашу думку, не слід щадити.

31-44 бали. Передумови ефективно впливати на інших у вас вдало поєднуються з почуттям міри, за якої вплив стає надмірно жорстким.

30 балів і менше. На жаль, хоча ви часто буваєте праві, переконати в цьому оточуючих вам вдається далеко не завжди. Ви вважаєте, що ваше життя і життя оточуючих повинні бути підпорядковані суворій дисципліні, здоровому глузду і хорошим манерам і хід її повинен бути цілком передбачуваний. Ви не любите нічого робити через силу. При цьому ви часто буваєте занадто стримані, не досягаючи через це бажаної мети, а часто опиняючись і неправильно зрозумілим.

Тест «Визначення емпатійних здібностей особистості (за методикою В. Бойка)»

Джерело: Адміністратору школи. Тренінги з розвитку комунікативності вчителів / уклад.: А. Г. Дербеньова, А. В. Кунцевська. - Харків : Вид. група "Основа", 2009. 191 с.

Текст опитувальника

1. У мене є звичка уважно вивчати особи і поведінку людей, щоб зрозуміти їх

характер, нахили, здібності.

2. Якщо оточуючі виявляють ознаки нервозності, я зазвичай залишаюся спокійним.
 3. Я більше вірю доводам свого розуму, ніж інтуїції.
 4. Я вважаю цілком доречним для себе цікавитися домашніми проблемами товаришів по службі.
 5. Я можу легко увійти в довіру до людини, якщо буде потрібно.
 6. Зазвичай я з першої ж зустрічі вгадую «споріднену душу» в новій людині.
 7. Я з цікавості зазвичай заводжу розмову про життя, роботу, політику з випадковими попутниками в поїзді, літаку.
 8. Я втрачаю душевну рівновагу, якщо оточуючі чимось пригнічені.
 9. Моя інтуїція - більш надійний засіб розуміння оточуючих, ніж знання або досвід.
 10. Проявляти цікавість до внутрішнього світу іншої особистості нетактовно.
 11. Часто своїми словами я ображаю близьких мені людей, не помічаючи того.
 12. Я легко можу уявити себе будь-яким тваринам, відчутти його поведки і стану.
 13. Я рідко міркую про причини вчинків людей, які мають до мене безпосереднє відношення.
 14. Я рідко приймаю близько до серця проблеми своїх друзів.
 15. Зазвичай за кілька днів я відчуваю: щось має трапитися з близькою мені людиною, і очікування виправдовуються.
 16. У спілкуванні з діловими партнерами зазвичай намагаюся уникати розмов про особисте.
 17. Іноді близькі дорікають мене в черствості, неуважності до них.
 18. Мені легко вдається, наслідуючи людям, копіювати їх інтонацію, міміку.
 19. Мій цікавий погляд часто бентежить нових партнерів.
 20. Чужий сміх зазвичай заражає мене.
 21. Часто, діючи навмання, я тим не менш знаходжу правильний підхід до людини.
 22. Плакати від щастя нерозумно.
 23. Я здатний повністю злитися з коханою людиною, як би розчинившись в ньому.
 24. Мені рідко зустрічалися люди, яких я розумів би без зайвих слів.
 25. Я мимоволі чи з цікавості часто підслуховую розмови сторонніх людей.
 26. Я можу залишатися спокійним, навіть якщо всі навколо мене хвилюються.
 27. Мені простіше підсвідомо відчутти сутність людини, ніж зрозуміти його, «розклавши по поличках».
 28. Я спокійно ставлюся до дрібних неприємностей, які трапляються у кого-небудь з членів сім'ї.
 29. Мені було б важко задушевно, довірливо розмовляти з настороженим, замкнутою людиною.
 30. У мене творча натура - поетична, художня, артистична.
 31. Я без особливої цікавості вислуховую сповіді нових знайомих.
 32. Я засмучуюсь, якщо бачу плаче людини.
 33. Моє мислення більше відрізняється конкретністю, строгістю, послідовністю, ніж інтуїцією.
 34. Коли друзі починають говорити про свої неприємності, я волію перевести розмову на іншу тему.
 35. Якщо я бачу, що у когось з близьких погано на душі, то зазвичай утримуюся від розпитувань.
 36. Мені важко зрозуміти, чому дрібниці можуть так сильно засмучувати людей.
- Обробка результатів. Нижче наводяться 6 шкал з номерами певних тверджень.

Підраховується число відповідей, відповідних ключу кожної шкали (кожен співпав відповідь, з урахуванням знака, оцінюється одним балом), а потім визначається їх загальна сума.

1. Раціональний канал емпатії: +1, +7, -13, +19, +25, -31.
2. Емоційний канал емпатії: -2, +8, -14, +20, -26, +32.
3. Інтуїтивний канал емпатії: -3, +9, +15, +21, +27, -33.
4. Установки, емпатії: +4, -10, -16, -22, -28, -34.
5. Проникаюча здатність в емпатії: + 5, -11, -17, -23, -29, -35.
6. Ідентифікація в емпатії: +6, +12, +18, -24, +30, -36.

Аналізуються показники окремих шкал і загальна сумарна оцінка рівня емпатії. Оцінки з кожної шкалою можуть варіюватися від 0 до 6 балів і свідчать про значимість конкретного параметра (каналу) в структурі емпатії. Вони виконують допоміжну роль в інтерпретації основного показника - рівня емпатії. Сумарний показник теоретично може змінюватися в межах від 0 до 36 балів.

Висновки. Якщо в сумі по всіх шкалах 30 балів і вище - у людини дуже високий рівень емпатії; 29-22 - середній; 21-15 - занижений; менше 14 балів - дуже низький.

Методика самооцінки емоційного стану Уессмана-Рікса (скорочений варіант, модифіковано автором)

Інструкція: Виберіть у кожному із запропонованих наборів тверджень те, яке найточніше відображає Ваш стан під час сигналу «Повітряна тривога». Номер твердження, вибраного з кожного набору, обведіть кружечком.

Реєстраційний бланк

Дата обстеження _____ Стать _____

Спеціальність _____

Список тверджень за всіма шкалами

«Спокійність – тривожність»

10. Цілковита спокійність. Непохитно впевнений у собі.
9. Виключно холоднокровний, на рідкість впевнений і не хвилююся.
8. Відчуття повного благополуччя. Впевнений і почуваю себе невимушено.
7. В цілому впевнений і вільний від стурбованості.
6. Ніщо особливо мене не турбує. Почуваю себе більш-менш невимушено.
5. Дещо занепокоєний, почуваю себе скуто, трохи стривожений.
4. Переживаю деяку занепокоєність, страх, неспокій або невизначеність. Знервований, хвилююся, роздратований.
3. Значна невпевненість. Вельми травмований невизначеністю. Відчуваю страх.
2. Величезна тривожність, занепокоєність. Знищений страхом.
1. Повністю збожеволів від страху. Втратив розум. Наляканий труднощами, які не розв'язати.

„Енергійність – втомленість”

10. Поривання, що не знає перешкод. Життєва сила виплескується через край.
9. Життєздатність, величезна енергія, що б'є через край, сильне прагнення до діяльності.
8. Багато енергії, сильна потреба у дії.
7. Почуваю себе свіжим, у запасі значна енергія.
6. Почуваю себе досить свіжим, у міру бадьорий.
5. Злегка втомився. Лінощі. Енергії не вистачає.
4. Доволі стомлений. У запасі не дуже багато енергії.
3. Велика стомленість. Млявий. Мізерні ресурси енергії.
2. Жахливо стомлений. Майже виснажений і практично не здатний до дії. Майже не залишилося запасів енергії.
1. Абсолютно видихався. Нездатний навіть до самого незначного зусилля.

„Піднесення – пригніченість”

10. Сильний підйом, запальні веселощі.
9. Збуджений, у піднесеному стані. Сприймаю все із захватом.
8. Збуджений, у доброму настрої.
7. Почуваю себе дуже добре. Життєрадісний.
6. Почуваю себе доволі добре, «в порядку».
5. Почуваю себе трохи пригніченим, «так собі».
4. Настрій пригнічений і дещо сумний.
3. Пригноблений і почуваю себе дуже пригніченим. Настрій безумовно сумний.
2. Дуже пригнічений. Почуваю себе просто жахливо.
1. Крайня депресія і зневір'я. Пригнічений. Усе чорно й сіро.

„Впевненість у собі – безпорадність”

10. Для мене немає нічого неможливого. Зможу зробити все, що захочу.
9. Відчуваю велику впевненість у собі. Впевнений у своїх звершеннях.
8. Дуже впевнений у своїх здібностях.
7. Відчуваю, що моїх здібностей достатньо й мої перспективи хороші.
6. Почуваю себе доволі компетентним.
5. Відчуваю, що мої вміння й здібності дещо обмежені.
4. Почуваю себе доволі нездібним.
3. Пригнічений своєю слабкістю й нестатком здібностей.
2. Почуваю себе жалюгідним і нещасним. Втомився від своєї некомпетентності.
1. Давить почуття слабкості й марності зусиль. У мене нічого не виходить.

Обробка результатів

Спочатку визначаються показники за кожною зі шкал

1. “Спокійність-тривожність”, 2. “Енергійність-втомленість”,
3. “Піднесенняпригніченість”, 4. “Впевненість у собі-безпорадність”, які відповідають
обраному студентом номеру твердження. Далі обчислюють
інтегральний показник емоційного стану студента за формулою:

$$EC = (I1 + I2 + I3 + I4) / 4,$$

де EC – інтегральний показник емоційного стану;

I1, I2, I3 та I4 – індивідуальні показники за відповідними шкалами.

Інтерпретація результатів

EC може змінюватися від 1 до 10.

Якщо він знаходиться в межах 8-10 балів, то його можна
інтерпретувати як дуже добрий;

у межах 6-7 балів – як добрий;

4-5 балів – як погіршений;

1-3 бали – як поганий і дуже поганий.

Тест “Самооцінка особистості”

1. Якості особистості поділити на дві колонки В першу колонку виписати якості,
які притаманні Вашому ідеалу (перелік “Мій ідеал”). Решту якостей виписати в
колонку (перелік “Неідеал”).

Перелік якостей особистості

1. Акуратність	11. Заздрість	21. Нестриманість	31. Сором’яз- ливість
2. Безтурботність	12. Захопленість	22. Образливість	32. Стриманість
3. Боягузливість	13. Злопам’ятство	23. Обережність	33. Терпимість
4. Вередливість	14. Легковір’я	24. Педантичність	34. Турботливість
5. Вишуканість	15. Мрійливість	25. Повільність	35. Упертість
6. Гордість	16. Наполегливість	26. Поміркованість	36. Холодність
7. Грубість	17. Ніжність	27. Поступливість	37. Чарівність
8. Жалісливість	18. Невимушеність	28. Рішучість	38. Чуйність
9. Жвавість	19. Нервовість	29. Розв’язність	39. Щирість
10. Життєра- дісність	20. Нерішучість	30. Самозабуття	40. Ентузіазм

2. В переліку “Мій ідеал” відмітити позначкою якості, які у Вас є реально за
принципом “так – ні”, незалежно від рівня розвиненості якості. В переліку “Неідеал”
відмітити будь-якою позначкою якості, яких у Вас немає, теж за принципом “так –
ні”.

3. Підрахувати загальну кількість відмічених якостей як у першому, так і в
другому переліку (P).

4. Визначити коефіцієнт самооцінки, поділивши одержану суму (P) на загальну
кількість якостей (40) (дивись набір якостей особистості):

$$K_c = P / 40,$$

де K_c – коефіцієнт самооцінки.

5. Результати порівняти з оціночною шкалою.

Оціночна шкала

Якщо Ви одержите коефіцієнт від 0,4 до 0,6 – значить, самооцінка адекватна, Ви самокритичні і не переоцінюєте себе.

Якщо одержите коефіцієнт від 0 до 0,4, це свідчить про недооцінку своєї особистості, про підвищену критичність.

Якщо коефіцієнт від 0,6 до 1, це говорить про переоцінку своєї особистості, некритичне ставлення до себе.

Методика вимірювання мотивації успіху Т. Елерса

Інструкція. Пропонуємо 41 питання, на кожне з яких відповідайте «так» (+) або «ні» (-).

1. Коли є вибір між двома варіантами, його краще зробити швидше, ніж відкласти на певний час.
2. Я легко дратуюся, коли розумію, що не можу на всі 100 % виконати завдання.
3. Коли я працюю, це виглядає так, начебто я все ставлю на карту.
4. Коли виникає проблемна ситуація, я найчастіше приймаю рішення одним із останніх.
5. Коли в мене два дні поспіль немає справи, я втрачаю спокій.
6. У деякі дні мої успіхи нижче середніх.
7. Стосовно себе я більш суворий, ніж стосовно інших.
8. Я більш доброзичливий, ніж інші.
9. Коли я відмовляюся від важкого завдання, я потім суворо засуджую себе, тому що знаю, що в ньому я домігся б успіху.
10. У процесі роботи я маю потребу в невеличких паузах для відпочинку.
11. Ретельність -це не основна моя риса.
12. Мої досягнення в роботі не завжди однакові.
13. Мене більше приваблює інша робота, ніж та, якою я зайнятий.
14. Осудження стимулює мене сильніше, ніж похвала.
15. Я знаю, що мої однокласники вважають мене діловою людиною.
16. Перешкоди роблять мої рішення більш твердими.
17. У мене легко викликати честолюбство.
18. Коли я працюю без натхнення, це звичайно помітно.
19. При виконанні роботи я не розраховую на порятунок.
20. Іноді я відкладаю те, що повинен був зробити зараз.
21. Потрібно покладатися тільки на самого себе.
22. У житті мало речей, більш важливих, ніж гроші.
23. Завжди, коли мені треба виконати важливе завдання, я ні про що інше не думаю.
24. Я менш честолюбний, ніж інші.
25. Наприкінці відпустки я звичайно радію, що незабаром вийду на роботу.
26. Коли я бажаю працювати, я роблю її краще й більш кваліфіковано, ніж інші.
27. Мені простіше й легше спілкуватися з людьми, які можуть завзято працювати.
28. Коли в мене немає справ, я почуваю, що мені не по собі.
29. Мені доводиться виконувати відповідальну роботу частіше, ніж іншим.
30. Коли мені доводиться приймати рішення, я намагаюся робити це якнайкраще.
31. Мої друзі іноді вважають мене ледачим.
32. Мої успіхи якоюсь мірою залежать від моїх колег.
33. Безглуздо протидіяти волі дорослих.
34. Іноді не знаєш, яку роботу доведеться виконувати.

35. Коли щось не ладиться, я нетерплячий.
36. Я звичайно звертаю мало уваги на свої досягнення.
37. Коли я працюю разом з іншими, моя робота дає більші результати, ніж робота інших.
38. Багато чого, за що я беруся, я не доводжу до кінця.
39. Я заздрю людям, які не завантажені роботою.
40. Я не заздрю тим, хто прагне влади й високого становища.
41. Коли я впевнений, що правий, для доказу своєї правоти я вдаюся аж до надзвичайних заходів.

Обробка результатів. Ви одержали по 1 балу за відповіді «так» на наступні запитання: 2, 3, 4, 5, 7, 8, 9, 10, 14, 15, 16, 17, 21, 22, 25, 26, 27, 28, 29,30, 32, 37, 41. Ви також одержали по 1 балу за відповіді «ні» на запитання: 6, 13, 18,20,24,31,36, 38, 39. Відповіді на запитання 1, 11, 12, 19, 23, 33, 34, 35, 40 не враховуються. Для спрощення процедури обробки та підрахунку результатів використовують матрицю-шаблон. Для цього прорізають лезом «віконця» згідно з ключем (вони одержують по 1 балу). 1 + - 8 0 - 15 0 - 22 0 - 29 0 - 36 + 0 2 0 - 9 0 - 16 0 - 23 + - 30 0 - 37 0 - 3 0 - 10 0 - 17 0 - 24 + 0 31 + 0 38 + 0 4 0 - 11 + - 18 + 0 25 0 - 32 0 - 39 + 0 5 0 - 12 + - 19 + - 26 0 - 33 + - 40 + - 6 + 0 13 + 0 20 + 0 27 0 - 34 + - 41 0 - 7 0 - 14 0 - 21 0 - 28 0 - 35 + -

Підрахуйте суму набраних балів. Оцінка результатів: від 1 до 10 балів: низька мотивація до успіху; від 11 до 16 балів: середній рівень мотивації; від 17 до 20 балів: підвищений рівень мотивації; понад 21 бал: занадто високий рівень мотивації до успіху.

Методика. Вивчення стресостійкості.

(Джерело: Зелінська Т. М., Михайлова І. В. *Практикум із загальної психології: Навч. посібн.* – К.: Каравела, 2009, 272 с.)

Мета: дослідити рівень стресостійкості респондентів.

Хід виконання роботи:

Респондентам пропонується дати відповідь на кожне із наведених питань: "так", "не зовсім", "ні в якому разі".

Чи дратують Вас:

- 1) Зігнута та брудна сторінка газети, яку Ви хочете прочитати?
- 2) Немолода жінка, яка одягнута як молоденька дівчина?
- 3) Надмірна близькість партнера по спілкуванні (наприклад, в автобусі)?
- 4) Жінка, що палить безпосередньо на вулиці?
- 5) Яка-небудь людина, яка кашляє у Ваш бік?
- 6) Якщо хто-небудь гризе нігті?
- 7) Коли хто-небудь сміється без існуючої причини на це?
- 8) Якщо хто-небудь намагається навчати Вас, яким чином слід себе поводити?
- 9) Якщо коханий хлопець або дівчина постійно запізнюються на побачення?
- 10) Коли в кінотеатрі (театрі) людина, що сидить перед Вами, весь час крутиться та коментує фільм?
- 11) Якщо Вам хочуть розповісти сюжет цікавого роману, який Ви хочете самі прочитати?
- 12) Коли Вам дарують непотрібні речі?
- 13) Гучна розмова у метро, трамваї, автобусі тощо?
- 14) Надмірно сильний аромат парфумів?
- 15) Людина, яка жестикулює під час розмови?

16) Знайомий, який часто вживає незрозумілі Вам слова?

Обробка та аналіз результатів:

За кожну відповідь "так" нараховується 3 бали, "не зовсім" – 1 бал, "ні в якому разі" – 0 балів. Далі підраховується остаточна сума отриманих результатів і здійснюється їх інтерпретація.

Більше 40 балів: Вас не можна віднести до терплячих та спокійних людей. Вас дратує все, навіть незначні речі. Ви швидко обурюєтеся, легко виходите з себе. Це розхитує Вашу нервову систему. Через що страждаєте не лише Ви, а й Ваше найближче оточення.

Від 12 до 40 балів: Вас можна віднести до самої поширеної групи людей, яких дратують лише неприємні події, однак із побутових негараздів Ви не робите трагедії. До неприємностей Ви можете «повертатися спиною», досить легко забуваєте про них.

11 та менше балів: Ви досить спокійні, дивитесь реально на життя. Ви не є та людина, яку легко можна вивести із рівноваги.

Методика. Самопочуття-активність-настрій.

(Джерело: Зелінська Т. М., Михайлова І. В. Практикум із загальної психології: Навч. посібн. – К.: Каравела, 2009, 272 с.)

Мета: Здійснити комплексну оцінку переважаючого настрою людини.

Хід виконання роботи:

Досліджуваному пропонується 30 пар оціночних суджень з протилежними за змістом прикметниками (див. табл.). За їх допомогою слід оцінити своє *домінуюче щоденне самопочуття, активність і настрій* (від 1 до 7 балів). Найбільша кількість балів вказує на переважання хорошого настрою, а мала кількість – на домінування поганого настрою.

Таблиця Б.1

Самопочуття погане	1 2 3 4 5 6 7	Самопочуття хороше
Почуваю себе слабким	1 2 3 4 5 6 7	Почуваю себе сильним
Пасивний	1 2 3 4 5 6 7	Активний
Малорухливий	1 2 3 4 5 6 7	Рухливий
Сумний	1 2 3 4 5 6 7	Веселий
Поганий настрій	1 2 3 4 5 6 7	Хороший настрій
Розслаблений	1 2 3 4 5 6 7	Налаштований на роботу
Безсилий	1 2 3 4 5 6 7	Повний сил та енергії
Повільний	1 2 3 4 5 6 7	Швидкий
Бездіяльний	1 2 3 4 5 6 7	Налаштований на дії
Нещасний	1 2 3 4 5 6 7	Щасливий
Безрадісний	1 2 3 4 5 6 7	Життєрадісний
Неуважний	1 2 3 4 5 6 7	Зібраний
Хворий	1 2 3 4 5 6 7	Здоровий
Безучасний	1 2 3 4 5 6 7	Захоплений
Байдужий	1 2 3 4 5 6 7	Зацікавлений
Тривожний	1 2 3 4 5 6 7	Енергійний
Меланхолічний	1 2 3 4 5 6 7	Радісний
Втомлений	1 2 3 4 5 6 7	Відпочивший
Виснажений	1 2 3 4 5 6 7	Посвіжівший
Сонливий	1 2 3 4 5 6 7	Бадьорий

Бажаю відпочити	1 2 3 4 5 6 7	Бажаю активно працювати
Схвильований	1 2 3 4 5 6 7	Спокійний
Песимістичний	1 2 3 4 5 6 7	Оптимістичний
Швидко втомлююся	1 2 3 4 5 6 7	Витривалий
В'ялий	1 2 3 4 5 6 7	Завзятий
Мислю повільно	1 2 3 4 5 6 7	Мислю швидко
Розсіяний	1 2 3 4 5 6 7	Уважний
Розчарований	1 2 3 4 5 6 7	Повний сподівань
Незадоволений	1 2 3 4 5 6 7	Задоволений

Обробка та аналіз результатів:

Сума балів, яку отримав респондент за всіма 30 шкалами, ділиться на 30, й в результаті отримується середній показник, що переважає.

5–7 балів: домінування хорошого настрою.

1–3 бали: домінування поганого настрою.

3,5–4,5 бали: переважання перемінного настрою чи такого настрою, який людина сама неспроможна оцінити як гарний або поганий

Методика. Дослідження рівня емоційності особистості.

(Джерело: Зелінська Т. М., Михайлова І. В. *Практикум із загальної психології: Навч. посібн.* – К.: Каравела, 2009, 272 с.)

Мета: Дослідити рівень емоційності особистості на основі опитувальника.

Хід виконання роботи:

Респондентам пропонується дати відповідь на наступні запитання «так» або «ні».

Запитання:

1. Чи соромно тобі плакати при чужих людях?
2. Ти думаєш, що сльози ознака слабкості?
3. Чи повинні, на твою думку, чоловіки і хлопчики приховувати свої сльози?
4. Ти бентежишся, якщо плачеш під час демонстрації фільму або читання книги?
5. Ти станеш стримувати сльози на похоронах?
6. Ти вважаєш, що сльози – це непотрібне вираження емоцій?
7. Ти дозволяєш себе втішати?
8. Ти хвилюєшся, якщо бачиш дорослого чоловіка, який плаче?
9. Ти завжди прагнеш приховати свій гнів?
10. Ти стараєшся приховувати своє розчарування?
11. Чи трапляється, що ти не в змозі опанувати себе?
12. Чи виникали у тебе коли-небудь проблеми із-за твоєї вдачі?
13. Ти віриш, що міг би стати краще, якби тобі вдалося позбавитися від своєї гнівливості?
14. Ти схильний роздумувати про те, що тебе цього разу розсердило?
15. Ти легко дратуєшся?
16. Ти стараєшся доторкнутися до того, кого любиш, хоч би один раз?
17. Тобі подобається фізичне вираження кохання?
18. Чи з'являється у тебе батьківське відчуття, побачивши грудних дітей?
19. Тобі подобається масаж?
20. Чи була у тебе домашня тварина, яку ти дуже любив?
21. Тобі подобається, коли тебе цілують і обіймають?

22. Ти смієшся голосно, коли дивишся комедії?
23. Коли ти слухаєш музику, чи траплялося тобі притупувати або жестикулювати в такт?
24. Тобі властиво аплодувати під час концертів або спортивних видовищ?
25. Ти виражаєш вголос свою підтримку героям фільмів або спортивних змагань?
26. Ти можеш пригадати, коли востаннє сміявся?

Обробка та аналіз результатів:

У питаннях 1-6, 8-10 і 14 один бал нараховується за негативну відповідь, а в питаннях 7, 11 – 13, 15-26 – за позитивну.

Від 13 до 26 балів. У тебе здорове відношення до емоцій. Тобі не соромно інколи показувати свої відчуття.

Від 4 до 12 балів. Ти знаєш, як показати свої емоції але віддаєш перевагу їх не показувати. Спробуй плакати, коли тебе хтось образив, посміхатися, коли тобі весело. Відчувай себе щасливим, адже прояв почуттів тільки зміцнить твоє здоров'я. *3 бали і менше.* Ти дуже стримана людина. Але чим більше ти будеш боротися, стримуючи власні емоції, тим гірше буде для твого здоров'я. Адже внутрішній гнів приводить до депресій та хвороб.

Джерело: Психологу для роботи. Діагностичні методики : збірник [Текст] / [уклад.: М.В. Лемак, В.Ю. Петрище]. Вид. 2-ге, виправл. Ужгород : Видавництво Олександрри Гаркуші, 2012. 616 с. https://wp.nmc-pto.rv.ua/DOK/MZPsSl/Psyhologu_dla_roboty.pdf

Тест «Самооцінка організованості»

Інструкція. Прочитайте твердження опитувальника, і у випадку згоди з ними поставте знак "+", а у випадку незгоди - знак "-".

Текст опитувальника

1. З вечора я планую всі свої справи на наступний день.
2. Я завжди радію успіхам інших дітей.
3. Часто мені не вдається зробити те, що я запланував.
4. Вважаю, що готуватися зразу до декількох справ неможливо.
5. На своєму робочому столі зазвичай підтримую порядок.
6. Свої обіцянки я завжди виконую.
7. Я, як правило, затягую відповідь на отриманий лист.
8. Повернувшись додому у брудному взутті, я зразу приводжу його в порядок.
9. Буває, що я говорю про речі, на яких не розуміюсь.
10. Не відкладаю на завтра те, що можна зробити сьогодні.
11. За будь-яких обставин надаю перевагу навчанню перед розвагами.
12. Часто біжу у школу, не встигнувши поснідати.
13. Я можу запізнитися у школу без усяких на те причин.
14. Можу підтримати розмову на будь-яку тему.
15. Якщо немає успіху у школі, в мене зникає бажання туди йти.
16. Кожну річ одразу кладу на місце.
17. Деколи я говорю вголос те, що думаю.
18. Коли мені доводиться запізнюватися навіть на несерйозний захід, мені стає не по собі.
19. Мій стиль - ретельно виконувати завдання лише тоді, коли може запитати вчитель.
20. До школи я приходжу мінімум за 10 хвилин до початку уроків.

21. Я завжди виконую всі правила поведінки у громадських місцях.
22. Я роблю вранці зарядку.
23. Якщо я ґрунтовно готуюся до однієї справи, інші залишаються непідготовленими.
24. Я завжди переходжу вулицю у встановленому місці.
25. Часом я прибігаю до школи, не застеливши ліжка.
26. Громадські доручення я виконую без нагадувань.

Обробка результатів Організованість вираховується шляхом підрахунку суми балів за відповіді "так" на запитання 1, 5, 8,10,12, 18, 20, 22, 28 та відповіді "ні" на запитання 3, 4, 7, 11, 14, 15, 17,21,25,27. 201' Чим більша сума балів, тим вище організованість учня. Шкала оцінок: 1-6 балів - низький рівень; 7-13 балів - середній рівень; 14-20 балів - високий рівень.

Анкета вивчення комунікативності

Інструкція. Подані нижче судження оцініть балами від 0 до 4, залежно від того, якою мірою вони характерні для вас. Підрахуйте бали.

1. Я легко знаходжу спільну мову з людьми.
2. У мене багато знайомих, з якими я охоче зустрічаюся.
3. Я люблю поговорити, іноді - занадто.
4. Я вільно почуваюся в компанії малознайомих людей.
5. Я шкодував би, якби не мав можливості спілкуватися з друзями.
6. Коли мені потрібно щось з'ясувати, я краще запитаю, ніж буду шукати відповідь у книжках, довідниках.
7. Мені вдається внести деяке пожвавлення в нудну компанію.
8. Я розмовляю швидко.
9. Коли я надовго відірваний від компанії, мені дуже хочеться з кимось поговорити.

Оцінювання результатів Якщо ви отримали 1-12 балів - ви інтроверт. Більше любите самотність, ніж компанію, орієнтуєтеся на свої власні почуття, свій внутрішній світ, стримані, можливо, трохи песимістичні. 13-24 бали - амбаверт. Для вас характерні спокійні, доброзичливі стосунки з людьми, вміння спілкуватися, відповідальність за свої вчинки. 25-36 балів - екстраверт. Для нього характерний оптимізм, почуття гумору, невимушеність у спілкуванні як з добре знайомими, так і з незнайомими людьми. Може бути нестриманим, легковажно ставитися до своїх обов'язків.

ДОДАТОК В

Міжнародні проєкти, що реалізується співробітниками Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського:

1) «EU experience of soft skills development of preschool and primary school age children by theatre activities in teacher training» («Підготовка студентів до використання театралізованої діяльності у розвитку Soft skills дітей дошкільного і молодшого шкільного віку: європейський контекст») за програмою ЄС Еразмус+: Жан Моне Модуль (реєстр. №620252-EPP-1-2020-1-UA-EPPJMO-MODULE) (керівник – доц. Жовнич О.В.);

2) «EQAVET for inclusion and prevention of drop-out in vocational education» («EQAVET для інклюзії та запобігання відсіву в професійній освіті») за програмою ЄС Еразмус+ (реєстр. №2021-1-SE01-KA220-VET-000033282, EQAVET-4-INCLUSION13) (керівник – проф. Шевченко Л.С.);

3) «Ecological education of preschool and primary school children: a European approach» («Екологічна освіта дітей дошкільного та молодшого шкільного віку: європейський підхід») за програмою ЄС Еразмус+: Жан Моне Модуль (реєстр. №101085524 – EcoEdEU – ERASMUS-JMO-2022-HEI-TCHRSCH) (керівник – ст. викл. Стахова І.А.);

4) «Соціальна інтеграція дітей з особливими потребами у середовищі різноманіття та інклюзії: європейські підходи» за програмою ЄС Еразмус+: Жан Моне Модуль (реєстр. №101085267 – SEEDUE4UA – ERASMUS-JMO-2022-HEI-TCH-RSCH) (керівник – доц. Колосова О.В.);

5) «Дошкільна освіта в умовах зеленого середовища: синергія європейських практик і українських традицій» за програмою ЄС Еразмус+: Жан Моне Модуль (реєстр. №101085248-PEGEU-ERASMUS-JMO-2022-HEI-TCH-RSCH) (керівник – ст. викл. Колеснік К.А.);

6) «Трансформація системи формування цифрової компетентності педагога: інноваційні європейські практики» за програмою ЄС Еразмус+: Жан Моне Модуль (реєстр. №101085799) (керівник – доц. Кізім С.С.).

ДОДАТОК Г

ПРОГРАМА

проведення експерименту всеукраїнського рівня за темою:
**«Організаційно-педагогічні умови формування в учнів м'яких навичок
 шляхом соціально-емоційного та етичного навчання»**
 на базі закладів загальної середньої освіти України
 на листопад 2019 - грудень 2024 років

Таблиця Г.1

№	Зміст роботи	Строк виконання	Очікувані результати
I (організаційно-підготовчий) етап (жовтень 2019 р. - жовтень 2020 р.)			
1.	Проаналізувати філософську, педагогічну, психологічну літературу і наявну програму соціально-емоційного і етичного навчання з метою створення актуального організаційно-педагогічного забезпечення.	Протягом I етапу	Підготувати банк даних нормативно-правових документів та використовуваних матеріалів з проблеми експерименту
2.	Вивчення готовності вчителів до здійснення експериментальної діяльності	Жовтень 2019 р.	Визначення рівня психологічної готовності вчителів до інноваційної діяльності
3.	Вибір потрібної кількості експериментальних об'єктів, визначення функціональних обов'язків учасників експерименту з метою вирішення завдань. Створення робочих груп в педагогічних колективах закладів освіти, які братимуть безпосередню участь у здійсненні Експерименту всеукраїнського рівня за результатами діагностування їхньої готовності до участі в ньому.	Жовтень 2019 р.	Підготовка термінологічного глосарію і робочих матеріалів щодо Експерименту. Забезпечення ефективності реалізації Експерименту.
4.	Адаптувати критерії і показники готовності педагогічних колективів закладів освіти з проблеми до участі в проекті, адаптувати діагностичний інструментарій і провести відповідне діагностування, створити глосарій.	Листопад - грудень 2019р.	Адаптувати базу діагностичного інструментарію і підготувати аналітичну довідку відповідно до проведеного діагностування. Внесення змін до роботи психологічних служб закладів освіти-учасників експерименту.
5.	Налагодити співробітництво педагогічних колективів - учасників проекту з ГО «EndcampUkraine», науковими установами, які надаватимуть науково-методичну допомогу в реалізації всеукраїнського Експерименту.	Жовтень - листопад 2019 р.	Укладання угод про співробітництво. Організація методичного супроводу щодо підвищення професійної компетентності педагогічної спільноти.

6.	Провести педагогічні ради, методичні й наукові заходи для педагогічних працівників закладів освіти з проблеми реалізації Експерименту.	Листопад - грудень 2019 р.	Планування методичних заходів відповідно до завдань всеукраїнського Експерименту.
7.	Адаптувати програми й матеріали тренінгів та здійснити підготовку педагогічних колективів закладів освіти до реалізації Експерименту.	Листопад 2019 р.- травень	Адаптувати програми, провести тренінги з підготовки педагогічних колективів закладів освіти до реалізації Експерименту.
8.	Підбиття підсумків I (організаційно-підготовчого) етапу Експерименту.	Жовтень	Звіт про завершення I (організаційно-підготовчого) етапу Експерименту.
II (концептуально-діагностичний) етап (листопад 2020 р. - жовтень 2021 року)			
1.	Розробка концептуальних засад за темою дослідження	Листопад грудень 2020 р.	Наукове обґрунтування проблеми формування м'яких навичок в учнівства шляхом використання технології соціально-емоційного та етичного навчання в закладах освіти
2.	Уточнити та адаптувати критерії, показники, рівні ефективності моделювання розвитку емпатійного середовища та дібрати відповідний діагностичний інструментарій.	Листопад грудень 2020 р.	Підготовка діагностувального інструментарію Експерименту.
3.	Розробити та обґрунтувати моделі емпатійного середовища в освітньому процесі закладів освіти.	Листопад - грудень 2020 р.	Аналітичні висновки щодо ефективності моделей емпатійного середовища в освітньому процесі закладів освіти;
4.	Розробити процедуру оцінювання результатів освітньої діяльності закладів освіти-учасників експерименту та перспектив його розвитку відповідно до реалізованої Експерименту.	Листопад 2020 р. - лютий 2021 р.	Відпрацювання алгоритмізації оцінювання результатів освітньої діяльності закладів освіти-учасників Експерименту та методи прогнозування за моделями експертних переваг.
5.	Удосконалити методику моніторингового впровадження: критерії, показники оцінювання результативності функціонування організаційного і ресурсного компоненту в створенні емпатійного середовища закладу освіти під час реалізації Експерименту.	Лютий - травень 2021 р	Адаптування системи дослідження рівня ефективності реалізації Експерименту в освітньому процесі закладів освіти.
6.	Визначити та обґрунтувати організаційно-педагогічні умови з реалізації програми Експерименту освітньому процесі закладів освіти.	Жовтень 2021 р.	Обґрунтування адаптації організаційно-педагогічних умов з реалізації Експерименту в освітньому процесі закладів

7.	Підбиття підсумків II (концептуально-діагностичного) етапу Експерименту.	Жовтень 2021 р.	Звіт про завершення II (концептуально-діагностичного) етапу Експерименту.
III (формульвальний) етап (листопад 2021 р. - жовтень 2024 р.)			
1.	Експериментальне впровадження програми соціально-емоційного і етичного навчання школами-учасницями освітнього Експерименту.	Протягом формульвального етапу	Організація педагогічного процесу з використання технології соціально-емоційного і етичного навчання в освітньому процесі освіти, положень.
2.	Провести діагностування результативності функціонування організаційного і ресурсного компоненту в створенні емпатійного середовища закладу освіти.	Листопад 2023 р. - грудень 2023 р.	Аналітичні висновки щодо ефективності запропонованих моделей емпатійного середовища. З'ясування та аналіз результатів реалізації соціально-емоційного і етичного навчання.
3.	Впровадження оригінальних моделей створення емпатійного середовища.	Протягом формульвального етапу	Створення сприятливого емпатійного середовища для виявлення індивідуальних моделей емпатійного середовища.
4.	Системний моніторинговий супровід дослідно-експериментальної роботи відповідно до визначених критеріїв і показників	Протягом формульвального етапу	Неперевне спостереження за станом формування м'яких навичок в учнівства шляхом використання технології соціально-емоційного та етичного навчання в закладах освіти
5.	Апробація результатів дослідно-експериментальної роботи на конференціях, семінарах, практикумах	Протягом формульвального етапу	Підготовка матеріалів та участь педагогічних працівників у міжнародних, всеукраїнських та регіональних науково-практичних конференціях, семінарах, круглих столах
6.	Забезпечення підвищення професійної компетентності та кваліфікації педагогічних працівників закладів загальної середньої освіти шляхом використання різноманітних форм методичної роботи з формування м'яких навичок в учнівства шляхом використання технології соціально-емоційного та етичного навчання в закладах освіти	Протягом формульвального етапу	Професійне вдосконалення вчителів через участь у науково-педагогічних семінарах, всеукраїнських науково-практичних конференціях, тренінгах

7.	Провести науково-практичні заходи для обміну досвідом педагогічних колективів з реалізації проекту на базі закладів освіти - учасників експерименту.	Лютий 2024 р. - Травень 2024 р.	Аналітичні висновки про ефективність реалізації Експерименту в освітньому процесі закладів освіти.
8.	Підбиття підсумків III (формульованого) етапу всеукраїнського Експерименту.	Жовтень 2024 р.	Звіт про завершення III (формульованого) етапу Експерименту.
IV (узагальнювальний) етап (листопад - грудень 2024 р.)			
1.	Діагностика ефективності впровадження організаційно-педагогічних умов формування м'яких навичок в учнівства шляхом використання технології соціально-емоційного та етичного навчання в закладах освіти	Листопад 2024 р.	Визначення рівнів сформованості формування м'яких навичок в учнівства шляхом використання технології соціально-емоційного та етичного навчання в закладах освіти та ефективності організаційно-педагогічних умов.
2.	Порівняння результатів контрольних зрізів та обробка результатів експерименту з використанням методів математичної статистики	Листопад 2024 р.	Комп'ютерна обробка результатів експерименту за допомогою методів математичної статистики
3.	Підготувати рукопис навчально-методичного посібника «Формування м'яких навичок шляхом соціально-емоційного та етичного навчання учнів закладів загальної середньої освіти України».	Листопад - грудень 2024 р.	Узагальнення досвіду роботи педагогічного колективу з проблеми дослідження. Створення методичних рекомендацій для системної організації й впровадження технології соціально-емоційного та етичного навчання в закладах освіти на теренах України.
4.	Поширення досвіду роботи експериментальної діяльності в пресі, на телебаченні, в Інтернет-ресурсах, соц.-мережах.	Листопад - грудень 2024 р.	Інформаційно-методичне супроводження результатів експерименту та популяризація результатів проекту з означеної теми.
5.	Організація та проведення всеукраїнської науково-практичної конференції «Український досвід впровадження технології соціально-емоційного і етичного навчання».	Листопад 2024 р.	Підготовка матеріалів та участь педагогічних працівників/-ць у всеукраїнській науково-практичній конференції
6.	Підбити підсумки експерименту всеукраїнського рівня з реалізації впровадження в Україні соціально-емоційного і етичного навчання на базі закладів загальної середньої освіти.	Грудень 2024 р.	Звіт про завершення експерименту всеукраїнського рівня.

ДОДАТОК Д
ПРОГРАМА ТРЕНІНГУ
«ЕФЕКТИВНІ НАВИЧКИ САМООРГАНІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ»
 Автор: А. Килівник

Мета тренінгу – розширення спектру навичок самоорганізації і переведення їх у стадію професійної звички.

Завдання тренінгу:

- усвідомлення, що світ дуже непостійний з швидкими темпами розвитку і необхідно бути успішним у ньому;
- розвиток навичок самоорганізації для професійного та особистісного зростання;
- сформовані навички поєднати в уміння і сприяти подальшому утворенню ряду конструктивних звичок;
- дослідження власних навичок та умінь і пошук можливостей їх розширення;
- дослідження питань пошуку і вибору та відповідальності як чинника активної життєвої позиції;

Режим роботи (сетінг) тренінгу:

Тренінг розрахований на 3 дні по 9 годин роботи; Перерви по 15 хвилин і велика – 60 хвилин на обід. Тривалість заняття - 1, 5 годин.

Кількість учасників – від 8 до 16 (24) студентів.

Місце проведення – аудиторія, де є можливість поставити стільці в коло.

Програма тренінгу:

І день.

1) Знайомство з темою тренінгу; Введення понять „самоорганізація”, „саморозвиток”, „модель: навички – уміння – звичка”.

2) Правила і сетінг роботи групи;

Правила групи:

1. Правило закритості групи.

Учасники групи, наприклад, на другий день вирішують, чи приймають вони в роботу людину, що пропустила перший день. „Не спізнюватися!” Під час занять створюється певний енергетичний простір, який є важливим і потребує збереження. Тому тренінги проводяться в ізольованих приміщеннях. Хто спізнюється, або є „вільним спостерігачем” може „розпиляти” його.

2. Правило конфіденційності.

Все, що відбувається під час тренінгу, ні яким чином не розголошується і не обговорюється поза тренінгом. Це дозволяє бути собою і щирим, вести себе вільно. Виникає рівень довіри, необхідний для даної діяльності. Все опрацьовується і залишається в групі. Це також питання етики.

3. Довірливий стиль спілкування.

Для найбільшої віддачі від роботи, важливо щоб учасники максимально довіряли одне одному. Для цього з самого початку пропонується прийняти єдину форму звертання на „ти”. Це всіх психологічно урівнює, незалежно від віку та статусів, життєвого досвіду.

4. Спілкування за принципом „тут і тепер”.

Люди бояться говорити про почуття (страх показатись смішним) і тому „втікають” в зону загальних розмов, обговорення подій, які їх не стосуються тощо (це все психологічні захисти). Тому важливо вийти на рівень, коли учасники говорять лише про те, що хвилює кожного саме зараз, і обговорювати те, що відбувається з ними в групі.

5. Персоніфікація висловлювань.

Для щирого спілкування важливо відмовитись від узагальненої мови, яка допомагає скривати власну позицію. Тому замість „Всі люди знають...”, говорити „Я вважаю, що...”. Те саме стосується і безадресних суджень – „багато мене не розуміють”, а конкретно – „Юля і Діма не зрозуміли мене”.

6. Щирість в спілкуванні. Говоримо лише те що бачимо і відчуваємо, тобто правду. Відкрите висловлювання почуттів по відношенню до дій інших учасників. Якщо не має бажання говорити щиро – краще помовчати. Зрозуміло, що ніхто не ображається на правдивий зворотній зв'язок. А приймати як дарунок з подякою за щирість.

7. Визначення сильних сторін особистості.

Під час заняття важливо підкреслювати позитивності якості того, з ким працювали. Кожному – як мінімум одне гарне і добре слово.

8. Недопустимість безпосередніх оцінок людини.

Оцінювати не людину, а тільки її дії і поведінку. Замість „Ти мені не подобаєшся” – „Мені не подобається твоя манера спілкування”.

9. Різноманітність контактів і спілкування з різними людьми.

Під час занять важливо спілкуватись максимально з тими, кого менше всього знаємо, або розуміємо.

10. Активна участь в всьому, що відбувається.

Важливо активно бачити, чути, відчувати себе, партнера і групу в цілому. Не замикатись в собі, навіть коли визнаєш про себе щось, що напружує. Всі учасники мають вас цікавити, як особистості.

11. Повага до того, хто говорить в даний момент.

Слухати уважно і тихо. Слухати і чути, що ця особистість хоче нам сказати. Любе перешіптування, посмішки, обміни поглядами сприймаються підсвідомо учасником, що говорить, що він говорить щось не те, не важливе, не цікаве і він може перейти на тему, яка є загально сприйнятливою.

Навіть коли людина говорить таке, що повністю суперечить вашим цінностям, уважно вислухайте, а вже потім задавайте запитання, дякуйте йому чи вступайте з ним в спірні дебати.

12. Інші правила.

Їх приймає група коли в цьому є необхідність. Наприклад, велика перерва не 1,5 годин, а годину (коли далеко добиратись додому); піл час

роботи, мобільні телефони переводити в режим вібрації, або взагалі відключати тощо.

3) Вправа на знайомство. а) „Хто – я”. Кожен учасник тренінгу по черзі говорить про себе 5 повідомлень (наприклад, про сімейний стан, захоплення і т. п). Потім відповідає на 2 запитання з групи.

б) Кожен з студентів по колу проговорює про свої очікування від даного тренінгу.

4) Тестування по самоорганізації.

ТЕСТ „Оцінка самоорганізації”

Розгляньте наведені питання і оцініть їх стосовно себе значенням показника в інтервалі від 0 до 5. Підсумкову оцінку обчисліть як суму показників по окремих питаннях.

1. Чи є у Вас основні цілі життя?
2. Чи складаєте Ви плани своїх справ?
3. Чи вичитуєте Ви себе за невиконання своїх планів?
4. Чи є порядок у Вашій записній книжці (робочому столі П К) ?
5. Чи дотримуєте Ви порядок у оточуючих речах?
6. Чи ведете Ви облік втраченого часу?
7. Чи приходите Ви без запізень на заняття, збори, іспити?
8. Чи виконуєте Ви строки завдань, доручень?
9. Чи дотримуєте Ви регламент при виступах?
10. Ви дивитесь тільки інформаційно корисні телепередачі?
11. Ви беретесь за написання реферату (курсової роботи), сформулювавши план дій?
12. На Вашому робочому столі постійна система розміщення матеріалів і речей?
13. Ви маєте графік руху від будинку до ВНЗ з точністю до хвилини?
14. Ви відмовляєтесь від несподіваного запрошення у кіно, театр, на виставку?
15. Ви плануєте свій відпочинок заздалегідь?
16. Чи купуєте Ви білети на автобус, поїзд чи літак заздалегідь?

- Сума показників більше 70 – Ви винятково організовані.

- Сума показників 60 – 70 – Ви приділяєте увагу організації, але у Вас є резерви.

- Сума показників 50 – 60 – необхідно працювати над собою, Ви не організовані.

Загальне обговорення результатів тесту.

5) Вправа на групову згуртованість „Плутанина”.

Стоячи в колі учасники з закритими очима шукають вільні руки, утворюючи своєрідне переплетіння. Потім відкривши очі отримують завдання – розпутатись з утворенням кола (кіл можлива більша кількість).

Обговорення: По черзі відповідають на запитання:

- Що сприяло позитивному результату, а що – заважає йому?

Обідня перерва.

6) Рефлексія. Учасники по колу розповідають, як їм „тут і тепер”? Вчаться відчувати і аналізувати свої внутрішні психічні стани.

7) Завдання. Студенти в малому колі (без тренера) за обраний ними час (наприклад, 5 хвилин) в ході групової дискусії знаходять творче визначення „самоорганізації”, яке влаштовує всіх присутніх. Обговорення - що я роблю, щоб бути почутим (поміченим)?

8) Опрацювання навички самоорганізації – цілепокладання. Міні – лекція з демонстраціями, коли ціль: „сліпа”, „стабільна”, „конструктивна”.

Цілепокладання характеризує індивідуальні особливості прийняття і утримання цілей, рівень усвідомлення людиною цих процесів. Розвинуте ціле покладання означає вміння самостійно ставити цілі, усвідомлено організовувати свою діяльність, при цьому, цілі відрізняються реалізмом, деталізацією і стійкістю.

Цілепокладання – це процес формування мети на основі врахування особливостей виконавців діяльності, у ході якого передбачається досягнення певних результатів. Суттєвими ознаками цілі є: модель бажаного результату та прагнення його досягти.

Цілереалізація – це процес, під час якого ціль із внутрішньої мети мети переходить у наслідок – результат діяльності.

Життєві цілі виступають основними мотиваційними орієнтирами життєвого шляху особистості щодо власного майбутнього, виконують функцію мисленнєвого передбачення результатів діяльності і є предметною та хронологічною віхою актуального майбутнього. Професійні цілі майже відповідають цій схемі, відмінність в кар’єрно-економічному еквіваленті результату – більш соціальної спрямованості.

Існує певний алгоритм постановки конструктивних цілей:

1. Ціль має бути позитивна і переконлива;
2. Досягнення цілі має залежати лише від Вас;
3. Ціль сформульовано конкретно;
4. Ціль має підтвердження через органи відчуттів;
5. Продумані ресурси по досягненню цілей;
6. Визначена величина цілі. Масштаб стимулює і надихає.
7. Ціль екологічна для Вас і вашого оточення;
8. Дослідженні можливі перепони на шляху до цілі;
9. Заплановані перші кроки по досягненню цілей.

Далі учасники проговорюють свої життєві цілі, наприклад, вивчити іноземну мову, закінчити ремонт, купити мопед і т. д. Кожен самостійно по алгоритму описує свою ціль. А потім діляться на пари і зачитують написане з послідуєчим обговоренням.

Після чого група вибирає ціль важливу для всіх. Наприклад, пошук роботи, педагогічний професіоналізм, покращення впевненості в собі і т. п. І разом складають модель – схему її досягнення. Обговорення.

- Чому мої цілі не всі є досяжними?
- Як я розрізняю власні цілі і очікування інших?
- Що дозволяє мені досягати мети?

9) Заключна рефлексія.

- Як для мене пройшов перший день тренінгу? (про пережиті почуття, новий досвід).

II день.

1) Ранкова рефлексія.

- Що відбувалось в моєму зовнішньому і внутрішньому світі після 1 дня тренінгу. Проговорюють всі по черзі (колу).

2) Вправа „Хай пересяде...”. Тренер забирає свій стілець і стає по центру кола. Дає інструкцію. Що він в ролі ведучого, проговорює „Хай пересяде той, хто вміє, або знає і далі відповідна інформація”. Наприклад, Хай пересяде той, хто вміє організувати екскурсію з дітьми; - хто знає іноземну мову; - хто вміє приготувати обід з 3 страв і т. п. Всі хто вміє сказане, швидко пересідає, ведучий сідає теж на вільне місце. Ведучим стає той хто не зміг сісти на інший стілець. Вправа триває. Потім обговорення:

- Що з методичної точки зору нам показала дана вправа? (гарний релакс – знімає напруження; здружує; дуже інформативна – за короткий проміжок часу багато визнаємо життєвої інформації одне про одного; на правдивість та сміливість визнати – що я можу, а що ні; на підняття самооцінки і т.п.)

3) Вправа - „Я і мої сильні сторони”. Кожен самостійно записує 5 і більше своїх сильних сторін (все те, що дозволяє бути успішним в соціумі). А потім в трійках презентують і обговорюють написане. Вибираючи домінують сильну сторону, яку і виносять на обговорення в велике коло.

- Що саме сприяло розвитку моєї домінують сильної сторони?

4) Завдання – „Навички ефективної самоорганізації”.

Тренер ділить групу на 10 міні-команд. Кожна команда вибирає лідера і він, по черзі виймає картку з написом однієї з навичок самоорганізації:

1. Рефлексія перед початком діяльності;
2. Мотивацію до дій;
3. Аналіз ситуації;
4. Цілепокладання;
5. Планування;

6. Вольова регуляція;
7. Самоконтроль;
8. Активність та дії (поетапні, по ступені значимості);
9. Корекція дій (фрустрація);
10. Підсумкова рефлексія (аналіз завершення роботи).

Далі робота в своїх групах – написання проекту презентації отриманого терміну. Груповий захист проекту з відповідями на питання інших учасників. В кінці – групова робота-дискусія – розстановка по смисловій послідовності даних навичок. Обговорення:

- Яку навичку мені особисто потрібно формувати в першу чергу?
- Обідня перерва.

5) Мозковий штурм на тему: „Що сприяє моїй самоорганізації?“;

Мозковий штурм – один з методів колективного пошуку рішень. Використовується коли є дефіцит інформації. Важливим є розкріпачення думок, вільна уява.

Ціль методу: Стимулювання групи до бистрої генерації великої кількості різноманітних ідей.

Умови і правила проведення:

1. Люба ідея має місце бути і прийматись з позитивом.
 2. Забороняється критика і оцінювання.
 3. Мінімум стандартних і стереотипних рішень і висловлювань.
 4. Кількість дає можливість мати бажану якість.
 5. Під час процедури всі рівні, авторитети не домінують.
 6. Все говориться в коло.
 7. Ідеї фіксуються письмово – мають бути лаконічними.
 8. Пам'ятайте оптимізм і впевненість – шлях до успіху.
- Обговорення результатів та їх градація по важливості, згідно запиту.

б) Рольова тематична гра „Острів”.

Інструкція. Вступне слово ведучого:

Зараз ми сядемо в велике коло для того, щоб вислухати інформацію і правила рольової гри „Острів”. На вас чекає серйозна і відповідальна робота, в результаті якої ви зможете більш глибоко осмислити свої навички і звички -і більш об’єктивно оцінити свій тип спілкування. Побачите по новому і інших учасників групи.

Слухайте уважно, в результаті аварії на вашому судні ви, вся ваша група в повному складі, опинилась на безлюдному острові. На ньому ви знайшли багатий тваринний та рослинний світ, але є і певна небезпека:

- отруйні рослини та тварини;
- хижаки;
- тропічна злива;
- коротке, але відчутне похолодання;
- можливі візити канібалів з сусіднього архіпелагу;
- спека;

- надокучливі москіти;
- акули в океані;
- відсутність вогню;
- голод, як результат бездіяльності.

Найближчі декілька років ви не зможете вернутися до нормального життя на материку.

Ваша задача – створити для себе нормальні умови, в яких ви змогли би вижити.

Зрозумійте серйозність ситуації. Були випадки, коли потерпілі втрачали людський облік, починали битись і вбивати одне одного. Це не місце для розваг і пустих балачок – бо вам потрібна вода і їжа, побудувати житло, щоб сонце не спалило вам шкіру і ви могли пережити сезон дощів та злив, а взимку і приморозків.

Вам важливо освоїти острів, організувати на ньому господарство. Потрібно наладити і соціальне життя: роз приділити основні функції і обов'язки. Також слід продумати, як ці обов'язки та функції будуть виконуватись.

Спочатку вирішіть питання влади. Якою вона буде на вашому острові? Хто буде приймати кінцеве рішення? Всі поселенці острову одностайно (консенсус), чи простою більшістю, чи групою самих авторитетних жителів, чи особисто лідером?

І яким чином буде контролюватись виконання? Під страхом покарання, чи щось інше?

Як буде добуватись та роздаватись їжа? Порівну? По трудовому внеску? Можливо більше здоровішим, щоб краще працювали, чи слабшим, щоб вижили?

Чи буде мати право поселенець на вашому острові, нікого не слухати і нікому не підчинятися? І що робити з хворими, чи не будуть вони тягарем для інших?

Які у вас будуть свята? Скільки? Як ви будете їх організовувати та проводити?

Якими будуть сімейні устої вашого суспільства?

Як ви будете виховувати дітей?

Як ви будете вивчати природу острова? Чи будете ви берегти те, що вас оточує?

Одним словом, питань дуже багато, а відповідей поки що немає. І знайти вам їх треба загалом.

Розробіть морально-психологічний кодекс взаємостосунків, приблизно на 15-20 пунктів. Правила потрібні чіткі, тому що вони мають допомагати вирішувати конкретні справи, допомагати ефективній співпраці, служити для профілактики проблемних моментів та чвар. Необхідно також передбачити і санкції за порушення встановлених правил.

На все обговорення і прийняття правил дається 1 година і повна свобода дій в рамці завдання. Потрібно вибрати писаря, який буде фіксувати основні події,

записуючи все, що вирішили, яким чином це відбувалось, а саме обговорювалось і приймалось рішення і т.д.

Після цього доречно вибрати раду старійшин – вождя, шамана, радника. Розподілити важливі для виживання професії: лікар, водонос, мисливець, травник, кухар, охоронець, будівельник, коваль, тесля, писар, зоолог і т.д. (Кожен учасник має визначитись зі своєю спеціалізацією).

Далі продовжується освоєння острова:

1. Придумайте 3 корисних тварини і 3 тварини з якими можуть виникати проблеми.
2. Придумайте і обґрунтуйте 3 корисних рослини і 3 рослини з якими можуть бути проблеми (наприклад – отруйні, наркотичні...)
3. Щось подібне і з мінералами.
4. Дати назву озеру, річці і джерелу, що є на острові.
5. Дати назву горі, рівнині, впадині, що є на острові.

На ватмані намалювати карту острова з новими назвами (назвати своє поселення).

Рольова гра: Розподіл врожаю (скарбу).

Як ділити: - на всіх порівну;

- половину для старійшин;
- більше давати сильнішим, чи навпаки.
- розподіл через жеребкування і т.д.

Перед грою кожен учасник витягує картку з запропонованою поведінкою:

- робити все, щоб половина осталась у вождя;
- зірвати розподіл, аби вас не обділили;
- добиватись рівноцінного розподілу;
- максимум для найслабших;
- закликати до жеребкування;
- зробити „революцію”;
- жалітись на „важке” дитинство і т.д.

В кінці гри обговорення:

1. Як вам особисто було на цих зборах?
2. Що можна було б зробити, щоб розподіл був кращим?
3. Чи можливо знайти компроміс в таких складних ситуаціях?

Далі поселенці власними силами створюють свято „День острову”. В програмі вірші, пісні, фокуси, конкурси, танці і т.д.

На горизонті помічено корабель і поселенці збираються в дорогу додому, даруючи по колу одне одному невербальні подарунки та побажання.

Обговорення: - Які з навичок самоорганізації були мені потрібні на острові?

- Що саме для мене був цей острів?

7) Заключна рефлексія.

- Як для мене пройшов перший день тренінгу? (про пережиті почуття, новий досвід).

III день.

1) Ранкова рефлексія.

- Що відбувалось в моєму зовнішньому і внутрішньому світі після 1 дня тренінгу. Проговорюють всі по черзі (колу).

2) Вправа „Я успішна людина”. Кожен по черзі підіймається і говорить – Я успішна людина, тому, що ...

3) Групова дискусія на тему: „Мій професійний успіх”. Обговорення:

- Що саме для мене означає професіоналізм?

- Як навички самоорганізації сприяють професійному становленню?

4) Вправа „Минуле, теперішнє і майбутнє”. Всі в колі. Тренер по черзі запрошує учасників на центральний стілець. Група детально оглядає обраного. Потім по черзі висловлюють свої припущення – якою буде ця людина через 20 років. Враження мають бути структуровані у визначеній послідовності – а саме думки про характер, вигляд, особливі події і досягнення в житті учасника. Той хто в центрі сидить в режимі повного мовчання і відслідковує особисті враження та емоції – внутрішній психічний стан. Після того, як усі висловились, слово надається йому.

Обідня перерва.

5) Вправа – релакс „Впорядкування саду”. Учасник в колі під музику слухають інструкцію тренера. „Ви закриваєте очі і для кращого розслаблення робите три глибоких вдихи і видихи. А тепер по черзі розслаблюємо м’язи тіла по схемі: - розслаблюємо м’язи ніг - м’язи ніг розслаблені; м’язи: живота, рук, спини, шиї, обличчя. А тепер уявіть, що у вас канікули і ви перебуваєте в саду. Це занедбаний сад ваших справ і життя. І в вас велике бажання навести тут лад. Є що робити розчищати дерева, відновлювати і створювати стежки, можливо оживити старі кущі, висаджувати нові рослини і т. д. Почніть з певної частини саду. Надайте своєму саду естетичного, гармонійного, бажаного вигляду. Працюйте подумки і без обмежень. Я буду рахувати від 5 до 1. 5 – порухайте пальцями ніг; 4 – порухайте пальцями рук; 3 – зробіть більш глибокий вдих; 2 – опустіть голову і покліпайте; 1 – підніміть голову і подаруйте всім посмішку по колу.”

Обговорення: - Що я відчував під час проходження вправи?

- Як я можу використати отриманий досвід в реальному житті?

б) Вправа „Я обіцяю групі”. Кожен з учасників в порядку черги стає на авансцені і починає – Я обіцяю групі... Далі говорить все, що дійсно має бажання втілити в своє життя. Група по закінченню аплодує студентіві.

7) Вправа „Дарунок в дорогу”. Група по черзі вибирає учасника і він виходить за двері. Учасники в цей час обговорюють і записують на яскравий папірець свої побажання, рекомендації та поради, все що може сприяти розвитку самоорганізації та самовдосконаленню майбутньому вчителю. Кличуть учасника і він з подякою приймає дарунок і мовчки займає своє місце. Написане не обговорюється. Обговорення – Що я відчував (ла) після отримання (прочитання) даного дарунка?

8) Підведення підсумків тренінгу та подальші рекомендації від тренера.

9) Заключна рефлексія. – Що для мене був цей тренінг – тренінг формування ефективних навичок самоорганізації.

10) Побажання тренеріві – зворотній зв’язок (Як мені було з таким тренером? Побажання і критика.) Інформація про посттренінговий супровід бажаних і потребуваних. Прощання.

ДОДАТОК Е

Еразмус+ Жан Моне Модуль
ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ
МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО
Факультет дошкільної, початкової освіти та мистецтв
імені Валентини Волошиноїв
Кафедра дошкільної та початкової освіти

РОБОЧА ПРОГРАМА
ВИБІРКОВОЇ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
(фрагмент)

«Підготовка майбутніх педагогів до впровадження європейського досвіду формування soft skills дітей дошкільного віку та учнів початкової школи засобами театральної діяльності»

підготовки: бакалавра

галузь знань: 01 Освіта

спеціальність: 013 Початкова освіта

спеціалізації: Психологія, Дошкільна освіта, Мистецтво

освітні програми:

1. Початкова освіта. Дошкільна освіта
2. Початкова освіта. Психологія
3. Початкова освіта. Мистецтво

Розробники:

Демченко О.П., кандидат педагогічних наук, доцент кафедри початкової освіти Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського

Жовнич О.В., канд. пед. наук, старший викладач кафедри початкової освіти Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського

Казьмірчук Н.С., кандидат педагогічних наук, доцент кафедри початкової освіти Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського

Барановська І.Г., кандидат педагогічних наук, доцент кафедри мистецьких дисциплін дошкільної та початкової освіти Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського

Стахова І.А., асистент кафедри початкової освіти Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського

Подорожний В.Г., асистент кафедри психології та соціальної роботи Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського

1. Опис вибіркової навчальної дисципліни

Найменування показників	Галузь знань, спеціальність, СВО	Характеристика навчальної дисципліни
Денна форма навчання	Галузь знань: 01 Освіта / Педагогіка	Денна форма навчання
Кількість кредитів	Спеціальність 013 Початкова освіта Освітні програми: 1. Початкова освіта. Дошкільна освіта. 2. Початкова освіта. Психологія	Вибіркова
4 4		Рік підготовки: 3-й
Модулів		Семестри: 5-й, 6-й
4 4		
Розділів	Ступінь вищої освіти бакалавр	Лекції
4 4		40
Загальна кількість годин		Практичні
120		80
Тижневих годин для денної форми навчання: аудиторних – 4 год.		Вид контролю: залік

2. Мета, завдання, компетентності та програмні результати навчання

2.1. Метою викладання навчальної дисципліни «Підготовка майбутніх педагогів до впровадження європейського досвіду формування soft skills дітей дошкільного віку та учнів початкової школи засобами театральної діяльності» є забезпечення теоретичної та практичної підготовки майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти та вчителів початкових класів до використання театралізованої діяльності для розвитку soft skills різних категорій дітей та змістовної організації їхньої дозвілєвої діяльності з урахуванням досвіду західноєвропейських педагогічних концепцій.

2.2. Завдання вивчення дисципліни «Підготовка майбутніх педагогів до впровадження європейського досвіду формування soft skills дітей дошкільного віку та учнів початкової школи засобами театральної діяльності»:

Ознайомлення студентів з різними видами театру у Західній Європі, методами театральної педагогіки; розкриття освітніх, розвиваюльних, виховних можливостей організації театральної діяльності дітей.

1. Оволодіння студентами системою міждисциплінарних знань з питань організації різних видів театралізованої діяльності дітей дошкільного і молодшого шкільного віку для розвитку soft skills у контексті підвищення якості дозвілля.

2. Набуття здатності критично засвоювати зарубіжні теорії та досвід організації театралізованої діяльності дітей, творчо використовувати західноєвропейський досвід під час організації різних видів театралізованих дійств для розвитку soft skills різних категорій дітей з особливими потребами;

3. Упровадження та популяризація прогресивних педагогічних концепцій і досвіду закладів освіти країн ЄС з питань використання театралізованої діяльності для розвитку soft skills дітей в умовах дозвілля.

4. Формування в майбутніх педагогів умінь планування, розробки, реалізації освітньої діяльності з включенням прийомів театралізації; навичок постановки дитячих спектаклів і організації міні-театрів.

5. Розвиток в студентів потреби проявляти креативність в пошуку та освоєнні найбільш ефективних методів педагогічної роботи, постійно прагнути до підвищенню рівня власної компетентності, професійної кваліфікації.

6. Вироблення вміння використовувати різні види театралізації дітей у закладах освіти.

7. Вивчення психолого-педагогічних особливостей і методичних прийомів включення в театралізовану діяльність різних категорій дітей з особливими освітніми потребами, в тому числі й особливостями психофізичного розвитку та обдарованих.

8. Засвоєння основ режисури та художньо-музичного оформлення театралізованого дійства в контексті європейських традицій.

9. Розвиток здатності залучати до проведення театралізованої діяльності дітей фахівців соціальних служб, членів громадських організацій, батьків і людей похилого віку.

2.3. Компетентності (за освітньо-професійною програмою)

2.3.1. Загальні компетентності

ЗК-1. Загальнонавчальна. Здатність навчатися й оволодівати сучасними знаннями, зокрема, інноваційними методичними підходами, сучасними системами, методиками, технологіями навчання, розвитку й виховання учнів початкової школи, дітей раннього та дошкільного віку; чинним нормативним забезпеченням дошкільної та початкової освіти тощо.

ЗК-2. Інформаційно-аналітична. Здатність до пошуку, оброблення та аналізу, систематизації й узагальнення інформації, зокрема професійно-педагогічної, з різних джерел та формулювання логічних висновків.

ЗК-4. Комунікативна. Здатність спілкуватися державною мовою на офіційно-діловому рівні; володіти навичками нормативного літературного мовлення (його усною та писемною формою) в різних сферах комунікації. Здатність до розуміння чужих і продукування власних програм комунікативної поведінки, адекватних цілям, сферам, ситуаціям спілкування, активній взаємодії з іншими мовленнєвими суб'єктами. Уміння володіти різновидами стилів мовленнєвого спілкування в ситуаціях запобігання та врегулювання конфліктів.

ЗК-6. Етична. Здатність діяти на основі принципів і норм етики, правил культури поведінки у стосунках із дорослими й дітьми на основі загальнолюдських та національних цінностей, норм суспільної моралі; дотримуватися принципів педагогічної етики (професійної етики вчителя початкової школи).

ЗК-10. Рефлексивна. Здатність ефективно та адекватно здійснювати рефлексивні процеси, що сприяє розвитку й саморозвитку дітей, творчому підходові до навчально-виховного процесу закладу дошкільної освіти і початкової школи. Здатність оцінювати результати педагогічних впливів та забезпечувати якість діяльності навчання, розвитку й виховання дітей дошкільного і молодшого шкільного віку; здатність до педагогічної рефлексії.

2.3.2. Фахові компетентності

ФК 2. Психологічна компетентність. Здатність до розвитку учнів початкової школи (або дітей раннього і дошкільного віку) як суб'єктів освітнього процесу на основі знань та умінь про їхні вікові, індивідуальні особливості та соціальні чинники розвитку.

ФК 3. Педагогічна компетентність. Здатність до проектування, організації, оцінювання, рефлексії та коригування освітнього процесу в початковій (дошкільній) ланці освіти. Складниками педагогічної компетентності є дидактична, виховна, організаційна.

ФК 5. Професійно-комунікативна компетентність. Здатність актуалізовувати та застосовувати комунікативні знання, навички, вміння, настанови, стратегії й тактики комунікативної поведінки, здобутий досвід комунікативної діяльності, а також індивідуально-психологічні якості особистості задля успішного здійснення в конкретних умовах педагогічної комунікативної діяльності з дітьми дошкільного віку та молодшими школярами, батьками, колегами.

2.4. Програмні результати навчання (за освітньо-професійною програмою)

У результаті вивчення курсу «Підготовка майбутніх педагогів до впровадження європейського досвіду формування soft skills дітей дошкільного віку та учнів початкової школи засобами театральної діяльності» здобувачі вищої освіти повинні будуть **здатні:**

Знання

ПРН 2. Розуміти й визначати мету, завдання, зміст, методи, організаційні форми й засоби дошкільної і початкової освіти, суть процесів виховання, навчання й розвитку учнів початкової школи. Знати структуру календарно-тематичного планування, особливості ведення журналу обліку успішності учнів. Знати специфіку виховної роботи на уроках й у позаурочній діяльності.

ПРН 3. Розуміти природу і знати вікові особливості дітей молодшого шкільного віку (або дітей раннього і дошкільного віку) з різними рівнями розвитку, особливості розвитку обдарованих дітей, індивідуальні відмінності дітей з особливими освітніми потребами.

Уміння:

ПРН 9. Володіти методиками вивчення індивідуальних особливостей перебігу пізнавальних процесів учнів початкової школи (або дітьми раннього і дошкільного віку) та стратегії їх урахування в процесі навчання, розвитку й виховання учнів.

ПРН 10. Володіти уміннями організовувати ефективне і продуктивне інклюзивне навчання.

ПРН 11. Проектувати зміст освітньої діяльності в закладах освіти.

ПРН 15. Проектувати зміст і методику проведення форм виховання для учнів початкової школи (або дітей раннього і дошкільного віку).

Комунікація:

ПРН-16. Здійснювати комунікацію, орієнтуючись на стилі мовленнєвого спілкування в процесі вирішення професійно-педагогічних задач.

ПРН-17. Прогнозувати, проектувати та коригувати педагогічну комунікацію з іншими суб'єктами освітньо-виховного процесу початкової школи на засадах етики професійного спілкування, застосовуючи правила мовленнєвого етикету.

ПРН-18. Використовувати засоби вербальної та невербальної комунікації задля підвищення рівня професійної культури майбутнього вчителя.

Автономія і відповідальність

ПРН-20. Аналізувати соціально та особистісно значущі світоглядні проблеми, приймати рішення на основі сформованих ціннісних орієнтацій.

ПРН-21. Створювати рівноправний і справедливий клімат, що сприяє навчанню всіх учнів, незалежно від соціально-культурно-економічного контексту.

2.5. Передумови для вивчення навчальної дисципліни

Вибіркова навчальна дисципліна «Підготовка майбутніх педагогів до впровадження європейського досвіду формування soft skills дітей дошкільного віку та учнів початкової школи засобами театральної діяльності» базується на компетентностях, отриманих студентами в процесі вивчення навчальних дисциплін: загальна та вікова психологія,

педагогічна психологія, теорія та методика виховання, родинна педагогіка, педагогічна майстерність, інноваційні технології навчання і виховання, історія педагогіки.

2.6. Очікувані результати навчання

У результаті вивчення навчальної дисципліни «Підготовка майбутніх педагогів до впровадження європейського досвіду формування *soft skills* дітей дошкільного віку та учнів початкової школи засобами театральної діяльності» студент повинен:

1. Розуміти, описувати і аналізувати (знання):

– особливості діяльності різних видів театру в Західній Європі, методи театральної педагогіки; освітні, розвиваюльні, виховні можливості організації театральної діяльності дітей;

– міждисциплінарні основи організації різних видів театралізованої діяльності дітей дошкільного і молодшого шкільного віку для розвитку *soft skills* у контексті підвищення якості дозвілля;

– зарубіжні теорії та досвід організації театралізованої діяльності дітей;

– західноєвропейський досвід під час організації різних видів театралізованих дійств для розвитку *soft skills* різних категорій дітей з особливими потребами;

– прогресивні педагогічні концепції та досвід закладів освіти країн ЄС з питань використання театралізованої діяльності для розвитку *soft skills* дітей в умовах дозвілля.

2. Критично використовувати світоглядні теорії та засвоєні теоретичні знання при розв'язанні професійних педагогічних завдань (уміння):

– критично аналізувати й творчо використовувати західноєвропейський досвід під час організації різних видів театралізованих дійств для розвитку *soft skills* різних категорій дітей з особливими потребами;

– популяризувати досвід закладів освіти країн ЄС з питань використання театралізованої діяльності для розвитку *soft skills* дітей в умовах дозвілля;

– планувати, розробляти, реалізовувати освітню діяльність з включенням прийомів театралізації;

– постановки дитячих спектаклів і організації міні-театрів.

– використовувати різні види театралізації дітей у закладах освіти;

– добирати й реалізовувати методичні прийоми включення в театралізовану діяльність різних категорій дітей з особливими освітніми потребами, в тому числі й особливостями психофізичного розвитку та обдарованих;

– режисури та художньо-музичного оформлення театралізованого дійства в контексті європейських традицій.

– залучати до проведення театралізованої діяльності дітей фахівців соціальних служб, членів громадських організацій, батьків і людей похилого віку.

3. Здійснювати суб'єкт-суб'єктну комунікацію в системі «педагог-дитина-батьки»:

– добирати методи, прийоми й сучасні технології для творчого розвитку дітей;

– будувати модель процесу формування творчої особистості дитини.

4. Знаходити рішення у складних і непередбачуваних умовах, що потребують застосування нових підходів та прогнозування (автономія і відповідальність):

– аналізувати педагогічні задачі й ситуації, шукати альтернативні варіанти їх розв'язання;

– на основі самопізнання формувати власну траєкторію творчого розвитку;

– проводити педагогічну рефлексію та оцінювати свою діяльність відповідно до науково-теоретичних і педагогічних знань.

На вивчення навчальної дисципліни відводиться 120 годин / 4 кредити ECTS

ДОДАТОК Є

ПРОГРАМА РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОЄКТУ

Erasmus + Jean Monnet Module

Project: 101085524 – EcoEdEU – ERASMUS-JMO-2022-HEI-TCH-RSCH

«Ecological education of preschool and primary school children: a European approach»

«Екологічна освіта дітей дошкільного та молодшого шкільного віку:
європейський підхід»у Вінницькому державному педагогічному університеті
імені Михайла Коцюбинського
на 2022-2025 роки

Таблиця Є.1

№ п/п	Напрямок роботи	Відповідальні	
		Члени проектної групи	Терміни
1.	Укладання грантової угоди, переклад установчих документів, підготовка документації для банку для зарахування коштів, реєстрація проекту в Кабінеті Міністрів України	Коломієць А.М. Кронівець Т.М. Стахова І.А.	Серпень-вересень 2022
2	Розробка програми реалізації проекту, силабулу факультативного курсу.	Стахова І.А.	Вересень 2022
3	Розробка кошторису реалізації проекту, фінансові звіти	Стахова І.А. Кронівець Т.М. Юнаш Н.В.	Жовтень - грудень 2022
4	Забезпечення зв'язків з міжнародним офісом Еразмус+ і міжнародними партнерами, висвітлення результатів реалізації проекту на платформах Еразмус +	Стахова І.А. Карук І.В.	Протягом усього періоду реалізації проекту
5	Проведення моніторингу реалізації проекту та ведення карт моніторингу	Гусєв С.О. Кронівець Т.М. Стахова І.А.	Протягом усього періоду реалізації проекту
6	Ведення звітної документації, підготовка звітів за півроку, загального звіту за проектом. Проведення засідань проектної / робочої групи; ведення протоколів засідань	Гусєв С.О. Грошовенко О.П. Баюрко Н.В. Стахова І.А. Кронівець Т.М.	Кожного року до 10 січня, до 10 липня; по завершенню
10.	Створення та організація роботи вебсайту / блогу / сторінки в соціальних мережах проекту, інформаційне висвітлення його реалізації	Карук І.В. Стахова І.А.	Протягом усього періоду реалізації проекту
11	Виготовлення рекламної продукції для популяризації проекту (флаєри / брошури / буклети) та сертифікатів	Карук І.В. Стахова І.А.	Грудень 2022-січень 2023

12.	Популяризація проєкту, забезпечення зв'язків з офісом Еразмус+ Україна, членами інших проєктних груп, професійними спілками, бенефіціарами, запрошення спікерів	Стахова І.А. Грошовенко О.П. Баюрко Н.В. Карук І.В.	Протягом усього періоду реалізації проєкту
13.	Проведення для здобувачів СВО бакалавра факультативного курсу «Екологічна освіта дітей дошкільного та молодшого шкільного віку: європейський підхід».	Стахова І.А. Грошовенко О.П. Баюрко Н.В. Карук І.В.	Протягом усього періоду реалізації проєкту
14.	Написання статей і виступи на заходах, що заплановані в рамках проєкту	Стахова І.А. Грошовенко О.П. Баюрко Н.В. Карук І.В.	Протягом усього періоду реалізації проєкту
15.	Написання статей, виступи на наукових форумах різних рівнів з метою поширення результатів проєкту	Стахова І.А. Грошовенко О.П. Баюрко Н.В. Карук І.В.	Протягом усього періоду реалізації проєкту
16.	Початок студентського челенджу творчих робіт «Планеті потрібна моя допомога»	Стахова І.А. Грошовенко О.П. Баюрко Н.В. Карук І.В..	Жовтень 2022
17.	Тематичний вечір «Екологічна безпека через призму бачення європейських митців»	Стахова І.А.	Листопад 2022
18.	Організація роботи секції «Підготовка майбутніх учителів до екологічного виховання підростаючого покоління» у рамках конференції: «Актуальні питання географічних, біологічних та хімічних наук: основні наукові проблеми та перспективи дослідження»	Стахова І.А. Грошовенко О.П. Баюрко Н.В. Карук І.В.	листопад/ грудень кожного року
19.	Перегляд та обговорення фільмів екологічної тематики «Європейський екологічний кінозал»	Карук І.В.	Грудень 2022
20.	Круглий стіл «Європейський досвід екологічної освіти дітей» приурочений Дню планети в межах конференції «Європейські студії в українській освіті: досягнення, інновації і перспективи»	Стахова І.А. Грошовенко О.П. Баюрко Н.В. Карук І.В.	Січень/лютий кожного року
21.	Організація секції «Екологічна освіта : синергія досвіду українсько-європейських відносин» Конференція: «Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти»	Стахова І.А. Грошовенко О.П. Баюрко Н.В. Карук І.В.	Березень/ квітень 2023
22.	Віртуальна екскурсія «Дивовижний світ природи: європейська екологічна стежина»	Баюрко Н.В.	Травень 2023
23.	Тренінг «Екологічна майстерня: європейський досвід»	Стахова І.А.	Червень 2023

24.	Літня школа «Основи екологічної освіти підростаючого покоління : європейський контекст»: <ul style="list-style-type: none"> • для дошкільників «Чарівний світ природи: бережи його»; • для учнів початкової школи «Вчимось берегти природу»; • для студентів «Європейські студії екологічної освіти дітей»; • для педагогів «Екологічне виховання дітей в контексті європейський педагогічних технологій». 	Стахова І.А. Грошовенко О.П. Баюрко Н.В. Карук І.В.	Травень / червень 2023
25.	Вебінар «Екологічна освіта – траєкторія розвитку особистості»	Грошовенко О.П.	Червень 2023
26.	I міні-симпозіум «Досвід впровадження європейських педагогічних практик екологічного виховання дітей»	Стахова І.А. Грошовенко О.П. Баюрко Н.В. Карук І.В.	Серпень кожного року
27.	Тренінг для вимірювання екологічного сліду «Збережемо природничі простори»	Стахова І. Грошовенко О.	Вересень 2023
28.	Семінар «Європейські екологічні організації: перспективи співпраці»	Стахова І. Карук І.	Жовтень 2023
29.	Презентація книг Паоло Манчини, Лука де Леоне «Збережи планету» «Збережи планету»	Стахова І.	Листопад 2023
30.	Екологічне свято на основі польського педагогічного досвіду «Зустріч птахів»	Баюрко Н.В.	Березень 2024
31.	Семінар «Збереження біорізноманіття й заповідна справа в Україні та Європі»	Баюрко Н.В.	Жовтень 2024
32.	Екологічна акція у співпраці зі станцією юних натуралістів «Бережемо первоцвіти – передаємо весняне вітання Європі»	Стахова І. Грошовенко О. Баюрко Н.	Березень 2025
26.	Зустріч з Вінницькими екологами «Європейський рух України на екологічному просторі»	Баюрко Н.В.	Червень 2025
27.	Екологічний спектакль із залученням всіх членів родини «Європейський Союз+ Україна = безпечне довкілля»	Стахова І.А. Грошовенко О.П. Баюрко Н.В. Карук І.В.	Червень 2025
28.	Формування готовності майбутніх учителів до організації природоохоронної діяльності в початковій школі: досвід співпраці України та ЄС	Стахова І.А.	Червень 2023
29.	Зошит «Екодайджест»	Грошовенко О.П.	Травень 2023
30.	Секція у збірнику статей «Екологічна освіта дітей: синергія українсько-європейських відносин»	Стахова І.А. Грошовенко О.П. Баюрко Н.В. Карук І.В.	Квітень кожного року

СИЛАБУС навчальної дисципліни

«Екологічна освіта дітей дошкільного та молодшого шкільного віку: європейський підхід» (назва навчальної дисципліни)

навчальний рік 2022-2023

галузь знань 01 Освіта/Педагогіка

спеціальність 013 Початкова освіта

предметна спеціальність 012 Дошкільна освіта

ступінь вищої освіти «бакалавр»

курс II семестр 3-4

Вінниця – 2022 р.

Силабус з екологічної освіти дітей дошкільного та молодшого шкільного віку: європейський підхід для здобувачів СВО бакалавра за спеціальністю 013 Початкова освіта, додатковою спеціальністю 012 Дошкільна освіта. Освітньо-професійна програма: «Початкова освіта. Дошкільна освіта». 13 с.

Розробник: **Стахова І.А.**, доктор філософії (PhD), старший викладач кафедри початкової освіти Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського,

- 1. Мета навчальної дисципліни** спрямована на підготовку майбутніх педагогів до формування екологічної компетентності дітей; пропагування європейських цінностей, досвіду, ідей; виховання бережного ставлення до природного довкілля, емпатії до навколишнього середовища, еколого-доцільної поведінки. Дисципліна «Екологічна освіта дітей дошкільного та молодшого шкільного віку: європейський підхід» сприятиме популяризації ідеї природовідповідної освіти та виховання, підвищенню екологічної свідомості цільових груп; поширенню методичних євроінтеграційних

форм, методів, прийомів, європейських підходів до роботи з дітьми в природних умовах.

2. Цілі навчання

У ході вивчення факультативної дисципліни студенти набудуть відповідних компетентностей:

Інтегральна компетентність:

- Здатність розв'язувати комплексні проблеми в галузі професійної педагогічної та дослідницько-інноваційної діяльності, що передбачає глибоке переосмислення наявних та створення нових цілісних знань та професійної практики.

Загальні компетентності (ЗК):

- ЗК-1. Здатність реалізувати свої права і обов'язки як члена суспільства, усвідомлювати цінності громадянського (вільного демократичного) суспільства та необхідність його сталого розвитку, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина в Україні.
- ЗК-5. Здатність виявляти, ставити та вирішувати проблеми.
- ЗК-6. Здатність до пошуку, оброблення та аналізу інформації з різних джерел.
- ЗК-7. Здатність діяти соціально відповідально і свідомо.

Спеціальні (фахові) компетентності (СК):

- СК-2. Здатність орієнтуватися в інформаційному просторі, використовувати відкриті ресурси, інформаційно-комунікаційні та цифрові технології, оперувати ними в професійній діяльності.
- СК-3. Здатність до інтеграції та реалізації предметних знань як основи змісту освітніх галузей Державного стандарту початкової освіти: мовно-літературної, математичної, природничої, технологічної, інформатичної, соціальної і здоров'язбережувальної, громадянської та історичної, мистецької, фізкультурної.
- СК-5. Здатність до проектування осередків навчання, виховання й розвитку здобувачів початкової освіти.
- СК-6. Здатність до організації освітнього процесу в початковій школі з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей молодших школярів, розвитку в них критичного мислення та формування ціннісних орієнтацій.
- СК-7. Здатність до моделювання змісту відповідно до очікуваних результатів навчання, добору оптимальних форм, методів, технологій та засобів формування ключових і предметних компетентностей молодших школярів у процесі вивчення освітніх галузей Державного стандарту початкової освіти: мовно-літературної, математичної, природничої,

технологічної, інформатичної, соціальної і здоров'язбережувальної, громадянської та історичної, мистецької, фізкультурної

- СК 13. Здатність користуватися знаннями предметної області та професії, сучасними інноваційними підходами і технологіями, чинними нормативними документами.
- СК 14. Здатність до професійної рефлексії, конструювання особистісної траєкторії самоосвіти, систематичного підвищення професійно-педагогічної кваліфікації.

Програмні результати навчання (за освітньою програмою)

- ПРН-01. Організовувати монологічну, діалогічну та полілогічну форми спілкування з молодшими школярами, іншими учасниками освітнього процесу, представниками громади, поважаючи права людини та суспільні цінності; формувати судження, що враховують соціальні, наукові та етичні аспекти.
- ПРН-06. Інтегрувати та використовувати академічні предметні знання як основу змісту освітніх галузей Державного стандарту початкової освіти (мовно-літературної, математичної, природничої, технологічної, інформатичної, соціальної і здоров'язбережувальної, громадянської та історичної, мистецької, фізкультурної) та трансформувати їх у різні форми.
- ПРН-09. Планувати та організовувати освітній процес у початковій школі, позаурочні й позашкільні заняття та заходи, використовуючи різні організаційні форми навчання та типи занять, із дотриманням принципу науковості та вимог нормативних документів початкової школи.
- ПРН-12. Застосовувати освітні інновації, міжпредметні зв'язки та інтеграцію змісту різних освітніх галузей в стандартних і нестандартних ситуаціях професійної діяльності в початковій школі, оцінювати результативність їх застосування.
- ПРН-19. Шукати, аналізувати і критичного засвоювати сучасні підходи та концепції організації освітнього процесу початкової школи у провідних європейських країнах.
- ПРН-20. Виявляти, апробувати й адаптувати європейські практики у формуванні ключових компетентностей здобувачів початкової освіти

Очікувані результати навчання

У результаті вивчення модулю студент повинен:

- **знання:** спільні характеристики та національні особливості створення відкритого екологічного середовища; тенденції реформування європейської освіти на сучасному етапі;

- **уміння:** аналізувати, зіставляти й визначати, які ідеї закордонного досвіду й за яких умов доцільно використати в українських закладах освіти; прогнозувати імовірну модель відкритого освітнього середовища; визначати перспективи створення відкритого освітнього середовища України згідно світових тенденцій Європейського Союзу.

Таблиця Є.2

3. Опис та структура навчальної дисципліни

Тема	Кількість годин		
	Всього	Lecture	Seminar
МОДУЛЬ 1. ЕКОЛОГІЧНА ОСВІТА ЄВРОПИ			
<i>Тема 1.</i> Характеристика національних систем екологічної освіти країн ЄС.	2	2	
<i>Тема 2.</i> Досвід європейських країн у вирішенні екологічних проблем	2	2	
<i>Тема 3.</i> Організація екологічної освіти у Великобританії.	2	2	
<i>Тема 4.</i> Екологічна освіта в Республіці Польща.	2	2	
<i>Тема 5.</i> Європейський досвід впровадження системи міждисциплінарного підходу до екологічної освіти.	2	2	
<i>Тема 6.</i> Неформальна екологічна освіта в Швеції.	2	2	
<i>Тема 7.</i> Нормативно-правове забезпечення охорони навколишнього природного середовища в країнах ЄС.	2	2	
<i>Тема 8.</i> Діяльність міжнародних організацій з охорони та збереження навколишнього середовища.	2	2	
<i>Тема 9.</i> Компетентнісна спрямованість змісту екологічної освіти в країнах ЄС.	2		2
<i>Тема 10.</i> Форми екологічної освіти в Європі та Україні.	2		2
<i>Тема 11.</i> Інформатизація екологічної освіти в країнах ЄС.	2		2
<i>Тема 12.</i> Використання методу проектних технологій в екологічній освіті: досвід європейських країн.	2		2
<i>Тема 13.</i> Екологічний моніторинг в Україні та Європейському Союзі.	2		2
<i>Тема 14.</i> Розвиток зеленого туризму в Україні та країнах ЄС.	2		2
<i>Тема 15.</i> Екскурсії в природу як активні форми пізнання навколишнього середовища в країнах ЄС.	2		2
Разом за 1 модуль	30	16	14
МОДУЛЬ 2. ЕКООСВІТА ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ КОНТЕКСТ			
<i>Тема 1.</i> Екологічна освіта та виховання дошкільників як пріоритетний напрям розвитку європейського суспільства.	2	2	
<i>Тема 2.</i> Особливості екологічного виховання дітей дошкільного віку в ЄС.	2	2	
<i>Тема 3.</i> Засоби екологічного виховання дошкільників: впровадження європейських практик.	2	2	

<i>Тема 4.</i> Дослідницько-експериментальна діяльність дітей дошкільного віку в стилі Еко в Європі.	2	2	
<i>Тема 5.</i> Наступність в екологічному вихованні дошкільників і молодших школярів: європейський досвід.	2	2	
<i>Тема 6.</i> Теоретичні аспекти екологічної освіти: досвід європейських країн.	2		2
<i>Тема 7.</i> Сучасні дослідження організації екологічного виховання дошкільників у Європі.	2		2
<i>Тема 8.</i> Аналіз європейського програмно-методичного забезпечення екологічного виховання дітей дошкільного віку.	2		2
<i>Тема 9.</i> Форми, методи та прийоми організації дитячого експерименту з екологічних проблем у Європі.	2		2
<i>Тема 10.</i> Особливості організації дитячого експериментування екологічного спрямування в різновікових групах: досвід Німеччини.			2
<i>Тема 11.</i> Наукова лабораторія як екологічний центр дитячого експерименту в дошкільному вихованні: досвід Нідерландів.			2
<i>Тема 12.</i> Сучасні ігрові форми в екологічному вихованні дітей дошкільного віку: досвід Польщі.			2
<i>Тема 13.</i> Взаємодія з сім'ями дітей щодо екологічного виховання в сім'ї: досвід європейських країн.			2
<i>Тема 14.</i> Комплексний підхід до екологічної освіти дітей дошкільного віку: досвід Фінляндії.			2
<i>Тема 15.</i> Синергія досвіду українсько-європейських відносин в організації екологічного виховання дітей.			2
Разом за 2 модуль	30	10	20
МОДУЛЬ 3. ЄВРОПЕЙСЬКІ ПРАКТИКИ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ			
<i>Тема 1.</i> Концепції екологічної освіти : європейський вимір	2	2	
<i>Тема 2.</i> Теоретико-методологічні основи екологічної освіти молодших школярів.	2	2	
<i>Тема 3.</i> Екологічна освіта як пріоритетний статус європейських країн	2	2	
<i>Тема 4.</i> Екологічна освіта - складова всебічного виховання особистості.	2	2	
<i>Тема 5.</i> Психолого-педагогічні особливості формування екологічної культури дітей молодшого шкільного віку.	2	2	
<i>Тема 6.</i> Зміст екологічної освіти молодших школярів : досвід європейських країн.	2	2	
<i>Тема 7.</i> Екологічна освіта – освіта для сталого розвитку.	2		2
<i>Тема 8.</i> Аналіз сучасних європейських програм екологічної освіти дітей молодшого шкільного віку	2		2
<i>Тема 9.</i> Сучасні технології та європейські практики екологічної освіти.	2		2
<i>Тема 10.</i> .Еколого-дослідницька робота в системі екологічної освіти і виховання.	2		2
<i>Тема 11.</i> Проектна освітня діяльність в системі компетентнісного підходу.	2		2
<i>Тема 12.</i> .Екологічна освіта молодших школярів у системі позаурочної роботи.	2		2

<i>Тема 13.</i> Авторські технології екологічної освіти	2		2
<i>Тема 14.</i> Європейський досвід організації процесу екологічної освіти у початковій школі	2		2
<i>Тема 15.</i> Технології емпайерменту у екологічній освіті молодших школярів.	2		2
<i>Разом за 3 модуль</i>	30	12	18
МОДУЛЬ 4. ОРГАНІЗАЦІЯ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ В ЄВРОПІ			
<i>Тема 1.</i> Особливості організації позашкільного екологічного виховання дітей в Європі.	2	2	
<i>Тема 2.</i> Шляхи впровадження екологічної європейської позашкільної освіти в навчальних закладах України.	2	2	
<i>Тема 3.</i> Міжнародні європейські екологічні організації: шляхи використання їх досвіду у позашкільному екологічному вихованні дітей.	2	2	
<i>Тема 4.</i> Спільні проекти ЄС та України, можливості залучення дітей до їх реалізації.	2	2	
<i>Тема 5.</i> Провідні освітні технології позашкільної освіти в екологічному вихованні дітей: синергія досвіду України та ЄС.	2	2	
<i>Тема 6.</i> Методика використання екологічних ігор Німеччини в позакласному вихованні учнів.	2		2
<i>Тема 7.</i> Особливості використання STEM-технології в екологічній позашкільній освіті.	2		2
<i>Тема 8.</i> Робота над проектами у PBL контексті екологічного виховання учнів.	2		2
<i>Тема 9.</i> Грецька освітня технологія «Школа і середовище»: шляхи впровадження в Україні.	2		2
<i>Тема 10.</i> «Територіальні лабораторії екологічної освіти»: досвід Італії в українських навчальних закладах.	2		2
<i>Тема 11.</i> «Маршрутний екологічний проект»: досвід Португалії в українських початкових школах.	2		2
<i>Тема 12.</i> Екологічні програми Освіта «СЕЛО» Іспанія: закономірності впровадження в українську позашкільну освіту.	2		2
<i>Тема 13.</i> Позашкільне екологічне виховання дітей: досвід Франції.	2		2
<i>Тема 14.</i> «Лісові школи» у Фінляндії: досвід впровадження в Україні.	2		2
<i>Тема 15.</i> UA+ЄС: досвід впровадження європейського екологічного досвіду.	2		2
<i>Разом за 4 модуль</i>	30	10	20
<i>РАЗОМ</i>	120	48	72

ДОДАТОК Ж

Арифметичні задачі на розвиток дивергентного мислення молодших школярів

Розв'яжіть задачу різними способами. Обґрунтуйте способи розв'язування задачі, покажіть можливі ілюстрації її умови в початкових класах:

У двох ящиках 26 кг яблук. Коли з першого ящика переклали в другий 2 кг, то в обох ящиках яблук стало порівну. Скільки кілограмів яблук було у кожному ящику спочатку? Які властивості суми використовуються для розв'язання даної задачі?

У змаганнях брало участь 18 лижників і 26 ковзанярів. Скільки чоловік брало участь у змаганні, коли серед ковзанярів було 7 лижників?

У двох класах разом 85 учнів. В одному на 5 учнів більше, ніж у другому. Скільки учнів у кожному класі?

В одному куску 12 м дроту, а в другому – 18 м. Перший кусок легший від другого на 246 г. Знайти масу кожного куска дроту.

У садку 23 вишні, черешень на 3 менше, ніж вишень, а яблунь стільки, скільки вишень і черешень разом? Скільки в саду яблунь?

Стіл в 9 разів дорожчий стільця. Разом вони коштують 40 грн. Скільки коштує стілець? На скільки грн стілець дешевший стола?

При відвідуванні виставки було куплено 78 дитячих квитків і 16 квитків для дорослих. За всі квитки було заплачено 12 грн 60 коп. Яка ціна квитків, якщо дитячий коштує в 3 рази дешевше, ніж дорослий.

Учень купив 8 конвертів і отримав 3 коп здачі. Якби він вирішив купити 11 конвертів, то у нього не хватило б 9 коп. Скільки коштує один конверт?

3 села в місто можна пройти по шосе або польовою дорогою. Шосе довше за ґрунтову дорогу в 3 рази. Чому дорівнює довжина шосе, якщо ґрунтова дорога коротша на 6 км.

Довжина дошки 15 м. Від неї відрізали 6 м, а кусок, що залишився, розрізали на три частини. Знайти довжину кожної частини.

Мотузку розрізали на дві частини так, що перша частина виявилась в 4 рази більша другої. Яка довжина мотузки, якщо її перша частина на 18 м довша за другу?

Ланка садоводів всі дерева обкопала за 2 дні. Першого дня вона обкопала половину дерев, а другого дня половину того, що лишилось і ще 80 дерев. Скільки всього дерев обкопала ланка за 2 дні?

Принесли 5 чемоданів і 5 ключів до них, але ключі переплутались. Скільки спроб треба зробити, щоб підібрати ключ до кожного чемодана?

В одній бочці було в 3 рази більше бензину, ніж в другій. Коли в першу налили ще 46 л, а в другу – 18 л, то в обох бочках стало 184 л бензину. Скільки літрів бензину було в кожній бочці спочатку?

Сума двох чисел рівна 549. Одне з них у 8 раз більше за друге. Знайти ці числа.

В першій каністрі було в 5 раз більше бензину, ніж в другій. Весь бензин з цих каністр вилили в порожній бензобак. Якби в бензобак долили ще 7 л, то він був би повним. Скільки бензину було в кожній каністрі, якщо в бензобак вміщується 55 л.?

Для перевезення 35 т піску було виділено кілька автомашин. На кожну машину було навантажено по 4 т піску, після чого залишилось перевезти ще 7 т піску. Скільки машин було виділено?

Хлопчик упіймав 3 рибини: дві великі і одну малу, маса якої в два рази менша за масу великої. Маса всіх риб 15 кг. Яка маса малої рибини.

За дві коротких і одну довгу стрічку заплатили 8 грн. Скільки коштує довга стрічка, якщо вона в два рази довша за коротку?

В одній корзині було яблук у три рази більше, ніж в другій. Коли у першу добавили ще 2 яблука, а другу ще 18 яблук, то в обох корзинах разом стало 60 яблук. Скільки було яблук у другій корзині спочатку?

У двох ящиках було 24 кг вишень. У другому ящику вишень було у 3 рази більше, ніж у першому. Скільки кілограмів вишень було в кожному ящику?

Батькові 32 роки, одному з синів 8 років, а другому 6. Через скільки років вік батька дорівнюватиме сумі років обох його синів?

Котра зараз година, якщо частина доби, що пройшла, удвічі більша за ту частину, що залишилася?

З 120 см дроту зробили рівносторонній трикутник та квадрат. Знайти сторону квадрата, якщо вона у два рази менша за сторону трикутника?

У сестри було на 12 картинок більше, ніж у брата. Сестра подарувала брату 7 картинок. У кого стало більше картинок і на скільки?

Перший клас зібрав макулатури у три рази менше, ніж другий, а третій клас на 10 кг більше ніж другий. Скільки зібрав перший клас, якщо загальна маса зібраної макулатури 160 кг.

В класі 32 учні. 25 з них відвідують танцювальний гурток і 15 – хор. Скільки учнів в класі відвідують обидва гуртки?

Розв'яжіть задачу різними способами. Обґрунтуйте способи розв'язування задачі, покажіть можливі ілюстрації її умови в початкових класах:

У 4-ох малих бідонах 80 л молока. Скільки літрів молока в 6-ти великих бідонах, якщо в кожному великому бідоні на 12 л молока більше, ніж у малому?

Розв'яжіть задачу різними способами. Обґрунтуйте способи розв'язування задачі, покажіть можливі ілюстрації її умови в початкових класах:

З двох населених пунктів одночасно в протилежних напрямках виїхали колісний і гусеничний трактори. Швидкість колісного

трактора 30 км/год, а гусеничного на 20 км/год менша. Через скільки годин відстань між тракторами буде 120 км?

Розв'яжіть задачу різними способами. Обґрунтуйте способи розв'язування задачі, покажіть можливі ілюстрації її умови в початкових класах:

Три однакові трактори за 4 год роботи витратили 240 л пального. На скільки годин роботи вистачить 400 л пального одному такому трактору?

Завдання на розвиток і діагностування творчих здібностей

молодших школярів

I. Завдання із змінним змістом.

Досліджується, наскільки учень здатний різко змінити, перебудувати зміст дії за рішенням завдання відповідно до умов, що змінилися. З'ясовується, який вплив здійснює рішення першого варіанту завдання на рішення його другого варіанту. Для цього простежується, як вирішується другий варіант: а) сам по собі (3 бали) і б) відразу після рішення першого варіанту (1 бал).

Задача. *“Для пошиття 5 пальт необхідно 15 метрів тканини. Скільки метрів тканини треба для пошиття 8 таких пальт?”*

Розв'язання: 1). $15:5=3$ (м) – потрібно на одне пальто;

2). $3 \cdot 8=24$ (м) – потрібно на 8 пальт.

Задача. *“Для пошиття 5 суконь потрібно 7 метрів тканини. Скільки метрів тканини потрібно для пошиття 10 таких суконь?”*

Перед учнями виникає проблема: число 7 на 5 не ділиться, а тому стає неможливим перший спосіб розв'язування цієї задачі (неможливо дізнатись, скільки метрів тканини витрачається на одну сукню). Умова задачі читається ще раз і увага дітей звертається на те, що у другому випадку кількість суконь більша у два рази, а тому тканини на їх пошиття витратиться теж у 2 рази більше. Після пояснення записуємо розв'язання:

1). $10:5=2$ (рази) – у стільки раз більше треба пошити суконь.

2). $7 \cdot 2=14$ (м) – стільки метрів треба для пошиття 10 суконь.

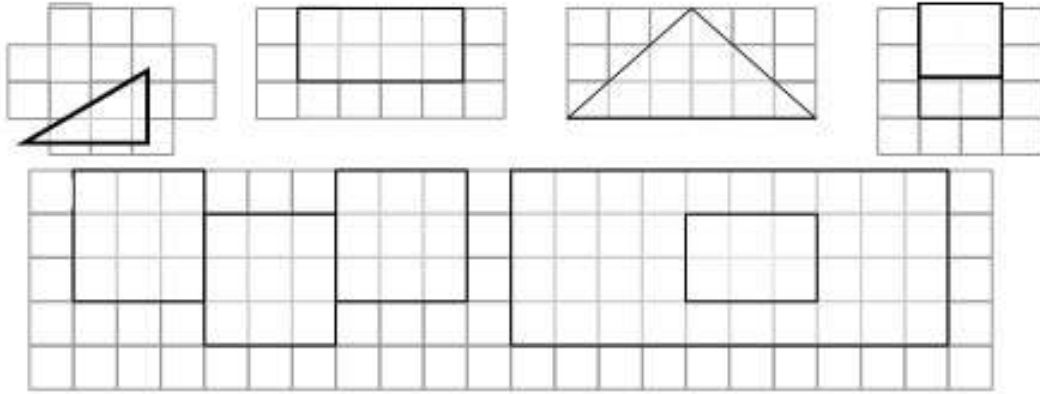
У цьому випадку слід передбачити, що деякі учні можуть здогадатись виразити 7 метрів через 700 сантиметрів і застосувати спосіб зведення до одиниці, бо тепер 700 уже ділиться на 5.

II. Завдання на перебудову дії.

Тест спрямований на дослідження легкості перемикання з одного способу дії на іншій, легкості перебудови системи дій відповідно до умов, що змінилися. З'ясовується, на скільки легко перебудовується в учня стереотип міркування і алгоритм розв'язування або діятиме «інерція». Чи зуміє учень

відійти від шаблону, трафарету? Тест пред'являється учням з пропозицією вирішувати його якнайшвидше. Вимірюється і фіксується час розв'язування кожного завдання. З'ясовується, як він вирішує останнє завдання (незалежно від перших 3 бали або за інерцією) - 0 балів).

Задача. Мірка - клітинка. Чому дорівнює площа кожної фігури?

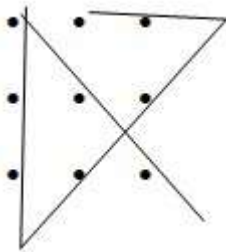

III. Завдання, що наштовхують на «самообмеження».

У цьому тесті завдання на міркування: або їх умова зазвичай сприймається з обмеженням, якого насправді не існує, або в процесі розв'язування учень мимоволі організовує себе деякими можливостями, неправомірно виключаючи інші. Чи зуміє учень звільнитися від нав'язливого, шаблонного підходу до розв'язування задачі і прийти до висновку, що, мабуть, існують інші шляхи підходу до її розв'язування? Чи зуміє «зняти самообмеження»? (якщо зуміє – 3 бали). Якщо не зможе самостійно прийти до висновку, то 0 балів.

Учитель може дати завдання в загальній формі типу: «Можливо, ти вводиш якісь умови, яких насправді немає».

Задача. Проведи ламану із чотирьох відрізків так, щоб пройти через усі точки лише один раз.

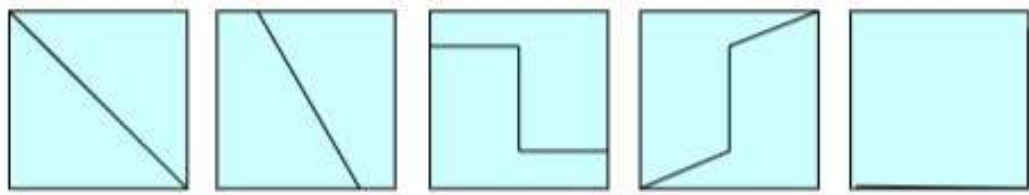
Задача. Розділити циферблат на три частини так, щоб суми чисел в кожній із них були однакові.

IV. Задачі з декількома способами розв'язування.

У тестах цієї серії представлені завдання, які можуть бути вирішені різними шляхами. Найбільш простий, економічний шлях рішення по можливості приховані.

Ці завдання спрямовані на дослідження особливостей перемикання від однієї розумової операції до іншої. З'ясовується наскільки учень здатний перемикатися з одного способу розв'язування задачі на інший спосіб розв'язування цієї ж задачі, тобто з одного способу дії на іншій. Учень має самостійно знайти максимальну кількість способів розв'язування задачі. Проте спочатку такого завдання не дається. Учень має просто вирішити завдання. З'ясовується, чи немає у нього самого потреби, не задовольняючись першим рішенням, шукати найбільш просте, економічне. Після цього учневі дається завдання – спробуй знайти якомога більше різних способів розв'язування задачі. Про гнучкість максимальних процесів судять по тому, наскільки учень уміє урізноманітнити спроби розв'язування, наскільки легко і вільно він перемикається від однієї розумової до іншої, по різноманіттю підходів до розв'язування задач (1 бал – учень знайшов один спосіб розв'язування; 2 бали – більше одного; 3 бали – всі можливі способи розв'язування задачі).

Задача. Розрізати різними способами квадрат на дві рівні частини

Задача. У трьох ящиках вміщується 15 кг моркви. Скільки кілограмів моркви поміститься у 9 таких ящиках?.

I спосіб

II спосіб

(зведення до одиниці) (використання пропорційності)

1). $15:3=5$ (кг); 1). $9:3=3$ (рази);

2). $5 \cdot 9=45$ (кг). 2). $15:3=5$ (кг).

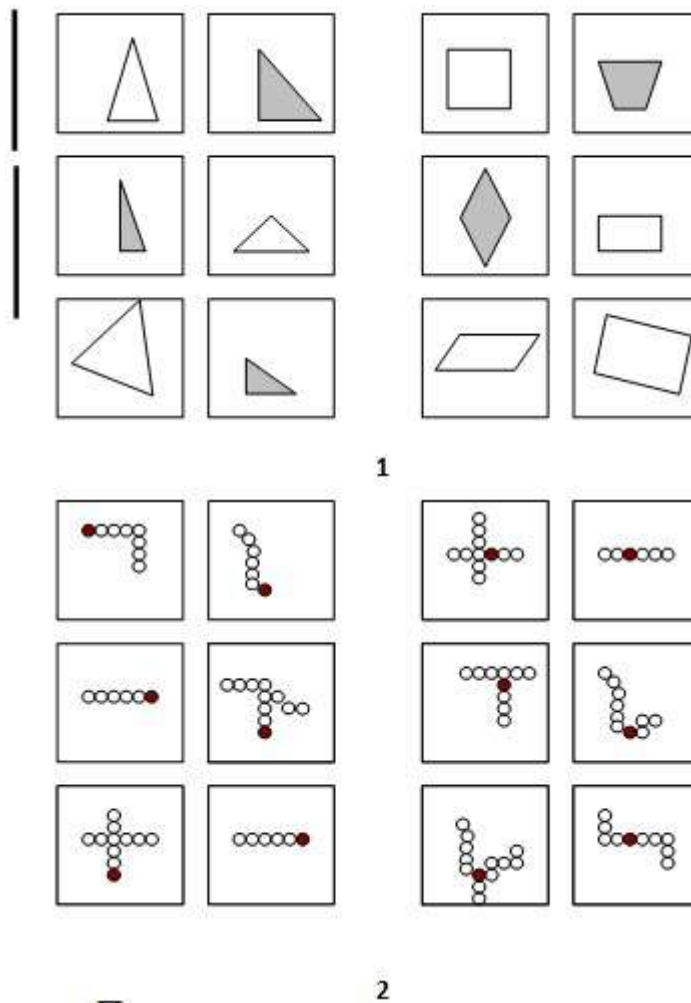
Такі задачі переконують учнів у можливості застосування різних способів розв'язування та у необхідності в окремих випадках вибору найдоцільнішого способу.

V. Завдання на логічне міркування.

Досліджується побіжність мислення – кількість ідей, що виникли за одиницю часу, а також оригінальність розв'язування задач. Вимірюється час, за який було розв'язано 6 завдань. Ступінь оригінальності вимірюється за шестибальною шкалою.

Задача. Школярам рекомендується самостійно проаналізувати наявні фігури, виділити основні ознаки, порівняти всі фігури між собою і на основі синтезу помічених особливостей, запропонувати свій варіант відповіді, а потім

її обґрунтувати. Другий різновид логічних задач – виділення відмінної ознаки, що проілюстровано двома групами фігур (одна зліва, друга справа), по шість в кожній. Фігури обох груп мають багато однакових ознак, хоч є і відмінності.

VI. Завдання типу: «Продовж ряд».

Тест складається з двох завдань. Перший є числовими рядами, кожний з яких має в основі певну закономірність.

Другий – є рядами зображень, закономірність стосується форм, кольору і просторового розташування елементів.

Тут досліджується побіжність мислення, тобто легкість і швидкість розв'язування (1-3 бали).

Можливе виявлення декількох різних закономірностей, що оцінюється як показник вельми високого рівня творчих здібностей.

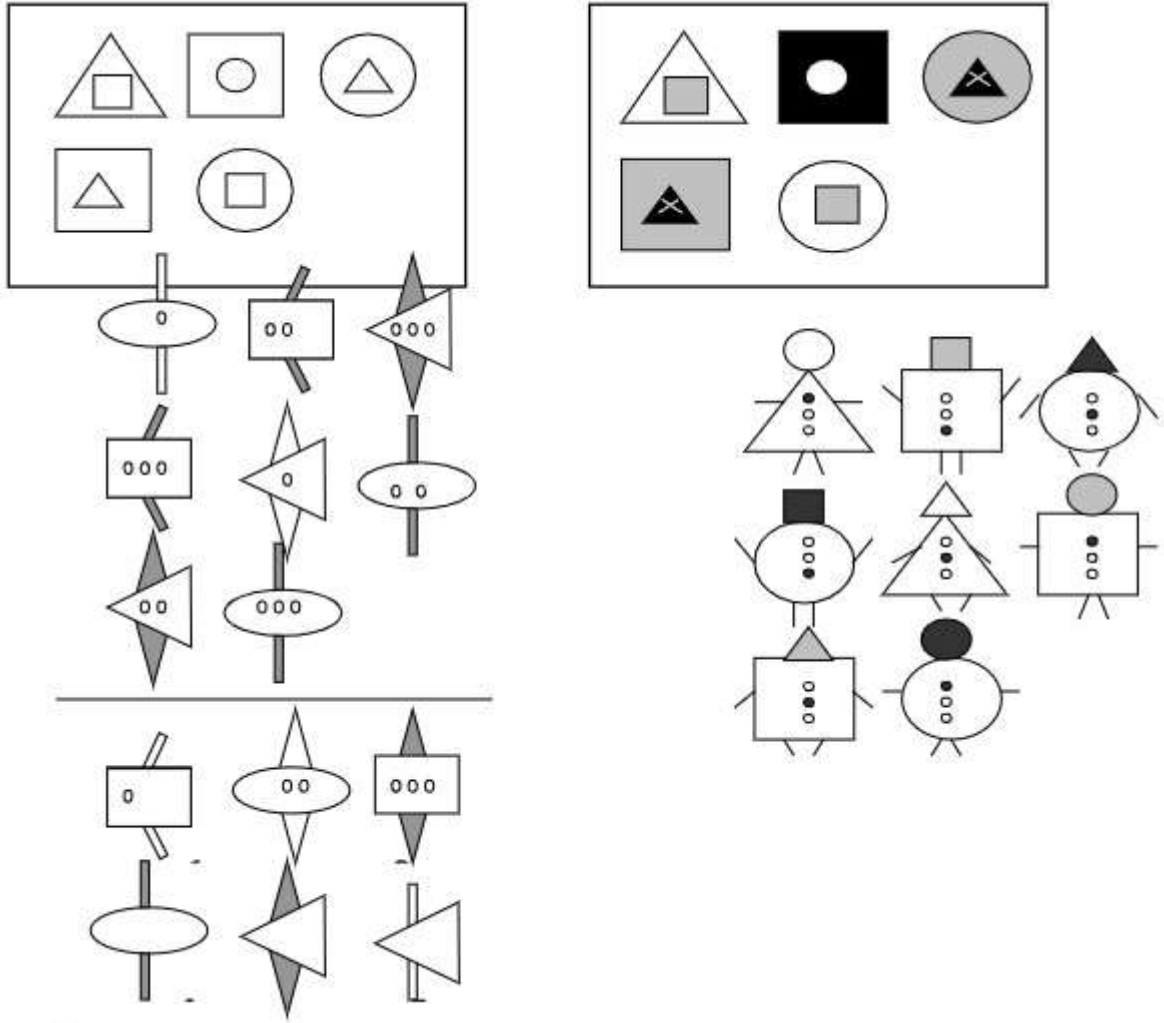
Задача. Продовж ряд.

2, 4, 6, 8, 10, 12, ...

5, 10, 15, 20, 25, ...

1, 2, 3, 5, 8, 13, 21, 34, ...

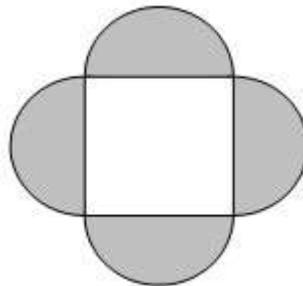
Задача. Намалюй фігуру в порожній клітинці

VII. Завдання на доведення.

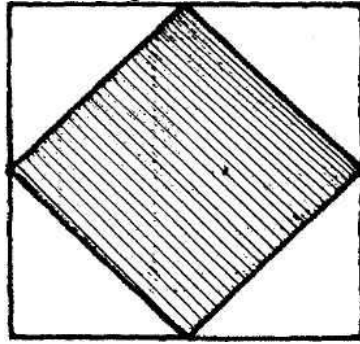
Тест є системою однотипних завдань, що все ускладнюються. Пред'являється спочатку перше (найбільш просте) завдання тесту. Потім йому дається доведення. Наступні завдання ускладнюються, вимагають доведень. Оцінюємо за трибальною шкалою.

Задача. Два однакових паперових круги розріж навпіл. Склади з цих половинок фігуру, зображену на малюнку. Яка фігура утворилася всередині? Доведи.

Задача. Знайди площу квадрата, якщо його сторона дорівнює 4 см. Середини суміжних сторін цього квадрата з'єднали відрізками, а утворений

квадрат заштрихували. Доведи, що площа заштрихованого квадрата дорівнює половині площі всього квадрата.

VIII. Завдання з різним ступенем наочності.

Визначається оригінальність розв'язування задач. Результати цього тесту представляються у вигляді: 3 бали – розв'язував з використанням наочних засобів, 5 балів – розв'язував без використання цих засобів, 6 балів – розв'язував і тим і іншим шляхом.

Задача. Ділянка землі має форму прямокутника з розмірами 20 м на 30 м. Третину площі засадили морквою, а решту – картоплею. Яку площу засадили картоплею?

Задача. Який периметр має квадрат, площа якого рівна площі прямокутника із сторонами 2 см і 8 см?

Задача. Периметр квадрата – 48 м. Цей квадрат поділили на 4 трикутники, з'єднавши відрізками протилежні його вершини. Обчислити площу одного з трикутників.

У нормі діти повинні набрати 10-19 балів, отримавши 1-2 бали за гнучкість і побіжність і 3-5 за оригінальність. При великій кількості балів (30-33 балів) можна говорити про обдарованість. Діти, які набрали менше 8 балів, фактично не володіють або мають низький рівень творчого мислення.

ДОДАТОК 3

Методичні рекомендації вчителям щодо розвитку life skills учнів початкових класів

Джерело: Жовнич О. Методичні рекомендації вчителям щодо розвитку life skills учнів початкових класів. Вінниця : ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 2024. 98 с.

УДК 373.3.015.31:[316.6:005.336.2](072)

Ж78

Рекомендовано Вченою радою факультету дошкільної і початкової освіти імені Валентини Волошиної (протокол №5 від 18.12.2023 р.)

У методичних рекомендаціях зацентровано увагу на life skills учнів початкових класів, висвітлено основні шляхи їхнього розвитку, запропоновано ігри, вправи та завдання, які дозволять максимально ефективно розвинути життєві навички у молодших школярів. Методичні рекомендації будуть корисними майбутнім учителям, вихователям закладів дошкільної освіти, учителям початкової школи, викладачам закладів вищої освіти.

ЗМІСТ

ВСТУП 4

Розвиток креативності 7

Розвиток комунікативності 14

Розвиток критичного мислення 18

Розвиток емоційного інтелекту 23

Розвиток навичок ТІМЕ-менеджменту 27

Розвиток навичок командної роботи 33

Розвиток медіаграмотності 38

Розвиток екологічної грамотності 43

Розвиток фінансової грамотності 51

Розвиток цілеспрямованості 57

Розвиток лідерських навичок 60

Розвиток умінь долати перешкоди 62

Заходи для вчителів початкової школи щодо розвитку life skills молодших школярів 66

Додатки 78

ДОДАТОК И

Список опублікованих праць за темою дисертації

Наукові публікації, які відображають основні наукові результати докторської дисертації

Статті у наукових періодичних виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України:

1. **Жовнич О. В.**, Шевченко Л. С. Організаційно-методичні умови формування професійної мобільності майбутніх учителів. *Рідна школа*. Київ, 2019. № 1. С. 28-33.

2. Казьмірчук Н., **Жовнич О.**, Стахова І. Театр природи як засіб формування soft skills в учнів початкової школи. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія : Педагогіка і психологія. 2020. Вип. 61. С. 23-30.
URL : <http://93.183.203.244/xmlui/handle/123456789/6693>

3. Громов Є. В., Коломієць А. М., Гордієнко Ю. А., **Жовнич О. В.** Досвід польських освітян щодо мотивації студентів до вивчення іноземних мов засобами дистанційного навчання в умовах пандемічних обмежень. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців : методологія, теорія, досвід, проблеми*. 2021. № 60. С. 375-387. DOI : <https://doi.org/10.31652/2412-1142-2021-60-375-387>

4. Коломієць А. М., Громов Є. В., **Жовнич О. В.**, Коломієць Д. І., Івашкевич Є. М. Актуалізація навичок педагога, що необхідні для організації освітнього процесу в умовах надзвичайних ситуацій. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. 2022. № 65. С. 147-155.
DOI : <https://doi.org/10.31652/2412-1142-2022-65-147-154>

5. Демченко О. П., Казьмірчук Н. С., **Жовнич О. В.**, Стахова І. А. Підготовка студентів до використання театралізованої діяльності для розвитку

у дітей soft skills : європейський контекст. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців : методологія, теорія, досвід, проблеми*. 2022. Вип. 64. С. 181-192. DOI : <https://doi.org/10.31652/2412-1142-2022-64-78-87>

6. Грошовенко О., **Жовнич О.**, Коваль Т. Використання технології проблемного навчання на уроках інтегрованого курсу «Я досліджую світ». *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців : методологія, теорія, досвід, проблеми*. 2022. Вип. 63. С. 87-95. URL : <https://vspu.net/sit/index.php/sit/article/view/5065>

7. **Жовнич О.**, Стахова І. Підготовка майбутніх учителів до використання театралізованої діяльності у процесі навчання англійської мови молодших школярів. *Актуальні питання гуманітарних наук : міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2022. Вип. 55. Т. 1. С. 282-287. URL : http://www.aphn-journal.in.ua/archive/55_2022/part_1/46.pdf

8. **Жовнич О.**, Стахова І. Діагностика розвитку soft skills дітей молодшого шкільного віку. *Інноваційна педагогіка*. 2022. Вип. 51. Т. 1. С. 76-79. URL : http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2022/51/part_1/14.pdf

9. Коломієць А. М., Демченко О. П., **Жовнич О. В.**, Колеснік К. А. Значення групової діяльності під час дитячого експериментування. *Наука і техніка сьогодні*. 2022. № 11 (11). С. 138-149. DOI : [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2022-11\(11\)-138-149](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2022-11(11)-138-149)

10. Коломієць А., **Жовнич О.**, Коломієць Т. Формування готовності педагогів до організації дистанційного навчання в умовах карантину. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : педагогіка і психологія*. 2022. Вип. 69. С. 63-72. URL : <https://vspu.net/nzped/index.php/nzped/issue/view/194/215>

11. Жовнич О. Пріоритети професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів: аналіз європейського досвіду. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців :*

методологія, теорія, досвід, проблеми. 2023. Вип. 68. С. 50-60. DOI : <https://doi.org/10.31652/2412-1142-2023-68-50-59>

12. Жовнич О. Система актуальних професійних і життєвих навичок вчителя початкових класів. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців : методологія, теорія, досвід, проблеми.* 2023. Вип. 70. С.106-114. DOI : <https://doi.org/10.31652/2412-1142-2023-70-106-114>

13. Коломієць А., Литвин А., **Жовнич О.**, Тертична Т. Формування навичок емоційної стійкості учасників освітнього процесу в умовах надзвичайних ситуацій. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : педагогіка і психологія.* 2023. Вип. 76. С. 79-85. URL : <https://doi.org/10.31652/2415-7872-2023-76-79-85>

14. Жовнич О. Формування життєвих навичок в учнів початкової школи в контексті європейського досвіду. *Педагогічні науки : теорія, історія, інноваційні технології.* 2023. № 10 (134). С. 397-404. DOI : <https://doi.org/10.24139/2312-5993/2023.10/397-404>.

15. **Жовнич О. В.**, Дученко А. В. Модернізація початкової освіти шляхом запровадження програм академічної мобільності як фактор розвитку soft skills. *Педагогічна Академія: наукові записки.* 2024. № 7. С. 1-13. DOI : <https://doi.org/10.5281/zenodo.12648939>

16. **Жовнич О. В.**, Киливник В. В. Євроінтеграція початкової школи: нові горизонти сучасної освіти. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології.* 2024. № 1-2. С. 135-136. DOI : [10.24139/2312-5993/2024.01-02/459-466](https://doi.org/10.24139/2312-5993/2024.01-02/459-466).

17. Жовнич О. В. Сучасні тенденції євроінтеграції початкової школи. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології.* 2024. № 3 (137). DOI : <https://doi.org/10.24139/2312-5993/2024.03/350-356>.

18. **Жовнич О. В.**, Мотрук В. Г. Соціально-педагогічні умови модернізації початкової освіти: виклики та перспективи. *Педагогічні науки:*

теорія, історія, інноваційні технології. 2024. № 4 (138). С. 26-33.
DOI : <https://doi.org/10.24139/2312-5993/2024.04/026-033>

19. **Жовнич О. В.**, Мотрук В. Г. Європейський досвід у формуванні стресостійкості учнів початкових класів. *Наукові інновації та передові технології*. 2024. № 8 (36). С. 1166-1173. DOI : [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-8\(36\)-1166-1172](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-8(36)-1166-1172)

20. Жовнич О. В. Інтеграція лідерських компетенцій у навчальний процес початкової школи. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2024. № 7 (25). С. 655-663. DOI : [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-7\(25\)-655-663](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-7(25)-655-663)

21. Жовнич О. В. Діагностичні вимірювання життєвих навичок учнів початкової школи: аналіз європейського досвіду. *Наукові інновації та передові технології*. 2024. № 7 (35). С. 810-816.
DOI : [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7\(35\)-810-816](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7(35)-810-816)

Статті у виданнях, що індексуються в міжнародних базах даних

Web of Science Core Collection та/або Scopus:

22. Lazarenko N., Kolomiets A., Zahorodnii S., Bilous V., Gromov I., **Zhovnych O.**, Ivanichkina N. Institutional Repositories as a Global Dissemination Tool of Educational And Scientific Information. *Encounters in Theory and History of Education*. 2022. Vol. 23. P. 241-258.
DOI : <https://doi.org/10.24908/encounters.v23i0.15230> (**Web of Science**)

23. **Zhovnych O.**, Ihnatova O., Drobakha L. The Effectiveness of Blended Learning in English Teacher Training. *Journal of Teaching English for Specific and Academic Purposes*. 2022. Issue № 3. P. 377-388.
URL : <http://espeap.junis.ni.ac.rs/index.php/espeap/article/view/1259> (**Scopus**)

24. **Zhovnych O.**, Bakhmat N., Kochubei O., Duchenko A., Ivashkevych Y. Digital competence of specialists in socio-economic, physics, and mathematics specialties, company managers in professional activities. *Amazonia Investiga*. 2024. Vol. 13(77). P. 108-122. DOI : <https://doi.org/10.34069/AI/2024.77.05.8> (**Web of Science**)

Монографії:

25. Коломієць А. М., **Жовнич О. В.** Можливості штучного інтелекту як інноваційної педагогічної технології. *Освіта для цифрової трансформації суспільства* : монографія. У 2 т. Т. 1 ; за наук. ред. В. Кременя, Н. Ничкало, Л. Лук'янової, Н. Лазаренко. Київ : ТОВ «Юрка Любченка», 2024. С. 260-271.

26. Жовнич О. В. Нові виклики для системи освіти в епоху цифрової трансформації суспільства. *Сучасні освітні технології в цифровій реальності* : монографія ; за ред. Р. С. Гуревича. Київ : Видавництво «Юрка Любченка», 2024. С. 393-422.

Наукові публікації, які додатково відображають наукові результати докторської дисертації

Тези в матеріалах науково-практичних конференцій:

27. Жовнич О. В. Визначальна роль навчальної гри як ефективного засобу вивчення іноземної мови молодшими школярами. *Актуальні проблеми філології та методики викладання іноземних мов у сучасному мультилінгвальному просторі* : матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (Вінниця, 20 листопада. 2019 р.). Вінниця : ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 2019. С. 28-30.

28. Гуревич Р. С., Лазаренко Н. І., **Жовнич О. В.** Цифровізація сучасної освіти : виклики, можливості, напрями, ризики. *Цифрова компетентність сучасного вчителя Нової української школи. (Подолання викликів у період карантину, спричиненого COVID-19)* : збірн. матер. Всеукр. наук.-практ. семінару (Київ, 2 березня 2021 р.). Київ, 2021. С. 43-47.

29. **Жовнич О.**, Стахова І. Європейський досвід реалізації театралізованої діяльності у підготовці майбутніх учителів початкової школи. *Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти* : збірн. матер. VI Міжнародної наук-практ. Інтернет-конф. (Вінниця, 6-7 липня 2022 р.). Вінниця : ТОВ «Меркьюрі-Поділля, 2022. Вип. 11. С. 477-480.

30. Коломієць А. М., **Жовнич О. В.**, Коломієць О. О. Світоглядно-гуманітарні виміри нової філософії педагогічної освіти. *Філософія культурно-мистецької освіти* : матер. Всеукр. наук. конф. (Київ, 24 березня 2022 р.). Київ, 2022. С. 84-88.

31. Коломієць А. М., **Жовнич О. В.** Закордонний досвід розвитку життєвих навичок в учнів початкових класів. *Модернізація змісту освіти у підготовці майбутніх професійно-педагогічних фахівців* : матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (Кривий Ріг, 21 квітня 2023 р.). Кривий Ріг : КДПУ, 2023. С. 278-282. <http://elibrary.kdpu.edu.ua/bitstream/123456789/7071>

32. **Жовнич О. В.** Соціальна відповідальність педагога за формування в учнів навичок ХХІ століття. *Соціальна відповідальність людства в контексті аксіологічних трансформацій* : матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (Одеса, 20 вересня 2023 р.). Одеса : КЗВО «Одеська академія неперервної освіти Одеської обласної ради». 2023. С. 32-35.

33. Лазаренко Н. І., Коломієць А. М., **Жовнич О. В.** Модернізація змісту педагогічної освіти в умовах надзвичайних ситуацій. *Виклики сучасної освіти, зумовлені екстремальними умовами функціонування* : збірн. матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Берегове, 30–31 березня 2023 р.). Берегове : Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці ІІ, 2023. С. 419-422.

34. Ignatova O., **Zhovnych O.** Well-being in education: value orientations. *Розвиток професійної майстерності педагога в умовах нової соціокультурної реальності* : збірн. матер. VI Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Тернопіль, Україна, 5-6 жовтня 2023 р.). Тернопіль: ФОП Осадца Ю.В. 2023. Р. 101-102.

35. **Жовнич О. В.** Види та характеристики життєвих навичок для успішної життєдіяльності в ХХІ столітті. *Importance of Soft Skills for Life and Scientific Success* : матер. III Міжнар. наук.-практ. інтерн.-конф. (7-8 березня 2024 р.). Дніпро. 2024. С. 45-48.

Інші видання:

36. Жовнич О. Застосування інноваційних інтернет-технологій в процесі підготовки майбутніх учителів до іншомовного спілкування. *Навчання*

професійно орієнтованого іншомовного спілкування майбутніх учителів : кол. монографія. Вінниця. 2019. С. 187-202.

37. Підготовка майбутніх педагогів до впровадження європейського досвіду формування soft skills дітей дошкільного віку та учнів початкової школи засобами театральної діяльності: робоча програма спецкурсу. Укладач : О. В. Жовнич. Вінниця, 2019. 17 с.

38. Рогульська О., Тарасова О., Іконнікова М., **Жовнич О.** Організаційно-педагогічні умови підготовки майбутніх учителів іноземних мов в умовах інформаційно-освітнього середовища закладів вищої освіти. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців : методологія, теорія, досвід, проблеми* : збірник наукових праць. 2020. Вип. 55. С. 196-205. DOI : <https://doi.org/10.31652/2412-1142-2020-55-196-205>

39. Робоча програма «Підготовка майбутніх педагогів до впровадження європейського досвіду формування soft skills дітей дошкільного віку та учнів початкової школи засобами театральної діяльності» для здобувачів СВО бакалавра спеціальності 013 Початкова освіта. Укладачі : О. П. Демченко, **О. В., Жовнич**, Н. С. Казьмірчук, І. Г. Барановська, і. А. Стахова, В. Г. Подорожний. Вінниця, 2021. 20 с.

40. Ihnatova O., Lazarenko N., **Zhovnych O.**, Melnyk K., Napchuk Y. Positive aspects and difficulties of teaching foreign languages in the blended learning course during COVID-19 pandemic. *Laplage Em Revista*. 2021. Vol. 7. Is. 3a. P. 538-547. URL : <https://pesquisa.bvsalud.org/global-literature-on-novel-coronavirus-2019-ncov/resource/pt/covidwho-1431242>

41. Ігнатова О., **Жовнич О.** Використання практико-дослідницького проекту у професійній підготовці майбутніх вчителів німецької мови засобом саморефлексії. *Молодь і ринок*. 2021. №5 (191). С. 114-119. DOI : <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2021.237039>

42. Demchenko O., Kazmirchuk N., **Zhovnych O.**, Stakhova I., Podorozhnyi V. Baranovska I. Preparing students for the use of theater activities for

children's development soft skills : European context. *Society. Integration. Education.* 2022. Vol. I. P. 31-46.

URL : <http://journals.rta.lv/index.php/SIE/article/view/6866>

43. Stakhova I., Groshovenko O., Pakhalchuk N., **Zhovnych O.**, Komarivska N., Bilyk T. Formation of ecological competence of future primary school teachers by means of environmental protection. Формування екологічної компетентності майбутніх учителів початкової школи засобами охорони довкілля. *Society. Integration. Education.* 2022. Vol. I. P. 272-283.

URL : <http://journals.rta.lv/index.php/SIE/article/view/6831/5691>

44. Коломієць А. М., **Жовнич О. В.** Нові вимоги стейкхолдерів до підготовки педагогів у вимірах сучасності. *Інтеграція в європейський освітній простір : діалог зі стейкхолдерами* : колективна монографія. Вінниця : ТОВ «Друк», 2022. 300 с.

45. Порадник організатора театралізованої діяльності дітей : коуч-зошит. Укл.: **О. Жовнич**, О. Демченко, І. Барановська, Н. Казьмірчук, І. Стахова, В. Подорожний. Вінниця : ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 2022. 78 с.

46. Пугачова К., **Жовнич О.** Теоретичні засади підготовки майбутніх вчителів до застосування візуальних медіа у навчанні іноземних мов. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.* Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Вип. 58. Т. 2. С. 296-303.

47. Сучасна драматургія для дітей у контексті європейських традицій: навчально-методичний посібник / І. Барановська, О. Демченко, **О. Жовнич**, Н. Казьмірчук, І. Стахова, В. Подорожний. Вид. 1. Вінниця : ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 2022. 260 с.

48. Гостини у Мельпомени : збірник театралізованих заходів / Укл. **О. Жовнич**, І. Барановська, Н. Казьмірчук, І. Стахова, В. Подорожний. Вінниця : ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 2023. 85 с.

49. Жовнич О. Методичні рекомендації вчителям щодо розвитку life skills учнів початкових класів. Вінниця : ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 2023. 78 с.

50. **Жовнич О.**, Стахова І. Розвиток SOFT SKILLS педагога: практикум вибіркової дисципліни для студентів ступеня вищої освіти бакалавра. Вінниця : ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 2024. 79 с.

ДОДАТОК К

Довідки про впровадження результатів дисертаційного дослідження

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
 КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА
 вул. Огієнка, 61, м. Кам'янець-Подільський, 32300; тел.: (03849) 3-05-13, факс: (03849) 3-07-83, E-mail: post@kpnu.edu.ua
 Web: http://www.kpnu.edu.ua код ЄДРПОУ 02125616

Від 02.09.2024 № 72/24 На № _____ від _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
«Система підготовки майбутніх учителів
до впровадження європейського досвіду формування життєвих навичок
в учнів початкової школи»
на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук
зі спеціальності 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти
ЖОВНИЧ ОЛЕСІ ВОЛОДИМИРІВНИ

Упродовж 2022-2024 навчальних років у Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка впроваджено окремі результати дисертаційного дослідження Олесі Володимирівни Жовнич.

Викладачами кафедри теорії та методик початкової освіти в процесі підготовки здобувачів вищої освіти спеціальності 013 Початкова освіта взято до уваги результати наукового дослідження Олесі Володимирівни щодо формування життєвих навичок молодших школярів у контексті досвіду ЄС. Зокрема елементи змісту авторського курсу «Нові виклики для системи освіти в епоху цифрової трансформації суспільства» впроваджено під час вивчення освітнього компонента «Фахові компетентності вчителя початкових класів в умовах цифрового освітнього середовища» для здобувачів другого (магістерського) рівнів вищої освіти. Результати дисертаційного дослідження використовуються науково-педагогічними працівниками кафедри теорії та методик початкової освіти в межах лекційних і практичних занять, під час виконання самостійної роботи, що свідчить про високий рівень розробленої О. В. Жовнич методики підготовки майбутніх учителів до впровадження європейського досвіду формування життєвих навичок в учнів початкової школи. Експериментальна методика вплинула на сформованість професійних і життєвих навичок самих здобувачів вищої освіти та на рівень їхньої готовності до використання європейського досвіду формування життєвих навичок у молодших школярів.

У процесі реалізації запропонованих дослідницею організаційно-педагогічних умов відбулося особистісне зростання здобувачів вищої освіти, яке характеризується адекватністю суджень і більш зрілими світоглядними позиціями, здатністю до впровадження інновацій і прийняття відповідальних рішень.

Ураховуючи наукову якість навчально-методичних матеріалів, розроблених Олесею Володимирівною, та ефективність і практичну значущість науково-методичного супроводу професійної підготовки майбутніх вчителів початкових класів, зроблено висновок про доцільність їх використання в освітньому процесу закладів вищої освіти України.

Результати впровадження дисертаційного дослідження О. В. Жовнич обговорили та схвалили на засіданні кафедри теорії та методик початкової освіти Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (протокол № 10 від 26 серпня 2024 року).

розр

Проректор з наукової роботи
доктор педагогічних наук,
професор

Світлана
МИРОНОВА

обг

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
 імені Михайла Коцюбинського

вул. Острозького, 32, м. Вінниця, 21001, Україна, тел. (0432) 616-620, факс (0432) 612-812, E-mail: info@vspu.edu.ua код ЄДРПОУ 02125094

04.09.2024р № 06/27

на № _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів дослідження
 Жовнич Олесі Володимирівни на тему

«Система підготовки майбутніх учителів до впровадження європейського досвіду
 формування життєвих навичок в учнів початкової школи» на здобуття наукового
 ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю
 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти

Упровадження результатів дисертації Жовнич О. В. «Система підготовки майбутніх учителів до впровадження європейського досвіду формування життєвих навичок в учнів початкової школи» відбувалося впродовж 2022-2024 років в освітньому середовищі Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Апробація виявила ефективність і практичне значення розробленого автором підходу до підвищення рівня готовності майбутніх учителів до впровадження європейського досвіду формування життєвих навичок в учнів початкової школи в університетах України.

Аналіз упровадження підтвердив ефективність запропонованого методичного супроводу («Сучасна драматургія для дітей у контексті європейських традицій: навчально-методичний посібник»; «Методика формування компетентності в освітній галузі іншомовної освіти. Навчальна програма для здобувачів СВО бакалавра спеціальності 013 Початкова освіта»; методичні матеріали: «Нові виклики для системи освіти в епоху цифрової трансформації суспільства», «Застосування інноваційних інтернет-технологій в процесі підготовки майбутніх учителів до іншомовного спілкування», «Нові вимоги стейкхолдерів до підготовки педагогів у вимірах сучасності») для підвищення рівня готовності майбутніх учителів до впровадження європейського досвіду формування життєвих навичок в учнів початкової школи.

Результати впровадження дисертаційного дослідження Жовнич О. В. «Система підготовки майбутніх учителів до впровадження європейського досвіду формування життєвих навичок в учнів початкової школи» обговорено і затверджено на засіданні кафедри початкової освіти (протокол № 2 від 23 серпня 2024 року).

Перший проректор
 з науково-педагогічної роботи

Олег БЛАЖКО

Євген ГРОМОВ (0432) 61-80-72

УКРАЇНА

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Державний заклад

**"ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені К. Д. УШИНСЬКОГО"**

65020, м.Одеса, вул. Старопортофранківська, 26. Тел.: (048) 723-40-98, факс: (048) 732-51-03

E-mail: pdpu@pdpu.edu.ua

від 04.09.2024 № 1763/04**ДОВІДКА****про впровадження результатів дисертаційного дослідження****Жовнич Олесі Володимирівни****«Система підготовки майбутніх учителів до впровадження європейського досвіду формування життєвих навичок в учнів початкової школи» на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю****13.00.04 – теорія і методика професійної освіти**

Результати науково-дослідної роботи Жовнич О. В. представлені в дисертаційному дослідженні «Система підготовки майбутніх учителів до впровадження європейського досвіду формування життєвих навичок в учнів початкової школи», були апробовані та впроваджені в освітній процес факультету початкового навчання Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» в період з 2022 по 2024 роки.

За цей період було реалізовано на практиці компоненти підготовки майбутніх учителів початкових класів до формування в учнів життєвих навичок на основі впровадження європейського досвіду: методолого-технологічний, теоретико-змістовий, особистісно-поведінковий, професійно-діяльнісний; використано методичні рекомендації для розвитку дослідницької компетентності майбутніх учителів щодо вивчення та реалізації європейського досвіду формування життєвих навичок в учнів початкової школи; апробовано запропоновані автором організаційно-педагогічні умови; удосконалено методика підготовки майбутніх учителів до впровадження європейського досвіду формування життєвих навичок в

учнів початкової школи.

Результати впровадження дисертаційного дослідження Жовнич О. В. «Система підготовки майбутніх учителів до впровадження європейського досвіду формування життєвих навичок в учнів початкової школи» обговорено і затверджено на засіданні кафедри педагогіки Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського» (протокол № 1 від 29 серпня 2024 року).

Проректор з наукової роботи

Завідувач кафедри педагогіки

Ганна МУЗИЧЕНКО

Ірина КНЯЖЕВА

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
 УМАНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ПАВЛА ТИЧИНИ
 20300, Черкаська обл., м. Умань, вул. Садова, 2, тел. (04744) 3-45-82, факс (04744)
 3-45-82, E-mail: post@udpu.edu.ua УДПУ імені Павла Тичини р/р UA14 820172 0343 12100 22 0000 4420,
 банк одержувача Державна казначейська служба України, м. Київ МФО 820172, код 02125639

09.09.2024 № 1379/01
 На № _____ від _____

Г

Г

ДОВІДКА

Г про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Жовнич Олесі Володимирівни
«Система підготовки майбутніх учителів до впровадження європейського досвіду формування життєвих навичок в учнів початкової школи»
на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю
13.00.04 – теорія і методика професійної освіти

В Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини впродовж 2022-2024 років було впроваджено методичну систему підготовки майбутніх учителів початкових класів до використання європейського досвіду формування в учнів життєвих навичок. Упровадження методичної системи передбачало розвиток життєвих навичок самих майбутніх учителів і підвищення рівня їхньої готовності до формування життєвих навичок в учнів початкових класів.

Результати апробації методичної системи, запропонованої О. В. Жовнич, довели, що використання різноманітних форм діяльності і творчих педагогічних завдань в організації роботи з формування готовності майбутніх учителів до впровадження європейського досвіду формування життєвих навичок в учнів початкової школи як під час формального, так і неформального навчання, не лише призводить до позитивної динаміки рівнів готовності до означеної діяльності, а й спонукає студентів до самовдосконалення та саморозвитку (впроваджено під час вивчення ОК «Соціалізація особистості», «Соціальна педагогіка», «Самовиховання і саморегуляція особистості», «Соціально-педагогічна діяльність в закладах освіти»).

У ракурсі процесів євроінтеграції та розвитку освіти в Україні, матеріали дисертаційного дослідження мають суттєву практичну значущість. Результати експериментальної апробації результатів дисертації дають підстави стверджувати про доцільність їх використання в освітньому процесі педагогічних університетів.

Відгук обговорено та схвалено на засіданні кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи (протокол №1 від 15 серпня 2024 р.).

Перший проректор

1437 Андрій ГЕДЗИК

10507

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
БЕРДЯНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

вул. Шмідта, 4, м. Бердянськ, Запорізька обл. 71100
 тимчасово переміщений за адресою: вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, 69000
 E-mail: rector@bdpu.org.ua; <http://bdpu.org.ua>;
 Код згідно з ЄДРПОУ 02125220

13.09.2024 № 57-01/608

На № _____ від _____

ДОВІДКА

**про впровадження результатів дослідження
 Жовнич Олесі Володимирівни**

«Система підготовки майбутніх учителів до впровадження європейського досвіду формування життєвих навичок в учнів початкової школи» на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти

Наукові та методичні результати дисертаційного дослідження О. В. Жовнич «Система підготовки майбутніх учителів до впровадження європейського досвіду формування життєвих навичок в учнів початкової школи» були апробовані в освітньому процесі Бердянського державного педагогічного університету впродовж 2022-2024 р.р.

Апробація роботи підтвердила ефективність розроблених автором методичних рекомендацій і запропонованого інноваційного підходу щодо підвищення рівня готовності майбутніх учителів початкових класів до використання європейського досвіду у формуванні життєвих навичок учнів. Упровадження теоретичних і практичних матеріалів дослідження засвідчило його ефективність, а тому розроблену дослідницею структурно-функціональну модель методичної системи підготовки майбутніх учителів до впровадження європейського досвіду формування життєвих навичок в учнів початкової школи варто використовувати у процесі підготовки майбутніх учителів інших педагогічних університетів.

Результати впровадження дисертаційного дослідження Жовнич О.В. «Система підготовки майбутніх учителів до впровадження європейського досвіду формування життєвих навичок в учнів початкової школи» на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти обговорено й затверджено на засіданні кафедри початкової освіти (протокол № 2 від 12 вересня 2024 року).

Ректор

Завідувачка кафедри
 початкової освіти, доцент,
 кандидат педагогічних наук

Ігор БОГДАНОВ

Лада ЧЕМОНИНА

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА**

вул. М.Коцюбинського, 2, м.Чернівці, 58002, тел. (0372) 584811, факс (0372) 552914,
E-mail: rector@chnu.edu.ua, код ЄДРПОУ 02071240

Від 14.09.2024 № 25/25-3286 На № _____ від _____

ДОВІДКА

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження
ЖОВНИЧ ОЛЕСІ ВОЛОДИМИРІВНИ**

з теми:

**«СИСТЕМА ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ДО
ВПРОВАДЖЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ДОСВІДУ ФОРМУВАННЯ ЖИТТЄВИХ
НАВИЧОК В УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ»**

**на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук
за спеціальністю 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти**

Упродовж 2022-2024 навчальних років в освітній процес Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича було впроваджено запропоновану О. В. Жовнич методичну систему підготовки майбутніх учителів щодо застосування європейського досвіду формування життєвих навичок в учнів початкової школи. Методична система підготовки майбутніх учителів до впровадження європейського досвіду формування життєвих навичок в учнів початкової школи передбачала: оновлення змісту підготовки майбутніх учителів відповідно до сучасних цивілізаційних вимог ринку праці та євроінтеграції; організацію закордонного стажування викладачів; оновлення й оптимізацію програмно-методичного забезпечення науково-дослідної та навчально-методичної діяльності, розроблення критеріїв, показників і рівнів сформованості готовності майбутніх учителів до впровадження європейського досвіду формування життєвих навичок в учнів початкової школи.

Результати апробації методичної системи, розробленої дисертанткою О. В. Жовнич, довели її ефективність, що підтвердилось позитивною динамікою показників готовності майбутніх учителів початкових класів до впровадження європейського досвіду формування життєвих навичок учнів початкової школи.

Отже, результати дисертаційного дослідження мають практичну значущість. Експериментальна апробація теоретичних положень дає підстави стверджувати про доцільність їх використання в освітньому середовищі педагогічних закладів вищої освіти.

Відгук обговорено та схвалено на засіданні педагогіки та методики початкової освіти (протокол № 2 від 17 вересня 2024 р.).

РЕКТОР

Руслан БЛОСКУРСЬКИЙ

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПОЛТАВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені В. Г. КОРОЛЕНКА

вул. Остроградського, 2 м. Полтава, 36003, тел. (0532) 52-58-67

E-mail: allmail@pnpu.edu.ua код ЄДРПОУ 31035253

25.09.2024 № 2347/01+54/02 на № _____ від _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів дослідження
Жовнич Олесі Володимирівни з теми
«Система підготовки майбутніх учителів до впровадження
європейського досвіду формування життєвих навичок в учнів початкової
школи» на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук за
спеціальністю 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти

Матеріали дисертації на тему «Система підготовки майбутніх учителів до впровадження європейського досвіду формування життєвих навичок в учнів початкової школи» впродовж 2022-2024 навчальних років пройшли успішну апробацію в освітньому процесі Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

Теоретичне значення результатів дослідження полягає в тому, що обґрунтовано концепцію підготовки майбутніх учителів до впровадження європейського досвіду формування життєвих навичок в учнів початкової школи на методологічному, теоретичному та методичному рівнях; запропоновано ієрархічну класифікацію життєвих навичок, в якій м'які навички як підсистему включено до системи життєвих, а доповненням є цифрові навички, навички виживання в надзвичайних ситуаціях і навички екологічної поведінки здобувачів освіти. Практичне значення має запропонований дослідницею методичний інструментарій, який є цінним для практики закладів вищої педагогічної освіти. Стійка динаміка підвищення рівня сформованості готовності майбутніх учителів початкових класів до використання європейського досвіду формування життєвих навичок в учнів.

Результати впровадження дисертаційного дослідження Жовнич Олесі Володимирівни «Система підготовки майбутніх учителів до впровадження європейського досвіду формування життєвих навичок в учнів початкової школи» обговорено й затверджено на засіданні кафедри педагогічної майстерності та менеджменту імені І. А. Зязюна (протокол №2 від 11 вересня 2024 року).

Ректор

Марина ГРИНЬОВА

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХМЕЛЬНИЦЬКА ОБЛАСНА РАДА
ХМЕЛЬНИЦЬКА ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНА АКАДЕМІЯ

вул. Проскурівського підпілля, 139, м. Хмельницький, 29013,
 тел./факс: (0382) 72-09-23, 65-65-52, тел.: 79-53-55, 79-59-45
 E-mail: kgpa@ukr.net Код ЄДРПОУ 02138872

Від 27.09.24 № 480 на № _____ від _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
 Жовнич Олесі Володимирівни
 «Система підготовки майбутніх учителів до впровадження
 європейського досвіду формування життєвих навичок в учнів
 початкової школи» на здобуття наукового ступеня доктора
 педагогічних наук за спеціальністю 13.00.04 – теорія і методика
 професійної освіти

Упровадження результатів дисертації О. В. Жовнич «Система підготовки майбутніх учителів до впровадження європейського досвіду формування життєвих навичок в учнів початкової школи» було здійснено під час професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів з урахуванням європейського досвіду формування в учнів життєвих навичок.

Апробація запропонованих дослідницею організаційно-педагогічних умов підвищення рівня готовності майбутніх учителів початкових класів до формування в учнів життєвих навичок (вивчення викладачами і студентами основних концепцій, видів і програм формування життєвих навичок під час стажування в країнах ЄС, участі в міжнародних проєктах і виконання наукових досліджень; імплементація кращих зразків європейського досвіду у зміст підготовки майбутніх учителів початкових класів; розвиток у майбутніх учителів початкових класів найбільш важливих життєвих навичок; апробація майбутніми вчителями європейських методик формування життєвих навичок в учнів початкових класів під час педагогічної практики) підтвердила їх ефективність.

Виявлено, що впроваджені в освітній процес навчальні та навчально-методичні посібники, методичні рекомендації, навчальні програми та електронні навчально-методичні комплекси, які розкривають теоретичні та практичні основи методики підготовки майбутніх учителів до впровадження

європейського досвіду формування життєвих навичок в учнів початкової школи, є ефективними.

Результати впровадження дисертаційного дослідження О. В. Жовнич «Система підготовки майбутніх учителів до впровадження європейського досвіду формування життєвих навичок в учнів початкової школи» на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти обговорено й затверджено на засіданні кафедри педагогіки (протокол від 27.09.2024 р. № 2).

Довідка видана для пред'явлення за місцем захисту дисертації.

В.о.ректора

Інна ШОРОБУРА